

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига I

(СРПСКИ) ЈЕЗИК У КОМУНИКАТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ

Уређивачки одбор

Радомир Томић, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
др Јелена Атанасијевић, доцент
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјин
Др Зринка Блажевић, ванредни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темешвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, доцент

Рецензенти

Др Милош Ковачевић, редовни професор
Др Радивоје Младеновић, редовни професор
Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Др Тијана Ашић, редовни професор
Др Никола Рамић, ванредни професор
Др Сања Ђуровић, ванредни професор
Др Владимир Поломац, ванредни професор
Др Милка Николић, доцент
Др Дејан Каравесовић, доцент
Др Бранка Миленковић, доцент

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28–29. X 2016)

Књига I

**(СРПСКИ) ЈЕЗИК
У КОМУНИКАТИВНОЈ
ФУНКЦИЈИ**

Крагујевац, 2017.

ТРОКЊИЖЈЕ С ПОЧЕТКА ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ”

Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност, уметност* закорачио је, ево, у другу деценију. Пред читаоцима су три књиге што доносе резултате са XI међународног научног скупа *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаног 28–29. октобра 2016. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. На овом дводневном научном скупу са рефератима је учествовало 205 референата, и то 169 из земље и 36 из иностранства (Хрватске, Црне Горе, БиХ, Пољске, Аустрије, Бугарске, Италије, Румуније, Немачке, Украјине, Грчке).

Скуп је имао четири тематске целине: лингвистичку, књижевноантрополошку, и две уметничке: теорија музике и примењена/ликовна уметност.

Лингвистичка тема скупа била је: *(Српски) језик у комуникативној функцији*. Та тема део је проблематике пројекта 178014: *Динамика структура савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Циљ је био да се расветли комуникативна као основна функција језика, из најразличитијих аспеката: од аспекта споразумијевања до аспекта њене транспозиције у симболичку или поетску функцију. Будући да је комуникативна функција један од основних разлога стварања књижевних или стандардних језика, нужно је било размотрити улогу норме у остварењу комуникативне функције, а самим тим и различита раслојавања језика са различитим подтиповима норме, посебно функционалностилско раслојавање, а потом однос према идиомима (дијалектима, супстандарду и сл.) који имају само имплицитну норму.

Тема *(Српског) језика у комуникативној функцији*, на скупу је анализирана у оквиру седам подтема: 1) Језик и комуникација: место комуникативне функције у систему чинилаца комуникативног ланца; 2) Комуникативна функција као идентитетски језички критеријум; 3) Комуникативна и симболичка функција српског Вуков(ск)ог и данашњег језика; 4) Комуникативна функција и функционалностилско раслојавање језика; 5) Комуникативна функција и превођење; 6) Комуникативна функција у критеријумима различитих лингвистичких (под) дисциплина: граматике, семантике, прагматике, текстолингвистике, социолингвистике, психолингвистике, неуролингвистике, стилистике, и сл., и 7) Комуникативна функција и норма.

У разради дате опште теме – у оквиру наведених седам подтема, од којих су све рефератима биле захваћене – била су пријављена 62 реферата са седамдесет учесника, од којих су готово половину чинили истраживачи са датог пројеката, који финансира Министарство науке и технолошког развоја Републике Србије. Референти су били лингвисти из свих универзитетских центара Србије, са института, али и из других земаља: пре свега Бугарске, Црне Горе, и Босне и Херцеговине. Од 62 пријављена реферата на скупу је поднесено 55 реферата.

Књижевноантрополошки тема скупа – *Тишина* – обухватала је различита питања, од културолошке до књижевнотеоријске, од антрополошке до културолошке артикулације феномена тишине, преко односа књижевности, језика, текста, идентитета тишине – идентитета „буке”, до симболичког, културолошког и онтолошког регистра тишине као „нултог степена” писма, мишљења, значења,

културе. Циљ је био да се дата књижевнонаучна, антрополошка и културолошка проблематика научно осветли, не би ли се темом одређени аспекти истраживања смисла и идентитета тишине и њеног места у књижевности и култури контекстуализовали и преиспитали, као и не би ли се одредило која су даља теоријско-антрополошка, културолошка и књижевнотеоријска интересовања за проучавање овог феномена. Ова тема књижевноантрополошког дела скупа представља део проблематике која се истражује на пројекту 178018: *Друштвене кризе и савремена српска књижевност и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Та тема обрађивана је у већем броју подтема: *Књижевност, култура: тишина, мук, ћушање, шајац...; Свети, књижевност и култура настају из ћушања; Дискурс тишине – тишина дискурса: језик тишине, шта приповеда ћушање?; Белине у тексту: прећушано, неизговорено, неписано у књижевности и култури; Књижевност је одувек ћушала!; Знање, књижевност, култура и технолошка бука; Ћушање и самоћа, ћушање и Други, ћушање бића; Право на тишину: ћушање и истина: Ћушим, дакле постојим!; Шта је пре и после ћушања: „И уставши запријети вјетру, и рече мору: ћуши, преситани. И ушли вјетар, и поштеде тишина велика. И рече им: зашто сте тако страшљиви? Како немате вјере.”; Апокалипса и тишина: „И кад отвори седми печат, пошта тишина на небу око њо сахта.”; Пссст...*

У разради дате опште теме пријављена су била 92 реферата, од којих је на скупу поднесено 78, с тим да је 16 било из иностранства (Италија, Аустрија, Пољска, Украјина, Хрватска, БиХ, Црна Гора).

Уметнички део скупа обухватио је, као и до сада, радове из *музичко-теоријских области*, али и радове из секције успостављене на десетогодишњицу скупа: *примењена и ликовна уметност*.

Тема музичко-теоријског дела била је музика и медији, а разрађивана је кроз три подтеме: а) Музика и медији: аплауз, тишина, звук; интерпретација звука – звучна интерпретација, б) О чему ћути музичка педагогија, теорија, анализа, и в) Након тишине: „Хвалите Га уз глас трубни, хвалите Га уз псалтир и гусле, хавлите Га уз жице и орган, хвалите Га уз јасне кимвале, јавите га уз кимвале громовне”. Те три подтеме осветљаване су у 29 пријављених реферата.

Тема секције примењена и ликовна уметност била је архитектура у комуникативном дискурсу, која је била и основна подтема скупа, а осветљавана је у 14 реферата. Друга подтема примењено-ликовне уметности била је: Балкан – место сусрета култура и уметности, а она је разматрана у девет пријављених реферата.

Сада се ево пред читаоцима налази трокњижје које у оквиру сваког од делова скупа којем је посвећена посебна књига, након процеса рецензирања, доноси мањи број реферата него што је поднесено на самоме скупу. Прва је књига посвећена лингвистичкој тематици скупа, друга књижевноантрополошкој, а трећа музичко-теоријском и примењеној и ликовној уметничкој тематици скупа. Надамо се да је ово трокњижје потврђује па у понечему и надилази вредности зборника из првог десетогођа. Али ту оцену треба да потврде или порекну сами читаоци.

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ СВЕСЦИ ХІ МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТИ”

На ХІ међународном научном скупу *Српски језик, књижевност, уметност*, одржаном 28–29. октобра 2016. на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу лингвистичка тема скупа била је (*Српски језик у комуникативној функцији*). Та тема улази у проблематику пројекта 178014: *Динамика стурктура савременог српског језика*, који се у оквиру основних истраживања изводи на ФИЛУМ-у, а финансира га Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Дата је тема подразумевала осветљавање различитих аспеката вербалне комуникације, као што су: место комуникативне функције у систему чинилаца комуникативног ланца; комуникативна функција као идентитетски језички критеријум; међуоднос комуникативне и симболичка функција, посебно с обзиром на историјски и актуелни статус српскога језика; место комуникативна функције у функционалности раслојавању језика; статус комуникативне функције у превођењу, учешће комуникативне функције у критеријумима различитих лингвистичких (под)дисциплина: граматике, семантике, прагматике, текстолингвистике, социolingвистике, психolingвистике, неурolingвистике, стилистике, стандардологије и сл. Управо то су биле и подтеме у оквиру којих је вршена разноаспектна анализа комуникативне функције. А осветљењу различитих аспеката комуникативне функције на скупу посвећена су 62 пријављена реферата, с тим да је поднесено 55 реферата. Референти су били лингвисти из свих универзитетских центара Србије и са института, али и из других земаља: пре свега Бугарске, Црне Горе, и Босне и Херцеговине.

Од тих 55 поднесених реферата у зборнику се штампа њих 27, или зато што неки од референата нису испоштовали правила о припреми радова за штампу, или што благовремено нису доставили текстове реферата, или зато што нису квалитетом удовољили критеријумима рецензената.

У рефератима што су штампани у овој свесци зборника, применом различитих лингвистичких метода разматрани су различити аспекти комуникативне функције језика, од теоријског осветљења, преко анализе улоге јединица различитих нивоа (фонолошког, морфолошког, лексичког, синтаксичког, текстуалног), и у различитим идиомима – у књижевном језику, дијалектима, жаргонима, жаргоу, и посебно у различитим функционалним стиловима књижевног језика, нарочито књижевноуметничком стилу, пре свега због његовог специфичног статуса у превођењу, али и због специфичног статуса које у том стилу има комуникативна функција. Зато међу рефератима посебно место и има неколико њих који се на конкретним примерима из књижевноуметничких дела баве међуодносом комуникативне и поетске функције, приоритетно осветљавајући стилистички аспект комуникативне и поетске језичке функције.

Реферати су показали да је тема (*Српски језик у комуникативној функцији*) била врло захтевна, али и захвална за анализу, јер је отворила велики број питања, посебно из аспекта српскога као полазног језика анализе, понудила доста нових научних одговора, па резултати објављени у зборнику без сумње представљају темељ и значајан подстрек разради многих досада неотвораних питања, али и питања за која су учесници понудили нове методе и критеријуме анализе.

САДРЖАЈ

ТРОКЊИЖЈЕ С ПОЧЕТКА ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ МЕЂУНАРОДНОГ
НАУЧНОГ СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ СВЕСЦИ XI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ
СКУПА „СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТИ” / 7

Милош М. КОВАЧЕВИЋ

КОРЕФЕРЕНТНЕ ЈЕДИНИЦЕ С ИНКОНГРУЕНЦИЈОМ ЛИЦА
У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ ИЛИ ВЕЗАНОМ ТЕКСТУ / 13

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ

О УПОТРЕБИ АОРИСТА И ИМПЕРФЕКТА
У ДЕЛИМА СРПСКИХ РЕАЛИСТА / 25

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ

БЕЗГЛАГОЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ИМПЕРАТИВНИМ
ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 35

Сања М. КУЉАНИН

СТАТУС ПОЗИТИВА У СИЛАЗНОЈ КОМПАРАТИВНОЈ ПАРАДИГМИ / 47

Веселина В. ЂУРКИН

КОМУНИКАТИВНО И ПОЕТСКО У ТЕКСТОВИМА
О СТАТУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА / 61

Никола И. РАМИЋ

О ЛЕКСИЧКИМ И СЕМАНТИЧКИМ ДИЈАЛЕКТИЗМИМА / 73

Боран ГЕОРГИЈЕВ ЈАНЕВ, Иван ПЕТРОВ ЧОБАНОВ

РЕЧНИКОВОТО БОГАТСТВО КАТО ФАКТОР ПРИ
ФОРМИРАНЕТО НА ЛИНГВИСТИЧНАТА ИНТУИЦИЈА / 83

Лиљана ИВАНОВА ЧОБАНОВА

ЧЕТЕНЕТО КАТО ПРОЦЕС НА ДЕКОДИРАНЕ НА ПИСМЕНАТА РЕЧ / 93

Гордана Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ

СТАНДАРДИЗОВАЊЕ САОБРАЋАЈНЕ
ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 103

Маријана МАТИЋ, Неда ВИДАНОВИЋ

О НЕОПРАВДАНОСТИ АНГЛИЦИЗАМА
У ДНЕВНОЈ ШТАМПИ / 113

Јадранка Ж. МИЛОШЕВИЋ

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ЛЕКСИКЕ РАТКАМАРКОВИЋА РИЂАНИНА
У ЗБИРЦИ ПЕСАМА РУВИМОВЕ ВАСКРСНЕ ВЕРИГЕ / 125

Вера ЧОЛАКОВИЋ

СЛАВЕНИЗМИ У СЛОВИМА (БЕСЈЕДАМА) ИЗ СРПСКО-
ДАЛМАТИНСКОГ МАГАЗИНА (1836–1873) / 137

Герѓана ПЕТКОВА

СРЊБСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗОВАНИ ОТ
РИМСКО МИТОЛОГИЧНО ИМЕ / 145

Тања МИЛОСАВЉЕВИЋ

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ КАТЕГОРИЈА
СОЦИЈАЛНОГ СТАТУСА И СОЦИЈАЛНЕ УЛОГЕ У
СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ / 155

Ташијана Г. ТРАЈКОВИЋ

ДИГЛОСИЈА У СРПСКИМ
ДИЈАЛЕКТИМА - СТЕПЕН ИСПИТАНОСТИ / 167

Сања Ж. ЂУРОВИЋ, Марина Љ. СПАСОЈЕВИЋ

СТИЛСКА ФУНКЦИЈА АНТРОПОНИМИЈСКИХ ЈЕДИНИЦА У
РОМАНУ *ВРЕМЕ КОКОШКИ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 179

Милка В. НИКОЛИЋ

ТЕКСТОСТИЛЕМИ У ПРИПОВЕДНОМ МОДЕЛУ
РОМАНА *ДОРОТЕЈ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 189

Вера ЂЕВРИЗ НИШИЋ

КОМУНИКАТИВНА И ПОЕТСКА ВРИЈЕДНОСТ
ДИСТРИБУТИВНОГ МОДЕЛА КУМУЛАЦИЈЕ / 201

Росица С. СТЕФЧЕВА

ПАРТИКУЛЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ КОМЕНТАРА ИСТИНИТОСТИ
У БУГАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 211

Ивана Б. ПАЛИБРК

КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА ГРАФОСТИЛЕМА
У ПОСТДРАМСКОМ ТЕКСТУ / 223

Миријана МИШКОВИЋ ЛУКОВИЋ

ЈЕДНО КАЖЕМ А СУПРОТНО МИСЛИМ?
ИРОНИЧНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА / 235

Марко ЈАНИЋИЈЕВИЋ

РЕАЛИЗАЦИЈА УПИТНИХ ИСКАЗА У БИОГРАФСКИ УСМЕРЕНОМ
ИНТЕРВЈУУ (НА ПРИМЕРУ КОЛЕКЦИЈЕ *ОДГОВОРИ*) / 245

Нина МАНОЈЛОВИЋ

МЕТАФОРИЧКО МАПИРАЊЕ ЛЕКСЕМЕ *FUTURE* У ЕНГЛЕСКОМ
И ЛЕКСЕМЕ *БУДУЋНОСТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 259

Даница М. ЈЕРОТИЈЕВИЋ ТИШМА

ПЕРЦЕПЦИЈА И КОМУНИКАТИВНИ ЕФЕКАТ СТРАНОГ НАГЛАСКА
СРПСКИХ ГОВОРНИКА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА / 273

Марина КЕБАРА

ФОНО(МОРФО)СЕМАНТИКА ДЕЧЈИХ ОКАЗИОНАЛИЗАМА
КАО ПРЕЦЕДЕНТ ЛИНГВИСТИЧКОГ ЕКСПЕРИМЕНТА
У УМЕТНИЧКОМ ДИСКУРСУ / 289

Жељка БАБИЋ

ПОСТОЈАЊЕ ТРАНСКУЛТУРАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У ПРЕВОДУ / 303

Аница КРСМАНОВИЋ

КОМУНИКАТИВНА КОМПЕТЕНЦИЈА И ПОСТИГЊУЋЕ
У УЧЕЊУ СТРАНИХ ЈЕЗИКА / 315

Милош М. КОВАЧЕВИЋ¹
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет Београд
 Универзитет у Крагујевцу
 Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

КОРЕФЕРЕНТНЕ ЈЕДИНИЦЕ С ИНКОНГРУЕНЦИЈОМ ЛИЦА У СЛОЖЕНОЈ РЕЧЕНИЦИ ИЛИ ВЕЗАНОМ ТЕКСТУ

У раду² се анализирају синтаксичке конструкције (реченица и/или везани текст као надреченично јединство) у којима *корелативну везу чине именичка лексема или синтагма и замјеничка лексема*. Јединице у корелативној вези инконгруентне су у броју и лицу, с тим да је инконгруенција броја факултативна, а инконгруенција лица њихова нужна (облигаторна) карактеристика. Између јединица у корелативној вези успоставља се однос трећег лица једине или множине са првим или другим лицем множине. Такву множину у овом смо раду назвали *партиципно-инклузивном множином*, која се реализује или у форми партиципно-инклузивног *ми*, или у форми партиципно-инклузивног *ви*. У раду се детаљно анализирају структурно-семантички услови реализације корелативне везе са та два типа партиципно-инклузивне множине.

Кључне ријечи: корелативност, инконгруенција лица, инклузивна множина, партиципно-инклузивна множина, партиципно-инклузивно *ми* и *ви*

Корелативност или корелативност подразумева међуоднос конституената реченице који упућују на исти ванјезички објекат или ситуацију, или друкчије речено: који имају идентичан референт (уп. Кристал 1988: 133; Јарцева ред. 1998: 243). Осим такве, семантичке корелативности, која подразумева употребу нужно различитог а најмање двоструког упућивања на исти референт, постоји и синтаксичка корелативност која се „заснива на односу идентитета синтаксичке функције двају реченичних конституената” (Васић 1998: 79; уп. и Московљевић Поповић 2015). Представљајући један од типова анфоричких односа, корелативност заправо представља начин кохезивности текста (Јарцева ред. 1998: 243; Осипчук 2016; Недолужко 2009)³.

Семантички корелативна веза може почивати на хомокатегоријалним и хетерокатегоријалним језичким јединицама. Тако се нпр. корелативност може остварити суодносом двију именичких лексема, с тим да корелативну везу не творе реитерирани јединице (Јарцева ред. 1998: 243), или пак суодносом двију замјеничких лексема, односно суодносом именичке и замјеничке јединице, као нпр.:

Увек *вас* натера да *одиграше* најбоље што можете. (Политика, 27. 1. 2016, 35); Молим *новинаре* да реалније *извештавају* о успеху владе и свих учесника на градњи

1 mkovacevic31@gmail.com

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Развојни процеси у савременом српском језику*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 О корелативности с филозофског и лингвистичког становишта у њиховом међуодносном врло информативно пише Г. Осипчук (2016), док исцрпан преглед руске и чешке лингвистичке литературе о корелативности, посебно с обзиром на улогу корелативности у анфоричности исказа, даје А. Недолужко (2009).

инфраструктуре. (Политика, 1. 2. 2016, 10); Маневарски простор *влада* за реализацију сопствених циљева ... скупен је, а донекле се може проширити ако *оне* имају подршку коју доказују на изборима. (Политика, 10. 2. 2016, 16); Берг је рекао да је мањак инвестиција проблем целог региона, али да је *Србији*, да *би надокнадила* заостајање за развијеним земљама, потребан већи прилив инвестиција. (Политика, 10. 2. 2016, 11); Најважније је да се о томе учи у школама и кад *деца* то науче, остаће *им* као нешто уобичајено у будућности. (Данас, 15-16. 2. 2016, 3); *Крећите се* и неће *вам* требати лекари (Вечерње новости, 1. 10. 2016, 24; наслов) и сл.

Из наведених примјера се види да семантички кореферентне јединице – имиципе и/или замјенице – не морају бити и синтаксички кореферентне, тј. да не морају вршити функцију истог реченичног члана. Уз то, замјеничке кореферентне лексеме не морају бити експлицирание, него њихово постојање и значење имплицирају форме личних глаголских облика, тако да се замјеничка кореференцијалност не везује само за замјеничке лексеме, него се обиљежава и формама личних глаголских облика, које увијек подразумевају одређено (прво, друго или треће) лице (уп.: *Крећите се* = *Ви се крећите*). Најмања јединица у оквиру које се остварује кореферентност јесте проста (монопредикатска) реченица (нпр. *Он је признао своју кривицу*), а најчешћа је то независносложена или зависносложена реченица, што потврђују и сви напријед наведени примјери, с тим да кореферентна веза врло често реализује и оквиру везаног текста као „надреченичног јединств” (нпр.: *Марко је признао кривицу. Суд га зато није казнио*).

У свим напријед наведеним примјерима кореференцијалне везе, кореферентне јединице конгруирају у броју и лицу, а то се код кореференцијалности најчешће, али не и обавезно, остварује. Управо један тип кореферентне везе са инконгруенцијом броја и лица, с тим да се инконгруенција броја може сматрати факултативном, а инконгруенција лица нужном (облигаторном) карактеристиком – биће предмет детаљне анализе у овоме раду. У питању су синтаксичке конструкције у којима *кореферентину везу чине именичка лексема или синтагма и замјеничка лексема*, која може бити исказана замјеницом, или пак, кад је у питању лична замјеница, садржана, што ће рећи једнозначно препознатљива, у личном наставку личног глаголског облика. Та кореферентна веза остварује се увијек у оквиру полипредикатске, најмање двопредикатске синтаксичке конструкције, која може бити кородинирана или субординирана сложена реченица, или пак везани текст као надреченично јединство, као нпр.:

Свестан сам чињенице да *шенисери* играју велике турнире из недеље у недељу и да *морамо да се навикавамо* на победе и поразе. (Вечерње новости, 23. 6. 2014, 43; Новак Ђоковић); Задатак *уметника и интелектуалаца* је да *се боримо* против тог кича. (Блиц, 3. 8. 2015, 27); Називао је [Зоран Живковић] колеге *из СНС* – „СНС-овце”, а *ми смо посвећени* раду, за разлику од њега. (Вечерње новости, 25. 2. 2016, 3; Зоран Бабић, шеф клуба СНС у Скупштини Србије); Замолио бих *новинаре* да *избежемо* ширење мржње против миграната (Политика, 30. 8. 2015, 7); „*Преокрет*” се овде не препознаје. *Наш циљ* је од почетка био да по страни оставимо наше разлике и да покажемо да нам је Србија на првом месту. (Вечерње новости, 25. 2. 2016, 2; Јанко Веселиновић, лидер странке „Покрет за преокрет”); *Србија* је одрадила свој домаћи задатак. Желимо да *постанете* члан ЕУ и да *начините* следећи важан корак на том путу. (Вечерње новости, 22. 11. 2011, 2) и сл.

Курзивно истакнуте јединице стоје у кореферентном односу, означавају исте референте, с тим да је при првом помену референт означен именицом, а при другом експлицираним или у личном наставку глаголског облика садржаном замјеницом (уп.: *шенисери* : (ми) *морамо да се навикавамо*; *уметници* и

интелектуалци : (ми) се боримо; СНС : ми смо посвећени; новинари : (ми) избежимо; „Преокрећ” : *Наш* циљ је; Србија: желимо да (ви) *постанете*. Именицом се никад не означава појединачни, индивидуализовани референт, него увијек *групни* референт, референт који подразумева према различитим (професионалним, етничким, биолошким и сл.) критеријумима обједињен *скуп људи*. Будући да је именица личној замјеници конкурентна само у трећем лицу једине или множине (али не и у првом или другом лицу), логично би било да и кореферентна замјеница дијели категорију лица и броја са именицом (као нпр.: *уметници*: они се боре; „Преокрећ”: *Његов* циљ је; Србија: она *постане*). Конгруенција у лицу, што наведени примјери недвосмислено показују, међутим изостаје: умјесто да се успоставља именичко-замјенички суоднос у трећем лицу, успоставља се кореференцијални однос трећег лица једине или множине са првим или другим лицем множине. А разлог је у томе што се замјеницом упућује на говорника или саговорника који је иманентни дио скупа (заједнице) означеног именицом. У питању је, дакле, *инклузивна множина*. И то специфичан тип инклузивне множине, који је термилошки најбоље одредити као *партитивно-инклузивна множина*. Лексема „партитиван” била би у овом термину редувантна, да термин инклузивна множина већ није „заузет”, и то за случајеве множине неподударне наведеним, непододиве дакле под партитивну инклузивност.

Инклузивност је, наиме, већ и рјечнички дефинисана као „термин који се употребљава у вези са заменицама (у контрасту према ’ексклузиван’) да значи службу првог лица за укључење и говорника и саговорника, нпр. *ми* = „ја+ти”” (Кристал 1988: 101). Пошто прво лице множине не представља множину говорних лица, већ „подразумева укључивање говорног лица у групу других лица” (Станковић 2014: 363), замјеничко или глаголско *ми* има инклузивну и ексклузивну форму, у зависности од тога да ли укључује или искључује *ви*. „У неким језицима постоје посебни облици такозване множине личних заменица првог и другог лица (тачније речено, посебни облици неједине личних заменица са референцијом на прво или друго лице): „инклузивни”, који означавају „ја+ти...” или „ти+ти”), и „ексклузивни”, облици који означавају „ја+он...” (или „ја+она...”, „ја+они...”) или „ти+она”, „ти+оно”, „ти+они”)” (Успенски 2012: 21). У већини језика, међу којима је и српски, „разграничење инклузивног и ексклузивног облика множине није присутно, те се заменицом *ми* исказују оба значења, а тумачење је условљено контекстом” (Станковић 2014: 363), с тим „да је у неким случајевима”, како то показује Д. Мајсторевић (2007: 195), „тешко одредити да ли је ријеч о инклузивном или ексклузивном *ми*”.

Овакво значење инклузивне множине, изведено из значења (не)граматикализованог инклузивног *ми*⁴, битно је различито од значења партитивно-инклузивног значења множине које је предмет анализе овога нашега рада. Партитивна инклузивност, наиме, никад не подразумева множину састављену од говорника и саговорника, дакле никад не подразумева скуп „ја+ти” или „ја+ви”, него увијек подразумева да су говорник или саговорник саприсутни у множинском *ми* или *ви* као интегрални дио садржан или обухваћен кореферентним именичким појмом, ул.: *Тенисери* играју велике турнире из недеље у недељу и *ми* [= *ми*

4 Такву употребу инклузивног *ми* одлично репрезентују сљедећа два примјера: „Протерани сте, избачени са своје земље, зато што је неко помислио да ће бити већи, јачи бољи, и да ће га бити више, ако вас нема. Ако нас нема. Вас и нас. Срба. И само зато што *јесте* и зато што *јесмо Срби*” (Вечерње новости, 5. 8. 2016, 2: Александар Вучић); Патријарх [Павле] је подигао глас, колико је могао, и рекао: „Дајте, *будимо људи* иако смо *Срби*!” (Политика, 21. 4. 2014, 22).

тенисери, тј. *ја* и *сви други тенисери*] морамо да се навикавамо на победе и поразе. Партитивно-инклузивна множина изражава се замјеничким или глаголским *ми* или *ви*, с тим да увијек подразумеива да *говорник* и *слушалац* или *слушаоци* представљају иманентни дио препонованог кореферентног именичког појма. Говорник или слушалац притом „наступају” у име заједнице, или боље рећи заступају ту заједницу као цјелину. О каквом типу „заступања” је ријеч, добар је показатељ сљедећа изјава америчког новинара, ратног извјештача Дана Ратера:

„Ја сам амерички извештач. Да, ја сам извештач и хоћу да будем поуздан. Али *ја сам Американац*. И зато *кад пилоти Сједињених Држава у авионима Сједињених Држава искључе струју, за мене смо то учинили 'ми'*. Ја ћу се борити за нашу победу, за победу у рату, као и већина евро-америчких медија” – изрекао је Ратер [Дан Ратер, новинар америчке куће ЦБС] (Вечерње новости, 4. 6. 2016, 35).

Новинар и поменути пилоти јесу Американци, они представљају амерички народ, учествују у име САД у рату, тако да употреба *ми* подразумеива „Американци”, а у конкретном примјеру значи „*ми* = и *ја* као и сваки други Американац”. Овај примјер бјелодано осликава суштину значења партитивно-инклузивног *ми*: идентификовање говорника са цјелином „групе” којој припада.

Кореферентна веза именичког појма и партитивно-инклузивног *ми* или *ви*, израженог личним или присвојним (*наш*, *ваш*) замјеницама, и/или личним глаголским облицима (*навикавамо*, *начинише*) зависи од „статуса/тачке гледишта” говорника (новинара), али и од лексичко-семантичког типа кореферентне именице. Најчешће је партитивно-инклузивна множина оставрена парититивно-инклузивним *ми*, које подразумеива да говорник (аутор исказа) *говори о себи као о личности уједињеној с другима* у одређену групу, формирану према различитим критеријумима: професионалним (нпр.: доктори, наставници, тенисери, умјетници и сл.) или антропогеографском, биолошком и сл. (нпр.: грађани, становници, људи). Говорничково *ми* указује на то да говорник себе сматра дијелом групе именоване кореферентном антепозицијском именицом, представљајући се да говори у име те групе. Зато се свако такво партитивно-инклузивно *ми* подразумеива значење синтагме „*ми припадници даше групе*”, нпр. *ми новинари*, *ми професори*, *ми људи* и сл. Тако партитивно-инклузивно *ми* по правилу се реализује у неком од типова управног или ауторског говора⁵, што потврђују и сљедећи примјери из публицистичког стила савременог српског језика⁶:

Замолио бих новинаре да [→ *ми новинари*] *избегнемо* ширење мржње против миграната (Политика, 30. 8. 2015, 7); Добро, али, није ли поштено да *грађани* знају унапред колико ће нешто да *нас* [→ *нас грађане*] кошта? (Печат, 14. 2. 2014, 13); Знам и да *новинари* нису баш омиљени и цењени у Србији. Да *смо* [→ *ми новинари*] делом и само *криви* за то. (Блиц, 7. 12. 2013, 2); – Да ли сматрате да *наставници* имају мале плате? – *Имамо* [→ *ми наставници*] мале плате, али читаво друштво има мале плате. (Политика, 27. 12. 2013, 7; Томислав Јовановић, министар просвете); „Од Другог светског рата наовамо *доктори*, као припадници средње класе у Србији, налазе се у једној сасвим посебној ситуацији. Спремни да [→ *ми доктори*] *радимо* у условима, са опремом и материјалом који су знатно испод оних који постоје у развијеном свету, *ми* [→ *ми доктори*] већ деценијама *кућујемо* социјални мир. При томе [→ *ми доктори*] *посижемо* резултате изнад очекивања. Уза све то, медијска слика *о нашој*

5 О типовима ауторског и туђег говора в. исцрпно у Ковачевић 2012.

6 Све примјере који се у раду наводе ексерпирали смо из новинарског подстила публицистичког стила савременог српског језика. Списак *извора* дат је на крају рада.

професији [→ професији *нас докџора*] није, благо речено, најлепша” (Политика, 1. 2. 2016, 9: др Лазар Давидовић, васкуларни хирург); То што је *стџановништво БиХ* старо у просеку четири деценије, пет година старије него на прошлом попису, што је међу најнеписменијима у Европи, интернетски недорасло садашњици, с неприхватљиво ниском стопом запослености, мало ко спомиње. Као ни податак да *нас* [→ *нас стџановника БиХ*] је требало бити за пун милион више него на претходном попису, пре четврт века. (Политика, 2. 7. 2016, 21: Аднан Балта, новинар из БиХ); Чипола је можда и увредљиво описао могуће групе људи, сврставајући *нас* [→ *нас људе*] у четири основне категорије: беспомоћни, интелигентни, разбојници и глупаци. (Глас Српске, 6-7. 9. 2014, Глас Плус, 7: Мирјана Кусмук); Заборавио је, очигледно је, има кратко и селективно памћење, да су га *чланови Друштва* позивали на своје састанке, не зато што је „незаобилазни стручњак” и што „познаје методологију рада на писивању жртава”, већ зато што је моментално, као в. д. директор, на челу Музеја жртава геноцида, с којим *смо* [→ *ми чланови Друштва*] *желели да остваримо* блиску сарадњу. После неколико појављивања на разговоре, на које је позван, Ђурић *нас* [→ *нас чланове Друштва*] је без образложења игнорисао. (Политика, 2. 8. 2016, 8: Василије Ђ. Крестић); Срби стрепе да ће велике западне силе уз помоћ сарајевских извршитеља покушати да изведу још једну алхемијску режију на штету *нашег народа* [→ *нас Срба*]. (Вечерње новости, 5. 10. 2016, 4); и сл.

Наведени тип патитивно-инклузивне множине корпусно *смо* потврдили само за *ми*-множину, док у корпусу није забиљежен ниједан примјер партитивно-инклузивне *ви*-множине. И *ми* и *ви* партитивна инклузивна множине, судећи према примјерима из нашег корпуса, уобичајене су у кореферентној вези која подразумева метонимијски однос именичког и замјеничког кореферента. То је уједно и најфреквентнији тип кореференције с партитивно-инклузивном множином. На основу семантичког типа именичких кореферентних лексема овај тип кореференције може се подијелити у неколика подтипа.

Први, и најуобичајенији подтип заснива се на једном од основних модела просторне (локалне) метонимије⁷: „*назив државе* → *народ или држављани*”. У корпусу *смо* забиљежили више примјера за овај тип кореференцијалне метонимијске везе. Највише примјера је очекивано, будући да корпус представља српски новинарски језик, с кореферентном именицу Србија, с тим да то може бити назив било које државе, само је нужно да за употребу метонимијског партитивно-инклузивног *ми* говорник (творац исказа) буде држављанин те државе. Ево најприје дијела забиљених примјера за овај тип кореференцијалне везе:

Србија иде у ЕУ јер [→ *ми Срби*] *желимо* да успоставимо стандарде који важе у развијеним земљама. (Политика, 9. 2. 2016, 24: Зорана Михајловић, потпредседница Владе Србије); *Србија* је у неким стварима већ у ЕУ, али неке сегменте у друштву [→ *ми Срби*] *морамо да мењамо* (Политика, 9. 2. 2016, 24: Зорана Михајловић, потпредседница Владе Србије); А шта ће *Србији* екстра наоружање, ако крене НАТО *на нас* [→ *нас Србе*]? Да се [→ *ми Срби*] *бранимо* три месеца!? (Данас, 15-16. 2. 2016, 3: Томислав Николић); *Јесте да Србија* није *рајовала* за свете циљеве ЕУ, Америке, НАТО-а и Ђерђа Сороша, *јесте да* [→ *ми Срби*] *нисмо* убијали Садама Хусеина, да [→ *ми Срби*] *нисмо обарали* Гадафија, отимали нафту, да *смо* [→ *ми Срби*] у Тунису били само као туристи из пакет-аранжмана и исто тако и у Египту, јесте да [→ *ми Срби*] *нисмо оти-мали* опијум у Авганистану и нити *нас* [→ *нас Србе*] ишта веже за Сирију, али какве то има везе – када *смо* [→ *ми Срби*] на путу *да постанемо* чланица Свете Европске уније. (Вечерње новости, 11. 9. 2016, 2: Мирјана Бобић-Мојсиловић); „А кад је реч о *Србији*, с обзором на то да *нам* [→ *нама Србима*] се за много шта гледа кроз прсте,

7 О метонимијским моделима в. исцрпно у Ковачевић (2015: 33-58).

пре свега због Косова, суптилно је питање референдума у РС”, рекао је [Александар] Попов, [копредседник Игманске иницијативе и директор новосадског Центра за регионализам] (Политика, 9. 10. 2016, 6); Увек сам мислио да *ова земља* има велике потенцијале, да *смо* [→ *ми држављани ове земље*] на корак до „бољег живота”, а осим тога и *наша хирурџија* [→ *хирурџија нас држављана ове земље*] је била врло близу европског нивоа. (Политика, 29. 5. 2016, 3; Др Ђорђе Радак, хирург); Аплауз је [Џон Кери, амерички државни секретар] добио пошто је изговорио: „*Сједињене државе* имају дубок интерес да ви успете, као што га [→ *ми Американци*] *имамо* да веома снажно Уједињено Краљевство остане у снажној ЕУ” (Данас, 15-16. 2. 2016, 5); „*Сједињене Америчке Државе* виде готово егзистенцијалну природу претње по политику и сплет живота у Европи и због тога се сад [→ *ми Американци*] *примружујемо* оснажујући мисију НАТО да затвори кључну приступну руту и због тога *ћемо* вам се [→ *ми Американци*] *примружити* и другим начинима да задржите овај талас” (Данас, 15-16. 2. 2016, 5; Џон Кери, државни секретар САД); *Русија* је спремна да иде у сусрет Европи, али то не може бити игра само на једној половини терена. *Ми* [→ *ми Руси*] нисмо били иницијатори садашњих проблема и нисмо први увели санкције, изјавио је Владимир Путин. (Вечерње новости, 18. 6. 2016, 8); Геополитички процеси, а посебно потрес, како кажете, увек су остављали последице на све балканске земље. На *Црну Гору* у овом случају још деликатније, јер *смо* [→ *ми Црногорци*] пред пуноправним чланством у НАТО-у, у времену заоштрајених односа између Русије и Алијансе, и Русије и ЕУ. (Политика, 9. 10. 2016, 7; Мило Ђукановић, председник Владе Црне Горе) и сл.

У свим наведеним примјерима кореферентна именица упућује на назив државе, док кореферентна партитивно-инклузивна замјеница *ми* подразумева њене држављане с којима се говорник (творац исказа) поистовјећује⁸, тако да дата кореференцијална веза именице и замјенице готово нужно имплицира просторни метонимијски однос. Будући да су говорници којима с приписују дати искази по правилу високи представници власти, употреба партитивно-инклузивног *ми* у датим ситуацијама изражава „идентификацију с владом и државом, које постају еквивалентне ’композитном *ми*’ сачињеном од читавог народа” (Катинић-Бакаршић 2012: 56).

Та идентификација државе са њеном владом у првом је плану у примјерима у којима се метонимскијска веза *назив државе* → *народ или држављани*, проширује за компоненту „назив владе”, чиме се метонимијска структура с партитивно-инклузивним *ми* остварује као трокомпонентна: „*назив државе* → *влада државе* → *народ или држављани*”. У таквој метонимијској вези партитивно-инклузивно *ми* упућује прије свега на припадност говорника „влади”, а тек посредно преко припадности „влади” имплицира и његову нужну припадност „држављанима”, што готово самоочигледно показују сљедећи примјери:

На новинарско питање да ли ће *Србија* да иде на арбитражу због „Трепче”, Вучић је рекао да *неће* и појаснио: „*Нећемо* [→ *ми као Влада Србије*] *ићи* на арбитражу. *Не може Србија* да иде на арбитражу с Косовом, јер би тиме *признала* Косово” (Политика 12. 10. 2016, 5); На новинарску констатацију да је ова одлука маркетиншки потез *Владе Србије*, он је одговорио: „Пустите *државу* да ради свој посао. А не знам одакле

8 Интересантно је да у неуправном говору аутор (новинар) који припада групи означеној кореферентном именицом може себе да искључи из групе означене кореферентном партитивно-инклузивним замјеницом *ми*, не слажући се са „обједињујућом” интегралном особином кореферентног *ми*, какав случај имамо у сљедећем примјеру: Председник Србије претходно изјавио да *Србија* остаје верна европском путу, али да је спас за нас на истоку. Не бих се са тим сложила јер не припадам *његовој множини*, али је у праву када каже „нас”, јер се број симпатизера Русије и Путинове политике његовим профиненим радом увећава. (Блиц, 2. 7. 2016, 4; Гордана Суша).

вам то да је *наш* одговор [→ одговор *нас* као *Владе Србије*] маркетиншки”, рекао је [Александар] Вучић [председник Владе Србије] (Политика 12. 10. 2016, 5).

Метонимијска структура кореференцијалне именичко-замјеничке везе са партитивно-инклузивном множином усложњава се када се говорник који употребљава партитивно-инклузивни замјенички или глаголски множински облик не може схватити дијелом појма означеног кореферентном именицом, какав је случај у следећа два корпусна примјера:

Неки европски *полицайчари* саветовали су *српским колегама* [*полицайчарима*] да до краја 2009. [→ *ми Срби*] не *поносимо* кандидатуру за чланство у ЕУ (Вечерње новости, 2. 4. 2009, 2); На адресу *српских власти* јуче је стигла још једна „европска пацка”... Замерено *нам* [→ *нама Србима*] је да је утицај странака на институције превелик (Вечерње новости, 5. 4. 2011, 3).

Реченице припадају новинару извештачу, дакле не представљају изјаву неког политичара или представника власти. Новинар-извештач употребљавајући множинско *ми* нема циљ да саопшти да и он припада „српским политичарима” или „српским властима”, јер он тој групи људи не припада. А ипак је у питању партитивно-инклузивна множина. Употребом множинског *ми* новинар сутерише поистовјеђење себе са представницима власти преко припадности заједничком народу и држави коју та власт представља⁹. Он зато, привидно говорећи у име представника власти говори у име Срба као народа коју та власт заступа. Новинару и представницима власти заједничка је државна и/или национална припадност. Зато множинско *ми* и овдје има значење пертитивно-инклузивног *ми*, с тим што инклузивност упућује не на „групу људи” означену кореферентном именицом него на народ као заједницу којој као чланови припадају и говорник и они који су обиљежени кореферентном именицом, односно именичком синтагмом. Овако употријебено партитивно-инклузивно *ми* зато има значење „ми Срби”, а не значење „ми представници српске власти”, чиме се искључује и могућност еквиваленције партитивно-инклузивног *ми* са компонентним *ми*.

Еквивалентност партитивно-инклузивног и композитног *ми* искључује се и у примјерима у којима кореферентна именица означава неку политичку, друштвену, или спортску организацију (нпр. назив политичке странке, каквог друштвено-административног органа, спортског друштва и сл.). Ако је говорник „члан” дате организације, он ће употребом множинског *ми* потцртати не само своју припадност датој организацији или друштвеном органу него и то да говори у њено име, заступајући је као цјелину. Овај тип кореференцијалне везе имплицира значење метонимијског модела „*назив установе/организације или органа управљања* → *људи који чине дашу установу, организацију или орган*”, што показују и следећи забиљежени примјери:

9 Интересантно је и да инклузивно *ми* у значењу зближавања говорника са саговорником или саговорницама врло често у политичком дискурсу има, како то показује С. Слијепчевић, значење „државе Србије” или „владе”: „Ево неколико навода који сведоче о томе шта је *ми* данас: [...] 3. Србија, држава: „Па ако поћете од чињенице да је данас 2009. година, нормално је да се поставља питање да ли нам то треба данас, али је такође чињеница да ми као држава, увек каснимо и да нешто што је требало радити вероватно 50-их година и о чему је требало јасно причати 50-их година, нас је сачекало данас, односно сачекао нас је још један ружни братоубилачки рат 90-их година.” 4. Влада, владајућа странка: „Ми смо, као Влада, прво донели једну одлуку, која мислим да је изузетно важна, а то је да се скине ознака поверљивости са свих архива тог периода.” // „Ми смо Влада, а Влада је учинила све да не дође до новог окршаја...” (Слијепчевић 2011: 193).

Синдикати су најважнији социјални партнер *Министарству просвете* у овом тренутку, јер *не бисмо* [→ *ми као Министарство просвете*] *могли да сироводимо* ни укрупњавање норме на прави начин да није било сарадње са синдикатима – напоменуто је Вербић. (Вечерње новости, 27. 2. 2016, 5: Срђан Вербић, министар просвете); Како је девет повезаних чланова Савета за штампу пресудило „*Полиџици*” спочитавајући нам [→ *нама као новинарима „Полиџике*”] нешто што се ни у траговима не може пронаћи у серијалу о путевима америчког новца у Србији (Политика, 27. 2. 2016, 7: Вишња Анђелковић и Душан Телесковић, новинари „Политике”)¹⁰; „*Полиџика*” је крива зато што је објавила исправку „*Јужних вести*”, коју главни уредник тог портала Предраг Благојевић није ни видео у *нашим новинама* [→ у *новинама у којима ми радимо*]. *Криви смо* [→ *ми као новинари „Полиџике*”] и што *смо ђренели* да је медијско удружење „*Локал прес*” добило два пута по 40000 долара, а не 80000 како *смо* [→ *ми као новинари „Полиџике*”] *сабрали* у једном од текстова у серијалу о путевима америчког новца у Србији. *Наша кривица* [→ *кривица нас као новинара „Полиџике*”] је и у томе што *смо* [→ *ми као новинари „Полиџике*”] *објавили* да је донацију од 242000 долара Независно друштво новинара Војводине (НДНВ) добило у периоду од три, а не од две године. (Политика, 27. 2. 2016, 7: Вишња Анђелковић и Душан Телесковић, новинари „Политике”); Када се има у виду овакав распоред снага, онда и не чуди зашто је „*Политици*” спочитано оно што се нигде у *нашим џекстјовима* [→ у *џекстјовима које смо ми написали у „Полиџици*”] није спомињало. (Политика, 27. 2. 2016, 7: Вишња Анђелковић и Душан Телесковић, новинари „Политике”); „*Преокрет*” се овде не препознаје. *Наш циљ* [→ *циљ нас као чланова „Преокрета*”] је од почетка био да по страни оставимо наше разлике и да покажемо да нам је Србија на првом месту. (Вечерње новости, 25. 2. 2016, 2: Јанко Веселиновић, лидер странке „Покрет за преокрет”); У расподели друштвених послова *медији* имају обавезу, и право, да информације истинито и доследно прослеђују јавности. *Ми* [→ *ми који радимо у медијима*] *смо* трансмисија која треба да обезбеди здрав и непрекидан дијалог између света политике и јавности. (Политика, 15. 4. 2016, 24: Бошко Јакшић); Зато и тврдим да је распад Југославије највише штетио *Црвеној звезди*. Да није тога било, никада *не бисмо* [→ *ми као фудбалски клуб „Црвена звезда*”] *били* у овој ситуацији, а вероватно *бисмо* [→ *ми као фудбалски клуб „Црвена звезда*”] *били* стално на врху европског фудбала, што би опет значило да *не бисмо* [→ *ми као фудбалски клуб „Црвена звезда*”] *остали* без најбољих играча. (Вечерње новости, 29. 5. 2016, 28-29: Драган Џајић) и сл.

У свим досада анализираним примјерима партитивно-инклузивна множина подразумејвала је да говорник њеном употребом себе представља као интегрални дио групе означене кореферентном антецедентном именицом, групе с којом се поистовјеђује и у чије име и из чије тачке гледишта говори. Због тога сви наведени примјери и припадају партитивно-инклузивном *ми*. Али партитивно-инклузивна множина, како *смо* то већ напријед констатовали, може бити изказана не само партитивно-инклузивном *ми* – него и партитивно-инклузивном *ви*, чему су потврда и сљедећи примјери из новинарског подстила савременог српског књижевног језика:

- Да ли *Србија* још дуго може да балансира између ЕУ и Москве, с којом има врло добре односе? [питање новинарке „Блица” амбасадорки Словачке у Србији].
- Нико не тражи *да се* [→ *ви Срби*] *одричете* тих односа јер *сте* [→ *ви Срби*] сами ти који *одлучујете* о њима и о својој спољној политици. То је *ваша одлука* [→ *вас Срба*]. Ако *сте* [→ *ви Срби*] у могућности да *балансирајте*, а да то не утиче на *вашу* европску политику [→ политику *вас Срба*], то је сасвим у реду. (Блиц, 2. 7. 2016, 3: Дагмар

10 Овај примјер показује да оваква кореференцијална веза не мора нужно за свој „оквир” имати конструкцију с најмање два морфологизирана предиката, него да то може бити и конструкција с предикатом и субпредикатом (овдје израженим глаголским прилогом садашњим).

Репчекова, амбасадорка Словачке у Србији); *Србија* је одрадила свој домаћи задатак. Желимо да [→ *ви Срби*] *постанете* члан ЕУ и да [→ *ви Срби*] *начините* следећи важан корак на том путу. (Вечерње новости, 22. 11. 2011, 2: порука политичара из Брисела); *Црна Гора* је од свих балканских држава отишла најдаље у процесу придруживања ЕУ. *Ошворили сте* [→ *ви Црногорци*] скоро сва поглавља и [→ *ви Црногорци*] на самом *сте* крају овог процеса. Да ли најновији догађаји попут брегзита успоравају пут *Црне Горе* ка ЕУ? (Политика, 9. 10. 2016, 7: питање новинара „Политике” Милу Ђукановићу, председнику Владе Црне Горе); *Црна Гора* је била најнаразвијенија југословенска република, данас *сте* [→ *ви Црногорци*] убедљиво најразвијенија економија. *Кренули сте* [→ *ви Црногорци*] у изградњу ауто-пута ка Србији. (Политика, 9. 10. 2016, 7: питање новинара „Политике” Милу Ђукановићу, председнику Владе Црне Горе) и сл.

Наведени примјери показују да говорник као творац исказа не припада множинском замјеничком облику, него он саговорника укључује у множински облик, употребом *ви* као основне замјеничке множинске форме за саговорника. Истовремено говорник се саговорнику не обраћа као индивиду него као интегралном дијелу појма означеног кореферентном именицом, тј. као држављанину *Србије*, односно *Црне Горе*. У питању је дакле већ напријед помињана метонимијска кореференцијска веза остварена по моделу „*назив државе* → *њен народ или држављани*”.

Основна разлика између *ми* и *ви* партитивно-инклузивне множине јесте у статусу говорника и његовој тачки гледишта. Уколико говорник по неком основу припада групи људи коју означава кореферентна именица, употребљава се партитивно-инклузивно *ми*, уколико се пак искључује припадност говорника групи означеној кореферентној именици, а подразумијева укљученост саговорника у ту групу – онда се употребљава партитивно-инклузивно *ви*.

Оба типа партитивно-инклузивне множинске форме (*и ми* и *ви* форма) подразумијевају нужну инконгруенцију лица. Антецедентни кореферент, будући изражен именицом, нужно подразумијева треће лице (једине или множине), док се постцедентни анафорички замјенички кореферент остварује у првом или другом лицу множине. Таквом инконгруентној кореференцијалној вези увијек је конкурентна конгруентна, када именичком кореференту одговара анафорички кореферент изражен замјеницом трећег лица. Ево за потврду два из штампе конкурентна примјера са конгруентним и инконгруентним кореферентима¹¹:

Србија жели да буде пуноправни члан Европске уније, али никада *неће* [→ *она*] *признати* независност Косова и Метохије – поручио је јуче председник Србије Томислав Николић. (Вечерње новости, 3. 10. 2016, 2); Ако завршетак поглавља 35 подразумијева да *Србија* прихвати независност Косова и Метохије, *ми* [→ *ми Срби*] то никад *нећемо* учинити, нагласио је [Томислав] Николић. (Политика, 13. 12. 2015, 5).

И сви напријед наведени примјери у лицу инконгруентне кореференцијалне именичко-замјеничке везе могу се превести у своје конгруентне еквиваленте замјеном партитивно-инклузивног *ми* или *ви* личном замјеницом трећег лица једине или множине (он, она, оно; они, оне, она), зависно од тога кога је рода и броја кореферентна именица.

11 Овдје је ријеч о системском, комуникативно уобичајеном начину изражавања категорије лица, а не о стилски маркираној употреби лица коју нпр. подразумијева стилска фигура *еналага лица* или *хетеропросојон*, која се темељи на „међусобној замјени [форми] граматичког лица” (Ковачевић 2015: 272).

У чему је онда разлика између тих двију комуникативно конкурентних форми исказа? Разлика је прије свега у томе што је употреба инконгруентног патиивно-инклузивног *ми* или *ви* подразумејева промјену тачке гледишта аутора исказа, подразумејевајући емоционално зближавање говорника са предметом говора у који се и сам укључује. Употребом партитивно-инклузивне множине исказ се ослобђава емоционално-доживљајном компонентом неприсутном код исказа конгруентне кореференцијалности. Тако искази са инконгруентном кореференцијалном везом интерферирају референцијално-емотивну или референцијално-конативну функцију за разлику од чисто референцијалних исказа са конгруентном кореференцијалном везом.

Закључак

У раду је анализиран један тип кореферентне везе са инконгруенцијом броја и лица, с тим да је инконгруенција броја факултативна, а инконгруенција лица нужна (облигаторна) карактеристика. У питању су синтаксичке конструкције у којима *кореферентну везу чине именичка лексема или синџаџма и замјеничка лексема*, која може бити исказана замјеницом, или пак, кад је у питању лична замјеница, садржана, што ће рећи једнозначно препознатљива, у личном наставку личног глаголског облика, као нпр.: *Задаџак уметника је да се боримо против џаџа кича*; *Србија је поџребна ЕУ и кренули џије добрим џиџем*. Будући да је именица личној замјеници конкурентна само у трећем лицу једине или множине (али не и у првом или другом лицу), логично би било да и кореферентна замјеница дијели категорију лица и броја са именицом (као нпр.: *уметници*: они се боре; *Србија* : она је кренула). Конгруенција у лицу у овом типу кореферентне везе, међутим, изостаје: умјесто да се успоставља именичко-замјенички суоднос у трећем лицу, успоставља се кореференцијални однос трећег лица једине или множине са првим или другим лицем множине. А разлог је у томе што се замјеницом упућује на говорника или саговорника који је иманентни дио скупа (заједнице) означеног именицом. У питању је, дакле, *инклузивна множина*. То међутим није општепозната, граматички и рјечнички дефинисана инклузивна множина, тзв. инклузивно *ми*, којом се означава служба првог лица множине за укључење и говорника и саговорничка, што ће рећи: *ми* = „ја+ти”. Овдје није у питању таква инклузивна множина, него се ради о *партитивно-инклузивној множини*.

Партитивна инклузивност никад не подразумејева множину састављену од говорника и саговорника, дакле никад не подразумејева скуп „ја+ти” или „ја+ви”, него увијек подразумејева да су говорник или саговорник саприсутни у множинском *ми* или *ви* као интегрални дио садржан или обухваћен кореферентним именичким појмом, уп.: *Тенисери* играју велике турнире из недеље у недељу и *ми* [= *ми тенисери*, тј. *ја* и *сви други тенисери*] *морамо да се навикавамо* на велике напоре. Партитивно-инклузивна множина изражава се замјеничким или глаголским *ми* или *ви*, с тим да увијек подразумејева да *говорник* и *слушалац* или *слушаоци* представљају иманентни дио препонованог кореферентног именичког појма. Говорник или слушалац притом „наступају” у име групе, или боље рећи заступају ту групу као цјелину.

Када партитивно-инклузивна множина подразумејева да говорник њеном употребом себе представља као интегрални дио групе означене кореферентном антecedентном именицом, групе с којом се поистовјеђује и у чије име и из чије тачке гледишта говори, тада се употребљава партитивно-инклузивно *ми*, као

нпр.: Увек сам мислио да *Србија* има велике потенцијале, да *смо* [$\rightarrow$ *ми држављани Србије*] на корак до „бољег живота”. Ако пак говорник као творац исказа не припада множинском замјеничком облику, него он саговорника укључује у множински облик, тада се употребљава партитивно-инклузивно *ви*, као нпр.: Неки европски *политичари* саветовали су *Србији* да [$\rightarrow$ *ми Срби*] *не журимо* са кандидатуром за чланство у ЕУ.

Употребом партитивно-инклузивне множине исказ се осложњава емотивно-доживљајном компонентом неприсутном код исказа конгруентне кореференцијалности. Тако искази са инконгруентном кореференцијалном везом интерферирају референцијално-емотивну или референцијално-конативну функцију, за разлику од комуникативно конкурентних исказа са конгруентном кореференцијалном везом, који имају чисто референцијалну функцију. Кореферентни искази са партитивно-инклузивном множином на најбољи начин показују емотивно зближавање говорника са предметом говора, јер у први план истичу осјећај заједништва аутора исказа у оквиру дате групе.

ИЗВОРИ

- Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.
 Вечерње новости – *Вечерње новости*, дневне новине из Београда.
 Глас Српске – *Глас Српске*, дневне новине из Бањалуке.
 Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.
 Печат – *Печати*, недељне новине из Београда.
 Политика – *Политика*, дневне новине из Београда.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић 1998: Вера Васић, Синтаксичка кореференцијалност, *Јужнословенски филолог* LIV, Београд, 79–86.
 Јарцева ред. 1998: *Языкознание. Большой энциклопедический словарь*, гл. ред. В. Н. Ярцева, Москва.
 Катњић-Бакаршић 2012: Marina Katnić-Bakaršić, *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zagreb: Naklada Zoro.
 Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, *Српски језик*, XVII, Београд, 13–38.
 Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматишка стилиских фигура*, IV битно допуњено издање, Београд: Јасен.
 Кристал 1988: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit, 1988.
 Мајсторовић 2007: Danijela Majstorović, *Diskurs, moć i međunarodna zajednica: Analiza saopštenja za javnost Kancelarije Visokog predstavnika (OHR-a) u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka: Filozofski fakultet Banja Luka.
 Московљевић Поповић 2015: Јасмина Московљевић Поповић, Односи кореферентности у сложеној реченици са допунском клаузом, *Јужнословенски филолог*, LXXI/3–4, Београд, 187–202.

- Недолужко 2009: Anja Nėdoluřko, *Zpracování rozšířené textové koreference a asociální anafory tektogramaticke rovině v Prařském závislostním korpusu*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, Matematicko-fyzikální fakulta Praha.
- Осипчук 2016: Галина Осипчук, *Лінгвістична природа кореферентності* <www. dspace. udrp.org.ua:8080/.../Lingvistucha_pruroda_koreferent.> (pristup: 26. 9. 2016)
- Слијепчевић 2011: Светлана Слијепчевић, О развиту опозиције МИ:ОНИ према опозицији МИ:ДРУГИ у политичком дискурсу Србије, *Језик и идентитет*, зборник радова, уредник Милош Ковачевић, Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет Пале, 189–195.
- Станковић 2014: Селена М. Станковић, Лице као граматичка категорија код личних заменица у француском и српском језику, *Philologia Mediana*, VI/6, Ниш, 355–367.
- Успенски 2012: Борис Успенски, *Ego loquens: језик и комуникациони процес*, превод с руског Радмила Мечанин, Нови Сад: Академска књига.

CO-REFERENTIAL UNITS WITH INCONGRUENCE OF PERSON IN A COMPLEX SENTENCE OR CONNECTED TEXT

Summary

The paper analyzes syntactic constructions (sentences and/or connected text as the unity above the sentence) in which *co-referential relation is made by a noun lexeme or a phrase and a pronominal lexeme*, which can be expressed by a pronoun, or contained in the person ending of a finite verb form, such as: *Задаћак уметника је да се боримо против тог кича; Србија је потребна ЕУ и кренули смо добрим путем*. Co-referential linguistic units likewise possess an incongruence of person and number, yet the incongruence of number can be regarded as facultative, and incongruence of person as their indispensable (obligatory) characteristics.

Person congruence in this type of co-referential relation is, however, left out: instead of establishing noun-pronoun relation in the third person, a co-referential relation is established between third person singular or plural with the first or second person plural. In this paper this particular type of plural is named *partitive-inclusive plural*.

Partitive inclusivity never assumes the plural comprising the speaker and the interlocutor, namely it never assumes the set “I+you (sg.)” or “I+you (pl.)”, yet it always assumes that the speaker and the interlocutor are present together in the plural forms of *we* and *you (pl.)* as an integral part contained or encompassed by a co-referential noun concept, cf.: *Тенисери играју велике турнире из недеље у недељу и ми [= ми тенисери, тј. ја и сви други тенисери] морамо да се навикавамо на велике напоре*. Partitive-inclusive plural is expressed by pronominal or verbal *we* and *you (pl.)*, nevertheless it always assumes that the *speaker* and the *hearer* or *hearers* represent the imminent part of the prepositional co-referential noun concept. The speaker or hearer this way “appear” on behalf of the group, or better yet they represent that group as a whole.

By using partitive-inclusive plural an utterance is made more complex by an emotional-experiential component absent from utterances of congruent co-reference. Co-referential utterances with partitive-inclusive plural demonstrate the emotional attachment of the speaker and the subject of speech in the best way, because they emphasize the feeling of unity of the author of the utterance inside a specific group.

Key words: co-reference, incongruence of person, inclusive plural, partitive-inclusive plural, partitive-inclusive *we* and *you (pl.)*

Miloš Kovačević

Јелена Р. ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ¹
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

О УПОТРЕБИ АОРИСТА И ИМПЕРФЕКТА У ДЕЛИМА СРПСКИХ РЕАЛИСТА

Аутор у предложеном раду² расправља о употреби двају глаголских облика са гледишта теорије о 'врстама излагања' (Јовановић и Симић 2015). Ослонац за ово истраживање нашли смо у старијој литератури, тј. код А. Мусића и његовим радовима о употреби времена у Вуковим и Даничићевим делима (Мусић 1926). На првом месту наша пажња биће усмерена на њихов начин употребе, као на обележје књиженог језика епохе реализма у односу на народни језички израз. Извесне напомене тицаће се, такође, и значења и употребе ових облика и исправности њихове употребе у прегледаним текстовима.

Кључне речи: пређашња времена, аорист, имперфекат, реализам, књижевни језик, народни језик

1. Претходне напомене

1.1. Проблемима употребе глаголских облика у различитим 'стиловима' српског језика бавио се у старије време Аугуст Мусић у својим радовима о временима у језику Вукових и Даничићевих дела. „У прилозима, које с овом расправом почиње, радиће ми се поглавито о томе, да одредим разлику у употреби времена... у сваком од три стила напосе, које држим да ваља с обзиром на употребу времена за прошлост у нашем језику разликовати. Та су пак три стила ова: 1. стил народне пјесме, у којем обилно употребљава исторички презент имперфект. глагола а скоро никако презент имперфект. глагола, 2. стил Св. писма (свечани стил), гдје се не употребљава исторички презент ни имперфект. ни перфект. глагола, 3. стил народне приповијетке (исторички стил), гдје се слабо употребљава исторички презент имперфект, а врло обилно истор. презент перфект. глагола...” (Мусић 1926: I, 113).

1.2. Српски реалисти прихватили су Вуков модел књижевног језика на народној основи. Али у њихово време књижевни Вуков језик био је још у фази формирања као језик културне комуникације, без јачег утицаја на школски систем, а тиме и на шири круг писмених људи. Зато се писало додуше по Вуковом начелу, али језички састав текста није увек одговарао и конкретним особеностима Вукова и Даничићева текста, већ се често посезало за локалном народном основицом, а ова се у понечем разликовала од онога што су двојица твораца српског књижевног језика предвидела као решење.

3. На другој страни, и кад су се писци трудили да пишу стриктно по захтевима норме, то им није увек успевало јер нису увек били довољно упућени у систем (Симић 1991: 352). Видећемо како ствар стоји са употребом двају облика које смо одабрали за анализу.

1 jelenajo@bitsyu.net

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

2. Преглед грађе

2.1. Аорист и имперфект ишчезавају из народног језика српског, а тај је процес започео изгледа пре више векова, и по свој прилици најпре у саверним крајевима српског народа, па се ширио према југу. Нестајањем је јаче и више захваћен имперфекат од аориста, па се у грубим цртама граница употребе аориста може оцртати правцем Дунава и Саве, док је имперфекат далеко ограниченији, па сем Црне Горе познат је само старијим говорним типовима на југоистоку и југу Србије. У књижевном језику, међутим, он и данас живи, пре свега у литерарном изразу, одакле прелази у језик интелектуалних средина са развијенијим језичким осећањем.

2.2. Писци епохе реализма углавном употребљавају ова два облика, и углавном исправно. Прегледаћемо грађу по реду да бисмо се уверили у исправност управо учињене тврдње.

2.3. Нека нам први на реду буде Симо Матавуљ (1852-1908): рођен је у Шибенику, стекао учитељско образовање, а радио у Далмацији, Црној Гори и Београду. Писао је о далматинским, црногорским и о београдским темама, и сам по себи би био интересантан за опширније језичке студије како су овде овлаш конципирани. Размотрићемо текст његова кључног дела *Бакоња фра Брне* (в. Изворе под Мат). Прегледаћемо неколико извода из текста и размотрили употребу два облика. Карактеристично је за његов текст да је прошаран формама аориста и имперфекта од почетка до краја, скоро равномерно, уз углавном исправну употребу.

а) Ево првог случаја:

Јере Јозов, Брзокус, Кушмељ, *бјеше* штапоног, врата као у дивокозе, главе округле и тврде да **је могао** њом букову даску разбити. Риђи му брци *зайшковицаху* ноздрве и *дошцаху* до ушију. Зубима *могаше* нагрести плету а шакама сломити чврсту сухорицу. **Могоа је** појести печено дзиве, али пити **је слабо могао**. Поред свега тога *бјеше* мирњачина, те га **је** ситна и жгољава Барица, жена му, или кака је *зваху* Осињача (због зеленијех очију) **могла** карати до миле воље (Мат 26).

(1) У забележеном исечку од наших облика заступљен је имперфекат, али не сам него помешан са перфектима (увек 'могао је', одн. 'могла је'). Два облика заједно чине опис Матавуљева јунака Кушмеља. Имперфекат би у овој прилици био одличан пример Т. Маретићу (1963) као синоним перфекта. Рекло би се, наиме, да је слика постављена у неодређено прошло време, што се тиче односа према времену писања ('времену говорења').

(2) Перфекти описују прошле догађаје не упућујући на време збивања – временски су неодређени. Но однекуд као да долази осећај конкретизованости, одн. временске одређености. Када се изближе загледамо у смисао облика, наједном увидимо да одређеност потиче од имперфекта, а неодређеност од перфекта. Из тог угла посматран, перфекат као да износи детаље који заправо не спадају у саму слику, већ карактеризују Кушмеља и Барицу издаље: обрти '...могао је букову даску разбити', 'слабо је могао пити' или 'могла га је карати' не садржи констатацију да се то (може) дешава(ти) у самој слици, већ ван ње.

(3) Ово је управо значајно за препознавање перфекта као специфичног облика са значењем дешавања у неодређено време, а имперфекта са значењем трајања у одређеној прошлости.

б) Слично ствар стоји и са имперфективним аористом, али са једном малом а значајном разликом, како показује следећи исечак из истог текста:

А и **јест** фратар Кушмеља **љубио** мимо браћу, и мимо све рођаке, **љубио** га је „као крух вино”. Само да знате колико је пута с њим **јео**, баш с њим за једним столом, и у манастиру и по жупама! С њим **је** и **путовао**. Два пута *идоше* заједно чак до Задра! Он га је од дуга **ослободио**, он му је кров **поплочао**, он стоку **купио**, његова га је препорука **дигла** на кнештво... (Мат 28).

(1) Разлика између имперфекта у претходном и имперфективног аориста у овом примеру састоји се у томе што имперфекат подразумева трајање радње у слици, без икаквог упута на границе, док аорист исказује и границе, престављајући тиме радњу као целовит догађај. Обрт нпр. 'иђаху до Задра', сасвим јасно претпоставља да је средиште пажње на току радње, подразумевајући још и то да се паралелно десило још нешто ('кад у путу сретеше...'), док би код аориста та нијанса била страна ('идоше до Задра... па сретеше...'). Тај је факат у науци већ утврђен, а ми овде само подсећамо на њега.

(2) Али ваља скренути пажњу и на другу појединост која нам се чини важном. И перфекти који означавају догађаје у равни слике, ипак у односу на аорист показују извесну дозу неодређености. Каже се нпр. 'Два пута *идоше*... до Задра', дакле сасвим конкретно, а 'С њим је и путовао' и сл., неодређено кад и куда.

в) Сличне односе показују два наша облика и када се нађу у паралелној употреби у истом опису, нпр.:

Бјеше у почетку јесени. Једнога раднога дана, одмах по сунчаном смирају, Кушмељ и његови **окупили се** око презице, на којој *се димљаше* пура у дрвеној здјели. Сјевер је јако **дувао**. Прије но што **ће сјести** да једу, *зачатише* сви једноглице „Оченаш” и баш **изрекли** „приђи краљевство твоје”, кадли Бакоњино танко ухо, кроза сву вјетрену хупу, *чу* коњски бахат, те *пошече* к вратима, пак *викну*... (Мат 31).

(1) Овде у друштву перфекта имамо и аорист и имперфекат, а и један футур. Перфекат ни овде није у свим случајевима на истој временској равни са пређашњим временима, него се прошлост у два маха одмерава према описаној слици: један показује нешто даљу, 'окупили се', а други блиску прошлост 'баш изрекли'. Реченица 'Сјевер је јако дувао' из истог је временског амбијента као и имперфекат 'димљаше се (пура)' и аористи 'зачатише', 'чу', 'потече' и 'викну'. Трећи временски план представљен је футуром 'ће сјести', чије сотварење остаје такође ван слике, јер се није ни остварило због прекида догађања неочекиваним обртом ситуације, доласком госта.

(2) Интересантно је погледати изближе односе између перфекта '(Сјевер) је (јако) дувао', на једној страни, и имперфекта 'димљаше се' (са којим су на истој равни аористи 'зачатише', 'чу', 'потече', 'викну'). Замена имперфекта перфектом и обратно, као да не производи никакву промену: – ...на којој *се димљаше* пура у дрвеној здјели. Сјеверни вјетар јако *дуваше* // ...на којој *се димила* пура у дрвеној здјели. Сјеверни вјетар је јако дувао. Али пажљивом оку ипак не може промаћи једна танана разлика: имперфектом казана радња очитија је, боље рећи конкретнија, одређеније представљена; перфекат оставља додатним елементима исказа да радњу конкретизују до потребне мере (нпр.: '...одмах по сунчаном смирају... Сјевер је јако дувао' или сл.).

г) Следећи пример посматраћемо пазећи на исправност употребе облика:

И сви *се дивеше* томе говору који не *разумјеше*, јер по жупама светог Фране, кад **се напија** учену човјеку, или кад **се** у каквој претежнијој прилици **говори** пред ученијем људима, треба говорити да други не разумију. А Чагљина *бијаше* прави

вјештак у томе, такав вјештак да ни сам није **разумијевао** шта је **говорио**. Он је тако два-триш **бесједио** у манастиру, а неколико пута у граду приликом опћинских избора, и увијек *бјеше пошресен* најприје он, па сви они који **би** га најмање **разумјели** (Мат 37).

(1) Најпре ваља размислити о смислу имперфективног аориста 'дивише се' – јер он показује најпре отвореност догађања, дакле одсуство ограничења, његовог трајања; и друго, потпуни паралелизам са оним што је описано аористом 'разумјеше'. Пуни идентитет са имперфектом (исп.: И сви *се дивљаху* томе говору који не *разумјеше* – можда боље 'не разумијеваху'), и извесна nelaгода при његовој рецепцији, указују управо да је имерфект на овоме месту у ствари адекватнији него аорист, тј. да аорист није исправно употребљен.

(2) Већ смо утврдили неодређеност времена на које упућује перфекат, а сада видимо да и презент заправо није временски компатибилан са пређашњим временима, јер се односи на догађаје више начелно него конкретно описане.

(3) Ваља нам поменути плусквамперфекат 'бјеше потресен'. Имперфекат 'бјеше' чини га конкретним, а партицип 'потресен' у таквој прилици сведен је на придевски садржај: значи само стање онога на кога се односи у време о којем је реч.

д) У следећим примерима пређашња времена налаже се у друштву перфекта и презента:

Сви *навалише* на ђакона ко ће боље. Фра Срдару не *би* ни то доста, но га *удари* два-три пута, а да је **могао** од налоге у тијесној соби, *наше* га и ногом напипати.

Фра Брне **надимље** образе и **држи се** за трбух. Кад год би видио што *немило*, *хоћаше* га забољети у куљи.

Сви **грају**. Балеган *ојкри* мртваца, па га **куца** прстима по утонулу желуцу, а другом руком **маха** и **говори** њешто. Дундак *стаде* отварати стакленице лекарија и сваку *мирисаше*. Бобан **дигао** суху ногу мртвога, па јој **мјери** прстима дебљину. Једини Стипан саставио руке на грудима и **гледа** (Мат 80).

(1) Перфекат '(да) је могао' и овде је ван слике и упућује на могућност догађања, а не на сам догађај.

(2) Аористи 'навалише', '(не) би (доста)', 'удари', те 'стаде (отварати)', као и имперфекат 'мирисаше' – описују конкретне детаље слике. То на неки начин чине и презенти 'надимље', 'држи се', итд. Али презенти су јаче ослоњени на сам амбијент и његов опис него што га карактеришу, што значи да је њихова функција у томе да опишу садржај глагола, а да је временски моменат препуштен другим облицима.

2.2. Светолик Ранковић (1863–1899) рођен у Великој Моштаници, на западу од Београда – а умро у Београду. Свештеничко образовање стекао је у Кијеву, што се у неким детаљима може осетити и у језику његових дела (Јовановић 2007). Но Ранковићев језик и стил у великој мери су мотивисани његовом припадношћу епоси реализма. На једној страни, то је доба коначног оформљења и стабилизовања српскога књижевног језика на народној основици (Симић 1991: 352 и д.), а на другој – то је доба реализма, чији су писци тежили „да прикажу стварност онакву каква она јест” (РКТ 1992: s. v.), не само у домену догађаја и карактера већ и у домену језичког понашања. Добром посматрачу не измиче из вида управо укрштање ових двеју тенденција у Ранковићевој прози. Између осталог та се укрштања огледају и у употреби глаголских облика, одн. у учесталости пређашњих времена – свакако између осталог и под утицајем његове црквене лектуре. Цитираћемо његов роман *Горски цар* (ознака: Ранк).

а) Разгледаћемо најпре следећи забележени случај:

Он је, као што *помену*смо, био главни организатор и управник свих хајдучких дружина које *се*, у дугом низу година, *смењиваху* по Шумадији. Изнајпре му **је** то **био** посао од невоље, јер *немађаше* воље за рад, а не *беше* друга начина да се искобеља из сиротиње. После, кад својим оштрим и проициљивим духом *оцени* свет и околности око себе, кад проучи сва лица која **рукују** судбином народа, кад *оцени* праву разлику између строгих и сувих законских одредаба и живе душе човекове која **управља** тим одредбама, кад *виде* како један бистар од природе ум **може** да влада ученима и неукима – *Вујо поче* стално да се занима реченим послом (Ранк 46).

(1) Пређашња времена овде преовлађују, али поред њих срећемо перфекат ('је био') и презент ('рукују', 'управља').

(2) Издвајамо најпре пишеву узгредну напомену 'као што поменусмо', и аорист у њој. Аутор управо саставља текст, и пре ове реченице, дакле у току писања, помену је узгред јунака о којем сада подробније извештава. Значење овако употребљеног аориста – индикативног, како су испитивачи утврдили (нпр. Стевановић 1991: 647) – још увек је предмет расправе. Први граматичари савременог српског језика (Маретић 1963) тврдили су да је то облик за радњу „која се извршила у садашњости” (Мусић 1927: 8). М. Стевановић, наводећи Мусићев став, „за индикативну употребу аориста свршених глагола” наводи пример: – *Пођибе* ти на Тимоку Вељко, / *Разби* ти се на Равњу Милошу, / *Мутапа* ти Турци *заробише* / и *прођоше* низ воду Мораву, па утврђује да овде садржани облици аориста значе да се десило „све с а д а, у време када то вила јавља Карађорђу, односно шире, у време када су се сви заједно борили против Турака пред пропаст I устанка”. Ово заправо значи да аорист индикативни означава радњу која се десила у време говорења, али пре самог говора. Ранковићев начин употребе, према томе, тачно одговара систему пређашњих облика, тј. једном од случајева њихове употребе у српском језику.

(2) Остали овде употребљени облици аориста ('оцени', 'виде', 'поче') означавају прошле радње „које су се извршиле, односно (ако је то аорист несвршеног глагола) вршиле (– в. нашу прецизнију формулацију у претходној тачки: али се и завршиле, Ј. Ј. С.) у неком другом времену у прошлости” (Стевановић 1991: 646). Имперфекат такође означава догађање у прошлости: 'које се, у дугом низу година,) смењиваху'; 'немађаше (воље за рад)'.

(3) Кад упоредимо перфекат и имперфекат у секвенци: – Изнајпре му **је** то **био** посао од невоље, јер *немађаше* воље за рад – морамо признати да су два облика временски паралелна, прецизирана одредбом 'изнајпре'. Али међу њима постоји више скривена него изјашњена разлика: перфекат није конкретно везан за ситуацију о којој је реч, док између аориста и ситуације постоји нека приснија веза: 'немађаше воље за рад'.

б) Сличну комбинацију облика садржи и следећи исечак текста:

Вују *севнуше* очи необично, али он вешто *сакри* своје узбуђење, па *дохвати* момка за руку и *уведе* га у кућу. Одатле Ђурица *изиђе* тек увече и *оде* кући. На ногама му *беху* нови црвени опанци, а у торби, која **је** јутрос **висила** празна, сад *беше* добар грумен соли и бут непечене свињетине. Идући путем *беше* погнуо главу и тако замишљено *гледаше* преда се као и да не *ојажаше* куд **пролази**. Понеки пут се **укажу** две праве, оштре боре између обрва му, очи му **засветле** необично и одлучно, и цело лице му *исказиваше* неку нему и мучну унутрашњу борбу која се у њему **збива**, а он се **стара** да је савлада... (Ранк 47).

(1) Ђурицу док полако пада у арену злочина аутор је описао нешто интензивнијим цртама. Заводнику 'свнуше очи', он 'вешто сакри своје узбуђење', Ђурица 'замишљено гледаше преда се и као да не опажаше куд пролази', итд. Интензитет нарације чини да су лица и догађаји оштрије оцртани, конкретнији и упечатљивији.

(2) Секвенца 'као да не *опажаше* куд **пролази**' јак нагласак ставља на 'опажаше', а презент остаје у позадини, упућујући на споредни предмет који представља само повод интензивних преживљавања.

- в) Узећемо само још један пример да видимо шта се дешава у тексту презасићеном аористом и имперфектом:

Ђурица се *повуче* и *сјаде* на готову меку постељу, па *узе* да разгледа око себе. Одмах му *паде* у очи лепа двоцевка острагуша и до ње друга некаква једноцевка, коју одмах *познаде* да је и она острагуша. Обе *стајаху* наслоњене уз дувар, а по зиду беху извешани револвери, фишеклије за појас и за ношење преко рамена, ножеви, пиштољи и још многе ствари којима Ђурица не *знађаше* намене... (Ранк 92).

2.3. Јанко Веселиновић (Црнобарски Салаш 1862–1905 Глоговац), школовао се у Шапцу и Београду, учитељевао у Мачви, а затим од 1893. уредник, коректор, драматург у Београду (ЕСН 2008: s. v.). У анализу ћемо узети текст *Хајдук Штанка* (ознака: Вес).

- а) Прво ћемо размотрити следећи исечак:

Он *приђе* болеснику, *погледа* му у очи, *помилова* га по глави, па га *одреши*.
 Онда *сјаде* читати „Страшну молитву”.
 Страхота **је** слушати „Страшну молитву”; још страшнија **је** кад је поп Милоје **чита**...
 И сам **се** болесник **узјазбио** па **дршће** као прут...
 Он му *чића*, *чића*... Кад *сврши*, он му *поднесе* крст, *рече* му да се прекрсти и целива.
 И болесник *се прекрсти* и *целива*, па онда *рече*:
 – Ал **сам** уморан!
 – **Хоћеш ли** прилећи мало? – пита га попа.
 – **Хоћу** – **вели** он.
 Попа га *поведе* до своје постеље, па му *рече* да легне. Он **је спавао** прилично, а кад се *пробуди*, он сасвим мирно *приђе* попиној руци и *рече*... (Вес 22).

Попа доводе болесника који показује све знаке потпуног нервног расстројства, а попа га излечи.

(1) Аорист је у овом одломку помешан са презентом и перфектом. Аорист је најчешћи (неке случајеве у којима је аорист исти по облику са презентом, сврстали смо међу аористе по смислу или по суседству са аористом), и он чини скелет приповедне слике: 'приђе', 'погледа', 'помилова', 'чита', 'сврши', 'поднесе', итд. Аорист не само да слику приказује конкретно него је и фактор појачаног интензитета приповедања, прошла ситуација је као рефлектором обасјана.

(2) Презентом аутор најпре осликава општа размишљања о карактеру попине речи, а напосредно затим илуструје ту мисао болесниковим држањем, који '(се узјазбио па) дршће'. Друга појава презента долази у дијалогу, опет као илустрација деловања попиног говора. У првој од три појаве презент је апсолутивног типа, у другом релативног, приповедачког, а у трећем је то индикатив. И овде ћемо се осведочити о разлици презента приповедачког и аориста. Презент није упућен на ситуацију као аорист, који на њу баца нешто као светло које обасјава догађај и чини га конкретним и видним (истраживачи о томе говоре

као о 'доживљености'), док код презента тога нема, него он само 'назива' догађај обухваћен ситуацијом као нешто неутрално.

(3) Поменућемо узгред перфекат 'узјазбио се', који временски смера у прошлост у односу на описану слику (релативни перф.).

б) Сада ћемо пажњу усмерити на следећи део текста:

А он заиста *беше* рђав човек, човек који **је** у кавзи жив, у несрећи људској – срећан. Једнога дана *упути се* у село, које му не *беше* далеко. **Ишао је** замишљен стазом; суве гранчице *пуцкаху* му под ногама, а опало лишће *шусташе*. На стази *се сусретше* са Маринком Маринковићем. Како га *смотри*, Маринко *сиђе* са стазе и *дочека* га дубоким поклоном. Крушка *назва* бога... (Вес 29).

(1) Сем презента 'је (рђав човек)' и перфекта 'ишао је', остали облици су пређашња времена. Али и једни и други су на 'линији приповедања', одн. сви су садржајем на истом временском плану, сви у равни слике. Ту је најлакше уочити разлике међу њима.

(2) Презент је квалификативног значења, и посматран у равни слике, он је релативног типа, јер је његов садржај везан за прошлу ситуацију. Али тај садржај његов прекорачује границе ситуације и добија обриси апсолутива ('свевремености').

(3) Перфекат (индикативни) иако је временски једнак аористима и имперфектима, ипак одаје утисак да не припада истој слици, већ из позадине карактерише догађај као нешто додатно.

(4) Имперфект 'беше' врло је близак презенту 'је'. Односно обратно: презент је близак имперфекту. Но разлика је у томе што имперфекат, иако несвршеног вида, не прекорачује временски своју ситуацију, већ остаје у њеном амбијенту осветљавајући детаље у њему као конкретне ('беше рђав човек'). Облици 'пуцкаху', 'шусташе' и аористи 'упути се', 'сусрете', 'смотри' и др. као мозаик својим детаљима изграђују слику коју аутор описује.

(5) Можда је најсврхисходнија комбинација пређашњих времена са другим временским облицима, док висока учесталост аориста и имперфекта као да оставља утисак претераног гомилања блискозначница, и извесне атрофије израза.

в) Навешћемо још и следећи исечак Веселиновићева текста:

Илија Срдан је чувао страже од Турака што на Лешници *прелазише* Дрину... – Те су чете крстариле Мачвом. Оне *се бринуше* о нејачи. Остали *се враћаше* домовима да гледају или бар да наређују домаће послове... (Вес 306).

Подвукли смо три имперфективна аориста: 'прелазише', 'бринуше се', 'враћаше се'. Рекло би се да су сва три истозначна са перфектом:

Илија Срдан је чувао страже од Турака што **су** на Лешници *прелазили* Дрину... – Те су чете крстариле Мачвом. Оне *су се бринуле* о нејачи. Остали *су се враћали* домовима да гледају или бар да наређују домаће послове... (Вес 306).

Онима који добро познају природу аориста, који га имају у свом језичком осећању, исправније делује верзија са перфектом него са аористом. Због нечега је боља и форма са презентом:

Илија Срдан је чувао страже од Турака што на Лешници *прелазе* Дрину... – Те су чете крстариле Мачвом. Оне *се брину* о нејачи. Остали *се враћају* домовима да гледају или бар да наређују домаће послове... (Вес 306).

Уместо свих ових прикладна је и варијанта са импепфектом:

Илија Срдан је **чувао** страже од Турака што на Лешници *прелажаху* Дрину... – Те су чете **крстариле** Мачвом. Оне *се брињаху* о нејачи. Остали *се враћаху* домовима да гледају или бар да наређују домаће послове... (Вес 306).

Сада смо подвукли и облике на које досад нисмо обратили пажњу, а то су пекфети 'је чувао' и 'су крстариле' (Презенти 'да гледају' и 'да наређују', нису у равни приче, па о њима нећемо говорити овом приликом).

(1) Прво што примећујемо, јесте да повољно делује заправо наизменичност имперфекта, одн. презента, и перфекта.

(2) Друго, наизменичност чува против једноличности излагања.

(3) Треће, неудобност верзије са аористом долази отуда што ово није место за имперфективни аорист, пошто он тражи ситуацију у којој може показати целовиту радњу, временски у ствари ограничену, а не са одсуством ограничења као што је овде.

2.4. Стеван Сремац (1855–1906), рођен у Сенти, а умро у Сокобањи. Завршио историјско-филол. одсек Велике школе (ЕСН 2008: s. v.). Код њега смо пређашња времена бележили много ређе него иначе, а то ћемо показати на примерима из *Пој Тице* и *пој Сцире* (ознака: Срем).

а) Узећемо најпре да анализирамо следећи одужи комад текста:

Била је субота после подне. Баш **је звонило** на вечерње кад *прођоше* Великим со- каком једна кола и у њима један млад човек. Баба Пела, која **је седела** пред кућом и **подштрикавала** неке чарапе под багременом, **видела је** како **је** онај путник у колима **скинуо** шешир и **прекрстио се**, па, како **је била** мало наглува, одмах **се сетила** да то **звони** на вечерње, па одмах *остави* рад и *стигае* и сама да се крсти шапћући: „О, боже, опрости мене грешну!“ А да **се** путник **прекрстио** неколико пута, **потврдила је** и друга једна баба, у другом крају, што **седи** на раскршћу преко пута од Великог крста. И ова га **је видела** где **је скинуо** шешир и **прекрстио се** кад **је био** спрам Великог крста. Обе те бабе у друштву са другим бабама **сложиле су се** и **закључиле** да тај путник није ни Жида који **купује** храну, ни Шваба машиниста који **се разуме** у парним ветрењачама што **веју** жито по спахилуцима, него да **је** то човек наше вере... (Срем 51-52).

Начин подвлачења облика визуелно показује да су други облици далеко учесталији од аориста или евентуалног имперфекта.

(1) Тако почетни перфекат 'била је' могао би бити замењен имперфектом 'беше', као и онај за њим: 'звонило је' > 'звоњаше', и два следећа: 'седела је' > 'сеђаше', 'подштрикавала (је)' > 'подштрикаваше'; као и аористом следећи: 'видела је' > 'виде', 'скинуо је' > 'скиде', 'прекрстио се' > 'прекрсти се'. Примећујемо како текст оживљава и његов извештајни тон поприма приповедачку боју, коју Сремац надокнађује погођеним упадицама ('Баш је звонило'; 'Баба Пела... седела пред кућом и подштрикавала неке чарапе под багременом', 'одмах се сетила... па одмах...') живљом фразеологијом („О, боже, опрости мене грешну!“) и шаљивим упадицама ('као је била мало наглува').

(2) Но ваља рећи да је употреба аориста у Сремчевом тексту лингвистички исправна, и наравно стилски оправдана, с тим што би оправданије било да је нешто учесталија него што јесте. То не би одговарало само нормативним захтевима, већ би и причање учинило живахнијим, а слике конкретнијим за осећање читаоца који у свом говорном репертоару има пређашња времена.

- б) Да је тачно што рекосмо о потреби наизменичне употребе облика, пока-
заће један даљи пример из Сремчева романа:

Даље **има** још неких слика, старозаветних и других, за које **се види** да **су** без икаква
плана **набављане**; али пошто **је** фрајла Јула, сва запурена и румена, **донела** чорбу и
ставила је на сто, то се г Пера *остави* прегледања слика по дувару.

- Изволте, господине – рече поп Спира – седите ту – и показа му место...

Поседаше сви пошто *се прекрстише*. Поп Спира *извади* из џепа федермесер и *стига*
га оштрити оцилом које му **је** увек **метано** уз тањир... (Срем 89).

Да је уместо 'има' при почетку употребљен имперфекат 'имаше' или сл.,
текст би – рекосмо: за читаоца са осећањем за пређашње облике – добио сасвим
складне односе. Но и поред тога Сремчев текст скоро у свим детаљима делује
привлачно, јер мале неравнине у употреби облика аутор надокнађује на другој
страни. И ово је довољно да се уверимо колики је Сремчев језички таленат кад
је и научене облике, који нису својствени његовом родном говору, умео сасвим
исправно и умешно употребити.

3. Закључне напомене

У закључку је довољно напоменути следеће.

- а) Писци чије смо текстове прегледали углавном су са територије на којој се у
народном говору пређашња времена или су била ретка, или се – нарочито
имперфекат – уопште не чују. Писци их ипак употребљавају, који чешће,
који мање често, али углавном – са малим одступањима – исправно.
- б) Српски реалисти нису се искључиво и догматично држали Вукове кри-
латице „Пиши као што говориш”. У њихово време школство је већ било
донекле организовано и у школи се учио књижевни језик према Дани-
чићевим, а не према Вуковим полазним начелима: Даничићева борба про-
тив провинцијског израза, а за 'правилност' књижевне речи, већ је дава-
ла своје прве резултате који се огледају у стваралаштву нових генерација
писаца.
- в) Учесталост пређашњих времена у језику писаца – према ономе што по-
казује материјал – зависи најпре од образовања и упућености у норму и
друго – како показује пример Св. Ранковића – од познавања и старијих,
углавном црквених језичких докумената.
- г) На крају и о једном споредном моменту. Пређашња времена чине систем
глаголских облика богатијим и стилски еластичнијим. То доприноси мо-
гућностима суптилног нијансирања значења и смисла текста, као и моћи
језика да подигне тон и снагу излагања на висине које би се додуше могле
постићи и другим средствима, али не би дале тако танан и издиференци-
ран израз. Српски реалисти не само да су прихватили ово богатство већ
су га умели мајсторски искористити у својим делима.

Извори

- Вес: Веселиновић 1962: Ј. Веселиновић, *Хајдук Штанко*, Београд: Књига за свакога.
Мат: Матавуљ 1990: С. Матавуљ, *Бакоња фра Брне*, Београд: БИГЗ.
Ранк: Ранковић 1958: Св. Ранковић, *Горски цар*, Београд: Нолит.
Срем: Сремац 1977: Ст. Сремац, *Пој Тира и њој Сирира*, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

- ЕСН 2008: *Енциклопедија српског народа*, Београд: Завод за уџбенике.
Јовановић 2007: Ј. Јовановић, О проблему пеурањене детерминације (на грађи из језика Св. Ранковића). у: *Српски језик и друштвена креиња*, Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, 129–142.
Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica Hrvatska.
Мусић 1926: А. Мусић, Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику I–III, *Глас СКА*, CXXVI–CXXI, 1–50; 109–173.
Јовановић Симић и Симић 2015: Ј. Јовановић Симић и Р. Симић, *Вербалологија (лингвистичке основе науке о вербализацији света)*, Београд: НДСЈ и Јасен.
РКТ 1992: *Речник књижевних ѿермина*. Београд: Институт за теорију књижевности.
Симић 1991: Р. Симић, *О нашем књижевном језику*, Никшић: Универзитетска ријеч.
Стевановић 1991: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, 5. изд., Београд: Научна књига.

ON THE USAGE OF AORIST AND IMPERFECT IN THE WORKS OF SERBIAN REALIST WRITERS

Summary

The author of this paper discusses the usage of two preterite forms – Aorist and Imperfect – in the works of Serbian realist writers. The author finds that the very manner of using these forms is one of the important features of literary language of the epoch of realism, especially in comparison with the vernacular. The paper shows that Serbian realist writers not only accepted the grammatical and pragmatic richness of these verb forms, but that they were able to incorporate them in their writing style by paying attention to their proper usage.

Key words: past time, Aorist, Imperfect, realism, literary language, vernacular

Jelena R. Jovanović Simić

Ана М. ЈАЊУШЕВИЋ ОЛИВЕРИ¹
 Филозофски факултет Универзитета у Приштини
 с привременим седиштем у Косовској Митровици

БЕЗГЛАГОЛСКЕ КОНСТРУКЦИЈЕ С ИМПЕРАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се на материјалу ексцерпираним из прозних и драмских дјела савремених српских писаца испитују конструкције са редукованим императивом, али са очуваном императивном семантиком. Циљ истраживања јесте да утврди типове безглаголских конструкција с императивним значењем, као и њихове комуникативне вриједности. Овако постављен циљ истраживања условљава троаспектни синтаксичко-прагматичко-семантички приступ теми.

Кључне ријечи: безглаголска конструкција, императив, императивно значење, адвербијал, објекат

1. Императивни садржај у српском језику могуће је пренијети различитим граматичким и лексичким средствима. Осим императива, глаголског модуса који се налази у центру поља императивности, дату семантику секундарно изражавају и неки други глаголски облици – презент, конструкција *да* + перфекат, футур први и инфинитив. Даљу периферију категорије императивности чине неглаголска средства, у која спадају безглаголске (елиптичне или редуковане) конструкције, императивне партикуле и друга лексичка средства за изражавање или појачавање императивне семантике.

У овом раду пажњу усмјеравамо само на конструкције са елидираним императивом у којима формалним носиоцима императивности постају адвербијали и/или објекатске допуне редукованог глагола. Циљ истраживања јесте да утврди типове безглаголских конструкција с императивним значењем, као и њихове комуникативне вриједности. Овако постављен циљ истраживања условљава троаспектни синтаксичко-прагматичко-семантички приступ теми.

1.1. При испитивању безглаголских императивних конструкција руководићемо се тиме да је основно императивно значење подстицај, који се може реализовати у три поткатегоријална значења, а то су: подстицај у ужем смислу, заповијест и жеља. При томе ваља имати у виду да свака од ових поткатегорија императивности има мање или више разубјену сопствену семантику, па тако поткатегорији подстицаја у ужем смислу припадају и савет, предлог, упутство, упозорење итд; заповијести – и команда, захтјев, забрана; док се жеља, ако је усмјерена ка говором лицу, може реализовати и као молба².

1 anna.janjusevic@gmail.com

2 О општем императивном значењу подстицаја и његовим појединачним реализацијама в. Јањушевић 2005.

1.2. Конструкције о којима је ријеч занимљиве су с више аспеката. Најочигледнији је граматички аспект, на основу кога смо их и назвали безглаголским конструкцијама³.

Конструкције са редукованим императивом реализују се у посебним комуникативним условима. С обзиром на то да недостаје главни елемент императивне ситуације, а то је предикат којим се изражава прескриптивни садржај, тежиште се преноси на преостала два елемента, тј. на узајамност лица које задаје прескрипцију и лица од којег се очекује да неизречену прескрибовану радњу изврши⁴. Говорник прескриптор, руковођен захтјевом за економичношћу исказа, изоставља императив, јер претпоставља да је његов садржај познат саговорнику на основу контекста у коме се одвија говорни чин и очекује од саговорника, прво – да правилно интерпретира поруку, а потом и да изврши задату радњу. Говорник је притом обично статусно виши, тј. у ситуацији је да завповиједа, односно да захтијева извршење прескрипције.

Т. Маретић у својој *Граматици и стилистици хрватскога или српскога језика* примјећује сљедеће: „Врло се радо изоставља глагол у узвицима, а то тражи сама нарав узвика који хоће да је што краћи, да се што прије другоме приопћишто треба да зна” (Маретић³ 1963: 427). Тако се и безглаголске императивне конструкције обично употребљавају у ситуацијама у којима је важно хитно извршење радње, и самим тим постоји и јака емотивна ангажованост учесника говорног чина. Због тога се оне одликују и изразитом експресивношћу, која се очитује у општем екскламативном тону конструкције, уз могућност коришћења и других интонативних средстава, каква су на примјер, продужени изговор неког од вокала у ријечи (нпр.: – А то ли сте дошли да ми кажете – запрепасти се капетан. – То?... *Најпоље-е-е!* (Лалић, Свадба: 182)) и/или стакато изговор њених слогова (*Најпоље* из кола, педерчино босанска! (...) *На-по-ље-е-е!* (МБ Људи, 101)).

Безглаголске конструкције са императивним значењем одлика су разговорног стила, а у књижевноумјетничком стилу, који и чини корпус за ово истраживање, оне се појављују искључиво у дијалозима.

2. Усљед редукције императива најчешћим носиоцима императивног значења постају прилози или именички изрази с прилошким значењем. Такве форме изражавања императивне семантике називамо **безглаголским адвербијалним конструкцијама**.

2.1. Уколико је у конструкцији изостављен императив неког глагола кретања, императивни садржај се преноси на адвербијал с мјесним значењем.

Најчешће је то прилог, као у примјерима:

(1а) *Овам'*, бре, ево смо их напипали! (Лалић, Хајка: 232); *Овамо*, Шако, *овамо!* (Лалић, Хајка: 387);

3 Постоје и другачија термилошка одређења оваквих конструкција. Тако на примјер М. Бабић (2015: 127–128) конструкције сведене на „прилошки израз или израз прилошке семантике” који усљед редукције глаголског облика повлачи на себе значење директивности, назива ’нефинитивним конструкцијама’. Ми се одређујемо за термин безглаголске конструкције, имајући у виду да се императивна семантика може изразити и инфинитивом који, свакако, представља центар глаголске нефинитивне конструкције.

4 У елементу императивне ситуације, према петроградској теорији функционалне граматике, спадају: 1) лице-прескриптор, 2) лице-извршилац и 3) предикат, који открива садржај прескрипције, инициране од стране прескриптора и упућене извршиоцу – в. ТФГ 1990: 80–89.

- (16) Чех, *напрег!* (Булатовић, Људи: 94); *Напрег, Spartaco!* (Булатовић, Херој: 13); Чекај!... *Назаг!* (Лалић ЛГ: 487); Зар се усуђујете, стоко, нешто тако да ми кажете? *Назаг, хеј назаг!* (Лалић ЛГ: 199);
- (1в) *Напоље!* Продере се неко иза мојих леђа (Поповић: 62); Нико мени не треба!... *Напоље!* (Команин: 141); – А то ли сте дошли да ми кажете – запрести се капетан. – То?... *Напоље-е-е!* (Лалић Свадба, 182); «Онда *напоље* из кола, педерчино босанска! (...) *На-по-љеее!*» «Мађар, *напоље* ти!» (Булатовић, Људи: 101); Све ћу вас побити ако ми приђете!... *Напоље* из ове куће! (Команин: 142).

При редукцији импераива глагола са просекутивном семантиком носиоцем императивног значења могу постати и предлошко-падежне конструкције с оријентационо-локационим значењем:

- (2а) Немој ти да ми врдаш тамо-вамо, него *шраџом!* (Лалић, Хајка: 434); *На цесџу*, па телефоном: камион да дође за мене! (Лалић, Хајка: 393); Папак, *мојим сџојама!* (Булатовић, Људи: 166);
- (26) А сад ћецо, свак *на своју сџрану!* (Лалић, ПС: 49); (...) Браћо Брзаци – сви *на скуи!* (Лалић, ДГЗ: 356); Брадат и плећат, с крстом испод себе, протојереј им се обраћао: «Синови, *кућама и домовини!*» (Булатовић, Људи: 273); Најдражи сте ми од браће! Стога: *к мени!* (Булатовић, Људи: 273);
- (2в) *На бункер!* Разумијем! (Команин: 107); Људи, *на њеџа! На њеџа!* Каменујмо варалицу! (Булатовић, ЂД: 181).

У највећем броју наведених примјера (1а–в и 2а–б) конструкција је максимално сажета – сведена на прилог, који је обично праћен вокативом. Прилогом се именује мјесто према коме ваља управити кретање, а вокатив садржи име лица којем је прескрипција упућена. У мањем броју примјера (у њих пет) у вокативу се налази лично име или надимак, док је у два случаја употријебљен етноним (Мађар, Чех), затим именица којом се означава припадност некој групи (Браћо Брзаци – сви *на скуи!*) или узрасту (А сад ћецо, свак *на своју сџрану!*), а свега једном је забиљежен пежоратив. Будући да вокатив и императив имају исту језичку функцију – функцију апелативности⁵, у случају редукције императива, вокатив постаје језички знак који конструкцији даје изразитији апелативни карактер. Његова употреба је скоро обавезна када прескриптор има потребу да нагласи којем је лицу од више њих присутних⁶ прескрипција упућена, што илуструје дијалог регистрован код М. Булатовића: «Онда *напоље* из кола, педерчино босанска! (...) *На-по-љеее!*» «Мађар, *напоље* ти!». Наведени примјер показује да се у овим конструкцијама могу наћи и редувантни елементи, какав је на примјер адвербијал *из кола* (ако се комуникација одвија у колима, а прескриптор од саговорника захтијева да изађу, јасно је да могу изаћи само из аутомобила).

Императивност се у примјерима (1б–в) реализује као заповијест или комада. То је посебно уочљиво у конструкцијама с апелативом пежоративне конотације (стоко, педерчино босанска), који показује супериорност говорног лица. Иста

5 Вокативу и његовом односу према императиву посвећено је посљедње поглавље монографије *Семантика и шицологија императива* – в. Храковски–Володин 1986: 247–261.

6 У неким од наведених примјера контекст показује да је заповијест упућена множини лица: Зар се усуђујете, стоко, нешто тако да ми кажете? *Назаг, хеј назаг!*

значења су очигледна и у конструкцијама с потенцираном интонацијом. Међутим, у примјерима (1а), у којима је замјенички прилог *овамо* преузео на себе императивни садржај, прије се може говорити о значењу позива или апела, о чему свједочи и редупликација прилога у другом од наведених примјера. Статусну равноправности говорника и саговорника у првом примјеру потврђује и чињеница да адресат образлаже оправданост предложене акције (ево смо их напипали).

Поред значења заповијести захтјева (примјери 2а), предлошко-падежне конструкције с мјесним значењем у стању су да на себе преузму и неутрална императивна значења из категорије подстицаја, каква су, на примјер, савјет и позив (примјери 2б).

У посљедњем примјеру под (2в) – Људи, *на њега! На њега!* Каменујмо варалицу! – говорно лице упућује подстицај слушаоцима да заједнички врше именовану радњу усмјерену према неком трећем лицу, а на основу ситуационих услова адресати препознају да им се сугерише покрет који би се могао изразити глаголом у императиву [*кренимо*]. Овај примјер потврђује да се у српском језику и инклузивна императивност може исказати безглаголском конструкцијом⁷.

2.2. У ситуацији у којој говорно лице сматра ирелевантним имановање саме глаголске радње, већ му је стало да утиче на начин њеног вршења, у безглаголској конструкцији носилац императивног садржаја постаје прилог за начин или предлошко-падежна конструкција с истим значењем.

У највећем броју случајева радња на чији се ток жели утицати у вријеме прескрипције већ постоји, па је императивни садржај неријетко укључен у компаратив неког од прилога за начин, као у примјерима:

- (3) *Лакше*, браћо – не газите... (Лалић, ЛГ: 473); *Лакше*, браћо, рече стењући десни, једва се одржавши на ногама (Булатовић, ВиЗ: 272); – *Лакше мало*, докторе – потпуковник Софронијевић се баш намерачио на санитетског мајора, управника Војне болнице (Арсих: 88); *Лакше*, деда – каже му. Не претеруј! (Арсих: 97); (3б) *Брже, брже*, Криваћу погани, чујеш ли шта ти ја кажем! (Лалић, ПБ: 91); Водоноша је неспретан и ужурбан, судови се споро пуне. – *Брже, брже!* – унервозио се поручник (...) (Арсих: 14); Док се дечак напросто шегачио, померајући усне уз само адвокатово уво: „Два – два – три, *бодрије!*” (Петровић: 101); Уникатна стакларија са острва Мурано. Молим, *пажљивије!* (Петровић: 148); Животињо једна, *тишије!* Чуће нас... ухватиће нас... (Булатовић ЂД, 204); *Тишије!* Зашто увијек желиш да те људи чују? (Селимовић: 146); Стари, *јасније!* (Булатовић, Људи: 310).

Прилози за начин и ван компаративног степена могу инволвирати у себе императивни садржај редукованог глагола:

- (4а) „Гдје су кости? Нијесте ваљда и кости појели?” „Немој да си луд, младићу, чекај мало!” „Нема чекај, него *брзо*”, рече Јанко и замахну (Лалић, ПБ: 318);
- (4б) «Тако право на аеродром, капларе!» рече пуковник кад примети да авион промени правац. «*Тако*, *Varbagallo*, *шако* соколе! Само *пажљиво*, капларе!» (Булатовић, Херој: 57);

7 Храковски и Володинтврде да се у руском језику безглаголске конструкције с императивним значењем образују само елипсом централних облика 2. лица (Храковски–Володин 1986: 175), док Д. Војводић (1998: 134), испитујући могућности исказивања инклузивности у српском у односу на руски, истиче да елизијом може бити обухваћена и форма 1. лица множине.

(4в) *Полако*, каже Брчак, да разговарамо ко људи. (Селимовић: 233); Нису му казали зашто га и где воде. „*Полако*, матори”, чуо је глас човека који му је везивао руке на леђима. „Брзо ћеш сазнати”. (Арсић: 11);

(4г) „*Полакоише*”, јавља се Кум (Лалић, Раскид: 89). *Полакоише*, људи, знам и ја шта је рат и шта је порез (...) (Поповић 2007).

Не само начински прилози него и именице у одговарајућим падежима са истом семантиком у случају елизије императива постају носиоцима императивности, као у примјерима (5а–б):

(5а) Сад с *йочейка!* Ништа те нијесам разумио (Лалић, ЛГ: 149);

(5б) На цесту, па *йелефоном*: камион да дође за мене! (Лалић, Хајка: 393).

Из контекста је јасно да се прилогом *брзо* у примјеру (4а) заповиједа адресату да смјеста каже шта се десило (Нема чекај, него *брзо* (*зовори*)). Прилозима *шако* и *йажљиво* у којима је кондензован садржај императива *ујрављај* или *вози* одобрава се поступак и дају даља упутства пилоту, што опет показује наведени контекст у примејру (4б). Прилогом *йолако* (4в), односно *йолакоише* (4г) жели се прекинути или преусмјерити већ започета радња, тако да они имају прохибитивну вриједност еквивалентну императиву *стїани*. У примјерима (4г) који садрже морфологизирани прилог *йолакоише* императивност је наглашена наставачком морфемом *-ше*. Оваквим прилозима и прилошким изразима нису чак потребна ни интонациона средства за истицање императивности јер се она постиже, како наводи М. Пижурица (1972: 43–44), самим поступком морфологизације прилога који, добијајући множински наставак *-ше*, постаје способан да искаже императивност⁸.

И у примјерима (3) и (4а–г) евидентно је присуство вокатива у конструкцији која је обично сведена на комуникативни минимум, а то је у овом случају начински прилог. Саговорник се најрјеђе ословљава властитим именом, па тако вокатив и овдје открива статусну неједнакост (одражавају је вокативи именица које откривају узраст, припадност одређеном занимању/сталежу, и, нарочито, пежоративи) или, рјеђе, једнакост (именице *браћо*, *људи*) прескриптора и извршиоца радње.

3. У случају редукције прелазног глагола, императивни садржај се преноси на објекатску допуну, када говоримо о **безглаголским објекатским конструкцијама** с императивним значењем.

(6а) *Кочницу, кочницу*, идиоти, шта бленете? (Лалић, ПБ: 222); – *Пейла! Пейла!* – повика Мркоје. – Шта чекаш? (Булатовић, Петао: 107); *Пуш* ми, фукаро! (Лалић, ПС: 269);

(6б) «Само *йренушак*», ледено се насмешио човек иза пулта и с Чеховом визиткартом пошао према телефону (...) (Булатовић, Људи: 96);

(6в) Казимире, *воде!* (Булатовић, Људи: 114); Превите [sic] ми шаку. Стегните ми чело. *Вода!* (Булатовић, Људи: 218); Брате, *милосиши, милосиши!* Не, не, нее... (Булатовић, Људи: 262);

8 Исти статус има и рефлексивни елеменат *се* у примјерима типа *Тамо се, Овамо се*, који конструкцији с мјесним прилогом, након редукције глагола *помјериши* даје јаснији императивни карактер.

(6г) *Још једну 'хавану' ако хоћете да слушате даље* (Булатовић, Људи: 195/6);

(6д) *Зато се чувајте заразе! (...) Дружарство и пошћење пре свега. Сваку ДМ кући, оболелим родитељима, доле у Грчкој* (Булатовић, Људи: 202).

И у овом типу безглаголске императивне конструкције евидентна је тежња ка максималном сажимању, те искази најчешће садрже само објекат (који може бити и удвојен, чиме експресивност добија још више на снази), или пак уз објекат може доћи и вокатив, који нема само апелативну него, у случају употребе пезоратива, и квалификативно-вриједносну функцију. Тако су истакнуте најважније компоненте: онај од кога се нешто тражи и оно што се тражи, док је именоване радње с тачке гледишта говорног лица ирелевантно, јер адресат и без њеног именовања препознаје каузативну радњу коју треба да изврши. То је нарочито евидентно у типичним говорним ситуацијама, попут наручивања (примјер 6г), извињења (6б) или пак у ситуацијама којима надређено лице заповиједа статусно нижем (*Кочницу, кочницу [повуцише], идиоти; Казимире, [гај ми] воге!*). У примјерима (6д) семантика конструкције је мање прозирна, али се, уз ослањање на конкретни говорни чин савјетовања, могу реконструисати изостављени императиви: [*Имајте/његујте*] *дружарство и пошћење* прије свега. [*Шаљите*] *сваку ДМ ДМкући, оболелим родитељима*. Примјери (6а–г) показује да безглаголске објекатске конструкције реализују различите степене императивности од заповијести, захтјева, савјета до молбе (*Превијте ми шаку. Стегните ми чело. Воге!*).

Објекат је носилац је императивности и у примјеру:

(6д) *Нека свако свој посао, а ја ћу мој дио!* (Лалић, Хајка: 439) –

у којем је елидиран презент *ради*, као дио перифрастичког императива за 3. лице једине. Од описне конструкције ипак је остала партикула *нека*, која потпомаже објекатску синтагму у преношењу императивног садржаја. Овај примјер потврђује да се императивни садржај исказан безглаголским конструкцијама може упутити и лицима која не учествују у говорној ситуацији.

4. Приликом елизије императива извјесних прелазних глагола који су уз то, углавном, и неконкретизованог значења императивност се преноси и на објекат и на адвербијал, па стога можемо говорити и о **безглаголским објекатско-адвербијалним императивним конструкцијама**:

(7а) *Паре на сунце!* (Лалић, ЛГ: 329); *Парена астиал!* (Лалић, ЗП: 101); *Гору фатај!... Гору на себе!* (Лалић, ПС: 293); *Десну шаку на сџо!* (Булатовић, Људи: 253); *Цев у цей, лудо једна!* (Булатовић, Људи: 88); *Да је власт паметна, наредила би свима: удицу у шаке, па на ријеку, лови рибу!* (Селимовић: 28); *А кад опет задремају, пљачкај стоку балканску! Свлачи их ако спавају, обућу им кроз прозор!* (Булатовић, Људи: 33);

(7б) *Колена растави! Главу зоре!* Тако! (Булатовић, Људи: 261); – *Петила овамо, кад ти кажем!* (Булатовић, Петао: 107); *Фрумкине, назад ДМ!* (Булатовић, Људи: 72).

Елиптичне објекатско-адвербијалне конструкције у свом првом дијелу по правилу имају објекат, а удругом – предлошко-падежну конструкцију с прилошким значењем или прилог (изузетак је посљедњи примјер под 7б). У примјерима (7а) прилошка допуна је акузатив са предлозима *на, у и кроз* и она у заједници са директним објектом редукованог глагола *изнеси, сџави и избацуј* преноси значење

захтјева (*Паре на сунце!*), апела (*Гору фатај!... Гору на себе!*), заповијести (*Десну шаку на сшо!*), и савјета (*Удицу у шаке*). У примјерима (76) императивни садржај преносе објекат и прилошка ријеч, али елидирани глагол *йодигни*, односно *дај* не иде у ред оних са неконкретизованим значењем. У првом од њих адресату се даје упутство како да држи главу, а у другом се саговорнику заповиједа да преда пијетла, при чему замјенички прилог са мјесним значењем има улогу интензификатора императивног значења које је већ инволвирано у објекатску допуну.

Наведени примјери без глаголских објектско-адвербијалних конструкција (а њих је укупно десет) показују да ови максимално сведени и у потпуностина говорну ситуацију ослоњени двочлани искази ријетко отварају мјесто вокативу (потврђен је само у два примјера).

5. Извјесне безглаголске објектско-адвербијалне конструкције способне су, и без ослањања на редуковани глагол (који је некад тешко и реконструисати), да самостално пренесу императивни садржај. Такве конструкције почивају на семантичкој елипси, а с обзиром на то да имају јединствено значење, оправдано их је сматрати **фразеологизираним конструкцијама са императивним значењем**. Такав статус имају сљедеће конструкције:

- (8) *К себи руке*, Газиме! (Лалић, Хајка: 335); *Прстие к себи!* Сачекај! Није још готово! (Петровић: 231); Мијајло, *језик за зубе!* – кажем му, знам шта може очас да букне, али Мијајло не слуша. (Поповић 2007: 77) Искапиову... па *йуш йод ноге*... (Команин: 119); Шта си се покуњио! *Главу горе*, јер видиш – не може нас снаћи ништа горе (Лалић, ЛГ: 114); Знао сам то, одавно сам слушао, у радњи, на улици, у чаршији: *йамети у главу!* (Селимовић: 42) „*Разум у главу*”, виче Кум (Лалић, Раскид: 80); Ако не знаш, ти *уво йод главу*, па опет спавај (Лалић, ЛГ: 218).

Изразом *к себи руке* и његовом варијантом *йрстие к себи* забрањује се адресату приступ одређеном предмету или лицу и, према рјечничком опису, он има вриједност императива 'остави то', односно реченице 'то није твоје' (РМС, књ. V, 576). Конструкцијом *йуш йод ноге* наглашава се да је потребно одмах, односно смјеста отићи (РМС, књ.V, 303). Безглаголска конструкција *главу горе* овдје не значи буквално да адресат подигне главу (као што је то био случај са првим примјером 76), већ има пренесено значење, блиско негираном императиву *не брини се*, који интерпретирамо као утјеху. Израз *йамети у главу*, односно *разум у главу*, који је регистрован и у рјечнику, има вриједност упозорења: 'пази шта радиш', 'уразуми се' (РМС, књ. I, 485); Фразеологизам *уво йод главу*, који у том облику нисмо нашли у рјечнику, а који је сличан по значењу изразу *йоклоийши се ушима*, користи се у ситуацији када се жели скренути пажња некоме да му је, кад већ није у нешто упућен, боље, тј. паметније да ћути.

6. Савремени српски језик зна и за редукцију императивне форме и у одричним конструкцијама⁹. У **елиптичним конструкцијама са негацијом** императивни, односно прохибитивни садржај се преноси не само на адвербијал или на објекат него и на одричне партикуле *не/ни* и *немој*.

9 Храковски и Володин (1986: 175) одричу могућност редукције императива у прохибитивним исказима у руском језику. Безглаголске императивне конструкције с негацијом у српском језику су, међутим, обичне и честе, поготову у појединим његовим стиловима. Довољно је подсјетити се последњих година у Црној Гори актуелног слогана *Не у НАТО!* или пак билборда дуж наших саобраћајница с упозорењем: *Не брже од живота!*

6.1. У одричним безглаголским конструкцијама с ријечцом *не* императивни импулс се најчешће преноси на адвербијал (9а–в), који притом може бити изражен како прилогом за начин (9а), мјесто (9б) или вријеме (9в), тако и падежном конструкцијом са спацијалним (10а), односно квалификативним значењем (10б):

- (9а) Јован паде у снијег (...) Онда сједе и принесе грлић од пушке под браду. Бакоч му уграби и истрже пушку из руке: „*Не шако*, Јоване, но се ушанчи иза мртвог Светозара па га освети!” (Лалић, ПС: 141); Пази како га држиш (...) *Не шако*, забога... *не шако*... не заноге... (Булатовић, Петао: 110); Покушаваш домовини и у крпама, да помогнеш. *’Не шако*, сиротице!’ поручујеш јој: *’не шако*, већ овако, осрамоћена моја сестро!’ (Булатовић, Људи: 8);
- (9б) *Не овамо!* Нијесу доље (Лалић, ЛГ: 388); Стој! *Не назад!* (Лалић, Раскид: 275);
- (9в) Не само што неће с нама, но нам не дају ни педаљ утрине са које бисмо могли да почнемо. „*Не сад*, испред зиме, ни дао бог!” вичу, куме, скидају капе. „то је требало преко љета, док је још имало времена да се поправи што изгори.” (Лалић, ПС: 24);
- (10а) *Не у Тамник*, тама ти главу разбила! (Лалић, Хајка: 393); (...) а ако буде неки дуганлија, ћукни га испод ужице, овако, па закрени косином, испод ребара. Само *не у коси* (...) (Лалић, Свадба: 166); Завељјај с пеленама, лековима и другом спремом за пород стално јој је падао. Нисам знао на ком је перону југословенски воз. «Марк, опет ме спопада...» «Добра моја Чехос, *не на њрљав бејтон!*» (Булатовић, Људи: 369); – Само се држи плота, и све ће бити добро. – *Не уз илош*, браћо. *Не уз илош*, јаругом ћемо (Булатовић, ВиЗ: 291);
- (10б) Пази како га држиш (...) Не тако, забога... не тако... *не за ноге*... (Булатовић, Петао: 110).

Из примјера (9а–в и 10а–б) евидентноје да се одричним безглаголским конструкцијама с ријечцом *не* рјеђе изражавају категорична императивна значења попут забране (Стој! *Не назад!* *Не у Тамник*, тама ти главу разбила!), а много чешће неутрална значења савјета (*Не шако*, Јоване, но се ушанчи иза мртвог Светозара па га освети! Добра моја Чехос, *не на њрљав бејтон!*) или предлога (*Не уз илош*, браћо. *Не уз илош*, јаругом ћемо), па чак и молбе (Пази како га држиш (...) *Не шако*, забога... *не шако*... *не за ноге*...). Употреба вокатива у овим конструкцијама је много рјеђа него у потврђним безглаголским исказима с иперативном семантиком. Максимално сажимање конструкције и њено свођење на комуникативни минимум карактеристично је једино за примјере са значењем забране, док се у осталим случајевима она богата додатним елементима који и доприносе тачнијој интерпретацији императивног садржаја. Тако се у примјерима са значењем савјета и предлога, у првом дијелу конструкције покушава зауставити радња која је с говорникове тачке гледишта погрешна, али се истовремено наводи и пожељна акција (*не шако*, већ овако, осрамоћена моја сестро; *Не уз илош*, јаругом ћемо). Чести су и примјери редупликације конструкција *не* + адвербијал, које такође преносе неутралну или блажу семантику, а свједоче о емотивној ангажованости и заинтересованости прескриптора да радњу преусмјери у правцу који сматра коректним. У посљедњем примјеру (10а) прескриптор учествује у

вршењу радње (јаругом *ћемо*), тако да биљежимо још једаан случај редукције инклузивног императива (*не идимо*).

Много су рјеђе одричне безглаголске објекатске конструкције с ријечцом *не*. Забиљежили смо свега неколика примјера, у којима је прохибицијом обухваћена искључиво говорна активност адресатова:

(11а) Пуцај, ако можеш, а *не празне приче!* (Лалић, Хајка: 362);

(11б) Али: пст! Ником *ни ријечи!* (Лалић, ЛГ: 35); *Ни речи!* Како си се само усудио?! (Петровић: 239).

У примјеру (11а) носилац императивности која се интерпретира као забрана јесте партикула *не* и акузатив у својству директног објекта елидираног глагола *причај*, док је иста семантика у примјерима (11б) постигнута негацијом *ни* и генитивом, који такође има функцију директног објекта елидираног глагола *говори*.

6.2. Присуство партикуле *немој* (*немојмо*, *немојше*)¹⁰ безглаголским одричним конструкцијама даје јаснији императивни карактер, будући да је ова ријечца и сама по поријеклу императив. Императивна ријечца *немој* у датој функцији показује се ипак као језички знак непотпуног значења јер је директно везана за контекст на основу кога се препознаје глагол који би могао бити допуна овом облику. Елидирани глагол свој садржај преноси не само на *немој* него и на адвербијал (12а–г) или на објекат (13а–г):

(12а) «*Немој шако*, сине», поче Иван. «*Немој шако...*» (Булатовић, ЋД: 115); *Немој*, снахо, *шако*, можда ће једном и поћи. (...) *Немој шако*, грехота је. (Селимовић: 173); Слушај, Лука. *Немој шако*, Бога му. (Команин: 127); *Немој шако*, но се предај! (Лалић, РС: 140); *Немојше*, људи, *шако*, кумим вас великим богом створитељем! (Лалић, Раскид: 51);

(12б) „И пјевало се, вилице су разгласили пјевајући.“ „Брзо ће се покајати.“ „*Немој брзо!*“ (Лалић, ЛГ: 393);

(12в) *Немој шамо* (...) (Лалић, ЛГ: 36);

(12г) Ако буду жене саме – *немој на стѝрах и на силу!* (Лалић, ЛГ: 512); Дознаћеш ти све то, Милутине, а ово ти сад говорим да не би цвелио Живану. *Намој ко дружи*. (...) *Немој* случајно и ти ко *Драгољуб*. Драгољуб бије Перку, чуо да је силована (Поповић: 61);

(12д) *Немојше се сад око Радића*, умаћи ће нам Грујо – гунђа неко, ал ја стојим на вратима. (Поповић: 77);

(13а) „Браташу мој, *немој ме*“, процвиле он (Лалић, ЛГ: 33); *Немој ме*, молим те! (Лалић, Хајка: 384); *Немој га*, стари (Булатовић, Петао: 89); «*Немојше га*, људи, *немојше га*. Он је уметник! *Немојше...*» (Булатовић, ЋД: 182);

(13б) *Немој ше стѝвари*, кад и љепших има доста! (Лалић, РС: 279);

(13в) Боље мене обесите, само *њој немојше нишѝа...* (Булатовић, ЋД: 182); *Немој га пушком*, не ваља пушком, зна тај свашта... (Лалић, ПБ: 322);

(13г) *Немојше о шоме*, имам далеко важнија посла... (Петровић: 140); Па *немојмо* више о *шоме!* (Булатовић, Људи: 95).

10 О синтаксичко-семантичким одликама конструкција са ријечцом *немој* – в. Јањушевић 2007.

Безглаголске императивне конструкције с ријечцом *немој* имају углавном блажа императивна значења, каква су на примјер значења молбе, савјета, упутства. У њима важну улогу игра и употреба вокатива, у коме се, осим властитих имена, налазе и именице којима се изражавају родбински односи (*сине, снахо*) или пак хипокористици (*браћашу*). Оваквим вокативима се појачва апелативна вриједност исказа.

У примјерима (12а) говорно лице жели утицати на начин вршења већ отпочете радње, која се углавном своди на говорну активност или пак уопштено на опхођење, односно поступање у одређеним ситуацијама. Испуштени глагол у примјеру (12б) гласио би *осветијити се (немој се осветијити)*, на шта упућује шири контекст, а и сам облик *немој*, уз ослањање на контекст, довољан је да пренесе значење савјета. Уз мјесни прилог *шамо* (12в) свакако се подразумева глагол кретања. Примјери (12г) и (12д) показују да се императивни садржај може пренијети и конструкцијом са рјечцом *немој* и падежним обликом с квалификативним (12г), односно узрочним значењем (12д). Посебно је интересантан примјер *Немојше се сад око Рагића*, у коме је редукован инфинитив *свађајти*, али је задржан рефлексивни елемент *се*, који конструкцији даје јаснији императивни карактер.

Уколико је елидиран прелазни глагол, уз ријечцу *немој* ће остати објекатска допуна, као у примјерима (13а–г). Уз *немој* најчешће стоји енклитички облик замјенице за прво или треће лице (13а), при чему подвучени примјери најчешће имају значење молбе. Када је редукован бирекцијски глагол, императивни импулс се, како показују примјери (12в), преноси подједнако и на директни и на индиректни објекат, док примјери (12г) показују да је и индиректна објекатска допуна кадра да у конструкцији с ријечцом *немој* прими у себе императивни садржај елидираног глагола.

7. Анализа спроведена у овом раду показује да су носиоци императивности у безглаголским конструкцијама најчешће прилози или предлошко-падежне конструкције са прилошким значењем, али исто тако императив прелазног глагола у елипси преноси своје значење на објекат. Природа елидираног глагола предодређује и носиоца императивности, те смо с обзором на тај критеријум издвојили следеће типове безглаголских конструкција – 1) адвербијалне, 2) објекатске, 3) објекатско-адвербијалне и 4) фразеологизирани конструкције с императивном вриједношћу. У посебну смо групу издвојили одричне безглаголске конструкције, код којих се императивност преноси како на адвербијал или на објекат, тако и на одричну ријечцу *не/ни*, односно *немој*.

У безглаголским конструкцијама с императивним значењем најчешће је елидирана императивна форма за 2. лице, и то по правилу друго лице једине, али се, истина рјеђе, и инклузивност, па чак и посредована императивност могу остварити конструкцијама без императивног облика.

Елизија императива знак је изразите контекстуалне укључености ових конструкција, а значења која се њима исказују произлазе како из саме ситуације тако и из односа говорног лица и саговорника. Истраживање је показало да се поред категоричних императивних значења заповијести и команде, конструкцијама с редукованим императивом могу изразити и друга императивна значења – савјет, предлог, позив, али и молба. Њихова императивност подржана је по правилу екскламативном интонацијом, али и другим експресивним средствима каква су понављање фокалног дијела исказа или интонативно наглашавање продуженим или стакато изговором. Императивно значење је посебно јасно истакнуто у случајевима морфологизације прилога коме елидирани глагол оставља морфемски

наставак *-ије* (*Полакоије*) или пак у случају појаве рефлексивног елемента *се*, при редукацији повратног глагола (*Немојије се око Рагића*).

У великом броју примјера, нарочито оних са безглаголским адвербијалним и објекатским конструкцијама, као и у одричним исказима са ријечцом *немој* уочено је присуство вокативне форме, у чији лексички састав, поред личних имена, улазе именице које указују на статусну разлику или сличност учесника говорног чина, док сам вокатив исказу са редукованом императивном формом даје јаснију апелативну функцију.

ИЗВОРИ

- Арсић: В. Арсић: *Кај звона занеме*, Београд: РТС – Доротеј, 2016.
- Булатовић, ВиЗ: М. Bulatović, *Vuk i zvono*, Zagreb: Zora, 1958.
- Булатовић, ЂД: М. Bulatović, *Ђаволи dolaze*, Beograd: Prosveta – Narodna knjiga – Vuk Karadžić – Mladinska knjiga, ²1984.
- Булатовић, Људи: М. Bulatović, *Ljudi sa četiri prsta*, Beograd: BIGZ, ¹¹1990.
- Булатовић, Петао: М. Bulatović, *Crveni petao leti prema nebu*, Novi Sad: Stylos, 2000.
- Булатовић, Херој: М. Bulatović, *Heroj na magarcu*, Beograd: BIGZ, 1981.
- Команин: Ж. Komanin, *Izabrane drame*, Beograd: BIGZ, 1989, 83–157.
- Лалић, ДГЗ: М. Lalić, *Dokle gora zazeleni*, Beograd: Nolit, ²1983.
- Лалић, ЗП: М. Lalić, *Zlo proljeće*, Beograd: Nolit – Titograd: Pobjeda, 1983.
- Лалић, ЛГ: М. Лалић, *Лелејска гора*, Београд: Нолит, ⁴1965.
- Лалић, ПБ: М. Лалић, *Посљедње брдо*, Београд: Нолит, 1967.
- Лалић, ПС: М. Lalić, *Prvi snijeg (pripovijetke)*, Beograd: Nolit – Titograd: Pobjeda, 1983.
- Лалић, Раскид: М. Лалић, *Раскид*, Београд: Нолит, ³1977.
- Лалић, РС: М Лалић, *Рајина срећа*, Београд: Нолит, 1973.
- Лалић, Свадба: М Лалић, *Свадба*, Београд: Нолит, ¹²1977.
- Лалић, Хајка: М. Лалић, *Хајка*, Београд: Нолит, 1965.
- Петровић: Горан Петровић, *Ситничарница „Код срећне руке”*, Београд: Политика – Народна књига, 2005.
- Поповић: Д. Поповић, *Књижа о Милутићину*, Београд: Књига комерц, 2007.
- Селимовић: М. Selimović, *Tvrđava*, Sarajevo: „Svjetlost” izdavačko preduzeće, 1971.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2015: М. Бабић, *Синтаксички и стилстички огледи*, Београд: Јасен.
- Војводић 1998: Д. Войводич, Об инклузивних формах императива в словјанских јазыках, *Изучавање словенских језика, књижевности и култура у инословенској средини*, Београд, 130-138.
- Јањушевић 2005: А. Јањушевић, *Форме са императивним значењем у савременом српском језику*, магистарски рад, Филолошки факултет у Београду.
- Јањушевић 2007: А. Јањушевић, *Структурно-семантичке карактеристике конструкција са ријечцом немој у језику М. Лалића и М. Булатовића*, у: (ур. М. Ковачевић)

Српски језик и друшћивена креишања, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет и Скупштина града Крагујевца, 177–192.

Марећић³1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.

Пижурица 1972: М. Пижурица, Неке особене форме изражавања императивности у говору Роваца, *Прилози проучавању језика*, бр. 8, 41–45.

ТФГ 1990: *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*, Ленинград: Академия наук СССР, Институт языкознания, Издательство „Наука”, Ленинградское отделение.

РМС, књ. I, *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967.

РМС, књ. V: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1973.

Храковски–Володин1986: В. С. Храковский, А. П. Володин, *Семантика и типологија императива. Русский императив*, Ленинград: Академия наук СССР, Институт языкознания, Издательство „Наука”, Ленинградское отделение.

БЕЗГЛАГОЛЪНЕ КОНСТРУКЦИИ СИМПЕРАТИВНИМ ЗНАЧЕНИЕМ В СОВРЕМЕННОМ СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В статье исследуются конструкции с редуцированным императивом, но с сохраненной императивной семантикой, на материале художественных произведений современных сербских писателей. Анализ выявил, что носителями императивности в таких конструкциях чаще всего выступают наречия, либо предложно-падежные конструкции со семантикой наречия, но также элидированный императив переходного глагола, передающий свое значение на объект. Природа опущенного глагола предопределяет самого носителя императивности, и с учетом данного критерия, нами выделены следующие типы безглагольных конструкций: 1) адвербиальные, 2) объектные, 3) объектно-адвербиальные и 4) фразеологизированные конструкции с императивным значением. Отдельной группой выделены отрицательные безглагольные конструкции, в которых императивность переносится как на наречие или объект, так и на отрицательные частицы *не/ни*, т.е. *немој*.

Ключевые слова: безглагольная конструкция, императив, императивное значение, наречие, объект

Ана Јањушевић Оливери

Сања М. КУЉАНИН¹
 Универзитет у Источној Сарајеву
 Филозофски факултет Пале
 Катедра за српски језик и књижевности

СТАТУС ПОЗИТИВА У СИЛАЗНОЈ КОМПАРАТИВНОЈ ПАРАДИГМИ

Општеприхваћено је у граматичкој и теоријској литератури да је синтетичка компарација приоритетно, ако не и потпуно, узлазна (климактичка). Насупрот томе, силазна (антиклимактичка) везана је за аналитички тип творбе. Колико се та општа правила могу сматрати прагматички исправним најбоље показују неки примјери из литературе који као критеријум узлазности и силазности компарације узимају потврду или одричну форму позитива. Циљ рада је да се покаже да ли важи правило о усаглашености парадигме према истинитосној вриједности (потврдности/одричности) компаративног члана, може ли и у којим случајевима постојати асиметричност у погледу чланова узлазне и силазне парадигме.

Кључне ријечи: компаративна парадигма, компаратив, суперлатив, хомолексичност, потврдно, одрично, узлазна градација, силазна градација

На виши или нижи степен заступљености својства израженог придјевима/прилозима у српском језику упућују различити облици и конструкције. Осим, у свим школским граматикама обрађених, синтетичких (морфолошких) форми, затим творбених (префиксалних и суфиксалних) облика, компарацијска и градацијска значења изражавају се и перифрастичким формама (лексичким и синтаксичким). Општепознато је да је компарација граматичка категорија својствена квалитативним придјевима и прилозима хомоформним с придјевима средњег рода, заснована на степену заступљености неке особине именичких појмова који се пореде, предмета или бића који посједују исту особину у неједнакој мјери (в. Ковачевић и др. 1991: 37; Станојчић, Поповић 1997: 87; Силић, Прањковић 2005: 138), те да се такво степеновање особине изражава у оквиру трочлане парадигме (позитив, компаратив, суперлатив). У граматикама српског (српскохрватског) језика једино се обрађује синтетичка компарација, али су те форме донекле затворен систем, јер постоје случајеви у којима компаративно и суперлативно значење није могуће изразити синтетичким облицима, па је нужно употријевити перифрастичке (аналитичке, описне) форме компарације. Основни модел перифрастичког компаратива и суперлатива за узлазну (климактичку) компарацију гласи: *више/највише + позитив придјева или прилога* (нпр.: Марко је *више искрен* од Ивана. Петар је *највише искрен*). Силазна (антиклимактичка) компарација изражава се моделом: *мање/најмање + позитив придјева или прилога* (нпр.: То је *мање видљиво*. Ово је *најмање видљиво*)².

Када је ријеч о синтетичкој компарацији, општеприхваћено мишљење у граматичкој и теоријској литератури јесте да је синтетичка компарација

1 sanja.kuljanin@ffuis.edu.ba

2 О моделима перифрастичке компарације в. Ковачевић 2003: 9–46; Куљанин 2012.

приоритетно, ако не и потпуно, узлазна (климактичка), без обзира на то да ли је у позитиву потврдна или негирана лексема. Насупрот томе, силазна (антиклимактичка) везана је за аналитички тип творбе. Колико се та општа правила могу сматрати прагматички исправним најбоље показују неки примјери из литературе који као критеријум узлазности и силазности компарације узимају потврдну или одричну форму позитива. Циљ рада је да се покаже да ли важи правило о усаглашености парадигме према истинитосној вриједности (потврдности/одричности) компаративног члана, може ли и у којим случајевима постојати асиметричност у погледу чланова узлазне и силазне парадигме.

Узлазну синтетичку компарацију репрезентује сљедећих неколико примјера компаратива и суперлатива који у позитиву имају потврдну или негирану лексему:

1(a) ... који су били *бољи од* домаћег панк-рок састава „Маргине” (Независне, 31. 8. 2014, 37); *Строже* контроле возача у близини школа (наслов, Независне, 31. 8. 2014, 8); Најновије научно истраживање је показало да су захтјевни родитељи, који желе да њихова дјеца буду савршена, много *несрећнији* од мање захтјевних родитеља (trt.net.tr/srpski); Људи који сањаре *несрећнији* су од других (dnevnik.hr/vijesti/zanimljivosti); Мушкарци постају биолошки *непошребнији* како њихова дјеца постају самосталнија. Жене постају биолошки *непошребније* када њихови унуци постану самостални и почну се бринути за себе (drumtidam.info).

1(б) Европска унија постала је *најважнија* адреса за земље Балкана (Press, 17. 8. 2014, 5); Америчка спољна политика није пробошњачка и то је *најобичнија* илузија (Press, 17. 8. 2014, 5); Иако су многи (...) тражили да Ђурић буде *најстроже* кажњен (...) то ипак неће бити урађено (Press, 17. 8. 2014, 6); ... што ће бити од помоћи за око 4000 *најузроженијих* породица, да обнове своје домове и снабдију их *најпошребнијим* средствима за живот (Глас Српске, 15. 8. 2014, 3); Мерцедес-бенз има адут за *најнепошребнији* изум свих времена (automobili.dnevnik.hr/novosti); *Најнеобичнији* хотел на свету (til.kurir.rs/destinacije); Учинио сам оно што је најгоре и *најнеразумније* (Андрић, Јелена, 214).

Облици компаратива (1а) у наведеним реченицама представљају виши степен квалификације исказане позитивом *пошврђних* придјева *добар*, *строг* и позитивом *негираних* придјева *несрећан*, *непошребан*, а облици суперлатива (1б) највиши степен заступљености особине исказане позитивом *пошврђних* придјева *важан*, *обичан*, *строг*, *узрожен*, *пошребан*, те позитивом *негираних* придјева *непошребан*, *необичан*. У свим примјерима ријеч је о *синтетичкој узлазној* компарацији (јер се њима исказује градирање нарастајућег степена особине), чији компаратив и суперлатив одмјеравају степен особине према потврдном или одричном позитиву, чиме се, с граматичко-системског аспекта, тј. као граматичка неминовност, поштује хомолексичност чланова компарационе парадигме: потврдној лексеми у позитиву одговарају и потврдни облици компаратива и суперлатива, а тако и негираној лексеми одговарају негирани облици компаратива и суперлатива.

Наведени примјери климактичке компарације могу се изразити и перифрастичким облицима, према њиховом основном моделу *више/највише + пошврђив придјева или прилога: више добар / строго / несрећан / непошребан; највише важан / обичан / строго / узрожен / пошребан / непошребан / необичан*, што потврђује да је и приликом перифрастичке узлазне компарације заступљена хомолексичност трочлане компарационе парадигме. Међутим, норма налаже синтетичке облике узлазне градирације, изузев у случајевима када то није могуће

(индеклинабилни придјевии, нпр. *више / највише фии, шренди, фенси, кул* и др.), када су перифрастичке форме стилистички или интонационо пожељније или ако је синтетички облик неуобичајен. Илустрације ради навешћемо само два примјера када перифрастичке форме и у узлазној градацији могу бити оправдано употријебљене. Издвојили смо примјере узлазног негираног компаратива и потврдног суперлатива:

Да је жив, био би збуњен, разбијен и још *више неогређен* (→ још *неогређенији*) (Калежић, 191).

У овом примјеру остварен је синтаксички паралелизам јер су придјевии у функцији предикатива наведени у позитиву (*жив, збуњен, разбијен*), у шта се уклапа и посљедњи адјектив у низу у форми перифрастичког компаратива (*више неогређен*), чиме постаје наглашенији него што би био у синтетичкој форми. Паралелизам је наглашен и „*хомојошелеуишоном*, тј. подударањем завршетака наведених придјева” (Ковачевић 2003: 22), а тиме је постигнут и усклађенији ритам реченице. Осим тога, перифрастички компаратив може имати предност у односу на синтетички и због интонационих разлога јер је перифрастички компаратив овдје прихватљивији од вишесложног негираног синтетичког (*неогређенији*). Додатну интензификаторску улогу има и партикула *још*, која управо наглашава први дио компаративног модела, тј. прилог *више*.

А она скупљена уза зид и једно уз друго, бледи и прашњави, *највише слични* (→*најсличнији*) изгубљеним млинарима... (Којовић, 50).

Из синтаксичких разлога у уобичајено структурисаној координираној синтагми, у којој су прва два члана позитиви придјева (*бледи, прашњави*), трећи члан би са синтетичком формом суперлатива (*најсличнији*) био структурно инкомпатибилан, па се структурна хармонија координиране синтагме постиже употребом перифрастичког суперлатива, јер на синтаксичком плану суперлативна лексема *највише*, као верификатор аналитичког суперлатива, има субординирану улогу у односу на позитив, који непосредно координира са претходна два и морфолошка и семантичка позитива.

Како смо видјели, *узлазна* градација, и синтетичка и перифрастичка, потврђује супериорност позитива јер се према њему, у вези са истинитосном вриједности, тј. било да је ријеч о потврдном или негираном позитиву, одмјеравају остали чланови парадигме, компаратив и суперлатив. Друкчије речено, потврдна форма позитива нужно морфолошки задаје потврдну форму и компаратива и суперлатива, а одрична форма нужно задаје одричну форму компаратива и суперлатива. „А истост форме свих трију чланова компарацијског низа нужно у српском књижевном језику предодређује узлазно значење синтетичке компарације” (Ковачевић 2003: 49).

Хомолексичност чланова компарационе парадигме, тј. правило о усаглашености компаратива и суперлатива са позитивом према истинитосној вриједности (потврдности/одричности) поштује се и у случајевима силазне градације али само онда када се компаратив и суперлатив изражавају перифрастичким формама, јер се, уосталом, на граматичко-системском плану силазна или антиклимактичка компарација и веже за аналитички тип творбе. Перифрастички компаратив и суперлатив силазне градације веома је фреквентан у свим функционалним стиловима, јер је једно од репрезентативних подручја примјене перифрастичке компарације управо силазна градација. Силазни перифрастички

компаратив и суперлатив потврдног придјева/прилога у позитиву презентоваће-мо следећим примјерима:

2(а) То ме чини за нијансу *мање егоцентричним* (RD, мај 2008, 38); То је психолошки поремећај који имају људи који се толико труде да се правилно хране да им све друго у животу постаје *мање битно* (Блиц жена, 191, 25); Захваљујући сјајној атмосфери, и најтеже ситуације постају *мање страшне* (Блиц жена, 202, 23); ... између којих се (...) као градијентно *мање типични* ентитети, у зависности од одабране тачке гледишта, јављају смисао, денотација и асоцијација (Прћић, 40); Зашто је убедљива победа А. Вучића на председничким изборима *мање убедљива* него што изгледа... (Печат, бр. 465/2017, 12).

2(б) Деца су *најмање способна* да се заштите од могућих последица ... (RD, 2008, 33); Врање је *најмање корумпиран* град у читавој земљи (Политика, 31868,13); ... који се у земљу увукао преко *најмање заштићене* границе – интернета (RD, мај 2008, 56); Пријемни испит *најмање важан* у Хрватској (Вечерње новости, 15. 8. 2006, 14); Најчешће лоши бирају *најмање добре* између себе (Press, 30. 12. 2006, 25).

Претходни примјери представљају силазни перифрастички компаратив (2а) и суперлатив (2б) потврдних придјева и прилога, у чијој конструкцији партиципира прилог *мање/најмање*, чиме се умањује степен квалификације садржане у семантици лексема које се компарирају. У компаративној парадигми такође је успостављен системски однос: *потврдни позитив – потврдни перифрастички компаратив и суперлатив* (*мање егоцентричан, мање битан, мање страшан, мање типичан, најмање способан, најмање корумпиран, најмање заштићен, најмање важан, најмање добар*).

Сљедећи примјери илуструју силазни перифрастички компаратив и суперлатив *негираног* придјева/прилога у позитиву, који се такође реализују према основном моделу перифрастичке силазне компарације *мање/најмање + позитив*:

3(а) Тиме ће учинити радничку класу *мање незадовољном* (Калезић, 41); Има још посла за њу, али *мање неочекивано* и спектакуларног (Вечерње новости, 12. 5. 2003, 2); Мушкарци су чешће запослени, *мање незапослени*, и чешће послодавци од жена (Вечерње новости, 26. 1. 2007, 16); Покушајте да budete мање директни и *мање непријатни* (Вечерње новости, 30. 8. 2007, 33). Срећа је бити *мање несрећан* од других (Бећковић, 59);

3(б) Суочен са животним чињеницама, здрав разум је увек тако хитар када треба да нас подсети како између јаднако одбојних алтернатива увек треба да изаберемо ону која ће имати *најмање непријатне* последице (anarhistica.net/library); Највише незадовољних запосленика има међу испитаницима који раде у државним тврткама (њих 35% је незадовољно), а *најмање незадовољних* има међу испитаницима који раде за стране твртке у приватном власништву (21%) или за стране институције (22%) (mojrosao.net/Press); Ми чинимо све са своје стране да тих проблема буде мање, да се промет одвија са *најмање потешкоћа* и да будемо *најмање незадовољни* (pogled.ba); Такође се показало да су људи *најмање незадовољни* својим послом суботом (portal.hr); *Најмање непријатни* звуци су... (b92.net); ... пробиотици или бактерије и гљивице који се сматрају *најмање безопасним*... (unhow.info).

Уочавамо да се, као и при силазној перифрастичкој компарацији потврдних лексема, и приликом компарације негираних придјева и прилога у компаративној парадигми успоставља хомолексични однос: *негирани позитив – негирани перифрастички компаратив и суперлатив* (*несрећан – мање несрећан, најмање несрећан, незадовољан – мање незадовољан, најмање незадовољан, безопасан – мање безопасан, најмање безопасан*).

Дакле, у свим примјерима које смо досад навели, на системском морфолошко-семантичком плану, успостављена је сагласност чланова трочлане компарацијске парадигме, те се у свим случајевима компаратив и суперлатив одмјеравају према позитиву, и потврдном и негираном, с тим да се силазна градација исказује перифрастичким формама. Хомолексичност компарационе парадигме и у оквиру ње статус позитива можемо представити на сљедећи начин (↑ узлазна градација; ↓ силазна градација):

↑ суперл.	↑ најсрећнији	↑ најнесрећнији
↑ компар.	↑ срећнији	↑ несрећнији
	позиџив срећан	несрећан
↓ компар.	↓ мање срећан	↓ мање несрећан
↓ суперл.	↓ најмање срећан	↓ најмање несрећан.

У досадашњој врло штурој ванграматичкој литератури у вези са компарацијом владало је мишљење да се силазна компарација у српском језику изражава аналитичким (перифрастичким, описним), али не и синтетичким формама. Супротну тезу, тј. да се силазна компарација може исказати и синтетичким формама, у специфичним граматичко-семантичким условима, аргументовао је М. Ковачевић (2003: 46–73). Тиме је доказано да на прагматичком плану постоје случајеви када се нарушава хомолексичност компаративне парадигме и да тада не важи правило о усаглашености парадигме према истинитосној вриједности компаративног члана, тј. јавља се асиметричност у погледу чланова узлазне и силазне парадигме, прецизније између позитива, с једне, и силазног компаратива и суперлатива, с друге стране. Наиме, за исказивање нижег степена заступљености одређене потврдне квалификације у синтетичкој форми (а како смо већ навели, норма препоручује синтетичку компарацију кад год је то могуће) употребљавају се негирани компаратив и суперлатив, који, како ћемо видјети, на прагматичком плану заиста „обиљежавају и умањење потврдне позитивом исказане особине” (Ковачевић 2003: 72). За примјере ћемо искористити негиране компаративе и суперлативе из већ помињаних група реченица (1а) и (1б). Прагматичку интерпретацију значења негираних компаративних лексема навешћемо у загради:

Најновије научно истраживање је показало да су захтјевни родитељи, који желе да њихова дјеца буду савршена, *несрећнији* (мање *срећни*) од мање захтјевних родитеља; Људи који сањаре *несрећнији* су (мање *срећни*) од других; Мушкарци постају биолошки *непошребнији* (мање *пошребни*) како њихова дјеца постају самосталнија; Жене постају биолошки *непошребније* (мање *пошребне*) када њихови унуци постану самостални и почну се бринути за себе; Мерцедес-бенз има адут за *најнепошребнији* (најмање *пошребан*) изум свих времена; *Најнеобичнији* (најмање *обичан*) хотел на свету; Учинио сам оно што је најгоре и *најнеразумније* (најмање *разумно*).

Са морфолошко-системског аспекта облици синтетичког компаратива и суперлатива (*несрећнији*, *непошребнији*, *најнепошребнији*, *најнеобичнији*) представљају узлазну градацију негиране лексеме *несрећан*, *непошребан*, *необичан* јер је успостављена хомолексичност компаративне парадигме. Наведени компаративни и суперлативни облици одмјеравају степен особине према негираном позитиву, а „у таквом суодносу негирани компаративни и суперлативни облик увијек има значење узлазне компарације” (Ковачевић 2003: 49). Наиме, њима се исказује виши степен заступљености садржаја одређеног придјева (нпр. *несрећан*, *несрећнији*, *најнесрећнији*). Међутим, исти облик *несрећнији*, као и

други негирани компаративи и суперлативи, осим што изражава виши степен заступљености садржаја придјева *несрећан*, перифрастички исказан конструкцијом *више несрећан*, с једнаким значењем као и *несрећнији*, на *прагматичком плану* може имати значење силазне компарације, али не према негираној него према потврдној форми позитива, што показују значења перифрастичких форми у загради (*несрећнији* = мање *срећни*; *најнеразумније* = најмање *разумно*).

На прагматичком плану могући су и обрнути примјери, да потврдни синтетички компаратив и суперлатив могу имати значење силазне градације али према негираној форми позитива (*срећнији* = мање *несрећан*, *најсрећнији* = најмање *несрећан*, *задовољнији* = мање *незадовољан*, *најзадовољнији* = најмање *незадовољан*). На основу тога ћемо на већ раније навођеним примјерима из групе (3а) и (3б) показати синонимност перифрастичке форме силазног негираног компаратива и суперлатива са синтетичким потврдним компаративом и суперлативом, наведеним у загради:

Тиме ће учинити радничку класу *мање незадовољном* (*задовољнијом*); Мушкарци су чешће запослени, *мање незајослени* (*зајосленији*), и чешће послодавци од жена; Покушајте да будете мање директни и *мање нејријашни* (*ријашнији*); Срећа је бити *мање несрећан* (*срећнији*) од других;

Суочен са животним чињеницама, здрав разум је увек тако хитар када треба да нас подсети како између једнако одбојних алтернатива увек треба да изаберемо ону која ће имати *најмање нејријашне* (*најријашније*) последице; Највише незадовољних запосленика има међу испитаницима који раде у државним тврткама (њих 35% је незадовољно), а *најмање назадовољних* има међу испитаницима који раде за стране твртке у приватном власништву (21%) или за стране институције (22%); Ми чинимо све са своје стране да тих проблема буде мање, да се промет одвија са најмање потешкоћа и да будемо *најмање незадовољни* (*најзадовољнији*); Такође се показало да су људи *најмање незадовољни* (*најзадовољнији*) својим послом суботом; *Најмање нејријашни* (*најријашнији*) звуди су...; ... пробиотици или бактерије и гљивице који се сматрају *најмање безопасним* (*најопаснијим*)...

Према граматичком начелу трочлане компарационе парадигме, синтетички облици у загради (*задовољнији*, *оčekиванији*, *зајосленији*, *ријашнији*, *срећнији*, *најријашнији*, *најзадовољнији*, *најопаснији*) исказују нарастање особине изражене потврдним позитивом, међутим логичкосемантички су синонимни с перифрастичким формама силазног компаратива и суперлатива, којима се изражава умањење садржаја негиране лексеме, а самим тим, тј. компаративним и суперлативним умањењем особине *негираног* придјева/прилога иде се ка заступљености квалификације али исказане потврдном лексемом супротног значења.

Синтетичке форме компаратива и суперлатива, синонимско-семантичке, наведене у заградама, с потврдном лексемом у позитиву, биле би у потпуности еквивалентне перифрастичким облицима и сасвим уобичајене ако имамо у виду преферирање синтетичких форми, без обзира на то што оваква еквиваленција нарушава хомолексичност чланова компарацијског низа. Међутим, стилистички и експресивни план оправдава употребу наведених примјера с перифрастичким облицима јер, прагматички, све зависи од контекста и комуникативне ситуације и, првенствено, од говорног субјекта, који у датој ситуацији може увијек изабрати оно језичко средство које му најбоље одговара. Тако се овдје жели изразити мањи степен заступљености особине изражене негираном лексемом јер су квалификације наведене у претходним реченицама и њихова силазна градација избор говорног лица и у контексту су свакако употријебљене с одређеним циљем и најером. Тако је нпр. у првој реченици с негираним придјевом (*незадовољан*) и

његовим перифрастичким компаративом (*мање незадовољна*) управо наглашено то да је *радничка класа незадовољна*. То што ће радничку класу учинити *мање незадовољном* (или *задовољнијом*) исказано је у контексту (који овдје није наведен), али што год да је то, *радничка класа неће бити у пошћуности задовољна, него само мање незадовољна, или нешто задовољнија него што је била*. Негирана лексема је употријебљена јер је ријеч о *незадовољству*, ни у ком случају о задовољству радничке класе (за разлику нпр. у реченици *Неки јесу задовољни, неки су мање задовољни, неки нису, али то је цена емисије*, гдје је нагласак на позитиву *задовољан*, према којем се онда одређује и компаратив у перифрастичкој форми). Синонимско-семантички синтетички компаратив *задовољнији* могао би значити само извјестан степен задовољста у односу на неко претходно стање радничке класе. У реченици с перифрастичком конструкцијом *мање незајослени* очито је да се жели указати на неравноправан положај жена у односу према мушкарцима када је ријеч о запошљавању. У жељи да се то што јаче нагласи, у реченици се исто саопштава на два различита начина, једном се изражава конструкцијом *чешиће зајослени*, а одмах потом перифрастичким компаративом негираног придјева *незајослен* (*мање незајослени*), што би опет значило исто – *зајосленији* (*више зајослени*, *чешиће зајослени*), па је, будући да је експресивнија, перифрастичка конструкција и у овом случају примјеренија. У сљедећој реченици заступљена су два перифрастичка компаратива, један с афирмативним придјевом силазне градације (*мање директнији*), други с негираним придјевом такође силазне градације (*мање нејријатнији*), мада је према семантици оба придјева у овом контексту заузет негативан став. У ствари, жели се указати на потребу мањег степена испољености садржаја наведених придјева. Наиме, говорно лице се обраћа саговорнику који је у опхођењу с другима *директнији* и *нејријатнији*, што није пожељно, те зато говорно лице истиче да степен *директног* и *нејријатног* треба бити нижи (*мање директнији* = *индиректнији* / *више индиректнији*; *мање нејријатнији* = *јријатнији* / *више јријатнији*). Употребу аналитичке форме оправдава инсистирање на умањењу квалификација па се то управо интензивира понављањем компаратива *мање*, који партиципира у основном моделу перифрастичког компаратива *мање* + *позицијив*. И у сљедећој реченици *Срећа је бити мање несрећан од других*, иако су потпуно еквивалентни, перифрастички силазни компаратив негираног придјева (*мање несрећан*) има много већу стилистичку вриједност него што би имао синтетички компаратив афирмативног придјева (*срећнији*), чијом би се употребом поједноставио и банализовао цијели исказ, који би онда гласио: *Срећа је бити срећнији од других*. А то аутор није желио рећи. Он срећу дефинише управо овим негираним перифрастичким компаративом, силазне градације, чиме се постиже нешто сасвим друкчије, мисаоност и дубина значења. Синонимност перифрастичке негиране и синтетичке потврдне форме уочавамо и у групи примјера са суперлативом, али перифрастичка форма и овдје има оправдану предност, која се у првој реченици може објаснити тиме што је у синтагми *најмање нејријатне посљедице* (*између једнако одбојних алтернатива увек треба да изаберемо ону која ће имати најмање непријатне посљедице*) логично и примјерено употријебити негирани придјев. Овдје на избор аналитичке форме пресудно утиче надређена лексема *посљедице* (јер су и оне негативне пошто су у вези са одбојним алтернативама) иако су облици *најмање нејријатнији* и *најјријатнији* на логичкосемантичком плану еквивалентни. Слично је и у преосталим реченицама, синонимност перифрастичког и синтетичког облика је очигледна али намјера говорног лица јесте наглашавање садржаја *негиране* лексеме. Тиме се постиже и усаглашеност

парадигме према истинитосној вриједности, а онда се силазни негирани суперлатив (и компаратив) изражава перифрастичком формом.

Анализирани примјери показали су да се силазна компарација негиране лексеме може исказати синтетичким потврђним компаративом и суперлативом, при чему се нарушава хомолексичност компарационе парадигме али поштује нормативна препорука да се синтетички облик употребљава кад год је то могуће. Међутим, у наведеним примјерима перифрастичка се форма употребљава првенствено због тога што говорно лице наглашава значај негиране лексеме, а да би управо та лексема била заступљена у компаративу и суперлативу силазне градације, неопходан је перифрастички облик. Експресивност овдје има пресудан значај.

Претходни примјери силазне градације и њихови еквиваленти у заградама показују да „на логичкосемантичком плану у синонимни однос улази значење узлазне градације негиране лексеме и значење силазне градације еквивалентне потврђне лексеме” (Ковачевић 2003: 61), а такође и значење узлазне градације потврђне лексеме и значење силазне градације еквивалентне негиране лексеме. „Према томе, логичкосемантички су синонимни, на примјер, *више незадовољан* и *мање задовољан*, а та оба значења – зависно од тога да ли је у позитиву потврђна или одрична лексема (*незадовољан* или *задовољан*) – обједињује у себи негирани синтетички компаратив *незадовољнији*. Управо та чињеница омогућује да се граматичка бисемантичност (узлазна и силазна градација) негираних синтетичких форми компаратива и суперлатива своди на комуникативну истост (моносемантичност) на логичкосемантичком плану” (Ковачевић 2003: 61–62).

Статус позитива на прагматичком плану када је он лексички неподударан с антиклимактичким компаративом и суперлативом, тј. када је нарушена хомолексичност компарационе парадигме (уз навођење еквивалентних перифрастичких облика у загради) представимо овако:

↑ суперл.	↑ <i>најсрећнији</i> (највише срећан)	↑ <i>најнесрећнији</i> (највише несрећан)
↑ компар.	↑ <i>срећнији</i> (више срећан)	↑ <i>несрећнији</i> (више несрећан)
	<i>позитив срећан</i>	<i>несрећан</i>
↓ компар.	↓ <i>мање срећан</i> (мање срећан)	↓ <i>мање несрећан</i> (мање несрећан)
↓ суперл.	↓ <i>најмање срећан</i> (најмање срећан)	↓ <i>најмање несрећан</i> . (најмање несрећан)

Очигледно је из наведеног да при исказивању силазне градације *синтетичком* формом долази до асиметрије форми позитива, јер потврђном облику позитива у силазној компарацији одговарају негирани компаратив и суперлатив, а негираном облику позитива одговарају потврђни компаратив и суперлатив. На логичкосемантичком плану уочавамо синонимичност узлазног компаратива и суперлатива потврђне лексеме са силазним компаративом и суперлативом негиране лексеме, као и синонимичност силазне градације потврђне лексеме са узлазном градацијом негиране лексеме.

Све досад наведено у вези са статусом позитива у силазној компарацији важи и за придјеве/прилоге потврђних форми који у српском језику немају опозитивну негирану лексему „него им је опозитивни антонимски парњак друга лексема такође потврђног значења” (Ковачевић 2003: 64). Климактичка градација биће *синтетичка* од било којег позитива антонимичних лексема, наравно, према избору субјекта говора (уз изузимање стилистичких, интонационих и разлога неуобичајености синтетичке форме), а антиклимактички компаратив и суперлатив одмјерени према тој истој лексеми биће перифрастички исказани.

Избор говорног лица при исказивању силазне компарације може бити антонимски парњак одређеног позитива, а тада се силазни компаратив и суперлатив изражавају синтетички и нарушава се хомолексичност компарацијске парадигме. Међуоднос антонимских парова у оквиру компарације представимо на примјеру лексема *скуј* : *јефџин*:

↑ суперл. ↑ <i>најскујљи</i> (<i>највише скуј</i>)	↑ <i>најјефџинији</i> (<i>највише јефџин</i>)
↑ компар. ↑ <i>скујљи</i> (<i>више скуј</i>)	↑ <i>јефџинији</i> (<i>више јефџин</i>)
<i>позитив срећан</i>	<i>јефџин</i>
↓ компар. ↓ <i>мање скуј</i> (<i>јефџинији</i>)	↓ <i>мање јефџин</i> (<i>скујљи</i>)
↓ суперл. ↓ <i>најмање скуј</i> (<i>најјефџинији</i>)	↓ <i>најмање јефџин</i> (<i>најскујљи</i>)

Навешћемо неколико примјера силазног перифрастичког компаратива с потврђеним формама придјева или прилога и с опозитивним антонимским парњакком у загради:

4) *Мање богаџе* (*сиромашније*, не *небогатије) државе оклевају да се повинују диктату САД (Вечерње новости, 19. 3. 2008, 4); Када би народ овде био мало *мање сиромашан* (*богаџији*, не *несиромашнији), лакше би заборавио велике националне проблеме (Блиц, 1740, 2); Предаја ће ствар окончати брже, а и *мање је скуја* (*јефџинија*, не *нескупља) (Блиц, 1774, 4); Рукавина и Јанковић, док су имали снаге, нису били *мање добри* (*лошији*, не *небољи) (Блиц, 3708, 30); ; *Мање лоши* (*бољи*, *нелошији) момци (Политика, 32534, наслов); Лаке групе нема, али може се рећи да је наша *мање џешка* (*лакша*, не *нетежа) (Балкан, 38, 9. 9. 2003, 31); Крочићете у свет тишине и уживати у моћној, *мање бучној* (*џишој*, не *небучнијој) машини (Курир, 13. 11. 2006, 9); Има у скупштини и левих, и десних, и лепих и *мање лепих* (*ружнијих*, не *нелепших) (Правда, 21. 6. 2007, 4); Мало даље од њих, они *слабије паметни* (*глупљи/луђи*) можда и *шашавији*, не *непаметнији) али упорни и добре воље, ваљају се и дахћу на узаврелим стазама уз морску обалу (Максимовић, 41); Овде је *мање хладно* (*џолије*, не *нехладније) него у Загребу (Блиц, 1756, 31).

Еквивалентност употријебљених перифрастичких форми и у загради наведених синтетичких очигледна је. Међутим, аналитичке форме су овдје употријебљене у складу с контекстом и интенцијом говорног лица, те се према изабраној, адекватној лексеми, тј. према њеном позитиву, одмјеравају и остали чланови компарацијског низа. Тако је у првом примјеру употријебљен позитив *богаџи* јер је ријеч о државама које нису сиромашне, али нису богате колико САД, тј. само су нешто сиромашније од САД. Због тога аутор текста и употребљава позитив *богаџи*, те успоставља усаглашеност, хомолексичност у погледу чланова узлазне и силазне парадигме. Слични разлози и у осталим примјерима оправдавају перифрастичке форме: народ је већином *сиромашан* па је силазни перифрастички компаратив *мање сиромашан* свакако примјеренији него синтетички *богаџији* иако су то синонимичне форме; перифрастичка форма *мање скуја* еквивалентна синтетичкој *јефџинија* употријебљена је јер говорник акценат ставља управо на лексему *скуј*, па према њој зато и одмјерава силазни компаратив; *мање лоши момци* је опет синтагма која изражава став и мишљење говорног лица, које се из њему познатих разлога не одређује за синтагма *бољи момци*; *мање џешка* група је и *лакша*, али ипак се жели нагласити садржај придјева *џешак*, који се зато и употребљава у силазном перифрастичком компаративу; *мање бучна* машина јесте *џиша*, али је акценат ипак на придјеву *бучан*, као што је и *мање хладно* *џолије* али у складу с контекстом говорно лице перифрастичким хомолексичним компаративом наглашава да је ријеч о хладном, а не о топлом времену.

Избор позитива одређене лексеме као адекватније, при чему се говорно лице одређује за хомолексични перифрастички силазни компаратив и суперлатив, често има и функцију еуфемизације, да се умјесто лоше, неугодне, увредљиве или прегрубе ријечи, која се из различитих разлога не исказују директно, употребљава блажа ријеч или израз, као што имамо у неким реченицама из претходне групе (4):

Рукавина и Јанковић, док су имали снаге, нису били *мање добри* (умјесто *лошији*); Има у скупштини и левих, и десних, и лепих и *мање лејих* (умјесто *ружнијих*); Мало даље од њих, они *слабије ђамешни* (умјесто *ђлуљи* или *луђи*) ...

У оваквим примјерима очигледно је настојање говорног лица да умјесто грубих синтетичких силазних компаратива (*лошији*, *ружнији*, *ђлуљи*) употреби блаже, еуфемистичне перифрастичке облике антонимичних лексема позитивне семантике (*мање добар*, *мање лијеи*, *слабије ђамешан*). Значења којима располажу антонимски парови дозвољавају, дакле, говорном лицу избор лексеме која има еуфемистичку функцију. Самим тим говорник/аутор одаје и свој став и расположење према учесницима у комуникацији и ономе о чему саопштава.

Међутим, постоје случајеви када су перифрастички облици за изражавање силазне компарације неопходни, не могу се супституисати синтетичком формом, јер немају све придејске и прилошке лексеме своје негиране или антонимске опозитивне парњаке, па би синтетички облици којима би се антиклимактичка градација таквих лексема покушала исказати били неграматични, неуобичајени или би њихово значење за нијансу било друкчије. Сљедећи примјери илуструју такву ситуацију:

5) Други свијет је тако постајао *мање страшан* и *мање судбоносан* (Вуковић, 83); У Европи прелаз је извршен спорије и са *мање видљивим* разграничењем (Пекић, 291); ... но чини га [комично] *мање ведрим*, „озбиљнијим” (Цветковић, 54); Мудри стратеги већ данас размишљају о поновљеним изборима. Они *мање мудри* ће у првом полувремену истрошити све своје аргументе (Блиц, 2010, 15. 9. 2002, 9); Још *мање* је *чудно* ... да већ сутрадан ... вест дана није стигла из Барселоне већ из мотела „Шавић” на Ибарској магистрици (Блиц, 1832, 6); Да мрак буде *мање црн* (Вечерње новости, 15.10.2006, 6, наслов); Захваљујући сјајној атмосфери, и најтеже ситуације постају *мање страшне* (Блиц жена, 202, 23).

У оваквим примјерима не постоје синонимични синтетички облици којима би се исказали силазни компаратив и суперлатив, те су у овом случају перифрастичке форме примјереније за прецизно изражавање умањеног садржаја одређене квалификације, а при томе се уважава и граматичко начело о хомолексичности компарацијског низа.

Еквивалентност компарацијских чланова на коју смо претходно указали још једном ћемо показати на само једном примјеру, а у загради ћемо навести све форме које на граматичком и прагматичком плану одговарају сваком употребељеном компаративном облику: И што је тај предмет *необичнији* (*више необичан* / *мање обичан*), то се он осећа *боље* (*више добро* / *мање лоше*) и ступа *лакше* (*више лако* / *мање тешко*) и *смелије* (*више смело* / *мање *несмјело* / *мање плашљиво*) (Андрић, Јелена, 163). Шта ће од тих могућности говорно лице изабрати зависи од контекста или говорне ситуације, од граматичких, нормативних, стилстичких и прагматичких разлога.

Након свега наведеног закључујемо да се статус позитива мора посматрати на два плана, *сисџемском морфолошко-семантичком* и на *прагматичком плану*.

Први подразумеијева поштовање граматичког начела, тј. правила о хомолексичности компарационе парадигме када се сви чланови компарационог низа одмјеравају према позитиву или, прецизније, усаглашавају се према истинитосној вриједности (потврдности/одричности). У том случају узлазни компаратив и суперлатив изражавају се синтетичким облицима и потврдних и негираних лексема, како то уосталом и норма препоручује (изузев у случајевима када то није могуће – индеклинабилни придјевии, нпр. *више / највише фиии, иренди, фенси* и др., када су перифрастичке форме стилистички или интонационо пожељније или ако је синтетички облик неуобичајен). Антиклиматичка градација, према граматичком начелу, везује се за аналитичку или перифрастичку компарацију и тада се изражава преко модела *мање/најмање + иозиив*, при чему је компарациони низ усаглашен према истинитосној вриједности. То значи да је исти позитив, било потврдни било одрични, према којем је синтетички исказана узлазна градација, у силазној заступљен у наведеном перифрастичком моделу (нпр. *сйособан, мање сйособан, најмање сйособан; несрећан, мање несрећан, најмање несрећан*). Међутим, на прагматичком плану, постоје случајеви када се нарушава хомолексичност компаративне парадигме и тада не важи правило о усаглашености парадигме према истинитосној вриједности, тј. јавља се асиметричност у погледу чланова силазне парадигме, тј. између позитива, с једне, и силазног компаратива и суперлатива, с друге стране. Наиме, за исказивање *нижег сйеиена* заступљености одређене *иошврдне квалитикације* употребљавају се *негирани* компаратив и суперлатив у синтетичкој форми (нпр. *срећан, несрећнији = мање срећан, најнесрећнији = најмање срећан; иошребан, неиошребнији = мање иошребан, најнеиошребнији = најмање иошребан*), а силазна градација *негиране* лексеме у *иозииву* изражава се *синтетичким иошврдним* компаративом и суперлативом (нпр. *несрећан, срећнији = мање несрећан, најсрећнији = најмање несрећан; незадовољан, задовољнији = мање незадовољан, најзадовољнији = најмање незадовољан*). А на логичкосемантичком плану учавамо синонимичност узлазног компаратива и суперлатива потврдне лексеме са силазним компаративом и суперлативом негиране лексеме, као и синонимичност силазне градације потврдне лексеме са узлазном градацијом негиране лексеме. На који ће начин силазна градација бити исказана, перифрастички – при чему важи правило о усаглашености парадигме према истинитосној вриједности (потврдности/одричности), или синтетички – и преферирање таквих облика кад год је то могуће али уз нарушавање хомолексичности компаративне парадигме, зависи од избора одговарајуће језичке јединице у складу с интенцијама и ставовима говорног лица, али и од нормативних, граматичких, те стилистичких и прагматичких разлога. Детаљније разграничавање тих значења и утврђивање других разлога који утичу на избор синтетичке или перифрастичке силазне компарације захтијевало би анализу безброј контекста и веома обиман корпус, што превазилази оквире овога рада.

ИЗВОРИ

а) *књижевноумјетничка дјела:*

Андрић, Јелена – Иво Андрић, *Јелена, жена које нема (одабране приповећке)*, Крагујевац: Кантакузин, 1997.

Бећковић – Матија Бећковић, *О међувремену и још ионечему*, Подгорица: Октоих, 1998.

Вуковић – Мироје Вуковић, *Ја – Тара*, УНИРЕКС, Подгорица: Културно-просвјетна заједница, 1997.

Калезић – Василије Калезић, *Покрети социјалне лијератууре*, КЗ Београд: „Петар Кочић”, 1975.

Којовић – Вељко Којовић, *Крвава кошуља сарајевска*, Бања Лука: Бесједа, 2007.

Максимовић – Војислав Максимовић, *До дана данашњег*, Београд: СИПА, Едиција „Казивања”, 2008.

Пекић – Борислав Пекић, *Како упокојити вампира*, Цетиње: Обод, 1984.

Прћић – Твртко Прћић, *Semantika i pragmatika reči*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.

Цветковић – Томислав Цветковић, *Шалџива народна приповејка Вука Караџића и Вука Врчевића*, Нови Сад: Књижевна заједница, 1988.

б) новине:

Блиц, дневне новине, Београд.

Блиц жена, недјељни часопис, Београд.

Вечерње новостии, дневне новине, Београд.

Глас Српске, дневне новине из Републике Српске.

Курир, дневне новине, Београд.

Независне новине, дневне новине из Републике Српске.

Печаш, недјељне новине, Београд.

Политиика, дневне новине, Београд.

Press, издање за Републику Српску.

RD – *Reader's Digest* Србија, часопис, издаје Младинска knjiga d.o.o.

в) електронски извори:

www.automobili.dnevnik.hr/novosti/zanimljivosti (18. 3. 2017);

<http://drumtidam.info/iz-ormara/sve-u-svemu/7823-za-C5%A1to-mu-C5%A1karci-umiru-mla-C4%91i> (20. 3. 2017).

<http://www.trt.net.tr/hrvatski/kultura-turizam-i-umjetnost-1/2016/09/27/istrazivanje-zahjtejni-roditelji-djece-su-nesretniji-577608> (10. 3. 2017).

til.kurir.rs/destinacije/najneobicniji-hotel-na-svetu (18. 3. 2017).

<https://anarhistickabiblioteka.net/library/dominique-misein-manje-zlo> (10. 3. 2017);

www.pogled.ba/clanak/gradnja-kolektora-potpuno-blokirala-promet-u-sredistu-mostara/110627 (18. 3. 2017);

<http://www.moj-posao.net/Press-centar/Details/69977/Zadovoljstvo-poslom/> (22. 3. 2017);

www.b92.net/zivot/vesti.php?yyyy=2012&mm=10&dd=15&nav (20. 3. 2017).

ЛИТЕРАТУРА

Ковачевић и др. 1991: М. Ковачевић, Ј. Баотић, М. Окука, Ч. Ребић, *Наш језик, уџбеник с/хс језика за 2. разред средњег усмјереног образовања*, Сарајево: Свјетлост, Завод за уџбенике и наставна средства.

Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Перифрастичка компарација у српском књижевном језику*, у: *Грамаиичке и стилистичке шеме*, Бања Лука: Књижевна задруга.

- Куљанин 2012: С. Куљанин, *Перифразистичке форме компарације у савременом српском језику*, необјављена докторска дисертација, одбрањена 2012. године, Филозофски факултет Пале.
- Силић, Прањковић 2005: Ј. Силић, И. Прањковић, *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Станојчић, Поповић 1997: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматика српскога језика, уџбеник за 1, 2, 3. и 4. разред средње школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

THE STATUS OF POSITIVE IN A DESCENDING COMPARATIVE PARADIGM

Summary

It is generally accepted that the synthetic comparison is necessarily, even entirely, ascending (climactic). In contrast, the descending (anticlimactic) one is associated with the analytic type of formation. In both cases, the units of the comparative paradigm are consistent with the truth value (affirmation/negation). This paper brings forward the examples, on the pragmatic level, of asymmetry between units of descending paradigm – between positive on one hand, and descending comparative and superlative on the other – within descending gradation expressed synthetically.

Key words: comparative paradigm, comparative, superlative, affirmation, negation, ascending gradation, descending gradation

Sanja Kuljanin

Веселина В. ЂУРКИН¹
Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору²
Катедра за језик и књижевност

КОМУНИКАТИВНО И ПОЕТСКО У ТЕКСТОВИМА О СТАТУСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И ПИСМА

У раду се скреће пажња на корпус текстова посвећених питањима статуса српског језика и писма, које поред доминантних обиљежја научног стила, као што су објективност, прецизност, тачност, рационалност, карактерише присуство емоционално-експресивних средстава и мање или више изражена естетска димензија. У фокусу анализе јесу управо они текстови у којима је дата димензија испољена у највећој мјери. Анализира се саоднос комуникативне и поетске, тј. естетске функције, те избор језичких средстава помоћу којих је она остварена.

Кључне ријечи: српски језик, писмо, научни стил, поетска функција, комуникативна функција

Да би се разумјела потреба аутора за мањим или већим одступањем од темељних законитости на којима научни стил почива – а та одступања могу водити и ка избору жанра чије су инхерентне особине у доброј мјери или сасвим у супротности са особинама научног стила – нужно им је, сем из језичке, приступити и из перспективе друштвеног контекста у којем су настали³. А ако је судити према ономе што у тим текстовима налазимо, он је [тај друштвени контекст] „состав паклене неслоге”. „У њ ратује”: лингвиста са лингвистом, србиста са србистом, србиста са кроатистом, србиста са монтенегристом, србистика са сербокроатистиком, србистика са монтенегристиком, аутохтона (изворна) србистика са новосрбистиком (или вуковском, аустрофилском, екуменистичком, (клеро) глобалистичком, натовском србистиком), српска псеудонационална филологија са српском националном филологијом, националиста с комунистом, глобалиста с националистом, националиста са евроатлантистом, издајник са патриотом, наука са ненауком, лингвистика са „окултном” лингвистиком, православна (српска) лингвистика са католичком лингвистиком, антисрпска језичка политика са српском језичком политиком, српски филолошки програм са хрватским филолошким програмом, елита са псеудоелитом, културно са квазикултурним, научно са догматским, и тако редом.

Потврду реченоме налазимо и у текстовима публицистичког и књижевно-умјетничког стила:

Живорад Ковач каже да су не тако давно боље пролазили неписмени „од оних који се нису окренули на латиницу! А они који су се окренули, „латиницом

1 veselina@pef.uns.ac.rs

2 Рад је урађен у оквиру пројекта 178014 *Динамика структуре савременог српског језика*, који финансира Министарство за науку, технологију и развој Републике Србије.

3 При томе је важно не сметнути с ума да „svaki tekst nastaje u određenom kontekstu, ali i oblikuje i kreira taj kontekst” (Бадурина 2015).

су *говорили и писали*”, „а *ћућали ћирилицом*”. У таквом његовом свету „живело се кришом, умирало се јавно...” (Бели Марковић 2002, Лајковачка пруга); (...) одушевљавао [се] што је у кући имао мајку „*ћириличарку*” и оца „*латиничара*” (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4. 1. 2013); У најбољем случају, он се може приволети да понекад и *напише* штогод *ћирилицом*, али никада неће одустати од тога да *мисли и говори латиницом* (<http://jergovic.com/ajfelov-most/латиница-ћирилица-фајгељица/>, 4. 1. 2013). *Рајн за ћирилицу* можемо добити само ако га прво добијемо у лингвистичком „еснафу” а потом у школству, од основне школе до универзитета. Имам утисак да смо од тог циља далеко (Пипер, у: Ковачевић 2013: 231), [Истицања курзивом наша].

О жестокој и немилосрдној борби за српски језик и писмо свједоче и сами наслови многобројних чланака, студија, књига које се баве проблематиком статуса српског језика и писма: *Нови рајн за српски језик и правопис* (Р. Маројевић), *У одбрану језика српскога* (М. Ковачевић), *У одбрану језика српскога и даље* (М. Ковачевић), *У одбрану српске ћирилице* (М. Ковачевић), *Двосекли мач језика* (Д. Танасковић), *Наметање језика* (Р. Рисојевић), *Против неистина о српском језику* (М. Ковачевић), *Културни рајн у Србији* (С. Антонић), *За и против ћирилице* (Р. Лукић), *Зашто бранимо ћирилицу* (М. Пижурца), *Хајка на ћирилицу* (В. Јовић), *Ћирилица нестaje заједно са Србима* (Д. Петровић), *Ћирилица као почетак и крај српске културе* (С. Танасић), *Ћирилица под појезачом шавнила* (М. Шћепановић), *Социолингвистички аспекти омаловажавања ћирилице* (М. Бабић), *Хрватска својашња историје српске ћирилице* (М. Ковачевић), *Нестajaње ћирилице или последњи српски слом* (Д. Петровић), *Сумрак српске ћирилице* (Д. Петровић), итд.

У својој бесједи *Слово о српском језику*, одговарајући на питања у вези са опстанком и угрожености српског језика – „има ли српском језику века, да ли је он данас угрожен, и ако јесте, од кога и чега и у којој мери? – за која сматра да их „с обзиром на околности у којима живимо није неумесно поставити”, а то су, с једне стране свеопшти процес глобализације, и с друге супротна тежња ка очувању културних, „а у том склопу не на последњем месту и језичких особености широм света”, Александар Лома (2010) ће рећи: „То је тако на глобалном плану, а што се тиче српског језика ствар се посложњава чињеницом да њега угрожавају обе те међусобно опречне тенденције, не само глобализација, него и афирмација партикуларних идентитета (...). Успостављају се, на територији на којој се, по објективним језичким мерилима, говори искључиво или претежно српски, нове нације, млађе од језика којим говоре али и врло склоне да га према себи преименују, а да притом нису у стању да осим самог назива језика истакну или створе ишта друго што би, са строго лингвистичког гледишта, чинило његову посебност”, што је „разуме се, увелико ствар политике”, али и науке о језику јер се и она укључује у те актуелне процесе. Заправо, све је већи проблем стављања науке у службу политике, у прилог реченоме довољно је опет поменути само неке од наслова који на ту чињеницу упозоравају: *Српски језик у врлопољу полиитике* (М. Ковачевић, М. Шћепановић), *Српски језик између науке и полиитике* (М. Ковачевић), *Политичари против лингвистика* (Д. Бабић), *Анаџиомија наојаке хрватске језичке полиитике* (Б. Ђорић).

Догодило се то да се „... територијални рат проширио на рат о језичним питањима. Језична подјела, језични национални идентитет постали су предмет битке, чак и ако је било тешко установити линију подјеле”, каже С. Кордић у приказу књиге *Језик, дискурс*

и границе у државама наследицама Југославије⁴. „Пишање језика [и писма] постојаје пишање државе, народа, његовог идентитета, и чак његовог описанка” (Кордић 2006)⁵.

У ђошво свим анализираним текстовима налазимо потврду ствава да је језик „најјаче оружје народа”, да су сукоби међу народима сукоби међу језицима, да језичка пишања и нису само језичка, да није, дакле, само филологија у пишању, или како би рекао Радован Бели Марковић: „К(рваи) уместо Х(рваи), што у ђовору и писанију пречесто се јавља, не значи тек пуцањ неко канонаду у шроједне државе замисао којој се, право рећи, ни дозвали многи нису, док неки, тамо и овамо, бановинским новим парчањима себе лажу и заговарају (Бели Марковић, 2002: 86-87). „Престали смо бити сироводиоци шуђеж и по нас разарајуће штејног филолошког пројекта. (...) филолошке истине су и даље наш најјачи адуи и шемел наше супериорности над онима који граде своју посебности на ономе што су од нас отишли, а све то потврђују изнова унижавањем Срба и распарчавањем српског језика”, каже Д. Певуља поводом објављивања своје књиже Обнова србистике (Певуља 2014).

У анализираном корпусу посебно привлаче пажњу текстови у којима аутор себе види као „посленика духовне њиве”, који јавности нуди „на просуђивање” „плодове своје духовне зрелости”, а чији је циљ да „у овом времену погубног богозаборава” упозоре „све истинољупце на велике истине похрањене у нашем, српском језику, изложеном немилосрдном „раду историје”. У њима је знатно изражена сакрална, поетска компонента. Писани у готово лирски исповиједном тону, уз призивање духовних ауторитета и ауторитета богословске науке ради потврде исправности ставова и аргументације која се у вези са проблематиком језика и писма у њима износи, они се екстремно удаљују од фундаменталних карактеристика научног стила, што потврђују следећи забиљежени примјери:

(...) одлучила сам да своја сазнања неизоставно морам обзнанити како не бисмо живјели у лажној нади да неко брине за наш крстоносни српски језик и писмо (...) (Стојисављевић 2015); Христове ријечи: „Дух Истине увешће вас у сву истину” наш су велики путоказ, као и поуке нашег Светог владике Николаја: „Не идите за већином. Бог је са онима који су у праву, а не са онима који су у већини” (Стојисављевић 2015); (...) а што бих као закључак могла сажети у лапидарну мисао Св. Јована Златоустог: „Постоји рђава слога као и добра несагласност” (Стојисављевић 2015); Моје србистичко вјерују гласи: „Љуби непријатеље своје, непријатеља Божјих се гнушај, а непријатеље отачаства сатри” (Стојисављевић 2015); Да бисмо заиста обновили србистуку, српски филолози морају коначно добро изучити „књиже староставне” и презрети оне који им намеђу заборав и вичу: „Оканите се прошлости!” (Стојисављевић 2015); Одбијање да трампећи боље за горе гледамо како на наше очи умире спасоносна ћирилица и како се на нашој земљи заводи глобални тоталитаризам...(Стојисављевић 2015); (...) тек здружени са осталом православном браћом можемо изборити за

4 О цијени пораза Пипер ће рећи следеће: „Говорећи сасвим сведено, ко изгуби рат (ма чија била кривица), цену пораза плаћа не само материјалним него и духовним добрима, а крајња цена може бити делимично или потпуно губљење не само суверенитета него и идентитета, тј. не само слободе него и душе” (Пипер, у: Ковачевић 2013: 212).

5 За разлику од напреднијих грађанских друштава која су „више оријентирана према комуникативној функцији у духу толеранције и разлика”, национално заснована друштва „настоје ојачати свој национални идентитет” инсистирајући „на симболичкој функцији, на повећавању разлика, искључивању, одвајању” (Кордић 2006 према Malabotta).

ћирилицу, српску, руску и сваку другу, а са њом и за слободу златну (Стојисављевић 2014); (...) која нас и даље учи умијећу умирања на фазе, по тачкама од којих је најзлоћуднија она о звијери двоазбучја, а којом се најтрајније гаси србска језичка самосвијест (Стојисављевић 2014).

Догматски карактер текстова из којих су примјери ексцерпирани намеће обавезу да се присјетимо како „nikakvoj dogmi (...) u bilo kakvoj smislenoj ljudskoj djelatnosti nema mjesta” (Вељак 2013), а да је неслагање схваћено као издаја (а неистомишљеник као издајник) једна од одлика система којих се треба бојати и против којих се ваља борити.

„U modernoj kulturi naučna zajednica cijeni neslaganje kao način unapređivanja znanja”, ријечи су Умберта Ека (2015). Међутим, немали број анализираних текстова, насталих у процесу страствених и жучних спорења и оспоравања, неминовно намеће питање гдје је гранична црта која полемички тон раздваја од увредљивог и свађалачког. У одговор на то питање требало би укључити како елементе конвенција жанра тако и елементе друштвене конвенције, али и „пеџији крајње субјективан осјећај добра укуса” (Бадурина 2015).

Чини се да пропорционално степену неслагања међу члановима научне заједнице у вези са питањима језика и писма расте и степен могућег удаљавања од темељних карактеристика научног језичког израза⁶. Чињеница је да се језик науке неријетко квалификује као презахтијеван, тешко разумљив, па и непотребно компликован. Критичари овога стила за његове реченице кажу да су суве, испарене, мртвачки-уозбиљене, круте, тврде и згрчене (Катнић-Бакаршић 2001: 201 према Фохт, *Есеј као пишућежа филозофијском сисџему* 1976, 37). Но, и поред тога што је научни стил нужно одређен као рационалан, строг, економичан, објективан, прецизан, недовсмислен и једнозначан, он није лишен и захтјева да буде занимљив и жив, колико год је то могуће. Лакоћа језика и стила није тек израз површности, већ манифестација „живости и животворности”, каже Фохт, пишући о спознајној и естетској страни есеја, и додаје: „Ми никако не смијемо прихватити досаду као легитимацију дубине и научне озбиљности” (Исто, 202).

На питање да ли је писац или писац филозоф, Жан Бодријар, социолог, филозоф културе, критичар медија, теоретичар постмодерне, између осталог ће рећи: „То више није чиста филозофија, а није ни литерарно писање. Својевремено сам писао поетске текстове. У једном тренутку сам схватио да поетски језик не служи само писању поезије, већ га треба користити и у теоретским, аналитичким текстовима. То је оно што ја радим. У том смислу сам песник, писац и тако даље” (Бодријар, РТС)⁷.

6 За једну од потврда неодрживости „клишеизираних линеарних” и у основи статичних подјела (стандарднога) језика на језичке регистре и и/или функционалне стилове, ауторка узима примјер полемичког текста, чији се језик готово по правилу, пропорционално и прогресивно степену неслагања у вези са неким научним или стручним питањем међу члановима научне заједнице (без обзира на план језичке реализације) може толико удаљити од темељних карактеристика (законитости) научног дискурса да се може чинити да постаје његовом негацијом (Бадурина 2015).

7 Критичари истичу да језик Бодријарових текстова „флуидан, фрагментаран и теоријски софистициран, остаје и даље комуникативан и неком чудном луцидношћу успева да прелази с речника капитала и рада на речник сексуалне жеље, меша дискурсе молекуларне биологије и политике. Оно што је интригантно у његовом писању, било да је реч о филозофским, есејистичким или прозним текстовима, јесте одбацивање класичних теоријских форми, кориштење дискретног шарма језика” (Исто).

Традиционално се научном стилу одриче заступљеност емоционално-експресивних средстава. На њихову се појаву гледа као на грешку⁸. Међутим, истраживања показују да се прије може говорити и о површинској објективности и не-емоционалности као резултату различитих стилистичких поступака, којима се уклањају трагови емоционалности и експресивности, јер је сваки научник „дубоко субјективно урођен у оно о чему говори”, сваки је заинтересован да научну заједницу увјери „у исправност својих идеја, мисли, закључака, теорија” (Катнић-Бакаршић 2001: 75). Сваки текст, па тако и научни, има обиљежја вишеструке/слојевите имплицитне или експлицитне дијалогичности, њиме се комуницира и с поједином идејом (научном теоријом) и с потенцијалним реципијентима (читаоцима/слушаоцима) (Бадурина 2015). Такође се не одриче ни могућност постојања естетске димензије у научном тексту. Реторичари науке⁹ истичу да она није циљ по себи већ увијек средство убјеђивања, што показује и проведена анализа корпуса.

Ако је научни стил такав да би у њему индивидуална слобода требало да буде најмања, а ограниченост највећа, онда бисмо одступања од његових битних језичко-стилских особина у текстовима које смо анализирали могли окарактерисати као „бјекство у слободу”. Илуструјмо то једним краћим одломком из текста М. Шћепановића *Ћирилица под њезачом шавнила*, који се својим ритмом и снагом интонације сасвим приближио пјесничком језику:

Ко вреба на међи језика и народа? И да ли та међа ишта међи? Како се бранити?

Чини нам се овако: ако је знање – треба знати. Ако се не зна – ваља научити. Онда: казати, појати, орити и оратити, светосавословити, глагољати, роморанку роморити, усхвалити, попјевати, коледати, лазарити – појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сјеме, усјед бесмисла који сјећање брише. Ако треба – поново научити сопствени српски језик у његовом ћириличком писму и ту (про)наћи своје избављење. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200)

Непоштовање забране и ограничења у одабиру језичких средстава (у корпусу анализираних текстова) видљива су на лексичком, морфолошком, и синтаксичком плану. Онеобичајења на лексичком плану постижу се употребом архаизама (а) (*праошћастиво*, *намјереније*, *начертјаније*, *цесарство*, *одежда*, *сочињеније*), дијалекатске (б) (*њезача*, *шавнило*, *гушчи*, *ножице*, *разбрадиши*) и индивидуалне лексике (в) (*вукобранилац*, *вукобраништел*, *бечкопошћиваштел*, *брозоморна*, *двоазбучје*, *двоазвучје*, *југословенсћивујушиће*, *расловешћивања*, *оцрковљење*, *оцравослављење*, *ословешћење*, *српскошћу*, *свейскосћ*, *ћириличар*, *ћирилизација*, *ћирилицоцид*, *југеоатланћисћиа*, *југеомислећи*, *лажинаука*, *предањски*, *орашћиши*, *свейсасавац*, *свейсавословиши*, *роморанка*, *усхвалиши*, *лазарити*, *шићекети*), уз употребу лексике која је слабо фреквентна у говору савремених представника српског књижевног језика и несвојствена научном језичком изразу (*зломисленик*, *непроход*, *бишак*, *безвјерје*, *прећрајати*, *повјесмо*, *искон*, *исконски*)¹⁰:

8 „Znanstveni stil isključuje emocionalne i ekspresivne izraze te frazeme. Ekspresivni izrazi i frazemi u znanstvenome funkcionalnom stilu počesto se pojavljaju kao pogreška...” (Франчић и др. 2006: 280).

9 Специфичностима научног текста поред стилистике бави се и реторика науке. Истражују се најефектнији начини и средства за успјешно преношење научне информације. Како најефикасније и најефектније организовати научни дискурс. Реторика науке посматра научне текстове као реторичке објекте, чија је намјена убјеђивачка. Више о овоме в. Гордић 2007.

10 Статус лексема одређиван је на основу провере у Речнику Матице српске.

(а) Пространој црквеној области првог словенског епископа Методија (Велика Моравска и Панонија) припадао је номинално и Срем, што не искључује могућност да је ту било и наших етничких предака, чак ако и изузмемо Трубачовљево најновије поставке о *црковној* Словена (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, не имајаше озбиљно *намјереније* да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извучити из повјесма нашег духовног битка и од њих ткати *одежду* у којој се траје? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Сукоби народа су често *сукоби* језика: вустанету бо језик на језик и *цесарство* на *цесарство* (Матеј 24, 7). (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); Дакле, запамтисмо – по *начертанију* византијске унцијале из 10. вијека, у преславској преписивачкој школи, настаде ћирилица – именом овјековјечивши онога који је створио друго писмо (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); ... који је испројектовао лукави антисрпски план како да духовно покори/пороби поклонице Светог Саве новим учењем о српском језику, обзнанивши то пркосно у *сочињенију* из 1827. године... (Стојисављевић 2015);

(б) Без обзира на чињеницу што нам наши учитељи донијеше ћирилицу из таме вијекова, не научише нас како да је *разбрадимо* и скинемо јој *повезачу* данашњег *шавнила*, или можда нису ни посумњали у наше способности да то знамо и умијемо као што су знали ученици Просвјетитеља! (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 99); Као два нераздвојна Диоскура, превратна браћа су ушла међу Словене да их ријечју лове, калмусом, *ножицем*, *гуишчим* пером (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 99); ... није ли га црвено комунистичко страшило пресрело, *затпишло*, убило (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200);

(в) Све више стасавају нараштаји чији учитељи нису *ћириличари* (Пижурца, у: Ковачевић 2013: 176); (...) у ћирилички текст се слободно могу укључити латински цитати, речи и фразе из савремених западноевропских језика, грчки облици, без икакве *ћирилизације* (Маројевић, у: Ковачевић 2013: 28, 29); „Окупаторски и домаћи *ћирилицоцид* у првом светском рату и после новосадског договора” (Зблијић, Ивановић, Ђирилицоцид); То нема никакве везе с културом, али се може лакше остварити уз помоћ оних Срба који мисле да има, па су спремни да, зарад доказивања припадности некаквој фиктивној постмодерној „*светско-сти*”, доврше поодавно започету ’деконструкцију’ српског културног идентитета” (Танасковић, Вечерње новости, 21. 7. 2013, 11, у: Ковачевић 2013: 8). ... критички суд беспштедног *вукобранишеља* и *бечкопоштоваишеља*... (Стојисављевић 2015); Тај сладострасни рушилац језичке разлике међу „Јужним Словенима” и секташки *вукобранилац* Маројевић једино што је у својој кодираној свијести дорадника атлантократије знао да уради било... (Стојисављевић 2015); ... ако хоћемо да опстанемо као народ, наставимо борбу за аутохтону србистуку, а са њом и за духовни препород српства кроз свенародно покајање, које би морали пратити *оцрковљење*, *ојравослављење* и *ословешћење* ћирилицом, те враћање темељним моралним вриједностима, трајно записанима у нашем светосављу, које је у данашњици изложено разорном дејству екуменизма (Стојисављевић 2015); ... при чему нас силе да под појмом „српски” по упутама ових глобалистичких далтониста поимамо увијек и искључиво *југословенствујуише* и, још једном понављамо, атеизоване Србе сва три вјерозакона, а не страдалне Србе *светосавце*! (Стојисављевић 2015); Она није само излагање чињеница о путевима расрбљавања и *расловешћивања* Срба прозелитском америчко-њемачком „новом”

србистиком... (Стојисављевић 2015); Онда: казати, појати, орити и *орайиџи*, *свѣтосавословиџи*, глаголати, *роморанку* роморити, *усхвалиџи*, попјевати, коледати, *лазарџи* - појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сљеме, услед бесмисла који сјећање брише (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Данас лингвистички масиви - или ћуте или пиштаљком пријете, а они куражнији, који се и осмјеле да проговоре, бивају заглушени звекетом, *шџекеџом* и блеком... (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); ... еда би све остало по старом као у вријеме *броморне* помрчине, јесте флоскула о благодетима двоазбучја, коју називамо „звијер *двоазбучја*” (Стојисављевић 2015); Остављена је у физички и духовно разореним српским земљама поред европског пута, згажена, од стране натовских *јудеоаџилантиџи*, ни од ког брањена, без икакве перспективе да некада постане бар равноправна латиници (Влајисављевић 2016); ... да се као народ, под притиском злочиначког рада подземних *јудеомасонских* организација које су, као архитекте контроле дјеловале иза Берлинског конгреса, ... (Влајисављевић 2016); ... као да се не ради о српској редакцији старословенског језика на којој је писао Свети Сава, први српски просвјетитељ и светитељ, на чије мјесто се уз помоћ бечке *лажинауке* и бјелосвјетских српских спадала из сербокроатистичке филологије мислио да угура хроми Вук са турским фесом (Стојисављевић 2015); Друкије речено, српски народ је прогоњен и забраном и покушајем „искорјењења” његових национално-идентитетских карактеристика: српскога језика, и његовог - *српскоџи* још обојенијег - писма ћирилице (Ковачевић 2015);

(г) ... да ли нам је књига до врха пуна, па не даје више одговора, већ - слово мора само себе да *слови*? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Или је, можда наше Слово већ претрајало, па за њега треба изнова зепсти: да ли је по дану прошло, да ли изнијело то што нам од *искона* носи; (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Суштински (и *исконски*, и *истински*) не постоје. (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 79); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извучити из *повјесма* нашег духовног битка и од њих ткати одежду у којој се траје (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Каква то *видјела* призрети? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Колико још пролазити кроз непроходе *зломисленика*? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извучити из повјесма нашег духовног *биџка* и од њих ткати одежду у којој се траје (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200);... да ли је стварање смутње око српског језика, његовог (и нашег) писма знак да смо поново племе које у историју улази голо и од *безвјерја* пјано (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Или је, можда наше Слово већ *претрајало*, па за њега треба изнова зепсти... (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200).

Стилистичка маркираност реченицеу анализираним текстовима постиже се и употребом претериталних глаголских облика несвојствених научном језичком изразу - аориста¹¹ и имперфекта, чиме се остварује динамика, доживљеност казивања, а будући да је ријеч о глаголским облицима који се готово и не употребљавају у свакодневној комуникацији, њихово присуство, уз присуство архаичне лексике, даје исказу патину прошлих времена:

11 Присјетимо се шта о избору између перфекта и аориста каже В. Назор: „Има случајева кад перфекат захтијева легитимно своје мјесто; а ја никада не пуштам да кратки и снажни аорист уступи набухломе и млитавоме перфекту своје сједиште. Нек то аорист радије учини - у неким приликама - презенту, с којим је он често (иако се не би рекло) у ближем сродству” (В. Назор, у: Миновић 1986: 281).

Претресање по Великоморавским житијима, *поможе* те *сазнасмо* да је Ћирило саставио азбуку и примијенио је при писању прве словенске књиге (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); Ни десетине вијекова *не мођоше* Србима омогућити да им се утврди Ћирилово, Савино и Вуково писмо – српска ћирилица (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); Али, недавно (поводом треће годишњице проглашеног Дана државности) предсједник Скупштине Црне Горе *посјети* Мазолеј на Ловћену и код споменика (Његошу) *положи* вијенац исписан латиницом и *изјави* да је величина Његошева најбољи показатељ да је Црна Гора (са својим великанима) спремна за улазак у Европску унију (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 111); Критеријум „гусарења по српској ћириличкој баштини” није на овоме скупу примијењен само на Дубровачки српски ћирилички молитвеник, него и на све ћириличке рукописе из Славоније у 17. и 18. вијеку (што *устврдише* Милица Лукић и Вера Блажевић) (Ковачевић 2013: 70); Зато као народ морамо учинити све да би се избјегла горка чаша коју нам *намијенише* западноевропски наднационалисти, паписти и антипаписти, као и остали партијци и секташи (Стојисављевић 2015а); ... Језичко законправило српскога народа, које *пошпи-саше* и *пошврдише* српски филолози и писци у Београду, на Спасовдан 1998. године (Маројевић 2006); *Рекоше*: Срби су европски народ великих идеја и кратког памћења (Влајисављевић 2016); А са „одласком” српскохрватског језика нужно је и код Срба дошло до преиспитивања принципа „равноправности” двају писама, посебно и стога што је тај принцип обеснажен код свих других што *промовисаше* своје политичке језике на мјесто дотадашњег српскохрватског, а запрато српског (Ковачевић 2013: 15); И тако: „сваком нешто” – Србима „*не остаде ништа*”. (Петровић, у: Ковачевић 2013: 166); Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, *не имађаше* озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198); ... јер прије Вука Црногорци, опет по Брковићу и његовим Дукљанима, *имађаху* само латинично писмо (Ковачевић 2013: 129, 130).

На синтаксичком плану видљиви су поступци експресивне синтаксе као што су, на примјер, конгруентни атрибут у постпозицији (а), елиптичне реченице (б), парцелација (в), полисиндетске реченице (г), реторичко питање (д), кумулација (ђ):

(а) *Учишељи наши* [← наши учитељи] учише нас, ваљано, о ћирилици. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узори (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); Зар *краљнаш* [← наш краљ] Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, не имађаше озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 198);

(б) И тако: „сваком нешто” – Србима „не остаде ништа” (Петровић 66, у: Ковачевић 2013); Зато би се сваки Србин морао дубоко замислити и преиспитати пред вапајним захтјевом: „У памет се Срби: не напуштајте српски језик и ћирилицу” (Ковачевић 2013: 5).

(в) Учитељи наши учише нас, ваљано, о ћирилици. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узори. (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 197); И тако: „сваком нешто” – Србима „не остаде ништа”. *Осим нове „демократске” власти* [← ... Србима „не остаде ништа” *осим нове „демократске” власти*] која, по провереној мондијалистичкој рецептури, продужује са распродајом српскога националног корпуса и свих његових десетовековних духовних и културних достигнућа и вредности. *Ствараних и овераних једино ћирилицом* [←] (Петровић, у: Ковачевић 2013: 66); Можда њега, београдског и новосадског Европљанина до краја

његовог драгоценог живота наставе да прогоне те утваре, та грозна слова – искрсавајући ту и тамо, овде и онде, кад им се не нада, подсећајући га на све што не воли, на све што се трудио да уништи, на све што је прогонио са страшћу, али систематски, мудро, рачунајући на пословичну небригу и плиткоћу памети читавог једног народа. *И чиишаве њеџове елиџе* [←... али систематски, мудро, рачунајући на пословичну небригу и плиткоћу памети читавог једног народа и *чиишаве њеџове елиџе*] (Антонић, у: Ковачевић 2013: 138).

(г) Чини нам се овако: *ако* је знање – треба зазнати. *Ако* се не зна – ваља научити. Онда: казати, појати, орити и оратити, светосавословити, глагољати, роморанку роморити, усхвалити, попјевати, коледати, лазарити – појати без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сјеме, усјед бесмисла који сјећање брише. *Ако* треба – поново научити сопствени српски језик у његовом ћириличком писму и ту (про)наћи своје избављење (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200).

(д) Под којим бичем иде се истим путем? (М. Павловић), и да ли се поново ријечју, словом, писмом душе лове? Смјера ли то тзв. Црногорска православна црква поново да покрштава? И смијемо ли се игда рушилаштву опирати ћутњом? Каква још друштва треба основати? Каква то видјела призрети? Колико још пролазити кроз непроходе зломисленика? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199); Да ли су наша ћирилична слова нити које наново треба извлачити из повјесма нашег духовног битка и од њих ткати одежду у којој се траје? Или је, можда наше Слово већ претрајало, па за њега треба изнова зепсти: да ли је по дану прошло, да ли изнијело то што нам од искона носи; није ли га црвено комунистичко страшило пресрело, заптило, убило; да ли нам је књига до врха пуна, па не даје више одговора, већ слово мора само себе да слови? Ко вреба на међи језика и народа? И да ли та међа ишта међи? Како се бранити? (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Који су и какви (толико јаки) разлози потискивању ћирилице!? (Стојановић, у: Ковачевић 2013: 79); ... зар ће лакше неко ко зна само енглеску латиницу прочитати латинички исписано САЌАК неголи ћирилички испис истога имена ЧАЧАК? (Ковачевић 2013: 6); Да ли се овде неко шали или се стварно мисли озбиљно? Да ли Венецијанска комисија стварно мисли да је то аргумент? Да ли они стварно мисле да Срби треба да пређу на латиницу како не би повредили право етничких мањина да се српски пише латиницом? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 136); Да је тако, шта би радили Руси, којима је ова технологија потребнија него нама? (Лукић, у: Ковачевић 2013: 121); ... зар да у српским уставима и законима о језику и писму ћирилица не буде проглашена јединим (употребним) писмом српскога језика?! (Ковачевић 2013: 126); И какво је уопште то ново, најновије и само на примеру Србије проглашено мањинско право „да се радије користи латиничним писмом” приликом писања или читања српског језика? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 135); Да ли можете тако нешто да замислите? (Антонић, у: Ковачевић 2013: 136); Како су Срби успе(ва)ли да десет векова на ћирилици изграђују своју културу и писменост и по чему ће бити на добитку ако се одрекну *Мирослељевог јеванђеља* и почну да се диче нечим што се зове, рецимо, *Хари Појшер*? (Новаков, у: Ковачевић 2013: 182); ... како можемо тамо стићи с туђим, хрватским или било којим другим латиничким писмом? (Збиљић, у: Ковачевић 2013: 245); Могу ли се у нас слични „демократски потези” и замислити? (Петровић, у: Ковачевић 2013: 169)

(ђ) Онда: *казати*, *појати*, *орити* и *оратити*, *светосавословити*, *злагољати*, *роморанкурморити*, *усхвалити*, *попјевати*, *коледати*, *лазарити* – појати

без престанка, док се срушеном ћириличном храму не сагради сљеме, усљед бесмисла који сјећање брише (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 200); Лексема језик – најприје је имала значење народ, али су ријечју језици – били означавани и *иноземци, шућинци*, пагани (Шћепановић, у: Ковачевић 2013: 199).

Да сведемо. У погрази за видом језика који надахњује, подстиче на промјену, а у жељи да се сопствени погледи, ставови и аргументација „подигну до висине која сама собом убјеђује”, научници неријетко прибјегавају такозваној поетизацији дискурса која их може довести и до одбацивања научног израза, па чак и до избора стила који представља негацију научног. Што је степен неслагања међу члановима научне заједнице у вези са датом проблематиком виши, то је и могућност појављивања језичко-стилских особина несвојствених научном стилу већа.

Непоштовање забране и ограничења у одабиру језичких средстава видљива су на лексичком, морфолошком и синтаксичком плану. Онеобичајења на лексичком плану остварена употребом архаизама (*праошћесѣство, намјереније, начертјаније, цесарсѣство, одежда, сочињеније*), дијалектизама (*повезача, тјавнило, љушчи, ножице, разбрадиѣи*), индивидуалне лексике (*вукобранилац, вукобраниѣељ, бечкопошѣоватѣељ, брозоморна, двоазбучје, двоазвучје, југословенсѣвујушѣе, расловѣићивања, оцрковѣење, оцравославѣење, ословѣићѣење, срѣскосѣи, свѣтѣскосѣи, ћириличар, ћирилизација, ћирилицоциг, јудеоаѣтланиѣисѣија, јудеомислѣи, лажинаука, предањски, ораѣиѣиѣи, свѣтѣосавац, свѣтѣосавословиѣи, роморанка, усхваѣиѣи, лазариѣи, шѣекеѣи*), присуство експресивно маркираних претериталних глаголских облика несвојствених научном језичком изразу – аориста и имперфекта – и поступака експресивне синтаксе (конгруентни атрибут у постпозицији, елиптичне реченице, парцелација, полисиндетске реченице, реторичко питање, кумулација), дајуксазу патину прошлих времена и појачавају емоционалност и реторичност текста, с циљем да се што снажније дјелује на реципијента.

ИЗВОРИ

- Бели Марковић:** Радован Бели Марковић, *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, Београд: Народна књига – Алфа 2002.
- Бели Марковић:** Радован Бели Марковић, *Лајковачка пѣруга*, Београд: Народна књига – Алфа 2002.
- Влајисављевић 2013:** Мирјана Влајисављевић: *Звијер двоазбучја*. <http://www.vijestio.com/kultura-2/prof-dr-mirjana-vlajisavljevic-zvijer-dvoazbucja/>, 7. 10. 2016.
- Влајисављевић 2016:** Мирјана Влајисављевић, *Деколонизовање србске истѣине*. http://slovoslovje.blogspot.rs/2016/07/blog-post_8.html#more, 11. 8. 2016.
- Ковачевић 2013:** Милош Ковачевић, *У одбрану срѣске ћирилице (хрѣстѣомѣиѣија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Лома 2010:** Александар Лома, *Слово о срѣском језику*. Свечана беседа Александра Ломе одржана на годишњој скупштини Вукове задужбине 5. новембра 2010, <http://www.dijaspora.nu/index.php/cir/slovo-o-srpskom-jeziku1>. (преузето 6. 10. 2016).
- Маројевић 2006:** Радмило Маројевић, *Исцѣење срѣског језика*, 9. 12. 2006.
- Певуља 2014:** Душко Певуља, *Језик најјаче оружје народа*, <http://srbinaokup.info/?p=24903> (преузето 3. 5. 2016).
- Стојисављевић 2013:** Мирјана Стојисављевић, *Поѓубна ѣеорија о двоазбучности* <http://www.in4s.net/pogubna-teorija-o-dvoazbucnosti/> (преузето 7. 10. 2016).

- Стојисављевић 2014:** „Јересоначелници србистике”, у: *Зборник радова са округлог скупа „Ко разара српску културу”*. <https://vizionarski.wordpress.com/2014/11/02> (5. 9. 2016).
- Стојисављевић 2015:** Мирјана Стојисављевић, *ЕКСКЛУЗИВНО / Проф. др Мирјана Стојисављевић: Разоткривање Вука у јагњећој кожи* (1. део). <http://slovoslovlje.blogspot.rs/2015/03/e-1.html> (преузето 20. 5. 2016).
- Стојисављевић 2015а:** Мирјана Стојисављевић: *НОВА СРБИСТИКА У КОНТЕКСТУ СВЈЕТСКЕ НАУКЕ* (V део). http://slovoslovlje.blogspot.rs/2015/04/blog-post_42.html (преузето 20. 5. 2016).
- Стојисављевић 2015б:** *Србистика и коментари*, КЊИГА ИЗЛАСКА. https://www.academia.edu/11753420/Mirjana_Stojisavljevic_-_Srbistika_i_komentari (преузето 14. 9. 2016).

ЛИТЕРАТУРА

- Бадурина 2015:** Lada Badurina, *Језично раслојаванје и типови дискурса*, <http://www.hrvatskiplus.org/article.php?id=1835&naslov=jezicno-raslojavanje-i-tipovi-diskursa> (преузето 1. 6. 2016).
- Бодријар 2015:** *Savremeni svetski pisci – Žan Bodrijar (Jean Baudrillard)– Simulakrum života*. RTS Kulturno-umetnički program – Zvanični kanal. https://www.youtube.com/playlist?list=PLxbMnBfiy6iH9rrK8cRB4dFIBY88oNzY_ (објављено 4. 7. 2015).
- Божих 2005:** Јадранка Божих, „Есеј – фикција унутар истине”, *Гласник НБС 1/2005*, https://www.nb.rs/view_file.php?file_id=1315 (преузето 4. 6. 2016).
- Вељак 2013:** Lino Veljak, *INTERVJU: Prof. dr Lino Veljak sa Filozofskog fakulteta u Zagrebu*, 11. 3. 2013, <http://akuzativ.com teme/235-intervju-prof-dr-lino-veljak-sa-filozofskog-fakulteta-u-zagrebu> (преузето 15. 6. 2016).
- Гордић 2007:** Александар Гордић, *Реторика у научном истраживању*, www.doiserbia.nb.rs/ft.aspx?id=0351-22740304069G (преузето 4. 6. 2016).
- Еко 2015:** Umberto Eco, *Ur-fašizam (vječni fašizam)*, <http://akuzativ.com teme/821-umberto-eko-ur-fasizam>, 5. 5. 2015 (преузето 20. 6. 2016).
- Катнић-Бакаршић 2001:** Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Ковачевић 2013:** Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хрестомонија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”.
- Ковачевић 2015:** Милош Ковачевић, *Српски језик између науке и политике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- Кордић 2006:** Snježana Kordić, „Jezik i identitet”, Brigitta Busch & Helen Kelly-Holmes (ur.): *Language, Discourse and Borders in the Yugoslav Successor States, Književna republika, IV, 1-2* (2006), Zagreb, 217–221. <http://snjezana-kordic.from.hr/publikacije/prikazi/> (преузето 25. 5. 2016).
- Миновић, Ајановић 1986:** Milivoje Minović, M. Ajanović, *Srpskohrvatski hrvatskosrpski jezik*, Sarajevo: „SVJETLOST” ООУР Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пипер 2013:** Предраг Пипер, „Симболичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе”, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хрестомонија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета”, 211–225.
- Тошовић 2002:** Бранко Тошовић, *Функционални стилови*, Београд: Београдска књига.
- Франчић и др. 2006:** Anđela Frančić, Lana Hudeček, Milica Mihaljević, *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

COMMUNICATIVE AND POETIC IN TEXTS ON THE STATUS OF SERBIAN LANGUAGE AND SCRIPT

Summary

This paper discusses the corpus of texts connected to the status of Serbian language and script, which besides the dominant features of the scientific writing, such as objectivity, precision, accuracy and rationality, is characterized by the presence of emotionally-expressive means and of, more or less emphasized, aesthetic dimensions. In search for the form of language which inspires, incites to a change, and in order to raise the personal views, attitudes and argumentation to the level on which they convince by themselves, the scholars frequently recourse to the so called poetization of the discourse, which can bring about the refutation of the scientific expression, the choice of style (i.e., genre) which represent the negation of the scientific. The greater the degree of disagreement between the scholars involved in the given subjects, the more it is possible for stylistic features which are not characteristic for the scientific style to appear. The signals to this phenomenon are present on the lexical, morphological and syntactic levels, with the aim to act, as strong as possible, on the cognition of the recipient.

Key words: Serbian language, the script, scientific style, poetic function, communicative function

Veselina V. Đurkin

Никола И. РАМИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

О ЛЕКСИЧКИМ И СЕМАНТИЧКИМ ДИЈАЛЕКТИЗМИМА²

У овоме прилогу се говори о могућностима успостављања критеријума за утврђивање граница између лексичких слојева унутар општег лексикона, или граница у оквиру полисемантичких структура појединих лексема. Критички се разматрају до сада примјењивани критеријуми одабира лексике за израду диференцијалних дијалекатских рјечника, као и лексикографска процјена статуса у општем лексикону лексике из локалних народних говора која је актуализована у књижевноумјетничким текстовима.

Кључне ријечи: дијалекат, стандардни језик, лексички систем, лексичко нормирање, дијалектизам

0. Многобројни су начини истраживања лексикона једнога језика, а често је то класификовање лексичких јединица – због издвајања грађе за различите врсте рјечника. Лексикон је слојевит систем, а свака класификација лексике претпоставља успостављање критеријума за разграничавање лексичких подсистема, утврђивање граница између лексичких слојева па и унутар полисемантичких структура појединих лексема. Основни вид раслојавања језика јесте његово територијално раслојавање на дијалекте, а главна димензија диференцирања у лексикону јесте на релацији *дијалекатска лексика ~ лексика стандардног језика*. Чињеница је да се стандардни језик као варијетет посебне врсте базира на дијалектима – па је процес оваквог диференцирања битно различит од онога који успоставља односе између стандарднојезичког лексикона према лексичким подсистемима варијетета насталих другим врстама раслојавања осим територијалног, јер се они базирају на стандардном језику.

У лексикографији се сложено питање разграничења у лексикону манифестује типолошким разврставањем рјечника. Међу једнојезичким рјечницима предметом описа издвајају се дијалекатски рјечници. У њима се лексикографски тумачи лексика која функционише у неком регионалном варијетету језика – и то њеним потпуним обухватом, или описом само оних јединице које су дијалекатски диференцијалне унутар општег лексикона. То јесте својеврсно опредјељивање позиције дијалекатских рјечника међу описним рјечницима, мада има доста отворених питања која се тичу идентификације грађе за дијалекатске рјечнике, односно недоумица око тога шта све спада у дијалекатску лексику и шта је то што дијалекатске лексичке подсистеме диференцира унутар општег лексикона.

1. У српској лексикографској пракси рјечници који доносе грађу забиљежену на неком географски ограниченом подручју скоро по правилу су конципирани

1 nikola_ramic@yahoo.com

2 Рад је урађен у оквиру пројеката 178014: *Динамика структура српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

са идејом да буду дијалекатски рјечници диференцијалног типа³. Међутим, чак и површна анализа било којег таквог рјечника показује да је у њему, поред дијалекатски маркиране, у великој мјери заступљена и општепозната лексика. Када је у питању њихова диференцијалност, односно начин на који се у тим рјечницима презентирају дијалекатске варијације – могуће је говорити само о томе на којем нивоу језичке структуре се идиоматске дијалекатске карактеристике у таквој рјечничкој грађи могу са сигурношћу идентификовати. То су махом фонетски и творбени дијалектизми⁴, тј. манифестације варијација у фонетско-фонолошкој или граматичкој структури карактеристичне за појединелокалне народне говоре и дијалекатске системе, а које нису примјери диференцијалности неког дијалекатског лексичког подсистема. Само дио такве грађе, и то онај у којем долази до лексикализације варијација фонетских или граматичких чињеница, јесте значајан за дијалекатске диференцијације у лексикону.

2. Основни предмет обраде диференцијалних дијалекатских рјечника јесу лексички и семантички дијалектизми⁵. Међутим, отворено је питање успостављања критеријума за њихову идентификацију. Могуће је прихватити полазно становиште да је дијалекатска свака јединица која функционише у неком дијалекатском лексичком подсистему⁶, а да дијалекатске диференцијације у лексикону

3 Њихова дијалекатска диференцијалност неријетко се у уводним напоменама изричито наглашава, а и онда када то није наглашено, изостављање одредница из најуглеђеног општег лексикона, које несумњиво функционишу у свакоме народном говору, сугерише да је рјечник замишљен да буде диференцијалног типа. Међутим, критеријуми одабира лексике којима се руководе аутори таквих рјечника често су нејасни, па се поставља питање на који начин су они диференцијални, и у односу на шта су диференцијални. Некада се јасно каже да је „мера диференцијалности” Вуков *Српски рјечник* (Петровић 1990: 10), или опрезније – да је рјечник „углавном [истакао Н.Р.] диференцијал Вуковог *Српског рјечника* (1935)” (Станић 1990: VII), а некада сасвим неодређено да је „рјечник диференцијалног типа” (Бојиновић 2015: 5), или производно да је „рјечник диференцијалан у односу на књижевни језик и *сусједне народне љоворе*” (!?) [истакао Н. Р.] (Далмација 2004: 8). У неким рјечницима критеријуми издвајања дијалекатске лексике просто се набрајају, без тумачења шта се под тиме подразумеива. Тако се за *Речник пиротског љовора* каже да „садржи само оне речи које су по својим значењима, акценатским, морфолошким или другим одликама локалног карактера, односно својом употребом везане за пиротско језичко подручје” (Живковић 1987: I), што сугерише закључак да је рјечник диференцијалан према стању лексикона говора унутар признско-тимочког дијалекта – јер је због наведеног критеријума акценатских карактеристика увијек диференцијалан према остатку штокавског нарјечја. Затим, у *Тимочки дијалекатски речник* „су уношене само дијалекатске речи, тј. речи које се ликом и значењем разликују од речи стандардног српског језика” (Динић 2008: XXIV), чиме се даје својеврсна дефиниција онога што се подразумеива под појмом дијалектизам у лексикону – али без даљег тумачења тога појма. Образложене критеријуме на основу којих се дијалекатски маркирана лексика издваја могуће је наћи у рјечницима које је приређивао Д. Петровић (исп. нпр. Петровић 2000: свеска 1). Спровођење захтијева које наговјештавају критеријуми селекције лексике у свим случајевима подложно је расправи.

4 В. нпр. у најновијем таквоме рјечнику објављеном у Српском дијалектолошком зборнику *Ћеме „сјеме”, вође „овдје”, вребцац „вбрацац”, глаг „удлага”, љешван „љепотан”, играц „играч” и сл.* (Бојиновић 2015).

5 То не значи да у таквим рјечницима неће бити обрађено и мноштво других лексема, и оних које није могуће тако квалификовати – јер је то у сагласности са једном од основних законитости које уобичавају све лексиконе па тако и локалне лексичке подсистеме, а односи се на то да их није могуће ограничити (Супротно томе, сви рјечници су нужно ограничени.). Осим тога, важно је да се у рјечницима локалних идиома региструје лексика која би могла наговјештавати да је на неки начин локалног карактера – па макар да она то и није, због утврђивања њене географске распрострањености, односно због чињенице посвједочености неке јединице на неком простору у некоме времену.

6 Дијалекти су заокружени системи са свим потребним ресурсима који им омогућавају изражавање изванјезичке стварности (они имају своју, самосвојну концептосферу, а на дијалекту

производе јединице које функционишу само у њему. Али, које су то јединице које диференцирају – може се само претпостављати, пошто није могуће недвосмислено доказати да у другим идиомима, првенствено у другим дијалекатским лексичким подсистемима, оне не функционишу.

Осим тога, статус дијалектизма им на тај начин не може бити опредијељен, односно потврђеност лексичке јединице само у неком од дијалеката нити тај статус утврђује нити га укида, јер су сви дијалекти по дефиницији варијетети некога истог језика. Због тога се обично подразумева свестраније самјеравање дијалекатских лексичких подсистема са оним што се сматра стандардом у погледу лексике, односно са оним што је одабрано на неки начин верификовано као стандарднојезичко.

2.1. У такозваним диференцијалним дијалекатским рјечницима веома је заступљена лексика којом се именују реалије присутне у свакодневном животу неког локалног говорног колектива, али релативно мало познате или непознате широј заједници, затим лексика за именовања појмова који се убрзано губе, позајмљенице које се нису прошириле изван локалних идиома, и уопште лексика која се на било који начин разумије као локална. То је у складу са често образлаганом констатацијом да је једна од основних идеја аутора већине ових рјечника да се у њима фиксира лексика која одражава изванјезичку стварност у неком времену и на некоме простору, важну неком говорном колективу, а коју таквом фиксацијом треба сачувати од заборављавања.

Некада се тако наглашава улога језика као оруђа културе, па је грађу за дијалекатски рјечник могуће посматрати и као етно-дијалекатски материјал погодан за сагледавање стања народне културе на неком ограниченом дијелу језичке територије. Лексика одражава комплетан појмовни фонд дијалекта, осим територијалних специфичности које се могу сазнати на основу језичке сегментације стварности, па ће тако бити изражени и културни концепти, општепознати и они локалнога карактера. То карактерише и збирке ријечи које се прикључују лексичкоме корпусу за израду општедескриптивних рјечника, какав је нпр. Речник САНУ. Тиме се отвара могућност придавања општенационалног значаја специфичним сегментима стварности, па тако и лексички који их репрезентује.

2.1.1. Статус лексема је промјенљив, као што су промјенљиве и њихове карактеристике, па развој језика у цјелини подразумева непрестано кретање лексичких јединица из једнога у други лексички слој унутар општег лексикона, или из једнога лексичког подсистема у други. То је у противрјечности са чињеницом да лексикографи у рјечницима, по природи посла, у неком тренутку лексички фиксирају и тако успостављају границе. На тај начин рјечницима се издваја и лексика која се по неким критеријумима процјењује као диференцијални дијалекатски материјал. Истина је да тако маркиране лексичке јединице некада имају

носиоци дијалекта могу образовати комплетне исказе). Како истиче Т. И. Вендина, између свих тих ресурса издвајају се синтаксички модели – јер они нису у служби типичне концептуализације у границама дијалекта, пошто често представљају само краћени скуп сличних ресурса општег језика (исп. Радченко-Закуткина 2004: 38).

општепознате, углавном стандарднојезичке паралеле⁷, када су у питању лексички⁸ или семантички⁹ дијалектизми.

Међутим, општепознатих паралела многим лексичким јединицама које се уобичајено реализују у појединим локалним говорима, а саме нису општепознате, неријетко нема, односно нису познати једночлани номинати који би им могли бити конкурентске јединице у локалноме говору, или у општем језику – уколико се на ширем плану појави потреба за представљањем ванјезичке стварности на коју се односе. А када нису дијалекатски маркиране у погледу израза језичког знака, намеће се питање њиховога статуса у лексикону – што је још један од разлога за преиспитивање ставова о томе шта је то диференцијални дијалекатски рјечник, и како поставити критеријуме издвајања лексичких и семантичких дијалектизама.

2.1.2. Лексикографска обрада подразумијева јасне квалификације појединачних лексичких јединица, па и онда када сам језик оштрих граница не назначује. Због тога опредјељивање статуса оних лексичких јединица које су у позицији својеврсних 'граничних случајева' између лексичких слојева захтијева посебне критеријуме класификације. На пример, у упутствима за израду Речника

- 7 Постојање паралелних језичких средстава не подразумијева постојање звуковних форми као датости које омогућавају њихово просто замјењивање при самјеравању идиома – јер ријечи нису обичне етикете за универзалне сигнификате (исп. Радченко–Закуткина 2004: 32). Тај паралелизам мора се успостављати, јер дијалекатска лексика увијек носи извјесне специфичности – пошто је уклопљена у лексички подсистем неког локалног идиома. А специфичности дијалекатске језичке слике свијета, према Л. Вајсгерберу, заправо и настају због њене заснованости на независном изграђеном и чврсто потврђеном материјалу – што јој ограничава сферу домаћаја, а због чега и јесте само дио језичке слике свијета (Вајсгербер 1956: 14).
- 8 Нпр. *чувида* „маска“, *каланчов* „кићанка“, *кучибер* „пробисвет“ и др. у говору бачких Буњеваца (Пеић–Бачлија 1990), или мноштво таквих лексема посвједочених у збиркама ријечи из локалних народних говора које су интегрисане у грађу за израду Речника САНУ, а у поступку лексикографске обраде процијене као покрајинска лексика: *кучибаба* „бабарога“ у Херцеговини (Кучибабом страше мајке дјецу, да не иду по мраку. Кучибабу представљају као стару женетину, која има двије врећетине, па непослушну дјецу купи и некуд у некакву јамурину баца (Грђ. 5, 53); Кучибаба [је] неко страшило за децу (Херц., Борј.)), *мацана* „мезимица“ у Ресави (Мацана [је] женско дете које родитељи највише воле и мазе, миљеница, мезимица (Ресава, Мел. 1)), *качаруга* „шипак“ у говору Куча у Црној Гори (Народ против „срдобољв“ хвали црвене бобице од дивље руже, коју кучки Срби зову „качаруга“ а ћеко „шипурика“ (Дуч. С. 1, 526)) итд. То су блискозначнице, уколико се прихвати теоријско образложење да у синонимске односе могу ступати ријечи из цјелокупног лексичког фонда (исп. Прћић 1999: 16), мада су гледишта о томе како се синонимија унутар општег лексикона може остваривати подијељена (исп. Рамић 2012. и тамо наведену литературу).
- 9 Тако су као покрајинизми у Речнику САНУ квалификоване поједине семантичке реализације многих општепознатих лексема, нпр. *игла* „руда“ (Игла је клин који везује под од кола саојнициом (Срб., Краг.); *дега* „таст“ (Младожења зове снашину мајку баба, а снашиног оца деда ... Снаша зове свекра тале, тата ... бабо (Левач, Темнић, Миј. С. 3, 49)); *баба* „дојкиња или дадиља“ (У Дубровнику се свака дојкиња и дадиља зове баба, макар била и дјевојка од 12 година (Вук, Рј.)); *кућа* „ватраљ“ (Католици за ватраљвише кажу лопатка, иначе свикућа (Трој. 6, 275)), итд. У оваквим и личним случајевима лексикографи неријетко морају разрјешавати проблем идентитета ријечи, јер није увијек јасно да ли се ради о полисемији, или је некада у питању хомонимија (чиме би се ова врста дијалектизама сврстала у лексичке). Могућности варирања у локалним идиомима су велике, јер се хомонимија успоставља интерсубјективном интерпретацијом носилаца идиома: нпр. лексема *кућа* на разним странама српске језичке територије реализује се са значењем „јамица у земљи за сијање поврћа, кућица“, чиме се њена полисемантичка структура усложњава (што је регистровано и у Речнику САНУ, и ни на који начин није (дис)квалификовано), али је нпр. у рјечнику говора гламочких Срба издвојена у посебну, независну јединицу, са различитим акцентом *кућа* (Ископај коју кућу да посијемо гра (Бојиновић 2015)), а исп. у Речнику САНУ и глагол *кућати* „кућичати“ (Ено Пере, на њиви кћћа за гра (Бос. Грахово, Билб. 2); Ја ћу кћћати, а ти сиј (И.)).

САНУ упозорава се да такву лексику не треба етикетирати на начин који би могао сугерисати да она има сужену употребну вриједност: „Треба пазити на то да се са 'покр' не обележи реч за предмет који се, додуше, употребљава само у некој покрајини, али је сама реч књижевна. На пример реч 'беневреци' није покрајинска, јер је то и једини назив за одговарајући појам, притом довољно познат”¹⁰.

Оваквим поступањем настоји се избјећи (дис)квалификација појединих лексичких јединица која би их могла оставити изван корпуса који стоји на располагању стандардном језику, уколико нема одступања од норме која се односе на њихову формалну структуру, али се истовремено истиче битно ограничење које се односи на степен познатости широј говорној заједници. Наведена лексема *беневреци* (алб. *benevrek* 'уске сукнене чакшире') није означена као покрајинизам у томе рјечнику, као ни њене варијанте *беневреке*, *беневрке*, *банабреке*, *бревенеци*, али јесу варијантне форме *беревнеци*, *беревници*, *бреневеци*, *бреневреци*. А овоме семантички веома блиско (ради се о 'нарочитој врсти чакшира') – *брагеше* (према тал. *brachesse*, широке ногавице, 'бијеле сељачке чакшире, гаће'), са варијантама *брагише*, *браге*, *брагире*, *зргеше*, у истоме рјечнику по правилу се квалификује као покрајинизам. Поред овдје наведених, вјероватно је да је у овоме и у другим рјечницима регистрована још која њихова фонетска варијанта. И једно и друго, и *беневреци* и *брагеше*, јесу на различите начине на разним странама говорног подручја адаптиране позајмљенице, из албанског, односно италијанског језика.

Поставља се питање на основу којих критеријумаје могуће процјењивати статус варијантних форми исте лексеме ивршити њихову хијерархизацију – када ниједна од њих није ограничена фонетским законитостима, и истовремено по истим критеријумима са њима самјеравати семантички блиске лексеме и њихове варијанте. Давање предности некој од лексема, или некој од варијантних форми, и етикетирање појединих од њих – када нема формалних ограничења њиховој стандардизацији, према напријед цитираном упутству о класификацији лексике у Речнику САНУ, у суштини се своди на критеријум степена познатости лексичке јединице ширем говорном колективу¹¹. А степен познатости процјењује се, очигледно је према начину егземплификације у поменутом рјечнику, на основу појављивања лексеме у књижевним текстовима, махом удјелима познатијих писаца. Оне лексеме, или њихове форме, које су пак посвједочене само у народним говорима, за шта су доказ збирке ријечи, па и дијалекатски или етнографски и сл. текстови, процијењене су по правилу као покрајинизми, односно као дијалектизми у лексикону.

Овако постављен критеријум разграничења не може бити чврст. Лексички подсистеми су у непрекинутом односу прожимања и надопуњавања. Ширем говорном колективу регионална лексика углавном и јесте доступна путем књижевноумјетничких текстова, када је користе писци који су носиоци појединих говора. Разумије се да појављивање лексеме путем књижевности може бити критеријум за укључивање у рјечник савременог језика, али је недовољно као

10 Упутства: 99. У Речнику САНУ глосом *покр*. [*ајинизам*] етикетирају се лексички и семантички дијалектизми, а са *дијал*. [*ектиизам*] оне лексичке јединице у којима се манифестују варијације с обзиром на формалну структуру, што није предмет рјечничког описа, али их је некада потребно навести у тој форми јер су примјер посвједочености неког семантичког садржаја (о овоме исп. Рамић 2012).

11 То је у складу са разумијевањем да су језички облици друштвене чињенице, односно да су 'подруштвљени', уобичајени у говорним навикама неке говорне заједнице (исп. Згуста 1991: 189).

критеријум за разрјешење питања укључити или не укључити лексичку јединицу у рјечник стандарднога језика, односно у масу лексике која се прихвата као стандардизована на свим нивоима језичке структуре.

2.1.3. Појављивање неке лексеме у књижевноумјетничком тексту и најпознатијих писаца није увијек гаранција њене довољне познатости. Данас, нпр., школској омладини неће бити лако разумјети Глишићеву реченицу „Њива иза лаза *пошакши*, роди тек две-три *крстиине јарице*”, и сл. Без обзира на то како се поједине овде реализоване лексеме нормативно квалификују, а све су фиксиране и протумачене у рјечницима савременог језика, и нису ни на који начин етикетирани нпр. *лаз, пошакши, крстиина, јарица*, а само је *пошакши* изостављено у једномном Речнику СЈ, поставља се питање да ли је то покрајинска лексика. На то се надовезује недоумица да ли је уопште у рјечницима савременог језика све савремено уколико није етикетирано као застарјело, па ако није – да ли је потребно убрзано, према неким критеријумима, преиспитивати статус лексема, без обзира на то који извори су потврде њихове посвједочености?

Писци радо користе лексику која функционише у народним говорима чији су носиоци, и то онако како се она стварно употребљава, јер добро познају постојеће лексичке ресурсе. То обезбјеђује нови статус лексици која је до тога укључивања била очигледно дијалекатска, свакако посебан у односу на статус оне лексике која јесте посвједочена у говорима, али није фиксирана у књижевноумјетничком тексту. У стилистичким анализама језика писаца такве лексеме некада се сматрају идиолектемама¹², иако је то народна лексика којом се представља локална ванјезичка стварност, на начин како писац ту лексику разумије и употребљава. Те локалне специфичности условљавају варирања лексичког значења, која су изражена у различитом степену од једнога локалног идиома до другог. На тај начин, то су семантички дијалектизми, иако су фиксирани у књижевном тексту. Међутим, шира посвједоченост у истом или блиском значењу, укида им дијалекатску маркираност – наравно, уколико варирање није изражено барем у мјери коју би лексикографи идентификовали минимално алосемом.

2.2. Очигледно је да су помјерања унутар лексикона, усљед брзих промјена у изванјезичкој стварности, све израженија и да убрзано долази до смјењивања лексичко-стилистичких система. Смјене лексичко-стилистичких система захтијевају измјене у лексичкој норми, а то подразумијева промовисање флексибилног, широког схватања те норме. Лексика захтијева приступ који ће јој обезбиједити лакшу проходност из дијалекатских лексичких подсистема у

12 Нпр. Б. Тошовић у Ђопићевом језику тако квалификује *зеричак, осук, кукавел, досић, незнајша* и др. Он указује и на осврте В. Марјановића и М. Данојлића на лексику у Ђопићевом дјелу, и истиче Марјановићево увијерење да Ђопић ствара „личне ријечи”, које су „ђопићевски језички производи”, што доказују „узгред пронађени примери” – нпр. *пошукач* (скитница), *бекиња* (кожа), *црљлив* (свадљив), *гурељ* и *гур* (штап), *пожмирей* (ласкавац), *бетерник* (неваљалац), *ззубидан, језичко* и др. Ако се провјери у лексикографској литератури, види се да су наведене лексеме потврђене и прије него што их је Ђопић употријебио, односно да су функционисале у народним говорима и раније, па нису никакви нови „језички производи”. Тачно је да има и оних лексема које су забиљежене само код Ђопића, нпр. *уњириши, ћокнуши, спондачисти* и сл., па тако јесу ауторски неологизми. Они имају другачију позицију у односу на лексику из народних говора – и лексикографском анализом њихов другачији статус лако се доказује. Тошовић наводи и запажање М. Данојлића, који каже да Ђопић „прави ријечи само у крајњој нужди”, јер им „радије проширује значења, малчице их изокреће, огрубљује или разнежава, увек у духу народном, тако да је тешко распознати: шта је ту народно, шта пишчево”, што је сасвим у складу са закључцима лексикографске анализе који се односе на могућа варирања значења у различитим локалним идиомима (Тошовић 2012: 327–331).

стандарднојезички. То се постиже углавном преко књижевноумјетничких текстова, јер писци све више посежу у те подсистеме – пошто су им ресурси ограничени крутим нормирањем по правилу недовољни¹³.

Друго је питање због чега се лексика тако по правилу не ослобађа обиљежја које је сврставају у застарјелу или регионално маркирану лексику. Актуализација у оквиру књижевноумјетничког текста није гаранција за то, али јесте гаранција да се нека лексема, поред тога што обогаћује језик литературе, нуди на располагање стандардноме језику, под условом да нема сметњи које се односе на њену формалну структуру. И други корисници језика, а не само писци, настоје овладати постојећим богатим и веома разноврсним ресурсима језика и користити их, што је пут промовисања лексичке грађе и за друге функционалне стилове, па тако и свестрано ширење репертоара језичких облика који могу бити нормативно прихватљиви¹⁴.

2.3. Јасно је да је лексикон слојевит систем, али да чврстих граница између тих слојева нема. То не значи да лексику не треба класификовати, напротив – лексику треба свестрано процјењивати, па и са нормативистичке стране, што значи да је оправдана израда рјечника стандардног језика, као и дијалекатских рјечника, рјечника жаргонизама, и рјечника других типова. Досадашња пракса израде дијалекатских рјечника показала је да се лексика разграничава углавном без примјене било каквих јасније дефинисаних критеријума. Иако је кретање унутар лексикона непрестано, а покретљивост лексичких јединица и могућност њиховога преласка из једнога подсистема у други особина која лексикон дубоко прожима – што сугерише закључак да у сваком тренутку његовог развоја постоји мноштво прелазних случајева, лексикографи су природом посла присиљени да у неком тренутку, примјењујући извјесне критеријуме, успостављају оштре границе. Тако се издваја и у рјечницима описује и дијалекатски маркирана лексика.

Било какво класификовање лексике, па и ово, никада не може бити сасвим тачно (нити томе, у крајњој линији, треба тежити – јер то противрјечи законитостима које владају у лексикону), па ће у свакоме лексикографском подухвату бити низ рјешења која је могуће критиковати. Та класификација јесте процјена лексике која је извршена у некоме времену и која важи за неки временски период – а промјене у језику намећу сталну потребу критичког прегледа стања и нове процјене.

2.4. Посебна пажња у лексикографској пракси, при изради општедескриптивних, стандарднодескриптивних и дијалекатских рјечника, усмјерена је на

13 Једна од кључних улога дијалекта јесте, према Вајсбергеру, да буде „извор подмлађивања” националног језика, нарочито спремиште потенцијалног општеупотребног језичког материјала, који је много прикладнији од нпр. лексике страног поријекла (исп. Вајсгербер 1956: 261). М. Пешикан упозорава на посебну позицију лексичкога нивоа језичке структуре када је у питању нормирање: „Језичка дисциплина влада и треба да влада у правопису, гласовном систему и граматичким облицима, али је речник поље где језик живи, где се богати и овладава новим могућностима” (Пешикан 1970: 186). М. Пешикан мисли да би „богаћење изражајног фонда били успешнији ... ако би писац обилније захватао у постојећу лексичку ризницу, ако би се систематски упознавао са оним што већ постоји” (И: 187). А данас заиста и има све више писаца који тако поступају, па због тога М. Радовић-Тешић упозорава да је потребно да „у временском периоду који је пред нама лексикографи и лексиколози више пажње посвете језику литературе, посебно ове млађе ... како би се могли утврђивати нови правци развоја књижевног и језичког израза. У том контексту и регионална лексика – која је доминантна у неким књижевним делима доказане уметничке вредности – заузела би одговарајуће место у истраживањима” (Радовић-Тешић 2009: 165).

14 То се посебно односи на лексику карактеристичну за поједине професије и терминолошку лексику, која се подизањем опште културе шири изван професионално одређених група говорника.

успостављање граница између дијалекатске и стандарднојезичке лексике. То јесте највећи изазов у томе послу, због чињенице да се дијалекатски лексички подсистеми вишеструко прожимају са стандарднојезичким, па јеу лексикографији непрестано присутна одавно констатована дилема: прописивати или само описивати. Препоручљиво је проналазити праву мјеру, уз опрез у преузимању одговорности за (1) прописивање – што се не може сасвим пренебрегнути, јер се од свих описних рјечника очекује да дају коментаре или друге дескриптивне примједбе и обавјештења о нормативном статусу појединих лексичких јединица, или за (2) дисквалификовање појединих лексичких јединица или читавих лексичких слојева – када остаје могућност погрешног сугерисања корисницима рјечника, пошто се самим развојем стандарднога језика те притиврјечности у лексикону могу другачије разрјешавати. Због тога ће мноштво релативно мало познатих лексичких јединица у општедескриптивним рјечницима остати без етикета које би им истицале дијалекатски статус¹⁵. То значи да оне стандардном језику стоје на располагању, а друго је питање да ли ће бити уврштене у стандарднодескриптивне рјечнике и препоручене за употребу као јединице које су стандардизоване на свим нивоима језика, па и на лексичком.

3. Може се закључити да израда рјечника захтијева промишљену и свестрану анализу лексичке грађе, а не просту каталогизацију неког лексикона. Израда рјечника је њихово писање, а не њихово састављање¹⁶. Ипак је потребно нагласити да, упркос томе што се већина наших дијалекатских рјечника своди на лексичке збирке сређене у форми рјечника, али без јасно дефинисаних концепција израде и са израженим недоследностима у начину обраде грађе, они су посебно значајни за опис лексикона. Значајни су због тога што је често само у њима регистровано мноштво лексичких јединица које функционишу у локалним говорима. Дијалекатски рјечници су тако незамјењив извор података општедескриптивним рјечницима, који су конципирани као информативни и нормативни – па се у њима таква лексика настоји свестрано описати, али и процијенити на основу самјеравања са грађом из свих других извора. То јесте важан показатељ за нормативистичке захвате и одабир лексике при изради стандарднодескриптивних рјечника, као и за разумијевање статуса појединих лексичких јединица у општем лексикону.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1959: Александар Белић, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књига 1, *Увод*, Београд 1959.
- Бојиновић 2015: Милош Бојиновић, *Рјечник гламочког говора*, Српски дијалектолошки зборник LXII, САНУ и Институт за српски језик САНУ, Београд, 2015.
- Будагов 1989: Р. А. Будагов, *Толковыи словари в национальной культуре народов*, Издательство Московского университета, Москва, 1989.
- Вајсгербер 1956: Leo Weisgerber, *Die Leistung der Mundartim Sprachganzen*, Vortrag, Münster, 1956.

¹⁵ Таква пракса је широко заступљена при изради Речника САНУ.

¹⁶ Исп. подсјећање Р. А. Будагова на констатацију Л. Шчербе: „Л. В. Шчерба, как мы уже знаем, всегда считал, что хорошие словари не составляются, а творятся, создаются, требуют от лексикографа всесторонних знаний. Только такие словари имеют национальное значение” (Будагов 1989: 107).

- Далмација 2004: Стево Далмација, *Рјечник ѓовора Пошккозарја*, Бања Лука: Глас српски – Графика.
- Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Живковић 1987: Новица Живковић, *Речник пиротског овра*, Ниш: Просвета.
- Згуста 1991: Ladislav Zgusta, *Priručnik leksikografije*, Sarajevo: Svjetlost – Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Пеић – Бачлија 1990: Marko Peić i Grga Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad – Subotica.
- Петровић 1990: Dragoljub Petrović, *Napomene uz Rečnik bačkih Bunjevaca*, u: Marko Peić i Grga Bačlija, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad – Subotica.
- Петровић 2000: Драгољуб Петровић, *Речник српских ѓовора Војводине*, свеска 1, Нови Сад.
- Петровић 2002: Драгољуб Петровић, *Дијалекатска лексика и речник стандардног језика*, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Зборник радова, Нови Сад – Београд.
- Пешикан 1970: Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на стго година послије вука*, Београд: Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СРС.
- Прћић 1999: Твртко Прћић, *Синоними у теорији и пракси: исто али ипак различито*, Језик данас 9, Нови Сад.
- Радовић-Тешић 2009: Милица Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд, 2009.
- Радченко–Закуткина 2004: О. А. Радченко, Н. А. Закуткина, *Диалектната картина мира как идиоматически феномен*, *Вопросы языкознания* 2004, бр. 6, „Нука”, Москва, 2004, 25–49.
- Рамић 2012: Никола И. Рамић, *Територијално раслојавање лексикона*, Српски језик XVII, Београд.
- Рамић 2015: Никола И. Рамић, *О фонетским дијалектизмима и варијантносносно ријечи*, у: М. Ковачевић (ред.), *Пушевима српских идиома*, ФИЛУМ Крагујевац, Крагујевац, 81–91.
- РСГВ 2000: *Речник српских ѓовора Војводине*, свеска 1, Нови Сад: Матица српска.
- Речник МС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, (Матица хрватска) – Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, САНУ– Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд, Београд, 1959– .
- Речник СЈ: *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Станић 1990: Милица Станић, *Ускочки речник*, Београд.
- Тошовић 2012: Бранко Тошовић, *Лексичка структура Ђошићевог приповиједања*, у *Поетика, стилистика и лингвистика Ђошићевог приповиједања*, НУБ Републике Српске, Бањалука 2012, 295–341.
- Упутства: *Упућствва за израду Речника САНУ* (радна верзија).

ON LEXICAL AND SEMANTIC DIALECTISMS

Summary

The paper explores the possibility of establishing criteria for determining the boundaries between lexical layers or within the polysemantic structures of some lexemes. The analysis offers a critical approach to the existing criteria applied so far in the process of selecting the lexicon for differential dictionaries of dialects and leads to the conclusion that differentiations in lexicon cause the occurrence of lexical and semantic dialectisms. It is noted that their status is changeable.

Key words: dialect, standard language, lexical system, lexical standardization, dialectism

Nikola Ramić

Борян ГЕОРГИЕВ ЯНЕВ
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Филологически факултет*

Иван ПЕТРОВ ЧОБАНОВ
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Филологически факултет*

РЕЧНИКОВОТО БОГАТСТВО КАТО ФАКТОР ПРИ ФОРМИРАНЕТО НА ЛИНГВИСТИЧНАТА ИНТУИЦИЯ¹

Речниковият запас е отражение на езиковото богатство на индивида. Наличието на богат активен речник у учениците е показател за висока степен на развитие на тяхната реч. За да може да изразява пълноценно своите мисли, ученикът трябва да притежава лексикон в необходимия обем. Човек, който не владее лексиката на родния език, не е в състояние да открие подходящите думи за изразяване на своите мисли. Бедният речник е причина за еднообразна реч, която може да бъде неразбираема за слушателя. Обогащането на речниковия запас се свежда както до количественото попълване на запаса от думи, така и до разширяването на обема на понятията, уточняване на значенията на думите, запознаване на нови значения на вече познати думи. Формирането на езиковата интуиция у учениците се свързва с езиковата компетентност, изграждаща се на точното използване на речниковия запас, на познаването на лексикалната и синтактичната съществуемост на всяка от думите, осмислянето на системните връзки между тях.

Ключови думи: активна и пасивна лексика, езикова интуиция, езикова компетентност, лексикон, речников фонд, семантика

I. Увод

Овластяването на речниковото богатство на родния език играе важна роля при умственото, нравственото и естетическото развитие на личността и затова трябва да заема водеща позиция в езиковото обучение във всички степени на училищното образование. Колкото е по-богат речникът на ученика, толкова повече е развита неговата реч. Особено активно речниковият запас на учениците се обогатява по време на обучението в училище, тъй като е необходимо да се усвоят голям брой специализирани термини при изучаването на предвидените в учебните планове различни предмети. Този процес се осъществява в количествено и качествено отношение. Учениците усвояват нови значения на известни вече думи.

Учениците могат да подбират и да употребяват най-подходящата за даденото изказване дума в зависимост от нейната семантика във връзка с темата на разговора само ако са овладели словесното богатство на родния си език.

Речниковият запас е отражение на езиковото богатство на индивида. Наличието на богат активен речник у учениците е показател за висока степен на развитие на тяхната реч. За да може да изразява пълноценно своите мисли, ученикът трябва да притежава лексикон в необходимия обем. Човек, който не владее

¹ Настоящата статия се реализира по проект НИ15-ФЛФ-015 към Фонд „Научни изследвания” към ПУ „Паисий Хилендарски”.

лексиката на родния език, не е в състояние да открие подходящите думи за изразяване на своите мисли. Бедният речник е причина за еднообразна реч, която може да бъде и неразбираема за слушащия.

Лексикалната култура въобще и речевата култура в частност на индивида се постига в резултат от системното и планомерно обогатяване и активизиране на речниковия запас. В противен случай се пораждаат многобройните и разнообразните речеви грешки, допускани от учениците в устните изказвания и писмените работи. Бедният речник поражда еднообразие на речта и я прави понякога неразбираема за слушащия. Без необходимия запас от думи е невъзможно овладяването на езика като средство за общуване.

II. Речников фонд

Речниковият запас включва всички тези думи, които човек трябва да знае, за да може пълноценно да общува, да слуша, да говори, да чете и да пише. Той е от особена важност в процеса на обучението по четене, но детето започва да го изгражда още преди да се е научило да чете, а го разширява и усъвършенства, след като овладее основите на четенето.

Съвкупността от лексемите на езика на съвременния етап от неговото развитие като средство за назоваване на предметите, явленията и понятията образува неговия речников състав.

Думите притежават определена специфика (произход, степен на активност, сфера на употреба, стилистична принадлежност). Тя е в основата на прилагани принципи за класификация на речниковия фонд:

- А) От гледна точка на произхода лексиката се разделя на домашна и чужда;
- Б) В зависимост от честотността на употреба се обособява **активен речников запас** (тук се включват често употребяваните и възпроизводимите речникови единици) и **пасивен речников запас** (тук се включват историзми, архаизми и неологизми, т.е. остарялата и новата лексика);
- В) В зависимост от сферата на употреба лексиката от книжовния речников фонд се противопоставя на ограничените в териториален план диалектизми, в професионален план термини и в социален план жаргонизми.
- Г) В зависимост от стилистичната характеристика неутралната лексика се противопоставя на стилистически маркираната официална, научна книжовна лексика, от една страна, и на разговорната и просторечна устна лексика, от друга).

Лексемата е основната единица в знаковата система на езика, играе важна роля в осъществяването на неговата комуникативна функция. От обема и богатството на речника на личността зависи доколко успешно ще бъде общуването и какво ще е качеството на реализираната реч. Затова в училищното образование от особена важност е количественото натрупване на лексикални единици с техните основни и преносни значения, на съгътстващите ги допълнителни конотации в съзнанието на индивида, от една страна, а от друга, активизиране на този речник и прилагането му в речевата дейност. Изборът на подходящата дума да се осъществява бързо и точно. За обогатяване на своя речник учениците трябва да познават ролята на контекста при разкриване на лексикалното значение, стилистичната характеристика и сферата на употреба на думите, както и съчетаемостта между тях.

Овладяването на езика, в това число и родния, като средство за общуване и придобиване на знания е най-важното постижение в училищното обучение за всяко едно дете.

Речниковият запас на децата се формира косвено и непосредствено. От една страна, те ежедневно изучават значенията на думите, запознавайки се с предметите и явленията (реалитите) от околната действителност, от общуването в семейно-битова среда. От друга страна, четенето и образователният процес са другият начин за обогатяване на речника. Това се осъществява както под ръководството на учителите, така и самостоятелно.

Обогатяването на речниковия запас и овладяването на граматичния строй на езика от учениците се свежда не само до количественото попълване на лексикалния фонд, но до разширяването на обема на понятията, уточняването на значенията на думите, запознаването с новите на значенията на вече известните думи, замаяната в речевото общуване на диалектни и просторечни думи с думи от книжовния език. Това е важна и отговорна задача, която може да се решава основно по време на всеки урок по роден език. Думата трябва да се изучава в няколко аспекта: правоговор, правопис, словообразуване, семантика, стилистична характеристика.

Наличието на богат активен речников запас у учениците е показател за висока степен на езиковата му интуиция. За да умее да изрази свободно своите мисли и те да бъдат разбираеми за събеседника, той трябва да притежава необходимия запас от думи. Бедният речник прави речта еднообразна, а може и да е неразбираема (Виноградов 1975: 334).

Лексиконът на даден език представлява система от езикови номинативни единици и съвкупност от техните преки и преносни значения. При изграждането на лингвистичната интуиция от особена важност са лексикалната и семантичната част от езиковата компетентност.

II. 1. Речников фонд. Формиране

Като особено важни при формирането на лексикона на индивида могат да бъдат посочени следните аспекти:

- А) Овладяване на по-голям брой лексикални единици, водещо до обогатяването на речника на индивида, като този процес не трябва да протича стихийно.
- Б) Осмисляне, познаване и правилна употреба на всяко от значенията (преки и преносни) на думите и изразите. Обогатяването на речника да се осъществява посредством усвояването на нови, непознати досега думи, на новите значения на тези думи, които са съществували в речниковия запас на ученика.
- В) Познаване на стилистичната конотация и емоционално-оценъчната квалификация на лексикалните единици.
- Г) Умение да се разграничи диалектното, социалното и стилното разслоение на лексикалния състав на езика и да се определи принадлежността на дадената лексема към всеки един от тези пластове. Отстраняване на книжовните думи, превеждане на същите от активния речник в пасивния.
- Д) Активизиране на речниковия състав – след като са пренесени от пасивния речник в активния, думите се включват в изречения и словосъчетания, употребяват се в преразказ на прочетен текст, в съчинение по зададена тема.

Е) Осмисляне и познаване на системните отношения между лексикалните единици – думи с близки или еднакви значения, но с различни материални обвивки (синонимия); думи с противоположни значения (антонимия); думи, различаващи се по своето значение, но с еднакви материални обвивки (паронимия) (Овчинникова 2005).

Обогатяването на речника на учениците е задача от първостепенна важност.

II. 2. Речников фонд. Активна и пасивна лексика

Речникът на всеки индивид се разделя на активен и пасивен. **Активният речник** е част от речниковия състав на езика, включваща относително ограничен брой лексикални единици, особено често употребявани в речта във връзка с най-съществените за даденото общество реалии, понятия и ситуации. Активният речник се състои от стилистически неутрални единици с развита система от значения, висока съчетаемост и словообразователна активност. Лексикалните единици от активния речник играят особено важна роля при изпълняването на комуникативната функция от езика. (ЛЭС 1990). Активна е лексиката, която се употребява всекидневно в една или друга сфера на езиковото общуване.

Лингвистичната интуиция е в пряка зависимост от процеса на активизация на речниковия запас и затова ученикът, за да я притежава, трябва да умее правилно да употребява думите свободно, в неподготвено изказване, без помощта на учителя, в преразказите, разказите, диалозите, съчиненията.

Речникът се превръща в активен, когато се изпълняват следните упражнения:

- Правилно графично представяне в писмената реч на изучаваната дума, осмисляне на морфемната структура във връзка с основния за дадения език ортографски принцип;
- Тълкуване на основното значение на думата, съставяне на изречение с нея;
- Разкриване на останалите значения и съставяне на изречения;
- Подбор на синоними и антоними на думата;
- Практическа проверка на съчетаемостта на думата с други думи;
- Съставяне на разказ по зададена тема, ключовите думи в който да са от активизираната лексика;
- Допълване на речниковата статия на думата с фразеологизми и устойчиви сравнения;

Като съществена тенденция се отбелязва, че активният речник на учениците нараства по-бавно, отколкото речника като цяло.

Пасивният речник е част от лексикалния състав, състои се от лексикални единици, употребата на които се ограничава от особеностите на означаваните от тях явления (названия на редки реалии, историзми, термини, собствени имена) или лексикални единици, известни само на част от носителите на езика (архаизми, неологизми), използвани само в отделни функционални разновидности на езика (стилистически окрасена лексика) (ЛЭС 1990). Относителният дял на пасивния пласт от речника, който е разбираем, познат, но не се употребява в обикновеното всекидневно речево общуване, в гимназиалните класове нараства.

Развитието на речта на лексикално равнище се осъществява в четири основни направления:

- 1) Обогаляване на речника, т. е. усвояване на нови, неизвестни на учениците по-рано думи, а също така и на нови значения на тези думи, които съществуват в речниковия запас. Овладеяването на речниковото богатство на родния език се постига, като към речника на детето ежедневно се прибавят по 4–6 нови речникови единици и значения;
- 2) Уточняване на речника, т. е. запълване с ново съдържание на тези думи, които са овладени не съвсем точно, като това се осигурява посредством усвояването на лексикалната съчетаемост на думите и включването им в контекст, посредством съпоставяне и сравняване с други думи, усвояване на многозначните думи, усвояване на синонимиката.
- 3) Активизация на речника, т. е. пренасяне на колкото е възможно по-голям брой думи от пасивния речник в активния речник. Думите се включват в изречения и словосъчетания, използват се в преразказ на прочетеното, в разказ, съчинение и т. н.;
- 4) Отстраняване на не книжовните думи (диалектизми, жаргонизми, неправилни форми, нецензурни думи), преместване от активния речников запас в пасивния.

Усвояването на голям брой думи не може да се осъществява стихийно (Галингер 1990: 6).

II. 3. Речников фонд. Семантика на думата.

Използването на различните видове лексикографски източници благоприятства за обогатяването на речниковия запас на учениците, като речниково-семантичната работа е в основата на този процес. В тази дейност централно място заема **словниковия речник**.

Основният начин за разкриване на значенията на думите са **семантичните определения**, които имат за цел да разкриват семантичната структура на думата, да предотвратяват и отстраняват неправилното разбиране на думите. Това се постига посредством посочването на класовете предмети и явления и техните отличителни признаци. Те формират първичните понятия и представи и поставят основите на научното разбиране на термините, развиват езика и мисленето на учениците (Арбатский 1970). Наличието на описателна част позволява най-пълно и точно да се разкрие съдържанието на думата, неговият семантичен обем, думата с по-широко значение позволява кратко да се посочи мястото на дадената дума сред останалите думи, затова този начин е най-разпространеният при тълкуване на думите.

Определението, дадено по този начин, съдържа две части: а) по-широка по свето значение дума, посочваща родовата принадлежност на поясняваната лексема; б) словосъчетания или думи, посочващи видов отличителен признак на предмета, например:

Сапфир, мн. сапфири, (два) сапфира, м. Скъпоценен прозрачен камък (I) с тъмно-или светлосин цвят (II), разновидност на корунда (III), както и обработен екземпляр от него за бижута;

Дивидент, мн. дивиденти, м. Спец. Части от печалбата (I), които се изплащат на акционерите пропорционално на вложения капитал (II) (rechnik.info).

Думите, които нямат синоними (лексикални единици, назоваващи конкретни предмети и явления), се тълкуват посредством родовата дума с посочване на видовете признаци на предмета, например:

Тигър, мн. тигри, (два) тигъра, м. Едър хищен бозайник от семейството на котките с окраска на кожата на райета, разпространен в Южна Азия;

Круша, мн. круши, ж. Овощно дърво, което ражда конусовидни издължени сладки плодове с жълт или зелен цвят, както и самият плод (technik.info).

Поясняващата част при тълкуването на лексемата може да бъде представена от поредица от думи, всяка от които назовава само част от кръга от предмети или явления, включени в поясняваната дума, например:

Морфема, мн. ч., ж. морфем. Най-малкият значещ елемент от думата (корен, представка, наставка, окончание);

Примати - Разред плацентни бозайници в два подразреда - полумаймуни и маймуни, включително и човек (*Homo sapiens*), който е систематизиран във втория подразред (technik.info).

Ако описанието и изреждането като начин за определяне на семантичната структура на думата не дават пълна и точна характеристика на значението на думата, в редица случаи се използват и двата. Описателната част на такова определение посочва признаците на понятията, които не са напълно ясни от изреждането, а изреждането на думи пък конкретизира неговия обем. Като цяло се получава точно и конкретно определение, най-пълно разкриващо смисъла на една или друга дума, например:

Художник, мн. художници. Човек, който умее да рисува и професионално се занимава с рисуване; живописец.

Животно, мн. животни, ср. Представител на една от формите на органичния свят, не растение. Висши животни. Тревопасни животни (technik.info).

II. 4. Речников фонд. Системни отношения в лексикалния

За обогатяването на речниковия запас на учениците важно значение има разкриването и изследването на **системния характер на лексикалния**, овладяването на лексикалната парадигма на думите, групираща около себе си смисловите (тематичните) думи, близкородствените думи, думите, намиращи се в лексико-семантични връзки – синонимите и антонимите. Лексикалната парадигма е получена в резултат на изследването на семантичните връзки на думите и тяхното групиране в семантични полета. Значимо място заемат смисловите и лексико-семантичните групи думи и думите синоними.

Лексико-семантичните групи могат да принадлежат към отворена лексикална система (глаголи за движение, названия на животни и растения) или към затворена лексикална система (названия на частите на тялото, названия на цветовете). Благодарение на своята езикова интуиция в акта на комуникация говорещият трябва да е в състояние да избере най-подходящата дума от съответната лексико-семантична група, като отчита честотността на употреба на думата, допълнителната конотация, която я съпътства, стилистичната характеристика.

За обогатяване на речниковия запас, като се отчитат системните връзки между думите, наред със семантичните определения се обособяват и други начини на тълкуване на лексикалното значение на думата:

- А) При *производниите* (*мотивираниите*) думи се разкрива тяхната словообразователната структура, като се обособява коренът на мотивиращата (производящата) дума и деривационният формант, който е изразител на деривационното значение, например:

Каменист, каменѝста, каменѝсто, мн. каменѝсти, прил. За път, почва, земя – който има много камъни. *Камениста пътека.*

Планински, планѝнска, планѝнско, мн. планѝнски, прил.

1. Който се отнася до планина. *Планински връх. Планинско население. Планински курорт.*

2. В който има планини. *Планинска страна.*

Ръководител, ръководителят, ръководителя, мн. ръководители, м. Човек, който ръководи.

Училище, мн. учѝлища, ср. Учебно заведение, в което учат ученици (рядко – висше учебно заведение). *Средно училище. Музикално училище. Военно училище.*

- Б) Лексикалните значения на думите с *непроизводна* (*немотивирана*) основа се тълкуват описателно и със синоними, например:

Драг, дра̀га, дра̀го, мн. дра̀ги, прил. Който вдъхва нежност, радост, приятелство, любов; мил, скъп, свиден, желан. *Драги приятели. Той ми е най-драг. Драги гости.*

Езикознание, ср., само ед. Наука за езика; лингвистика.

Хипопотам, мн. хипопотàми, (два) хипопотàма, м. Огромен южноафрикански бозайник с голяма глава и дебела кожа, който обитава гори и езера; речен кон.

Пълноценно и качествено обогатяване на речника се постига благодарение на овладяване на преносните значения на думите.

При много думи се наблюдава разширяване на смисловия обем на думата за сметка на възникването на преносни значения и засилване на неговите експресивни свойства, определяно като **метафоризация** на думата (Ахманова 1969). Думите и изразите се употребяват в преносно значение на основата сходство, аналогия и т. н. Овладяването на тези значения е от изключителна важност за развитието на езиковата интуиция. Например:

Добитък, мн. добѝтъци, (два) добѝтъка, м.

1. Само ед. Домашни животни, които се използват за работа, за храна, за добиване на различни продукти – мляко, кожа и др. *Ошивам да храня добѝтъка.*

2. Добиче.

3. *Прен. Разг. Пренебр.* Глупав, безчувствен човек.

Куче, мн. кѝчета, ср.

1. Домашно животно с удължена муцуна и заострени уши, което пази дома. *Овчарско куче. Ловно куче. Чу се лай на куче.*

2. Прен. Разг. Зъл, лош човек. *Той е цяло куче. Държиш се като куче.* прил. кучешки, кучешка, кучешко, мн. кучешки. *Кучешки лай. Кучешка козина.*

Лисица, мн. лисйци, ж.

1. Хищен бозайник от семейство кучета с оранжева козина и дълга пухкава опашка, с удължена остра муцуна и ценна кожа. *Лисицата отнесе две кокошки и тършина три. Хитраята лисица срещна Ежко Бежко.*

2. Прен. Обработена кожа на това животно, която може да се носи като яка, както и палто, шапка от такава кожа. *Куйихси една лисица. Слагам силисицата.*

3. Прен. Хитър, лукав, лъстив човек. *Каква лисица е тя!*

4. Прен. В селска каруца – две извити дървета, които съединяват задната ос с опашката.

прил. лисйчи, лисйча, лисйче и лисйчо, мн. лисйчи. *Лисича шайка. Лисича дуйка. Лисичи поглед.*

същ. умал. лисйчка, мн. лисйчки, ж. // **Като лисица.** Много хитър, лукав.

• *Лисици да ловиш.* – Разг. За много задимено място.

II. 5. Речников фонд. Езикова интуиция

За да се говори на формиране на езиковата интуиция у учениците трябва да е налице езикова компетентност, изграждаща се на точното използване на речниковия запас, на познаването на лексикалната и синтактичната съчетаемост на всяка от думите, осмислянето на системните връзки между тях (синонимия, антонимия), на знанията за езика и уменията езиковите единици да се използват в съответствие с желанието на индивида да изкаже своите мисли и чувства, както и с условията, при които се осъществява общуването.

Комуникативното поведение на индивида представлява съвкупност от норми и правила за общуване в определена лингвокултурна общност, които се определят от национално-психологическите особености, традициите и обичаите, приети в даденото общество. Владееето на *лексикалното богатство* се проявява в различните комуникативни стратегии, в разбирането, интерпретацията и използването на лексемите в съответната комуникативна ситуация. Овладяването на комуникативните стереотипи и стратегии, характерни за родната култура, благоприятства за развитието на „*езиковото чувство*” (езиковата интуиция), разглеждано в качеството на творческо владееене на езика като средство за общуване. „*Чувството за език*” определя използването на правилното значение на лексикалната единица в дадения контекст, съчетаването ѝ с останалите лексикални единици за осъществяването на акта на комуникация. Индивидът интуитивно се ориентира в езиковите връзки и отношения на лексемата. Той адекватно използва нормите и правилата за ефективно общуване. „*Чувството за език*” се формира на основата речеви опит на индивида, на владееето на лексикалния и граматичния строй на езика, като изпълнява контролна функция относно използването на личния речеви опит.

Владееето на родния език означава неговото *интуитивно използване* като средство за общуване, като тук се отнася езиковата интуиция, състояща се от лексикалната интуиция, включваща чувството за семантика и смисъл, граматичната интуиция, представляваща неосъзнато владееене и обобщение на граматичните правила и особености, чувството за стил, позволяваща на говорещия за разграничават видовете стилове и да употребяват в правилния контекст лексемата с нейните преки и преносни значения.

Откриването на значението на новите думи може да се осъществява в две насоки: 1) Интуитивно извеждане на семантиката на думата в процеса на четене, когато подсъзнателно не само обръщаме внимание на новата дума, но и откриваме значението ѝ в контекста, в който е употребена. Даже и да не иска да научи новата дума, контекстът разкрива нейното значение. 2) Откриване на новото непознато значение в речника.

Ако четящият търси непознатото значение на думата в речника, може да пропусне основния смисъл и да загуби интерес към това, с което иска да се запознае. В тези случаи трябва да разчита на своята интуиция.

Благодарение на интуицията индивидът с богат речников запас ще предпочете да открие непознатото значение в контекста. При общуването в акта на комуникация той умее да се изразява точно и кратко.

Богатият речников запас е важно условие за владенето на речевия етикет като един най-важните елементи на поведенческата култура на говорещото лице. Речевият етикет се определя като „микросистема от национално специфични вербални единици, приети и препоръчвани от обществото за установяването на контакт между събеседниците, за поддържане на общуването според правилата на речевото поведение, на единици, с помощта на които се осъществява изразяването на обръщението, привличането на вниманието, запознаването, извинението, благодарностите, комплименти и т. н.” (Формановская 1989).

III. Заключение

Развитието на езиковата интуиция има важно значение както при овладяването на тънкостите на родния език, така и при изучаването на чужди езици. Каквито и да са целите при изучаването на чужд език и усъвършенстването на родния език, сериозно внимание трябва да се отделя на разширяването на речниковия запас.

Развитието на езиковата интуиция заема място и в подготовката на бъдещите преподаватели по роден език (български език) и литература по време на тяхното обучение в бакалавърската степен на университетското образование.

За тази цел е необходимо студентите да овладеят методите, които ще приложат, за да бъдат запознати учениците със структурата на речниковата статия на лексемата в тълковния речник, с основните начини на тълкуване на лексикалните значения на думите, какви са родствените отношения между думите (познаване на производните и непроизводните думи, на мотивиращите и мотивираните думи), което е гаранция за владенето на семантиката на лексемите от активния речников запас, на техните преки и преносни значения; системните отношения, в които влиза дадената лексема (синоними, антоними, принадлежността към родова или видова група, например: *мебел* и *маса*).

Обогатяването на речниковия запас се свежда както до количественото допълване на запаса от думи, така и до разширяването на обема на понятията, уточняване на значенията на думите, запознаване на нови значения на вече познати думи. То е насочено към свободното построяване на речта от учениците, в резултат на което те да владеят свободната замяна на думите в съответния контекст с цел уточняване на мисълта, създаване на образност на изказа. В случая е налице прилагането на метаезиковата функция на езика. Богатият речник помага за адекватното възприемане не само на речниковите значения, но и на техните конотации.

ЛИТЕРАТУРА

- Арбатский 1970: Д. И. Арбатский. Основные способы толкования значения слов // Русский язык в школе. - 1970. - № 3
- Ахманова 1969: Ахматона О. С. Словарь лингвистических терминов. Изд. „Советская энциклопедия”, Москва, 1969.
- Виноградов 1975: Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний. Исследования по русской грамматике. Москва, 1975.
- Галлингер 1990: Галлингер, И. В. Когда и как работают словари на уроке русского языка / И. В. Галлингер // Русский язык в школе. 1990. № 5. С. 5-14.
- (ЛЭС 1990): Лингвистический энциклопедический словарь, изд. „Советская энциклопедия”, Москва, 1990. фрмановская 1989: Формановская, Н. И. Речевой этикет и культура общения. Москва, 1989 (rechnik.info).

VOCABULARY RICHNESS AS A FACTOR IN FORMING LINGUISTIC INTUITION

Summary

In order to be able to fully express their thoughts, students should have an adequate vocabulary size. A person, who is not well acquainted with the lexicon of the mother tongue, is unable to find suitable words to express his/her thoughts. Enriching the vocabulary involves increasing the range of words used, as well as extending the breadth of notions, clarifying the meaning of words, learning new meanings for already known words. The formation of students' linguistic intuition is related to linguistic competence which depends on the proper usage of words, the knowledge of the lexical and syntactic compatibility of each word, and the understanding of systemic relations between them.

Key words: active and passive vocabulary, language intuition, language competence, lexicon, semantics

Борян Георгиев Янев
Иван Пейров Чобанов

Лиляна ИВАНОВА ЧОБАНОВА
 Пловдивски университет „Паисий Хилендарски”
 Педагогически факултет

ЧЕТЕНЕТО КАТО ПРОЦЕС НА ДЕКОДИРАНЕ НА ПИСМЕНАТА РЕЧ

Речевата дейност на човека, която представлява форма на съществуване на езика, е единство на устната и писмената реч. Четенето като процес и резултат от **декодирането** на писмената реч е по-сложна психическа дейност, отколкото е устната реч. Буквите се възприемат като графични знаци, отразяващи съответни звукове, и при четенето се възпроизвежда звуковата материална обвивка на значещите езикови единици думите. Всяка дума от езика от своя страна се отличава от останалите не само по своята звукова форма, но и по своята семантика. В случаите, когато няма отклонения и нарушения при **декодирането**, се постига крайната цел на процеса на четене – разбиране и осмисляне на това, което се чете.

В началния етап на обучението по четене се формира и усъвършенства процесът на възприемането; детето започва да разбира това, което чете, след като овладее възприемането. Но това става възможно само на основата на усъвършенствания анализ и синтез на звуковата, сричкова и морфемната структура на лексемите. Едва тогава детето може да свърже **декодираните букви** като графични знаци със звуковата обвивка на думата, а оттам и с нейната семантика.

Ключови думи: декодиране, език, писмена реч, психическа активност, четене

Уводни думи.

Четенето е психичен процес, снабдяващ детето със знания за света, в който то живее. Те са му необходими за неговия нормален живот в обществото. Четенето спомага за развитието на интелектуалната дейност на личността.

От *психологическа гледна точка* в тесен смисъл **четенето** – това е овладяване на навика за четене, на техниката за четене, а в широк смисъл овладяването на четенето – това е формирането на дейността четене като комуникативно-речеви процес, включващ възникването на специфичната читателска мотивация или „читателския интерес”.

Според М. Н. Русецка **четенето** е сложен психофизиологичен процес, насочен към **разшифроването** и разбирането на писменото съобщение. Четенето, както и писането, влиза в една от видовете речева дейност: в писмената реч. Овладяването на операционния състав на навиците за четене и прилагането на получените умения (четене и разбиране на думите, изреченията) в самостоятелната дейност отговаря на учебните и познавателните мотиви и потребности на децата от началната училищна възраст (Русецка 2007).

1. Същност на четенето.

Четенето, както и писането, представлява сложен психически процес, включващ редица взаимосвързани аспекти. Предлаганата по-долу характеристика на четенето смятаме за изчерпателна и задълбочена.

- Четенето е процес на непосредственото сетивно познание, това „специализиран“ процес на възприятието;
- Четенето е опосредствано отражение на действителността;
- Четенето е процес на смисловото възприемане на писмената реч;
- Четенето е специфичен вид общуване, който по най-близък начин е свързан със слушането, с писането и отчасти с говоренето, които като видове речева дейност многообразно взаимно се допълват;
- „Четенето – това е преди всичко процес на възпроизвеждане на звуковата форма на думите според техния графически (буквен) модел” (Елконин 1976);
- Четенето се явява не само процес на *декодиране* на съобщението, представено в писмена форма; то предполага и предаване на зрителни (графическите) символи в устна артикулационна система.
- Четенето включва в състава си както елементите на *кодирането*, така и елементите на *декодирането* (а по-точно на *прекодирането*) на речево-то съобщение;
- Както процесът на писането, така и четенето представлява аналитико-синтетичен интелектуален процес, включващ звуковия анализ и синтез на езиковите елементи. Особено ясно аналитико-синтетичният характер на четенето се проявява на ранните етапи на неговото развитие при детето, в частност, когато то анализира буквите, „превежда” ги в звукове, обединява ги в срички, а от сричките синтезира дума.
- Единицата в процеса на четенето е думата, а не отделните букви (звукове); последните играят ролята на ориентир при четенето. Окоето възприема в процеса на четенето не всички букви, а само някои от тях, преди всичко тези, които носят най-голяма информация за думата (това са сричкообразуващите гласни; съчетанията на съгласните, образуващи основата на думата; началната съгласна в думата). Те се определят като „*доминиращи*” (Садовникова 1997).

В началния етап на обучението по четене се формира и усъвършенства процесът на възприятието; детето започва да разбира това, което чете, след като овладее възприятието. Но това става възможно само на основата на усъвършенствания анализ и синтез на звуковата, сричкова и морфемната структура на лексемите. Едва тогава детето може да свърже *декодираните* букви като графични знаци със звуковата обвивка на думата, а оттам и с нейната семантика.

При обучението по четене детето преди всичко се запознава със зрителните образи на буквите. За овладяването на навиците при четене запомнянето на буквите от азбуката е задължително условие. Буквите от българската азбука са представени като плоскостни геометрични обекти, които са с различна степен на сложност, в резултат на което и тяхното възприемане, заучаване и разпознаване не е еднакво. Независимо от разнообразието на съществуващите шрифтове и варианти на писане всички печатни букви на българската азбука се състоят от ограничен брой елементи: *хоризонтална права, вертикална права, наклонена права, овал, полуовал*. Семиотична функция изпълнява всеки елемент от буквата, както и тяхното разположение в пространството. Например: буквите **Г** и **Р** имат еднакъв елемент – вертикалната права; различават се по втория елемент (в буквата **Г** има хоризонтална права, а в буквата **Р** – полуовал); в буквите **П** и **Н** и трите елемента са еднакви: две вертикални прави и една хоризонтална права; разликата е в пространственото разположение на хоризонталния елемент.

Детето, усъвършенствало процеса на четенето, вече е в състояние да преминава напред по реда („*антиинициация*“) към следващата (следващите) думи, въз основа на което може да се получи запознаване и с тяхното значение, да се налучка смисълът. Но заедно с това то се връща назад към вече прочетеното, сверява и първоначално схванатия смисъл с написаното, и една тогава **декодира** значението на думата. На основата на осмислената семантика на думите се осъществява и запознаването със завършената мисъл, предадена в съответното изречение.

Нормативно протичащият процес на **четенето**, който се осъществява само при наличието на сложното движение на очите и при запазване на мотивите на дадения вид речева дейност, включва четири взаимносвързани компонента: *звуково-буквен анализ и синтез, запазване на информацията, смислови догадки и процес на сверяване на възникващите при четенето хипотези с написаните думи* (Садовникова 1997).

Речевата дейност на човека, която представлява форма на съществуване на езика, е единство на устната и писмената реч. Четенето като процес и резултат от **декодирането** на писмената реч е по-сложна психическа дейност, отколкото е устната реч. Буквите се възприемат като графични знаци, отразяващи съответни звукове, и при четенето се възпроизвежда звуковата материална обвивка на значещите езикови единици думите. Всяка дума от езика от своя страна се отличава от останалите не само по своята звукова форма, но и по своята семантика. В случаите, когато няма отклонения и нарушения при **декодирането**, се постига крайната цел на процеса на четене – разбиране и осмисляне на това, което се чете.

Четенето е възпроизвеждането на звуковата форма на думата въз основа на нейното графическо означение. Това е своеобразно **декодиране** на информацията, която е била отразена на хартия с помощта на определени символи (букви). Разбирането на писмената реч настъпва в резултат на **декодирането** и „се осъществява на основата на звуковата форма на думата, с която е свързано нейното значение“ (Елконин 1956).

Идентифицирането на думите може да се осъществява посредством:

- 1) Глобалното разпознаване на зрителната форма думата (директно четене) – това означава, че детето (четящият) трябва да прави бърза връзка между смисъла и зрителния стимул. Това изисква много добро равнище на зрителната перцепция и памет, което би позволило да формира голямо количество лексика, която да се възприема както семантично, така и зрително; графично);
- 2) Разпознаване на акустичната форма на думата посредством графичен анализ, съотнасяне на графичната и фонемната структура на материалната обвивка, както и фонемен синтез (индиректно четене). Индиректният път на четене е по-сложен и по-продължителен – състои се от няколко вида **прекодиране**: на зрителния образ в слухов и на слуховия в значение (Якимова 2010).

При **четенето** знаците от графичния код се съотнасят с **устно-речевия код**, след което настъпва разбиране на прочетеното. Зрителното възприятие на графемите (буквите) при четенето задължително се съпътства от тяхното превръщане в акустичен, устен речеви аналог. Този процес представлява същността на **декодирането** на отразената с графични знаци информация.

За разлика от писането, при което процесът върви от мисълта към звуковия анализ на думата, а след това към графемата, при четенето процесът има обратна посока: започва от зрителното възприятие и анализ на графемата, преминава

към **декодирането** на комплекса от графемни звукови структури и завършва с усвояването на значението на написаното.

2. Четенето като процес на декодиране на писмената реч.

Четенето представлява единство на два основни процеса:

- ✓ **Първият процес** се състои в осмислянето на графичния образ на всяка от поредицата букви и разкриването на кода, съдържащ се в думата. За осъществяването му е необходимо детето да знае коя буква кой звук отразява в писмената реч, да има изградени навици за произнасяне на думите буква по буква, да умее да произнася едновременно цялата сричка, представляваща съчетание от няколко букви. Едва тогава настъпва фонологичното разпознаване на материалната обвивка и **декодиране** на думата.
- ✓ **Вторият процес** се свързва с откриването на семантиката на прочетената дума. Ако кодираната с букви дума не бъде прочетена правилно, то четенето ще се окаже безсмислено.

При **декодирането** на писмената реч детето трябва да умее да възприема не отделната буква, а едновременно една или няколко думи. Самият процес на четенето се осъществява в момента на спирането на окото върху реда. Това зависи от сричковата структура на думата – дали се състои една–две срички, или от повече, дали има струпване на съгласни звукове, от графичното начертаване на думата, от това, доколко тази дума е позната, дали се употребява в пряк, или в преносен смисъл.

Основните аспекти на **четенето** са:

- Декодиране на писмени символи;
- Разбиране на писменото съобщение;
- Комуникиране (Якимова 2009, ч. I).

При четенето невербалната информация се превръща във вербална. На лице е **декодиране (прекодиране)**. **Четенето** е процес, в който се осъществява предаване на информацията от един код в друг. За да се разбере спецификата на обучението по четене на децата и механизмите, възникващите при това затруднения и грешки, трябва да се познават особеностите на българската звуково-буквена система на писмото. Фонемната система на българския език се състои от 45 фонеме, за отразяването на които в писмен вид се използват 30 графични знака (букви).

Според А. Р. Лурия **четенето** в своята същност представлява процес на повторно шифроване на едни символи – зрителните (графическите) в друга система от символи – устната речева (артикулационна). На основата на тези сложни повторни шифрования се осъществява процесът на **декодирането**, разбирането на съобщението (Цветкова 1997).

Ханс-Георг Гадамер пише, че „всичко писмено е своего рода отчуждена реч и се нуждае в обратно превръщане на своите знаци в реч и смисъл” (Гадамер 1988).

Роман Якобсон определя процеса на **четенето** като сложен психически процес. За него разбирането на написаното при четенето е главната функция в този процес. Той придава голямо значение и на буквените знаци, особено на различията за правилното разбиране на написаното. Буквените знаци и техните различия до толкова са информативни, че благодарение на тях може да се разшифрова съдържанието, **закодирано** в тях, смисъла и мисълта, но може да се

постигне даже този език, звученето на който е неизвестно (например коптски език); за целта трябва да се постигне различие в графиката на буквите на този език. Ако ние не знаем звученето на някакъв език, пише Р. Якобсон, то буквите в този случай „...се срещат за нас в ролята на чисто различителни елементи: благодарение на тях се диференцират значенията на думите, но те са лишени от собствено значение. В тази ситуация буквите от функционална гледна точка носят същата информация, която и фонемите”; „...колкото по-лесно се сведе цялото многообразие от букви до прости и подредени графични различия, толкова повече шансове изследователят има да разкрие езика посредством неговата писменост” (Якобсон 1985).

А. Н. Корнев обособява три аспекта на понятието *готовност за обучение по четене*:

1) У детето трябва да е налице готовност по отношение на мотивираността към подобен род обучение. При повечето деца любопитството към буквите и напечатаните думи се проявява към *третата – четвъртата година*. Много от тях, като видят върху кубчета или картинки букви, питат: „Какво е това?” Трайният познавателен интерес към ограмотяването се формира едва между *петата и седмата година*.

2) У детето се появява интелектуална и когнитивна (познавателна) способност за изучаване на такива абстрактни явления, каквито са буквите и техните съчетания. По такъв начин за децата *писмената реч* представлява символ от втори ред, това е система от графически знаци, с които се *кодира*т знаците от устната реч. За да може процесът на усвояване на грамотността да протича достатъчно гладко, у детето трябва да се формира способност към абстрахиране и опериране със символите, макар и в елементарна форма.

3) У детето трябва да е налице езикова и метаезикова готовност, тъй като в процеса на развитие то отначало предава определено съдържание, като само частично го означава с помощта на думи и изречения. Значителна част от това съдържание не се изговаря, а само се подразбира. При писмената реч значението и смисълът на написаното следва да се разбира, само основавайки се на текста. Това изисква владеенето макар и в начална форма на контекстната форма речта. Децата на възраст 5–7 години могат в определена степен да разбират устните речеви текстове, без да се основават на контекста. Това им позволява напълно да разбират написаните текстове (Корнев 2006).

3. Симптоматика на трудностите, свързани с проблемите на декодиране на фигуративния език при обучението по четене.

Артикулацията на звуковете играе важна роля за успешната реализация на следващите етапи от обучението по четене и писане, тъй като тя ориентира детето във фонемната система на езика. То разграничава звуковете, като се основава на тяхната характеристика според мястото на утленение, дейността на активните говорни органи (език, устни) и начина на утленение, както и според техните акустични параметри. Артикуляционният анализ предхожда и помага за преминаване към слуховия (фонематичния) анализ. Затова трябва да се овладява още преди да е започнал процесът на обучението по четене и писане. Ако детето произнася звуковете според правилната постановка на артикуляционната база на съответния език, у него се изработва умениято да отличава вярното от невярното произношение, да коригира отклоненията на артикуляционно-акустична

основа и на своята реч. Учленяването на глас на всеки от звуковете, съставлящи материалната обвивка на думата, помага тя да се раздели на отделните фонемни. С помощта на звуковия синтез тази последователност от звукове се свързва със значението на думата.

Звуковата обвивка на всяка от значещите езикови единици е съставена от нееднакъв брой фонемни, разположени в различна последователност. Всяка фонема трябва да се възприема слухово с всичките ѝ присъщи диференциални признаци. Фонемата притежава едни диференциални признаци, когато е произнесена изолирано, а други, когато е произнесена в потока на речка, когато се влияе от признаците на съседните фонемни, разположени след нея.

Трудностите при обучението по четене произтичат от:

- а) Неспособността на детето да запомни диференциалните признаци на звуковете на езика, от което произтича, че то не може да ги съотнесе с буквите, които ги представят;
- б) Неумението да свързва отделните звукове от фонемната система със съответните графични знаци, буквите, изобразяващи ги в писмената реч;
- в) Неспособността детето да извършва анализ и синтез на думата;
- г) Неправилното разбиране на значението на лексемата;

В резултат от проблемите при обработката на зрителната информация, които са свързани с различаването на буквите и овладяването на връзката на буквите като графични знаци с означаваните от тях звукове от фонемната система на езика, се наблюдават следните нарушения:

- ✓ оптична дислексия и свързаните с нея „огледално четене”, четене в обратен ред;
- ✓ дислексия на развитието и произтичащите от нея изоставане и забавяне в четенето;
- ✓ дислексия в резултат от нарушения при фонематичния и граматичния анализ;
- ✓ нарушаване на спелингуването, което води до разстройство при четенето (Жмуров 2012).

Правилното функциониране на слуховия, зрителния и кинестетично-двигателния анализатор е в основата на развитието на речта и овладяването на уменията за четене и писане.

Ако е налице неправилно функциониране на дейността на един от споменатите по-горе анализатори, от тях произтичат трудности, водещи до нарушения, които детето среща в процеса на обучението по четене и писане в училище, определяни като *дислексия, дизортография, дисграфия*.

Трудностите в обучението по *четене* при децата произтичат от следните нарушения:

А) Нарушения на зрителния анализ и синтез:

- смесване на буквите, които имат подобни форми (Н – П, М – Л; В – Р);
- изпускане на букви, на срички, на думи от реда;
- съкращаване на окончанията на думите; „налучкващо четене”;
- четенето е неритмично, продължително време детето чете буква по буква;
- детето трудно се концентрира;
- начинът на четене затруднява процеса на *декодиране* на печатния текст, в резултат на което не се разбира съдържанието на прочетеното.

Б) Нарушения при пространствената ориентация:

- в резултат от смесването на посоките се разместват и изпускат букви, срички;
- трудности са свързани и с пространствено-времевите отношения.

В) Нарушения на слуховия анализ и синтез:

- продължително време детето чете буква по буква, има проблеми със синтеза на звуковете;
- при четенето не се отчитат препинателните знаци;
- грешки при четенето: изпускане на букви, на срички, смесване на звукове и думи, звучащи по подобен начин, изопачаване на думите;
- трудностите при разбирането на прочетеното съдържание произтичат от неправилното разбиране на словесните определения;
- грешки от фонетичен характер – фонетична деформация на думите (Vogdanowicz 1994).

4. Специфика на дислексията като частично разстройство на процеса на четенето.

Отделните автори по различен начин определят *дислексията*.

М. Е. Хватцев характеризира *дислексията* като частично разстройство на процеса на четене, затрудняващо овладяването на този навик и водещо до много грешки по време на четенето (пропускане на букви, на срички, замяна, преразпределяне, пропускане на предлози, съюзи, заменящи думите, пропускане на редове) (Хватцев 1959).

Специалната група за изследване на дислексията на развитието в **Световната федерация по неврология**, обобщаваща комплекс от международни изследвания в областта на неврологията, педиатрията, психологията и педагогиката, дава следното определение на *дислексията*: **специфичната дислексия на развитието** – това е нарушение, представляващо трудност при овладяването на четенето, независимо от факта, че е налице нормално обучение, нормален интелект и добри социално-културни условия.

Посочените определения не позволяват да разграничи дислексията от другите нарушения при четенето: от грешките при четенето, закономерно срещани се на първите етапи при овладяване на четенето, от нарушенията при четенето у децата, педагогически изоставени, трудни в поведението си и т.н. В определението на дислексията е необходимо да се посочват основните характеристики на грешките в процеса на четенето при видовете дислексия, които биха позволили те да се разграничат от другите нарушения при четенето.

Особености на дислектичните грешки при **четенето**:

- ✓ Трудностите при четенето се проявяват в повтарящите се замени на буквите, на разместванията, на пропусканията и др. Грешки при четенето могат да наблюдават и при опитни четци, но те са в резултат на преумора, разсеяност и под., но те не са типични грешки, характерни и повтарящи се, а носят случаен характер.
- ✓ Грешки при четенето се наблюдават и при нормалните деца. Много от тях, които започват да се учат да четат, допускат подобни грешки, но те се наблюдават кратко време и много бързо изчезват. При децата, страдащи

от дислексия, тези грешки се запазват дълго време, с месеци, даже години. Те имат постоянен характер.

Дислексията трябва да се определя не по няколко, често случайни грешки при четенето, а по тяхната съвкупност и постоянно повтарящ се характер. Целесъобразно е дислексията да се определи по следния начин: **дислексията** – това е частично разстройство на процеса на овладяване на четенето, проявяващо се в многобройни повтарящи се грешки с постоянен характер, предопределени от неформироваността на психическите функции, участващи в процеса на овладяване на четенето (Лалаева 1983).

По-правилно е да се определи симптоматиката на дислексията само като *проява на нейосредствените нарушения при четенето*, без да се включват тези разстройства (неформированост на пространственото ориентиране, нарушение на моториката и др.), които често съпътстват дислексията, но представляват фактори от патогенетичен характер, т. е. механизъм на това нарушение.

Дислексията се проявява в забавяне на четенето. Четенето на детето с дислексия се характеризира с голям брой разнообразни грешки. При усвояването на буквите се наблюдават трудности при тяхното овладяване, разнообразни (смесвания както на графически сходните, така и на буквите, означаващи звукове, сходни акустически). Отбелязва се, че при дислектиците няма трудности при овладяването на *гласните букви*. Понякога при дислексията се наблюдава *огледално четене*, т. е. четене отъясно наляво (Лалаева 1983).

Дислексията може да се проявява и в разместването на звуковете, в прескачането от един ред на друг, в неспособността да се осъществи звуков синтез при четенето на думите. Ученикът, който умее добре да чете, с лекота обединява сричките в думи. Детето с дислексия трудно синтезира думите, даже и когато правилно произнесе всички срички на думата. То често не схваща значението на думата, която чете. Не разбира пълноценно и текста, в резултат на което не може да отговаря на въпроси относно историята, описана в текста, не си спомня факти от прочетеното, не е в състояние да направи необходимите изводи.

Според Р. Е. Левина типичните грешки при четенето са: *вмъкване на дойълни звукове, изпускане на букви, замяна на една дума с друга, грешки при произнасянето на буквите, повторения, прибавяне, пропускане на думи*. Тя определя следните основни видове прояви на дислексията: *недостатъчно усвояване на буквите, недостатъчно сливане на буквите в срички, неправилно различаване на думите и фразите* (Лалаева 1983).

Докато при обучението по четене трудностите са свързани с овладяването на графичния образ на буквите от азбуката и тяхното съотнасяне с отразяваните звуковете, които предават, на по-късните етапи допусканияте грешки при навичките на устното четене са:

- а) Пропускане, замяна, изопачаване или допълване на думите или на части от думите;
- б) Бавен темп на четене;
- в) Опити да се започне четенето отново, продължителни запъвания или „загуба на мястото“ в текста и неточности в изразите;
- г) Разместване на думите в изречението или на буквите в думите (Жмуров 2012).

Заклучение.

Процесът на **декодиране** езиковите единици от различните равнища, представени в графическа форма в писмената реч, при обучението с помощта на утвърдената аналитико-синтетична методика (Д. Б. Елконин) на началния етап от овладяването на четенето изисква да се спазва последователността на следните няколко операции:

- а) Овладяване на съответствието „звук – буква“;
- б) Овладяване на процесите на образуване и свързване на звуковете в срички и на сричките в думи;
- в) Овладяване на пълния звуков анализ на устната звучаща реч и на уменията да се възпроизвежда (реконструира) звуковият облик на цялата дума.

Горепосочената методика е построена върху принципите, облекчаващи усвояването на **сричководно четене** и разбирането на прочетеното в началото на обучението по четене от 4-годишна възраст.

На началния етап от обучението по четене е максимално натоварването на слухово-речевия анализатор и свързаните с този процес сукцесивни (поетапни) аналитични операции.

В съответствие с програмата през букварния период материалът за четене е подбран по такъв начин, че се разчита на формирането преди всичко на техниката на четене, а в смислово отношение той е изключително беден – речниковият запас е твърде ограничен и лексемите назовават предмети от заобикалящата детето действителност. Предлаганите изречения и кратки текстове не съдържат за детето никаква нова или поне в някаква степен интересна информация.

Докато на началния етап от обучението по четене при децата усилията са съсредоточени върху процеса на **декодиране** на писмения текст, то следващият етап се свързва с разбирането на значението на всяка от прочетените лексикални единици и на завършената мисъл, предадена с изречение, като цяло.

Ако на първите етапи от обучението решаваща роля в процеса на четенето играе звуково-буквеният анализ и сливането на отделните значения на буквите в единна сричка, то на следващите етапи навикът за четене се превръща в зрительно разпознаване на думите, вече не включващо задължително звуково-буквения анализ и синтез.

Основните условия за успешното овладяване на навика за четене са формираността на устната реч, на фонетико-фонематичната страна на речта (произношение, диференциация на фонемите, фонематически анализ и синтез) и лексико-граматичната страна на речта, достатъчно равнище на развитие на зрителния гнозис, на мнзиса, на анализа, на синтеза и на пространствените представи.

За успешна корекционна дейност, свързана с обучението по четене и процеса на **декодиране** на писмената реч, може да се говори, когато детето се научи да чете, да умее да открива началото на изречението, да проследява реда отляво надясно и да преминава от един ред на друг без пропуски и повторения.

ЛИТЕРАТУРА

- Гадамер 1988: Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Изд. „Прогресс”, Москва, 1988.
- Елконин 1956: Эльконин Д. Б. Некоторые вопросы усвоения грамоты. „Вопросы психологии”, 1956, № 5.
- Елконин 1976: Эльконин Д. Б. Этапы формирования действия чтения: Фонемный анализ слов. „Вопросы психологии”, 1976, № 4.
- Жмуров 2012: Жмуров В. А. Большая энциклопедия по психиатрии, 2-е изд., 2012, Москва.
- Корнев 2006: Корнев А. Н. Подготовка к обучению грамоте детей с нарушением речи. Изд. „Айрис-пресс”, Москва, 2006.
- Лалаева 1983: Лалаева Р. И. Нарушение процесса овладения чтением у школьников. Изд. „Просвещение”, Москва, 1983.
- Русецкая 2007: Русецкая М. Н. Нарушение чтения у младших школьников: анализ зрительных и речевых причин. Изд. „Каро”, Санкт-Петербург, 2007.
- Садовникова 1997: Садовникова И. Н. Нарушение письменной речи и их преодоление у младших школьников. Изд. „Владос”, Москва, 1997.
- Хватцев 1959: Хватцев М. Е. Логопедия. Изд. „Просвещение”, Москва, 1959.
- Цветкова 1997: Цветкова Л. С. Нейропсихология счета, письма и чтения: нарушение и восстановление. Изд. „Юрист”, Москва, 1997.
- Якимова 2009: Якимова Р. Корекция на нарушенията в писането, част II. Логопедичен център „Ромел”, София, 2009.
- Якимова 2010: Якимова Р. Нарушения на четенето, част II. Логопедичен център „Ромел”, София, 2010.
- Якобсон 1985: Якобсон Р. Избранные работы. Изд. „Прогресс”. Москва, 1985.
- Bogdanowicz 1994: Bogdanowicz M. Patomechanizmy i typy dysleksji. „Scholasticus”, Warszawa, № 1–2, 1994.

READING AS A PROCESS OF DECODING THE WRITTEN WORD

Summary

Human speech is a unity of spoken and written language. Reading as a process of decoding the written word is a more complex mental activity than speech. The ultimate goal of reading – comprehension and making sense of what is being read – is fulfilled if there are no deviations and violations in decoding. The process of perception is formed and improved in the initial stage of teaching reading – a child begins to understand what he/she reads after mastering the perception. This becomes possible only when children fully accomplish the analysis and synthesis of vocal, syllabic and morphemic structure of lexemes.

Key words: decoding, language, written word, reading

Лиляна Иванова Чобанова

Гордана Д. ДИМКОВИЋ ТЕЛЕБАКОВИЋ¹
Универзитет у Београду
Саобраћајни факултет

СТАНДАРДИЗОВАЊЕ САОБРАЋАЈНЕ ТЕРМИНОЛОГИЈЕ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ²

Морфосинтаксичка и семантичка анализа термилолошких јединица у српском и енглеском језику у области телекомуникационог, поштанског, ваздушног, водног, друмског, железничког и комбинованог саобраћаја имала је за циљ да укаже на одређене мањкавости оба термилолошка система и да установи стандардни статус посматраних термина у српском језику. Резултати истраживања показали су да се неке именице, сложенице и глаголи кретања могу јављати у више области саобраћаја с истим или сличним значењем, да исте лексичке јединице могу имати различита значења у различитим областима саобраћаја и да се полисемична значења једног термина понекад јављају и унутар једне области. Осим полисемеје, постојање синонимије и на морфолошком и на семантичком нивоу у анализираним термилолошким системима указује на недовољно стандардизоване системе, што је случај с енглеским, а у још већој мери са српским језиком. Српски саобраћајни термилолошки систем карактерише велики број англицизама и термилолошких празнина, а многи преводни еквиваленти у употреби још немају статус стандардних термина. За решавање непрецизности понуђена су одређена решења, заснована на принципима стандардизовања.

Кључне речи: савремени српски и енглески језик, стандардизовање, саобраћајна термилологија, морфолошки, синтаксички и семантички ниво

1. Увод

Питања везана за стандардизовање језика увек су значајна и актуелна. Значајна су зато што норма језика указује на уређеност и стабилност језика, што у већини случајева подразумева и развијеност и стабилност државе у којој се језик употребљава. Пипер је у праву када каже да „књижевни језик треба да поседује еластичну стабилност књижевнојезичке норме”, што значи „да мора бити с разумном мером отворен за промене као и за додире са другим језицима и културама, али који се не сме препустити стихијском развоју” (Пипер 2016: 8). Осим што су питања стандардизовања значајна, она су и актуелна јер језичка норма треба да буде предмет сталног побољшавања и дограђивања. Стандардизовање је процес кога чини више фаза. Радовановић (1979: 86), на пример, наводи десет: селекцију, дескрипцију, кодификацију, елаборацију, акцентуализацију, имплементацију, експанзију, култивацију, евалуацију и рекапитулацију.

Ове тврдње важе и за стандардизовање општег и за стандардизовање посебног језика – језика науке и струке. Када је у питању стандардизовање термина у било којој области струке и науке, сматра се да је термин ваљан ако је усаглашен с нормом језика чијем систему припада, с нормом науке и струке за коју се термин везује преко појма на који се односи, и с прагматичком нормом.

1 g.dimkovic@sf.bg.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Опис и стандардизација савременог српског језика*, број 178021, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Стандардизовање термина укључује, дакле, вишеструко нормирање, а под термином подразумевамо лексичку јединицу чији се облик везује за одређени појам и чије је значење дефинисано у одговарајућем предметном регистру, у нашем случају у саобраћајном инжењерству.

Научна и стручна саобраћајна терминологија у српском језику настаје углавном позајмљивањем или превођењем термина из страних језика. У свету је данас најзаступљенија саобраћајна терминологија на енглеском језику. Зато ће бити указивано на сличности и разлике стандардизовања у српском и енглеском језику. Промене у науци и струци захтевају именоване појава и усклађивање нових појмова и термина са постојећим језичким стандардом. Како су творци термина најчешће познаваоци струке који недовољно знају правила стандардизовања у српском и енглеском језику, у сталном и сложеном поступку стандардизовања и нормирања термина неопходна је сарадња језичких стручњака и стручњака из различитих области саобраћаја. Подразумева се да је од изузетног значаја и подршка и помоћ друштвене заједнице. Да би сложени процес стандардизовања могао да се остварује контролисано, потребно је поштовати одређене принципе. Избор принципа за стандардизовање саобраћајне терминологије у овом раду заснива се у највећој мери на решењима Роберта Дибика (Dubuc 1997: 154-158) и Данила Шипке (1998: 128-129), и на анализи предметног регистра, који има своје специфичности.

Анализа саобраћајних термина показала је да је у стандардизовању неопходно задовољити принципе једнозначности и несинонимности са становишта струке и науке, системности, прозирности, прецизности и продуктивности с гледишта језичког стандарда, и краткоће и велике учесталости са становишта прагматичности. Једнозначност термина значи да постоји само једна веза између термина и појма у предметном регистру, што би требало да буде први принцип који је потребно задовољити при стандардизовању термина. Један лингвистички знак за један појам обезбеђује несинонимност, прозирност и прецизност. Уколико у стручној терминологији постоје синоними, неопходно је одредити се за један од њих. Присуство синонимије упућује на нестандартну терминологију и она је главни проблем стандардизовања посебних језика (в. Dubuc 1997: 153-154), док су антонимија и хипонимија у функцији семантичке прозирности термина. Прозирност подразумева усаглашеност значења и облика термина. Прецизност се везује за тачност у одређењу значења термина. Зато сматрамо да прецизан термин одсликава битне карактеристике појма који је њим изражен, а Шипка (1998: 129) сужава обим појма ваљаност подразумевајући под ваљаним термином само оно што је за нас прецизан термин. Системност се односи на јединствену усклађеност термина с језичким стандардом, који обухвата усклађеност са свим нормама општег језика, то јест с ортографском, морфолошком, синтаксичком и лексичко-семантичком нормом језика коме припада. Оваква усклађеност омогућује стварање нових термина, што показује да је језички систем продуктиван. Када су критеријуми прагматике у питању, принцип језичке економије намеће стварање што краћег облика, при чему се води рачуна да се не наруши његово значење. Такође је важно бринути о томе у којој мери је термин прихваћен, односно колико често се употребљава у датом дискурсу. Мишљења смо да нови термини морају да буду стандардизовани што је могуће пре, па је зато неопходно поштовати и принцип ажурности. Понуђени модел стандардизовања обухвата, дакле, принципе једнозначности, системности, прозирности, прецизности, продуктивности, краткоће, учесталости и ажурности.

2. Морфолошкосинтаксичка и семантичка анализа постојеће српско-енглеске терминологије у области саобраћаја

Корпус рада чине термини из области телекомуникационог, поштанског, ваздушног, водног, друмског, железничког и комбинованог саобраћаја. Анализиране лексичке јединице углавном су преузете из речника у уџбенику Гордане Димковић Телебаковић (2015: 369–410), наведени примери у тексту одабрани су из онлајн речника и монографије Димковић Телебаковић (2003), а неке реченице је ауторка сама саставила. Приметили смо да су много више у употреби именице и глаголи него придеви и предлози, што се објашњава чињеницом да терминолошке системе у већем броју чине статички и динамички појмови, а мање појмови њихових особина, на шта јасно указује Гортан Премк (2004: 121). Посебна пажња посвећена је сложеницама (сложеним лексемама које функционишу као једна реч) и глаголима кретања, јер су они најкарактеристичније лексичке јединице у области саобраћајне терминологије. Указано је на проблеме на које стручњаци наилазе при превођењу ових термина на српски језик, односно при њиховом стандардизовању, и дати су предлози за решавање неких лексема.

У посматраном српском и енглеском дискурсу уочен је велики број синонима. У енглеском језику се углавном ради о семантичком поклапању – постојању више одредница за исти појам (нпр. *traffic jam* и *traffic congestion* ↔ „загушење саобраћаја” и „закрчење саобраћаја”; *rush-hour* и *peak-hour* ↔ „вршни час” и „време најгушћег саобраћаја”; *jacketing, coating* и *cladding* ↔ „облога (оптичког влакна)”; *to transmit, to send, to forward* и *to despatch* ↔ „преносити”, „послати” и „слати пошту”, при чему преводни еквивалент који је последњи у низу има значење карактеристично за поштански саобраћај. У српском језику је, с друге стране, реч о превођењу двојних синонимних облика с енглеског на српски језик, где се врши различито адаптирање енглеских термина преобликовањем и превођењем. Термин „преобликовање” преузет је од Прћића (2005: 124) и односи се на прилагођавање англицизма српском језику на морфолошком нивоу (нпр. „интерфејс” – енгл. *interface*, „улоговати се” – енгл. *log in*, „фејсбук” – енгл. *facebook*, „скајп” – енгл. *skype*, „твитер” – енгл. *twitter*, итд.). Претпоставља се да је садржај у обама језицима исти. Уколико бисмо, рецимо, желели да преведемо енглески термин *interface*, директни превод би био „међувеза”, док би „веза између два система” била функцијска апроксимација. Прћић (2005: 179) одређује функцијску апроксимацију као преводни поступак који подразумева изражавање садржаја из L_1 лексичким средствима у L_2 , тако да се што верније одрази функција денотата. Осим превођења и преобликовања, односно адаптирања облика, у стварању саобраћајног терминолошког система користи се и поступак скраћивања, као у примерима *public transport* ↔ „јавни (градски) превоз” и „(градски) превоз” или *pedestrian crossing* ↔ „пешачки прелаз” и „прелаз”. Подразумева се да је потребно тежити стандардизовању пуних облика како би се обезбедили прецизност и прозирност термина.

Синоними или дублети се често јављају на нивоу варијетета у саобраћајној терминологији, и то на морфолошком и на семантичком плану. Тако се у британској варијанти енглеског језика употребљавају, на пример, термини *junction, pavement, lorry, boot, taxi, carriageway, motorway, amber light, public transport*, што у америчком енглеском језику има следеће одговарајуће термине: *intersection, sidewalk, truck, trunk, cab, roadway, freeway/expressway* (в. Димковић Телебаковић 2013: 59), *yellow light, mass transit*. Преводни еквиваленти у српском језику за наведене термине су: „раскрсница”, „тротоар”/„плочник”, „камион”, „пртљаж-ник”, „такси”,

„коловоз”, „ауто-пут”, „жуто светло (на семафору)”, „јавни градски превоз”. Да се дублетна лексика јавља и на семантичком нивоу у саобраћајној терминологији, показује, рецимо, термин *pavement* који осим значења „тротоар”/ „плочник” може да има и значење „коловозни застор”/ „коловоз” у зависности од тога у ком варијетету се термин употребљава (в. Димковић Телебаковић 2013: 58-59).

Осим синонима, у саобраћајној терминологији има и антонима, мада у мањој мери. Тако се, рецимо, *to discharge / to offload / to unload* јављају у антонимном односу са *to load*, што у српском језику одговара терминима „искрцати” и „укрцати”; *peak-hour* има антоним *off-peak hour*, чији је преводни еквивалент у употреби термин „ванвршни час”, а прецизније решење би било „невршни час”; антоними *taking off / take-off* и *landing* одговарају српским еквивалентима „полетање авиона”/ „узлетање авиона” и „слетање авиона”/ „спуштање авиона”; *to move astern* према *to move ahead* ↔ „кретати се назад” према „кретати се напред”, што се односи на кретање брода; *long-range flight* према *short-haul service* одговара српским преводним еквивалентима „лет с великим долетом” и „лет с малим долетом”; *the up-link frequency* је у антонимном односу са *the down-link frequency*, са значењем у српском језику „фреквенција везе према горе (ка сателиту)” и „фреквенција везе према доле (ка Земљи)”; „чеони судар” и „судар од позади” су српски преводни еквиваленти за енглеске фразне сложене лексеме *head-on collision* и *rear-end collision*, а „копнени превоз”, „водни превоз” и „ваздушни превоз” одговарају антонимима *surface transport*, *water transport* и *air transport* у енглеском језику. Дати примери показују да антоними утичу на семантичку прозирност термина.

Хипоними такође доприносе семантичкој прозирности термина. Хипероним (надређени термин) *highway* ↔ „јавни пут”, на пример, има следеће хипониме (по-дређене термине): *motorway* ↔ „ауто-пут”, *trunk road* ↔ „магистрални пут”, *bypass* ↔ „обилазница”/ „обилазни пут”, итд. Уколико желимо да одредимо који би од два последња наведена термина требало да добије статус стандардног термина који има ознаку (1), потребно је прво установити који термин се чешће употребљава. Такође се узима у обзир и принцип језичке економије који налаже да је прихватљивији облик термина који је краћи, ако се не нарушава значење. Имајући у виду ове принципе, можемо се одредити за термин „обилазница”. Опредељењем за један термин задовољавамо принцип једнозначности, односно несинонимности, а требало би да тај термин задовољи и принципе прецизности и прозирности, што показује да је примена принципа прагматичности и струке важна. Неопходна је и провера усклађености термина с језичком нормом језика примаоца на свим нивоима, и на крају, уколико одабрани термин омогућава стварање нових термина, то ће значити да је задовољен и принцип продуктивности. Зато је могуће рећи да је *bypass* ↔ (1) „обилазница” (директан превод – најкраћи и најфреквентнији), да „обилазни пут” има стандардни статус (2) и да је функцијска апроксимација.

У даљој анализи термина у двама посматраним језицима усредсређујемо се на глаголе кретања, који се користе и у водном и у ваздушном саобраћају. Примери глагола *to pitch* ↔ „посртати” и *to roll* ↔ „ваљати се” могу се сматрати стандардним терминима са ознаком (1) у водном саобраћају. Преводни еквиваленти који имају стандардну статусну ознаку (2) за наведене термине и илуструју функцијску апроксимацију били би „уздужно се љуљати с кретањем таласа навише и наниже (прамцем горе – крмом доле и обрнуто) око попречне осе брода” и „љуљати се с кретањем таласа око уздужне осе брода”. Наведена решења преводних еквивалената показују да преводни еквиваленти могу да буду и

синтаксичке јединице. Постојање синтаксичких јединица сасвим је разумљиво у српском језику, јер је српски језик по типу синтетички. Коришћење релативних клауза и реченица у терминима назива се описно семантизовање. Термини који су описни задовољавају, међутим, само принцип прозирности, али не задовољавају принцип краткоће. Потребно је зато имати у виду да, када се синтаксичке јединице стандардизују, исти принципи морају да се примењују као и за лексичке јединице, с основним циљем да се семантичко адаптирање термина из енглеског у српски језик оствари у пуној мери.

Осим употребе глагола *to pitch* и *to roll* у водном саобраћају, они се користе и у ваздушном саобраћају. Преводне еквиваленте и примере специјализованих употреба ових глагола, као и глагола *to launch*, *to cruise*, *to sink*, *to dive*, *to shuttle* и *to ply*, могуће је наћи у Димковић Телебаковић (2014: 385–386).

Сада ћемо разматрати и следеће глаголе кретања: *to embark*, *to board*, *to glide*, *to drift*, *to yaw*, *to overtake*, *to go around*, *to go round*.

Одабрани глаголи користе се и у ваздушном и у водном саобраћају. Неки од њих употребљавају се и у железничком, односно друмском саобраћају. Ево примера који то илуструју.

(1а) е. We embarked at Liverpool for New York.

(*Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus*)

с. Укрцали смо се у Ливерпулу на брод који плови ка Њујорку.

(1б) е. We embarked at Miami for our Caribbean cruise.

(*Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus*)

с. Укрцали смо се у Мајамију на брод који обилази Карибе.

(1в) е. Passengers embarked the plane.

с. Путници су се укрцали у авион.

Преводи реченица (1а е), (1б е) и (1в е) указују на употребу истог термина у српском језику – „укрцати се” – за обе саобраћајне области када је реч о глаголу *to embark*. Разлике се испољавају у употреби овог глагола у британској и у америчкој варијанти енглеског језика. Према *Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus*, глагол *embark* у британском енглеском има значење „укрцати се на брод”, што показује пример (1а, е), а у америчком енглеском језику „укрцати се на брод или у авион”, као у примерима (1б, е) и (1в, е). Антоним глагола *to embark* је *to disembark*, што одговара преводном еквиваленту у српском језику „искрцати се с брода или из авиона”. Он се користи у истом значењу у обе варијанте енглеског језика, односно и у водном и у ваздушном саобраћају.

Према истом извору (*Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus*), глагол *to board* у британском енглеском језику носи значење „укрцати се на брод”, у воз или у авион”, као што се види у примерима (2а), (2б) и (2в), а у америчком енглеском језику „укрцати се у авион, у воз или на брод”.

(2а) е. They boarded a ship that was sailing the next day.

с. Укрцали су се на брод који испловљава следећег дана.

(2б) е. The platform was crammed with people trying to board the train.

с. Перон је био пун људи који су покушавали да се укрцају у воз.

- (2в) e. At London airport she boarded a plane to Australia.
 с. На лондонском аеродрому укрцала се у авион за Аустралију.

Питање стандардног термина у енглеском језику за ваздушни, односно водни саобраћај са значењем „укрцати се” очито није једноставно одредити. Ситуација се усложњава када се у обзир узимају варијанте енглеског језика. Док се у обе области саобраћаја у српском језику користи само један термин – „укрцати се”, у енглеском језику су у употреби два термина *to embark* и *to board*. Могуће је закључити да постојање само једног термина, као у српском језику, није срећно решење, али да и два термина у употреби у више саобраћајних области није увек прецизно решење.

Даље, глагол *to glide* има следеће одговарајуће еквиваленте у српском језику: термини (1) „једрити” и (2) „спуштати се под утицајем земљине теже”, „безмоторно летети” налазе се у употреби у ваздушном саобраћају, док се у области водног саобраћаја најчешће користе термини (1) „клизити”, „једрити” и (2) „тихо (или нечујно) се кретати”. Примери (3а) и (3б) показују оба значења. У ваздушном саобраћају у употреби је у српском језику још и глагол „планирати”. Сматрамо да термин не задовољава принцип прозирности. Он садржи и значење „прављење плана” кога у значењу енглеског термина *to glide* нема. Зато термин „планирати” не може да буде стандардан.

- (3а) e. When the engines do not roar and the airplane descends smoothly and continuously, the aircraft glides.

(Димковић Телебаковић 2003: 183)

с. Када се мотори не чују и када се авион равномерно и стално спушта, авион једри.

- (3б) e. The boat glided over the river.
 с. Чамац је клизио реком.

За летилицу која „лети под утицајем ветра” користи се термин „заносити”, чији је еквивалент у енглеском језику *to drift*. Овај глагол, међутим, у водном саобраћају одговара термину (1) „бити ношен ветром или водом”, односно (2) „пловити низ воду под утицајем снажног ветра или водених струја”. Примери у наставку текста (4а) и (4б) илуструју ова значења.

- (4а) e. The wind made the plane drift.

(Димковић Телебаковић 2003: 202)

с. Ветар је заносио авион.

- (4б) e. The boat drifted out to sea.

(Димковић Телебаковић 2003: 244)

с. Чамац је био ношен (ветром / воденом струјом) ка пучини.

У примерима (5а) и (5б), глагол *to yaw* је преведен као „скренути с правца” и у ваздушном и у водном саобраћају, и као „заошијати” у водном саобраћају. У овом случају је потребно одредити стандардни статус наведених термина. Да би се термини разликовали морфолошки у две употребе, предложемо да „скренути с правца” има стандардни статус (1) у ваздушном саобраћају, а термин „заошијати” стандардни статус (1) у водном саобраћају.

- (5а) e. As the plane climbed to 370 feet, it started yawing.

(COBUILD Advanced English Dictionary)

с. Пошто се авион попео на виши ниво за 370 стопа, почео је да скреће с правца.

(56) е. The ship yawed as the heavy wave struck abeam.

(The American Heritage Dictionary of the English Language)

с. Брод је заошијао / скренуо с правца пошто га је велики талас ударио попреко, у део где се налази главна греда.

Док за глагол *to yaw* постоји посебан термин у српском језику за област водног саобраћаја, глагол *to overtake*, поред значења „претицаги, престићи” у оба дискурса и у друмском саобраћају, има и посебно значење „слетети по приоритету” у ваздушном саобраћају. Примери који следе то показују.

(6а) е. The DC 10 overtook the Airbus 320 while landing.

(Димковић Телебаковић 2003: 184)

с. ДЦ 10 је прстигао Ербас 320 док је слетао.

(66) е. The 77,000 gt 1,950 *Sun Princess* overtook the 47,000 gt 960 *Crystal Harmony* when approaching the port.

с. Брод *Sun Princess* од 77.000 бруто-регистарских тона и са 1.950 путничких места прстигао је, када се приближавао луци, брод *Crystal Harmony* од 47.000 бруто-регистарских тона и са 960 путничких места.

(6в) е. Always check your rear view mirror before you overtake (another car).

(Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus)

с. Увек погледајте у ретровизор пре него што почнете да претичете друга кола.

(6г) е. The plane is overtaking now.

с. Овај авион сада слеће по приоритету.

Фразни глагол(и) *to go around* и *to go round* (у британском енглеском језику) имају у ваздушном саобраћају значење (1) „кружити” (за авион), односно (2) „продужити летење (за још један круг) без додира полетно-слетне стазе (ПСС)”. У водном саобраћају, *to go round* може да значи „заћи иза”, „заобићи”. Примери (7а) и (7б) то показују.

(7а) е. Instead of landing, the Boeing 727 went around.

(Димковић Телебаковић 2003: 189)

с. Уместо да слети, Боинг 727 је наставио да кружи.

(7б) е. The ship went round the cape to shelter from the storm.

с. Брод је зашао иза рта да би се заштитио од олује.

Разноврсност значења лексичких јединица карактеристична је и за општи језик и за језик струке и науке. Исти термин може имати различита значења у различитим областима саобраћаја. Да је то тако, показали су глаголи *to overtake* и *to go (a)round*. Осим глагола, и именице, односно сложенице имају ово својство. Примери који илуструју овакву појаву у саобраћајном језику науке и струке су, рецимо, *performance* („рад”, „учинак” и „динамичке особине возила”), *interchange*

(„претовар”, „промена”, „замена” и „петља” у америчком енглеском језику) и *throughput* („претовар”, „пропусна моћ”, „транзитно кретање”, „промет”). С друге стране, има случајева када сложеница носи два и више значења у једној специјализованој области. Један такав пример је *bandwidth*, с преводним еквивалентима „ширина фреквенцијског опсега (који заузима сигнал)” и „пропусни опсег система”. Ова сложеница јасно показује да при стандардизовању понекад није одмах могуће задовољити принцип једнозначности, јер један термин не остварује везу само с једним појмом. У тим случајевима се намеће потреба за увођењем новог термина. Та потреба постоји и у енглеском језику. Наш предлог за „пропусни опсег система” у енглеском језику би био *throughband*, при чему би термин „ширина фреквенцијског опсега” задржао облик *bandwidth* (о проблему полисемије у саобраћајном инжењерству видети више у Димковић Телебаковић 2014).

Још је више терминолошких празнина у српском језику. Њих је неопходно попунити. У случајевима када је немогуће наћи решење, сматрамо да је боље преузимати англицизме него не укључити потребан нови термин у систем. Стварање нових адекватних преводних еквивалената у српском језику задовољава принцип продуктивности, што језику даје виталност. Један такав покушај је учињен при превођењу сложенице *box junction*. Могуће решење би било „раскрсница с избегавањем застоја” (в. Димковић Телебаковић 2013: 67). Неоклевање у налажењу адекватних термина у српском језику подразумева поштовање принципа ажурности, о коме је већ било речи у Димковић Телебаковић (2014: 387).

3. Закључак

Синхрона морфолошка, синтаксичка и семантичка анализа српске и енглеске саобраћајне терминологије обухватила је у раду неке именице, сложене лексеме и глаголе кретања. Константовано је да се два терминолошка система структурно разликују, да оба имају у употреби синониме, што отежава стандардизовање термина, али и антониме и хипониме, који утичу на семантичку прозирност термина. Посебно је наглашено да постоји полисемија унутар једне специфичне области саобраћаја – интраполисемија, и полисемија између различитих области саобраћаја – интерполисемија. Вишезначност било ког типа представља озбиљан проблем у процесу стандардизовања саобраћајне терминологије у двама анализираним системима. Истакнуто је да српски саобраћајни терминолошки систем осим лексичких јединица садржи и синтаксичке јединице, што је одлика синтетичких језика.

При одређењу стандардног статуса преводних еквивалената у српском језику, поштовани су принципи једнозначности, системности, прозирности, прецизности, продуктивности, краткоће, учесталости и ажурности. Показало се да стандардизовање српске саобраћајне терминологије није лак посао и да нека решења захтевају ревизију због неадекватности превода или рогобатности. Указано је на неопходност сталног праћења улажења нових термина у енглески језик саобраћајне науке и струке и њиховог одговарајућег превођења на српски језик како би се нови термини могли ваљано стандардизовати. Понуђена су одређена решења за постојеће терминолошке празнине и непрецизности у двама системима и истакнут је значај сарадње стручњака из више области и подршке друштвене заједнице да би процес стандардизовања могао успешно да се остварује.

ЛИТЕРАТУРА

- Гортан Премк 2004: D. Gortan Premk, *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Дибик 1997: R. Dubuc, *Terminology: a practical approach*, Place Portobello Brossard, Québec: Linguattech Editeur Inc.
- Димковић Телебаковић 2003: G. Dimković Telebaković, *Savremeni engleski jezik struke i nauke s analizom korpusa iz oblasti saobraćaja*, Novi Sad – Moskva: Naše slovo.
- Димковић Телебаковић 2013: G. Dimković Telebaković, Engleske složene lekseme i njihovi srpski ekvivalenti u oblasti drumskog saobraćaja, у: G. Dimković- Telebaković (уред.), *Foreign Language in Transport and Traffic Engineering Profession and Science – Strani jezik u saobraćajnoj struci i nauci*, Belgrade: University of Belgrade – Faculty of Transport and Traffic Engineering, 49-70.
- Димковић Телебаковић 2014: G. Dimković Telebaković, Višeznačnost metaforičkih jedinica u savremenom engleskom i srpskom jeziku u saobraćajnom inženjerstvu, у: М. Ковачевић (уред.), *Српски језик, књижевности, уметности*, књ. I, Вишезначност у језику, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 381-388.
- Димковић Телебаковић 2015: G. Dimković Telebaković, *English in Transport and Traffic Engineering*, Beograd: Univerzitet u Beogradu – Saobraćajni fakultet.
- Пипер 2016: П. Пипер, Српски језик између немара и намера, Београд: „Политика”, 21. 10. 2016., стр. 8.
- Прћић 2005: Т. Прчић, *Engleski u srpskom*, Novi Sad: Zmaj.
- Радовановић 1979: М. Radovanović, *Sociolingvistika*, Beograd: BIGZ.
- Шипка 1998: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

РЕЧНИЦИ

- Cambridge Advanced Learner's Dictionary and Thesaurus* 2013, 4th Edition, Cambridge: Cambridge University Press. <dictionary.cambridge.org/dictionary/english/>. 14. 9. 2016.
- COBUILD Advanced English Dictionary* 2014, Eighth Edition, Harper Collins Publishers, <www.collinsdictionary.com/dictionary/english/>. 14. 9. 2016.
- The American Heritage Dictionary of the English Language* 2011, Fifth Edition, Boston: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company. <<https://www.ahdictionary.com/>>. 18. 9. 2016.

STANDARDIZATION OF TRAFFIC AND TRANSPORT TERMINOLOGY IN SERBIAN

Summary

The paper outlines a morphosyntactic and semantic analysis of terminological units in Serbian and English, as employed in the fields of telecommunications, postal and air traffic, waterways, road, railways and combined transport and traffic engineering. The aim of the study was to show some weaknesses of the two terminological systems, and to set up the standard status of the considered terms in Serbian. The findings suggest that some nouns, compounds and verbs of motion may have the same meaning or similar meanings in several fields of traffic and transport, that the same lexical unit may convey different meanings in various traffic fields, and that polysemic meanings of one term may sometimes occur within one field of transport and traffic. Apart from polysemy, synonymy on both morphological and semantic levels in the terminological systems under discussion reveals that the two systems are not sufficiently standardized, of which Serbian is insufficiently standardized to a greater extent. It has also been found that Serbian traffic and transport terminological system is characterized by a great number of anomalies, terminological gaps and inadequate translations of English terms, and that many translation equivalents in use still do not have

the status of term. To solve these problems, certain solutions are given, and they are based on the proposed principles of standardization.

Key words: contemporary Serbian and English, morphological, syntactic and semantic analysis, standardization, traffic and transport terminology

Gordana D. Dimković Telebaković

Маријана МАТИЋ¹
Крађујевац

Неда ВИДАНОВИЋ
Крађујевац

О НЕОПРАВДАНОСТИ АНГЛИЦИЗАМА У ДНЕВНОЈ ШТАМПИ

Енглески језик као *lingua franca* несумњиво има доминантан утицај на многе светске језике, првенствено на нивоу лексике, а затим и на другим нивоима. Исто тако, и енглески језик доживљава промене које су последица његовог контакта са другим језицима. Конкретно у односу енглески/српски, српски, као језик са мањим бројем говорника и мањом територијалном раслојеношћу под великим је утицајем енглеског језика као језика даваоца, у смислу продирања великог броја лексема, чија употреба често није језички оправдана. Англицизми се данас веома активно користе у српском језику у свим дискурсима, а поготово у медијском. У нашем раду анализирају се чланци најтиражнијих дневних новина на српском језику у погледу англицизама које дати чланци садрже. У корпусу се, најпре, методом анализе текста, идентификују сви англицизми који се затим класификују према модификованој скали *оправданости*. На основу квантитативне анализе закључује се да новински текстови не садрже велики број англицизама, али да садрже англицизме који нису неопходни у датим контекстима јер не уносе никакву нову нијансу значења нити попуњавају лексичку празнину речју која у српском језику не постоји. На крају, анализирају се могући лингвистички, као и ванлингвистички разлози овакве језичке праксе.

Кључне речи: англицизми, српски језик, језик медија, оправданост

1. Увод

Иако је моћ англистичке културе била изузетно јака још од периода колонизација, Сапир (1921: 201) наводи да је све до 20. века лексиколошки утицај енглеског на друге језике био јако мали. С друге стране, крајем 20. и поготово почетком 21. века ситуација се знатно мења. Енглески језик као *lingua franca* постаје један од језика са највећим бројем како изворних, тако и говорника којима је други или страни језик, па се у литератури назива и *одомаћеним сџираним језиком* (Прћић 2004: 113).

Како у српском тако и у другим светским језицима, многи аутори дали су своје дефиниције појма *англицизам*. У србистици, свакако треба извдојити дефиницију Филиповића (1990: 17), који англицизмом назива сваку реч из енглеског језика која означава неки предмет, идеју или појам као саставне делове енглеске цивилизације који *не морају бити енглеског порекла* али морају бити прилагођене саставу енглеског језика и чинити део његовог лексичког фонда, као и дефиницију Твртка Прћића (2005: 59) који наводи да у уобичајеном значењу, англицизам представља општу реч или везану морфему из енглеског језика која се употребљава у српском, с различитим степеном интегрисаности у његов систем, али да је англицизам и реч, синтагма или реченица чија употреба одражава

1 merimaks@gmail.com

и/или следи норму енглеског језика – ортографску, фонолошку, граматичку, семантичку или прагматичку.

2. Истраживања англицизама у србистици

Бројни аутори бавили су се англицизима у српском језику са различитих аспеката почевши од 70-их и 80-их година прошлог века, све до данас. Међу њима свакако треба издвојити Рудолфа Филиповића (1986, 1990) и његову студију о англицизмима у српском и хрватском језику, као и студије Клајна (1967, 2008) и Бугарског (1996) које у једном ширем контексту проматрају однос језичког садржаја српског и страних језика. Треба поменути и радове о проучавању англицизама у језику струке попут студије Надежде Силашки (2012) о англицизмима у језику економије или Валентине Будинчић (2013) о англицизмима у спорту. Међу најновијима свакако је допринос Ане Петров (2015) у виду докторске дисертације у оквиру које се бавила англицизмима у српском и чешком језику. Посебно у медијском дискурсу, можемо издвојити радове Тошић и Палибрк (2013), као и Чутуре и Ђирковић Миладиновић (2011). И на крају, свакако један од најзначајнијих доприноса кроз бројне студије и радове јесте допринос професора Твртка Прћића (2000, 2004, 2005, 2009, 2011) који се последње два деценије интензивно бави проучавањем англицизама на различитим нивоима, почевши од транскрипције па све до семантике и прагматике.

3. Адаптација англицизама у српски језик

Галински (1991: 195) примећује да је осамдесетих година двадесетог века неологизму из енглеског језика било потребно од два дана до 28 година да се прилагоди језику-примаоцу, док је данас тај временски период сведен на дане или, захваљујући интернет технологијама, сате.

Иако се сматра да је лексика српског језика и даље претежно словенска, англицизми се данас у српском језику користе веома активно, у све већем броју и готово свим контекстима – од свакодневног говора, преко језика медија, струке, науке, итд. Међутим, при свакодневном преузимању ових речи из енглеског језика, сусрећемо се и са бројним проблемима њихове адаптације на различитим нивоима који често резултирају појавом да одређене речи или изрази неоправдано улазе и о(п)стају у српском језику.

Бројне су поделе англицизама у зависности од циља појединачних радова. Навешћемо само примере Пучинија и групе аутора (2012) који праве једноставну поделу према адаптираности на адаптиране и неадаптиране англицизме или поделу Филиповића (1990) на праве и секундарне односно псеудоанглицизме, али је свакако једна од најдетаљнијих подела која англицизме анализира са више аспеката подела Прћића (2004: 113) који предлаже четири основна нивоа са којих се англицизми могу посматрати – према врсти, настанку, оправданости и статусу. За потребе овог рада, користили смо Прћићеву скалу *ојправданости* која англицизме разврстава у пет, односно три категорије, с том разликом што смо дату поделу прилагодили на основу корпуса.

Наиме, у Прћићевој подели од пет категорија, *сасвим ојправданим* англицизмима сматрају се они англицизми који уносе потпуно ново значење и попуњавају неку лексичку празнину у српском језику (попут *факс*, *ЦД*, *шаблоид*, *софтвер*, *џоџинџ*), док се *ојправданим* сматрају они који уводе нову нијансу значења (*дил*, *камбек*, *дисплеј*, *ђус*) и најчешће су у односу хипоним/хипероним са

одомаћеном речју/изразом. Условно *ојравдани* јесу они англицизми који нуде могућност краћег и економичнијег изражавања (*ПР хорор филм, бичволеј*). Код *неојравданих* англицизама постоји могућност превођења садржаја из енглеског језика (*билборд/рекламни јано, сјејс шатил/свемирски авион*), док се *сасвим неојравданим* сматрају они за које већ постоји домаћа/одомаћена реч (*борд, касшин?*). Међутим, важно је додати да Прћић такође сматра да су само три категорије – *сасвим ојравдани, ојравдани и делимично ојравдани* објективне, док су *неојравдани и сасвим неојравдани* субјективне категорије.

Подела сачињена за потребе овог рада састоји се из три категорије чврсто подељене на основу критеријума значења. Наиме, сматрамо да су *ојравдани* они англицизми који уносе *иошћуно* ново значење или појам који до сада у српском језику није постојао, *делимично ојравдани* они који имају само нову нијансу значења, или доносе економичнију употребу јер њихов преводни еквивалент представља фразу или израз који су превише дуги, док категорију *неојравданих* везујемо за преузимање свих термина из енглеског за које већ одавно постоји одомаћена српска реч тако да англицизам представља само непотребни синоним, који у појединим контекстима уноси дозу неразумевања у ширу говорну заједницу. Фактори за употребу оваквих речи/израза најчешће су строго нелингвистички.

4. Разлози за употребу англицизама

Као алтернатива употреби англицизама стоји могућност њиховог превођења и/или преобликовања. Међутим, чини се да је употреба англицизама у великој мери превагнула. Разлози за употребу англицизама, према бројним ауторима, могу се генерално поделити на језичке и ванјезичке.

Од језичких разлога за употребу англицизама неопходно је истаћи тзв. *семантичку мотивацију* тј. *денотацију* односно употребу англицизама како би се задовољила потреба за именовањем нових предмета и појава. Неки аутори овакве англицизме највише везују за поље специјализованих и техничких области (Силашки 2012: 17), док други истичу да за употребу англицизама наспрам преводних еквивалената или постојећих домаћих израза најважнији сегмент није денотација или регистар већ структура енглеског језика (Ониско 2004; Прћић 2009) тј. чињеница да се јединственост енглеског језика огледа пре свега у његовој краткоћи и лексичкој једноставности односно постојању већег броја једносложних, двосложних и тросложних лексема које могу испунити широку лепезу значења у писаној и усменој комуникацији, те је разлог употребе англицизма језичка економичност. Преовлађујућа одлука да се употреби англицизам односи се на чињеницу да је преводни еквивалент најчешће фраза која је веома дуга и нефункционална у односу на кратки, економични англицизам.

Иако је наша скала оправданости заснована на семантичким критеријумима, напоменућемо да се лингвистичким разлогом употребе англицизама сматра и то што енглески језик поседује граматичку једноставност. Она подразумева постојање једноставних, јасних и флексибилних морфолошких и синтаксичких правила комбиновања речи у фразе и реченице. Помињемо ову чињеницу јер су примери са којима смо се сусретали мењали своју оправданост сходно улози у синтагми или фрази, а што ће бити видљиво из доле наведених примера.

Што се ванјезичких разлога за употребу англицизама тиче, битно је истаћи утицај већег обима и интензитета контакта са енглеским језиком, а пре свега употребом масовних медија комуникације. Важнијом нам се чини чињеница

да се англицизам употребљава јер се сматра бржим и ефикаснијим начином изражавања (Дрљача 2006). Наиме, новинари у циљу бржег обавештавања аудиторijума подлежу некритичкој употреби англицизама под изговором недостатка времена, а вероватно и жеље да пронађу одговарајући домаћи термин, па и недостатком језичког умећа.

Најважнији ванјезички фактор употребе англицизама тиче се симболичког значаја који се енглеском језику придаје као језику који је постао симбол свега оног што је модерно, савремено и престижно. Ова тенденција се може приметити и у другим европским језицима. Дакле, англицизми се врло често користе „не због оног што они *јесу*, већ много пре због оног што *представљају*” (Бугарски 2004 у Силашки 2012: 23). Тиме се компликује језичка ситуација и долази до напоредне, неоправдане употребе англицизма и домаћег термина, при чему англицизам не доноси ништа ново у српски језик ни на плану значења ни на плану функционалности, економичности и једноставности. То даље доводи до ефекта опскурности, односно тенденције да се зарад *престижа* користе термини који су непознати ширем аудиторijуму који се на овај начин донекле мистификују и добијају већу вредност која није лингвистички мотивисана.

5. Методолошки оквир

Основна улога медија јесте преношење релевантних информација. Међутим, поред информативне, медији имају и комуникативну али и потенцијално едукативну улогу јер пласирају вредносне системе (Беговић 2015: 63). Узимајући у обзир важност и утицај језика медија на појединца, али и читаво друштво, желели смо да утврдимо у којој се мери и колико оправдано англицизми јављају у језику писаних медија, а конкретније у језику дневних новина које представљају основни облик преношења најширег спектра информација и прилагођене су читавој читалачкој публици.

Завод за проучавање културног развитка Републике Србије објавио је студију *Културне потребе и навике грађана Србије*² у којој се, између осталог, наводи да су четири најчитанија дневна листа у Србији – *Блиц*, *Курир*, *Вечерње новости* и *Политика* (Опачић и Субашић 2016: 153–154). *Блиц* је најчитанији дневни лист који чита 43,6% људи, затим следи *Курир* са 19,8%, *Новости* (17,6%) и *Политика* коју чита готово 10% становништва. Вођени критеријумом тиража/читаности за одабир језичке грађе, одлучили смо да анализу спроведемо на ова четири најчитанија дневна листа у Србији.

Блиц је дневни лист који се објављује од 1996. године и сматра се да је по садржају јако близак таблоидној новини (Митровић, Обрадовић 2014: 151), мада се у њему објављују и чланци озбиљније тематике попут оних везаних за важна друштвена и политичка питања и догађаје.

Дневни лист *Курир* је лист новијег датума који се објављује од 2006. године и сматра се правим примером таблоидних дневних новина (Митровић, Обрадовић 2014: 151) у коме је већина чланака сензационалистичког карактера. За потребе одабира језичке грађе за овај рад најкомплекснији задатак био је проналажење довољно релевантног броја текстова из области друштва/културе у овом дневном листу.

2 Студија је узела у обзир и штампана и интернет издања поменутих дневних новина.

Вечерње новости публикују се од 1953. године и такође имају концепцију новина са забавним и сензационалистичким садржајем, али у мањој мери него што је то случај са листом *Блиц* и *Курир* (Лазих Коњик 2006: 220–221).

Дневни лист *Полиџика* и припада озбиљним новинама (Чутура, Спасић 2016: 7) и најстарији је дневни лист у Србији који се објављује од 1904. и информше о актуелним дневно-политичким и економским темама (Лазих Коњик 2006: 220–221). Врло је вероватно да је управо због овог разлога, односно мањка сензационалистичког садржаја, *Полиџика* на дну листе најчитанијих дневних новина.

Главна истраживачка питања у оквиру овог рада могу се поделити у две групе. Вођени различитим ставовима, од оних да је српски већ одавно постао *англосрпски* па до ставова поткрепљених научним истраживањима да англицизми, упркос субјективним мишљењем, заправо нису толико присутни у српском језику као примаоцу, желели смо да, најпре, утврдимо обим позајмљеног језичког материјала из енглеског језика у медијском дискурсу српског језика. Језик дневних новина одабран је као одговарајући језички материјал због више разлога. Пре свега, ова врста језичког материјала доступна је и разумљива највећем броју људи различитих нивоа образовања, интересовања и друштвеног статуса и једна је од најчитанијих врста језичког материјала. Поред тога, утицај медија на обликовање језичког репертоара појединаца, али и читавих говорних заједница изузетно је велики па је утолико важније да језички садржај ових текстова буде пажљиво одабран. Друга група истраживачких питања односила се на критеријум *ојравданости* англицизама који се појављују у корпусу. Наиме, циљ је био утврдити колико су англицизми који се јављају у језику медија заиста оправдани са семантичког аспекта као и како се успостављају критеријуми на основу којих би се англицизми могли класификовати по поткатегијама у оквиру категорије *(не)ојравдано*.

Како би се истраживање спровело коришћена је комбинација истраживачких метода. Најпре је методом анализе текста вршен одабир одговарајућих лексема из селектираног језичког материјала. Потом је квантитативном анализом утврђен обим и учесталост употребе англицизама у текстовима као и релације у различитим врстама текстова и дневних листова. Квалитативна анализа је употребљена за разматрање врста и типова лексема, као и за анализу критеријума оправданости.

6. Присутност англицизама у дневној штампи на српском језику

Корпус за ово истраживање чинила су електронска³ издања поменутих дневних листова тако што су насумично одабирани чланци из сваког дневног листа објављени на сајту листа у току месеца септембра 2016. године. Анализирани су чланци из четири тематске области – *полиџике*, *спортa*, *друштва/културе* и *хронике*. За сваку од четири анализирани области насумично је одабран по један чланак дневно тј. 120 чланака по дневном листу месечно, или укупно 480 чланака за све дневне листове. Како секције у анализираним дневним новинама немају потпуно истоветне називе и категорије, чланци одабрани за анализу у оквиру овог рада класификовани су у једну од четири категорије на основу садржаја чланка без обзира на категорију додељену у дневном листу. Дужина чланка није била критеријум за одабир тако да чланци у корпусу садрже од 50 до преко 1000 речи, а просечна дужина чланка износи 343 речи⁴.

3 Сви чланци су доступни на сајтовима дневних листова у делу Архива.

4 Просечна дужина чланка добијена је тако што је укупан број свих речи у корпусу подељен са 480.

Како би се прецизно одредили сви англицизми у корпусу коришћено је друго издање *Речника новијих англицизама* (2011). Овај речник садржи преко 950 одредница при чему одреднице имају само она значења која су преузета из енглеског језика а никако сва значења која лексема може имати⁵. Поред значења, у речнику се препоручује исправни облик англицизма на више нивоа, процена интегрисаности у српски, изворни и адаптирани облици, као и примери. Овај речник се такође сматрао одговарајућим јер је заснован је на корпусу који припада језику медија. С друге стране, могућа ограничења овог речника састоје се у чињеници да је већина корпуса коришћена за израду речника настала пре готово две деценије, као и да корпус не садржи стручну терминологију, те се претпоставља да је реални број англицизама на нашем корпусу већи од оног добијеног истраживањем. Такође је за проверу појединих значења одредница коришћен и *Речник српскога језика* (2011).

Као примери англицизама издвајана су само она значења лексема која су у контексту одговарала значењима наведеним у *Речнику новијих англицизама*, док критеријум препорученог облика није поштован под претпоставком да га неће ни сви новинари поштовати, па су одређене лексеме имале три или више облика.

У укупном корпусу од 480 чланака и 164.703 речи констатовано је, са понављањима, 850 англицизама⁶ од чега 138 различитих. Највише англицизама било је у дневном листу *Политика* (315 са понављањима), затим у *Вечерњим новостима* (220), док је број англицизама у *Куриру* и *Блицу* био сличан (161 и 154). Иако је евидентно да се највећи број англицизама јавио у *Политици* и *Вечерњим новостима*, треба имати у виду да су и чланци у овим дневним листовима били најдужи, те да пропорционално укупном броју речи овај број није толико изражен. Наиме, уколико се број англицизама посматра на основу укупног броја речи, може се закључити да је број англицизама у анализираним дневним листовима готово идентичан. Конкретније, у дневном листу *Политика* један англицизам се јавља на 196 речи, у *Вечерњим новостима* на 194, *Куриру* на 182 и *Блицу* на 199. Распоред англицизама по дневном листу и областима дат је у Табели 1.

Дневни лист	Област	Укупан број речи	Од тога англицизама:
Политика	хроника	11490	48
	спорт	15369	109
	култура/друштво	17987	78
	политика	16895	80
Вечерње новости	хроника	9435	20
	спорт	7491	57
	култура/друштво	12718	82
	политика	13165	61
Курир	хроника	5981	24
	спорт	5508	56
	култура/друштво	9216	46
	политика	8700	35

5 На пример, лексема *програм* представљена је само у значењу *комјутерског* програма.

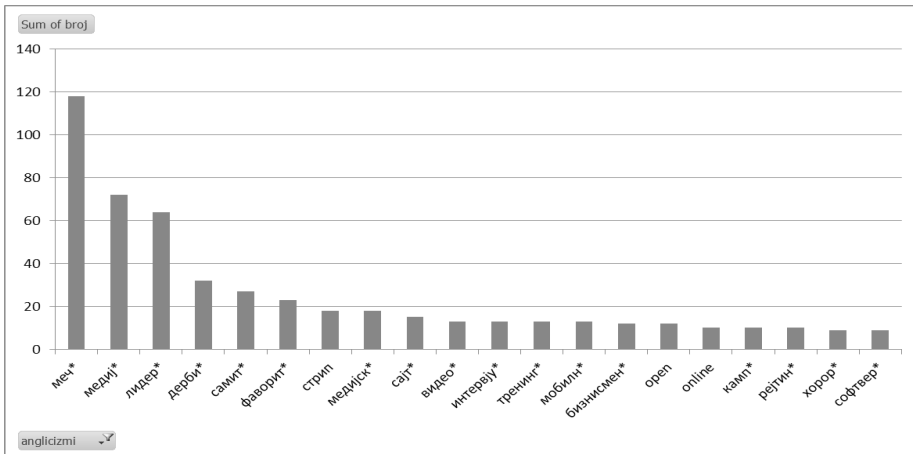
6 Властита имена, називи институција, географских појмова, компанија, робних марки, догађаја итд. нису били предмет анализе.

Блиц	хроника	4728	18
	спорт	6659	69
	култура/друштво	12193	23
	политика	7168	44

Табела 1: Укупан број речи и англицизама по областима у дневним листовима

Анализом по тематским областима дошло се до закључка да англицизми доминирају у области спорта, а најређе се појављују у хроници. У чланцима из области спорта јавио се 291 англицизам, затим следе области друштва/културе са 229 англицизама, и политике са 220, док се у области хронике јавило тек 110 англицизама што је готово три пута мање него у области спорта. Посматрано у односу на укупан број речи по областима, резултати су слични. Један англицизам у области спорта јавља се на 120 речи, у области друштва/културе на 227, политике на 208 и хронике на 287 речи. Једина разлика илуструје се упоређивањем текстова из области политике и друштва/културе, јер се, гледано по укупном броју речи, англицизми нешто чешће јављају у области политике него друштва/културе иако су, квантитативно посматрано, у нашем корпусу англицизми у области друштва/културе бројнији.

Најчешће коришћен англицизам у корпусу јесте лексема *меч* са 118 понављања која се јавила искључиво у чланцима из области спорта. Затим следи лексема *медији*, са 72 понављања, која се јавља у свим дневним листовима и свим областима, а на првом месту по употреби је у свим дневним листовима у области хронике. У области политике најдоминатнија је била лексема *лидер* која је у сваком дневном листу била прва по употреби, а јавила се укупно 64 пута. На Слици 1 приказан је дијаграм са 20 англицизама који су били најбројнији у корпусу са бројем понављања. Такође је значајно поменути да се 69 лексема јавило само једном или два пута у укупном корпусу.

Слика 1: Најбројнији англицизми у корпусу са бројем понављања

Посматрано без понављања, од 138 различитих англицизама, највише их је било у области друштва/културе (76), док их је у области спорта било само 32. Овај податак могао би се објаснити и хетерогеношћу категорија. Наиме, у области спорта, преко 90% англицизама односило се на спортске термине тј. врсте и

називе спортских игара, позиције играча и врсте поена, док је категорија друштво/култура нехомогена и обилује текстовима различите тематике (од извештаја са уметничких изложби до најновијих научних достигнућа), па се англицизми у овој области не би могли једноставно категоризовати у неколико тематских целина. Велики избор тема које су уврштене у област друштво/култура за последицу има и већи коначни број англицизама јер свака од тема садржи одређени број англицизама који се уобичајно јавља у датој подобласти у српском језику.

7. Колико су англицизми данас оправдани у језику дневне штампе?

Полазећи од Прћићеве скале оправданости (Прћић 2004: 120), коју смо адаптирали за потребе ове анализе, анализирани су сви случајеви употреба англицизама у наведеној дневној штампи. Како је раније назначено, у обзир смо узели англицизме наведене у речнику Вере Васић и групе аутора⁷. Такође, предмет рада нису били англицизми који су се јављали у текстовима, а које речник не наводи. Значења англицизама из текстова које смо анализирали такође одговарају значењима из речника.

Желимо да истакнемо и да смо одлуку да ли је употреба неке лексеме оправдана, делимично оправдана или неоправдана, заснивали на семантичким критеријумима, уз консултовање контекста у ком се лексема јавила.

Под *ојравданим англицизмима* подразумевамо оне за које на српском језику не постоји домаћи термин и који означавају нове појмове, појаве и предмете који до сада нису постојали. Оправданим англицизмима сматрамо лексеме *онлајн*, *ДВД*, *ЦД*, *софтвер*, *ријалиџи*, *фаворити*, *икона* (у значењу сличице на екрану која омогућава лакши приступ), *ПР* (у значењу *односи са јавношћу*, али и *особа која се бави односима са јавношћу*), *цез*, *хорор филм*, *ојција* (компјутерског програма), *шрејлер*, *вирус* (компјутерски), *скенирање* јер доносе нове појмове за српски језик који у њему до сада нису постојали. Могуће је да би други аутори имали примедбе на оправданост англицизама *ријалиџи* или *ПР*, јер је њихов фонолошки склоп необичан за српски језик, али смо се ипак одлучили за оправданост њихове употребе вођени контекстом и семантичким критеријумом.

Делимично ојравданим англицизмима сматрамо оне за чије значење постоји појам на српском језику, али њихова употреба доноси нову *нијансу* значења у српски језик и често се односи на неки посебан контекст. Тако под делимично оправдане англицизме убрајамо лексеме попут *дилер*, *икона* (у значењу: изузетно цењена и уважавана особа која симболизује неки покрет, делатност, идеју и сл.), *лобирање*, *андерграунд*, *дерби*, *меч*, *шренинг* (спортска обука). Тако се лексема *дилер* односи на особу која се бави дељењем, расподелом и продајом, али не било каквом већ нелегалног материјала/супстанци. Када је у питању лексема *лобирање*, иако је Васић и др. сматрају неоправданом због постојања устаљеног термина *агишовање*, мишљења смо да је значење само делимично исто, а устаљеност термина *агишовање* дискутабилна, више архаична и ограничена на контексте различите од оних у којима се употребљава појам *лобирање*. Реч *меч* која се на српском односи на све спортове не могу заменити речи *уштакмица* или *штакмичење* у свим спортовима иако се у *Речнику новијих англицизми* то сугерише и овај англицизам сврстава у категорију неоправданих.

⁷ У предговору другог издања аутори се позивају на корпус идентичан оном у првом издању из 2001. године, настао током 1998. и 1999. године.

Поред нијансе у значењу, превод следећих термина на српски језик захтевао би дужу парафразу која није економична за употребу као у примерима попут *рејџинг*, *дерби*, *хит књиџа*, *фаворити*, те смо их сврстали у категорију делимично оправданих. Тако, на пример, реч *фаворити* у значењу *он је фаворити шрке* сматрамо делимично оправданом јер би српски еквивалент значео онај који има предност, за кога се предвиђа да ће победити.

Неоиправданим англицизмима сматрамо оне за које постоји устаљени еквивалент у српском језику и који не доносе никакво додатно значење/нијансу значења, а чија је употреба пре свега резултат ванјезичких разлога као што је потреба да се приближи култури коју сматрамо бољом. Неоправданим сматрамо следеће лексеме и изразе: *ивениш*, *борд*, *шојинг*, *перформанс* (у значењу техничке способности), *дефинициивно* (сасвим извесно, сигурно, несумњиво), *сшар*, *суперсшар бизнисмен*, *скор*, *имплементација*, *хеш-шрик*, *моделинг*, *шренинг* (у значењу обуке за посао), *имиц* (у значењу углед), *голгештер*, *голгештерски* (који се односи на најбољег стрелца), *хорор*, *лидер*, *маркетинг* у функцији придева (нпр. маркетинг менаџер).

Лексема *лидер* у придевској функцији, а у значењу водећи, сматра се неоправданом јер је разлог употребе англицизма искључиво потреба да се буде социјално прихватљивији тј. да се употребљавају лексеме које потичу из културе коју сматрамо престижном и који не доносе ново значење у српски језик. Неоправдан је и са аспекта економичности јер лексема *водећи* није превиша дуга да би отежала употребу.

Иако су одређени англицизми сврстани у неоправдане јер, семантички посматрано, не уносе новину у српски језик, свесни смо њихове распрострањене употребе, пре свега захваљујући утицају медија и све мањем присуству одговарајућег домаћег термина.

Желимо такође да напоменемо, само делимично излазећи из семантичке анализе оправданости англицизама, да се за поједине англицизме у *Речнику новијих англицизама*, било оправдане, делимично оправдане или неоправдане у функцији именице, доследно истиче њихова неоправданост у придевској функцији јер она није у складу са структуром српског већ искључиво енглеског језика (нпр. *маркетинг* менаџер, *сајбер* провала, *фаворити* пројекат, *шојинг* задовољство, *шренинг* камп, *шренинг* тим, *сшар* систем). Време ће показати у ком смеру ће се кретати ова тенденција.

8. Закључак

Захваљујући утицају глобализације, технологије, али и моћи земаља са енглеског говорног подручја, англицизми данас великом брзином продиру у многе језике. Водећи се полемикама у јавним гласилима да је српски језик постао до те мере англицизован да се и изворни говорници понекад не разумеју уколико лингвистички репертоар једног обилује *новијим* англицизмима, желели смо да утврдимо колики је обим њихове употребе у језику дневних новина, као и колико су они у датим контекстима оправдани.

Квантитативном анализом утврдили смо да се један англицизам, у свим дневним листовима, просечно јавља на 193 речи. Овакав резултат показује да англицизми ипак не доминирају српским језиком штампаних медија. Посматрано по областима, англицизми су најприсутнији у текстовима са спортском тематиком, а најређе се јављају у оквиру текстова у области хронике. Овакав резултат

није изненађујућ, јер су текстови у области хронике углавном веома кратки и по правилу садрже само таксативне информације везане за одређени догађај, место и учеснике, док спортски текстови обилују спорском терминологијом која је претежно енглеског порекла. Највећи број појединачних англицизама (без понављања) установљен је у области друштва/културе што се може објаснити дужином чланака у овој области, али и хетерогеношћу саме категорије.

Резултати квалитативне анализе која се заснива на семантичким критеријумима указују да на избор англицизама утичу и језички и ванјезички фактори. Како се српски језик и даље буде мењао под утицајем енглеског језика, што је потпуно природан процес, јер језици у контакту одувек утичу једни на друге, тако ће поједине лексеме и изрази прелазити из једне у другу категорију, а могуће је да ће се у оквиру категорије делимично оправданих јавити и нове подкатегије.

Да реч из енглеског језика постане део неког другог језика-примаоца није нова нити неуобичајна тенденција, али је на нивоу језичке политике потребно поставити јасне критеријуме које лексема или израз мора задовољити, на семантичком, али и другим нивоима, како би званично постала део језика-примаоца и била у потпуности интегрисана у његов систем.

ИЗВОРИ

Блиц – <http://www.blic.rs/Arhiva>

Вечерње новости – http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/arhiva.347.html

Курир – <https://www.kurir.rs/arhiva/>

Политика – <http://www.politika.rs/scc/clanci/arhiva>

ЛИТЕРАТУРА

Беговић 2015: В. Begović, *Upotreba rodno osetljivog jezika i prikaz žena u štampanim medijima u Srbiji*, *Časopis za komunikaciju i medije*, број 35, година 10, 59–80.

Бугарски 1996: Р. Бугарски, Стране речи данас: појам, употреба, ставови. у: Ј. Планкош и др. (ур.), *О лексичким позајмљеницама*, Градска библиотека, Суботица; Институт за српски језик САНУ, Београд: 17–25.

Бугарски 2004: Р. Бугарски, *Jezik u društvu*, Београд: XX век.

Будинчић 2013: В. Будинчић, О новијим англицизмима у спортском терминосистему, Зборник радова са IV научног скупа Младих филолога Србије, *Савремена проучавања језика и књижевности*, Филолошко-уметнички факултет, књига 1, 229–240.

Васић² и др. 2011: В. Vasić, Т. Prčić, G. Nejebauer, *Di you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*, друго издање, Нови Сад: Zmaj.

Вујанић и др. 2011: Милица Вујанић и др. *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад.

Галински 1991: Н. Galinski, *Americanisms, Briticisms, Canadianisms, New Zealandisms, and Anglicisms in contemporary German* – In: *Languages in Contact and Contrast*, Mouton, 195–220.

Дрљача 2006: В. Drljača, *Anglizmi u ekonomskome nazivlju hrvatskoga jezika i standardnojezička norma*, *Fluminensia* 18 (1): 65–85.

- Лазих Коњик 2006: И. Лазих Коњик, Структура, функција и лексикографска обрада перифрастичних предиката, *Зборник Маџице српске за филологију и лингвистику*, бр. 49, књига 1, Нови Сад, 219-304.
- Клајн 1967: I. Klajn, Strana reč – šta je to? *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 10: 7-24.
- Клајн 2008: I. Klajn, Purizam i antipurizam u srpskom jeziku, *Južnoslovenski filolog*, Beograd.
- Митровић, Обрадовић 2014: M. Mitrović, N. Obradović, (Mis) Use of Anonymous Sources in the Tabloids in Serbia: A Comparative Analysis of the Content of Serbian Tabloids *Blic* and *Kurir*, *Facta Universitatis Series: Philosophy, Sociology, Psychology And History* Vol. 13, No 3, 147-158.
- Ониско 2004: A. Onysko, *Anglicisms in German: from iniquitous to ubiquitous?* *English Today*, 77 (20): 59-63.
- Опачић и Субашић 2016: Б. Опачић и Б. Субашић, *Културне потребе и навике грађана Србије*, Завод за проучавање културног развика Републике Србије, Београд, доступно на: <http://zaprokul.org.rs/wp-content/uploads/2017/03/Kulturne-potrebe-i-navike-gradjana-Srbije.pdf> 10. 1. 2017.
- Петров 2015: A. Petrov, *Klasifikacija i formalna adaptacija anglicizama u srpskom i češkom jeziku u modnom diskursu*, Masarykova Univerzita, Brno, doktorska disertacija.
- Прћић 2000: Т. Прчић, О синдрому миленијумске бубе и језику англосрпском, *Južnoslovenski filolog*, Beograd, 56/3-4: 867-873.
- Прћић 2004: Т. Прчић, О англицизмима из четири различита али међуповезана угла, *Zbornik matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVII/1-2, Novi Sad, 113-129.
- Прћић 2005: Т. Прчић, *Engleski u srpskom*. Zmaj, Novi Sad.
- Прћић 2009: Т. Прчић, Linguistic factors behind the global spread of English. u: *Jezici i kulture u kontaktu – zbornik radova* (ur. Igor Laketić, Nataša Kostić), Podgorica: Institut za strane jezike, 110-116.
- Пучини и др. 2012: V. Pulcini, C. Furiassi, F. R. González, The lexical influence of English on European languages, in: *The Anglicization of European Lexis*, (eds) C. Furiassi, V. Pulcini, F. R. González, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Сапир 1921: E. Sapir, *Language: An Introduction to the Study of Speech*, New York.
- Силашки 2012: N. Silaški, *Srpski jezik u tranziciji – o anglicizmima u ekonomskom diskursu*, Beograd: CID Ekonomskog fakulteta.
- Тошић и Палибрк 2013: Т. Тошић и И. Палибрк, Anglicized language of the Serbian newspapers, у: *Српски језик* (ур. Р. Симић), XVIII, Београд: Филолошки факултет, 525-540.
- Филиповић 1986: R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb; Školska knjiga, Zagreb.
- Филиповић 1990: R. Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*, Zagreb.
- Чутура и Ђирковић Миладиновић 2011: И. Чутура и И. Ђирковић Миладиновић, О новијим англицизмима у медијима, у Ковачевић Милош (ур.), *Наука и политишка*, Источно Сарајево: Филозофски факултет, Пале, 153-168.
- Чутура и Спасић 2016: И. Чутура и Ј. Спасић, Средства исказивања временског оквира у новинској вест и новинском извештају, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини*, 46, 4, 3-22.

UNJUSTIFIED ANGLICISMS IN SERBIAN DAILY NEWSPAPERS

Summary

The English language as a *lingua franca* undoubtedly has a dominant influence on many languages, primarily on the lexis level, but also on other levels. On the other hand, English experiences changes that are the consequence of its contact with other languages. Concretely, in English/Serbian relation, Serbian, as the language with a smaller number of speakers and territory, is under huge influence of English as the source language because of the great number of lexemes which usage is not often linguistically justified. Today, anglicisms are very actively used in the Serbian language in all discourses, especially in the language of media. Our paper analyses articles of the most popular daily newspapers in Serbian regarding anglicisms that the given articles contain. We first identified all anglicisms in the corpus that were then classified according to the modified *justification scale*. It was concluded that newspaper articles contain a great number of anglicisms that are not necessary in the given contexts because they neither introduce new meaning nor fulfill lexical gap with a word that does not exist in Serbian. In the end, we analyzed possible reasons for such language practice.

Key words: anglicisms, Serbian, the language of media, justification

Marijana Matić
Neda Vidanović

Јадранка Ж. МИЛОШЕВИЋ¹
*Завод за унапређивање образовања и васпитања
Београд*

НЕКЕ ОСОБЕНОСТИ ЛЕКСИКЕ РАТКА МАРКОВИЋА РИЋАНИНА У ЗБИРЦИ ПЕСАМА РУВИМОВЕ ВАСКРСНЕ ВЕРИГЕ

У раду је проучена употреба онеобичајене лексике која доприноси сугестивности и експресивности језичког израза. Прикупљена лексичка грађа из збирке песама *Рувимове Васкрсне вериге* Ратка Марковића Риђанина² разврстана је у четири категорије на основу различитих критеријума раслојавања лексике. При лексичкој анализи узето је у обзир њихово основно и текстуално значење. Циљ истраживања јесте да се утврди у којој мери се употребом одређене лексике унапређује стилски израз са циљем аутентичног дочаравања атмосфере расељавања једног народа и постизања пародијско-иронијског ефекта. Заснивајући разумевање стихова на денотативном и конотативном својству појединих лексема, не занемарује се чињеница да је језик само средство изражавања експресије, што је карактеристично за изучавање језика књижевног дела, који се поклапа са стандардним језиком, а који се од њега у некој мери у одређеним сферама употребе разликује.

Кључне речи: лексема, раслојавање лексике, језик књижевног дела

1. Увод

Предмет рада чини језичка грађа из збирке песама *Рувимове Васкрсне вериге* Ратка Марковића Риђанина и њена лексичка слојевитост. Лексика је издвојена из општег лексичког фонда на основу раслојавања лексике према критеријуму времена (историзми), сферама употребе (старокњижевна лексика – славенизми, термилошка лексика), нормативности (кованице, неологизми, поетска лексика) и експресивности (аугментативи, сугестивна лексика, необична).

Лако је уочити да је у збирци веома фреквентна старокњижевна и поетска лексика. Стављањем речи у одређени контекст, Риђанин јој даје значење исто њеном денотату када хоће да нагласи и учврсти идеју о постању, и супротно њеном денотату, када жели да опомене људски род да се сети себе и старозаветног греха. Главни циљ рада биће да се класификацијом лексичке грађе и упоређивањем основног значења лексема са значењем које добијају у самом тексту што верније опише Риђанинов стилистички поступак употребе старокњижевне лексике религијског карактера у функцији сигнализације човекове потребе за одређењем и сврхом постојања у егзистенцијалном смислу³. Истражује се у којој су мери

1 jadrantalara@gmail.com

2 Ратко Марковић Риђанин је савремени српски песник и приповедач. Познатија дела су му збирке песама: *Међа*, *Бајке по Сизифу*, *Невини Наум*, *Оштре воде*, *Преврнућа чаша чистине*, *Трка лишће*, *Рувимове Васкрсне вериге* и прозно дело *Маврикије*. Рођен је у Виојору код Сребренице, у средини која је неговала еписко стваралаштво, хероизам и чист језички израз.

3 Тематске одреднице поезије Р. М. Риђанина потпуније објашњава М. Бандић: „Већ као прави модерни песник иде ка суштинском и најбитнијем, ка егзистенцији, опстанку, постојању човека, ствари и света, па и саме песничке уметности, при чему партиципирају историја и национална традиција, завичајни мотиви, фолклор, космичко-митски и свакодневни живот и трагизам,

значења анализираних лексема подударна са значењима у речнику, каква им је функција и којих лексема има највише.

Када језички израз има за циљ да естетизује обичну комуникацију, значи да се испод површинског слоја неке речи налази порука као систематизована целина различитих значења. Неке се од њих могу открити лако, а друге су скривене у разним лексичким слојевима. Језички знакови само су симболи који не означавају исто ван књижевног текста и у тексту самом. Зато је веома важно посматрати их не само како су дефинисани у речницима него и које семантичке реализације остварују у контексту или у додиру са другим лексемама у стиху, третирајући их тада као стилеме.

Одабрана збирка песама представља веома богат језички корпус изазован за лексичко-семантичко, али и лингвостилистичко тумачење. Зато се стилематична грађа⁴ посматра и са морфолошког и са лексиколошког становишта не занемарујући ни стилематично разматрање и разумевање језичке јединице.

2. Методологија истраживања

Приликом класификације лексичке грађе, пажња се најпре посвећује речничком тумачењу прикупљених лексема, а потом се разматра како се оне реализују у контексту. У раду се прави разлика између микроконтекста и макроконтекста, при чему се под микроконтекстом подразумева најчешће реченица или синтагма извојена из песме, а под макрокосмосом се подразумева читаво стваралаштво поменутог песника. Тако се лексема проналази у речнику, а потом се објашњава њена семантичка реализација у песми, односно колико се од те семантизације одступа у контексту.

Књижевна критика се углавном до сада бавила песничким стваралаштвом Ратка Марковића, али проучавајући особености његовог дела са књижевнотеоријског становишта. Знатно је мање писано о песниковом језичком изразу. Иако има покушаја језичке анализе, у којима се помињу најфреквентније лексеме, гномски и елиптични израз, констатујемо да нема довољно радова који осветљавају богату језичку ризницу у поезији Ратка Марковића⁵.

духовност и слобода, мисаона и хумана универзална зебња пред необузданом и грозничавом политичко-социјалном стварношћу и драмом 20. столећа” (Бандић, 1996: 63). Са идејом духовног уздигнућа слажу се и други критичари: „На ходочашћу најсветијем изван наше матице српскоме манастиру били су многи значајни српски песници. Виђено и доживљено пробудило је песничку искру у њиховој души и, вером окрилаћени и узнесени, они су се огласили песмама које се сливају у *хиландарје*” (Стојковић 2006: 93).

4 „Под стилематичном лексиком подразумевамо стилски маркирану лексику, лексику што се може подвести под стилеме као минималне јединице стилског појачања. Стилематичност стилеме препознаје се или у структурном (формалном) или у семантичком (значењском) онеобичајењу неке лексичке јединице. Да би нека лексема била препозната као стилематична, она мора „изневјерити” или своју основну (општеупотребну) форму или своје основно (узурално) значење” (Ковачевић 2013: 116).

5 Извод из критике: „Може ли се ноћ разбити погледом? Јесте ли поглед глед (нешто што, гледано и само, гледа; поглед који се стреловито баца али и рававо прима читавим телом и раскриљеним духом)? Може ли се мрак *оданити*, и чиме ако је то могуће? (Стојковић, 2006: 97). Питања овога типа не доводе до конкретног осветљава језичких недоумица. Указује се на значај лексике, али се она не анализира са лингвистичког становишта.

3. Анализа корпуса

Језички корпус је анализиран према посебним критеријумима, заснованим на раслојавању лексичке грађе према времену, територијалном одређењу, сфери употребе и нормативности.

3.1. Раслојавање према критеријуму времена (историзми)

Према критеријуму времена настанка или употребе појединих лексема, издвајају се историзми и архаизми.

Сашрај је историзам „покрајински намесник у Персији” који је као грецизам ушао у наш језик. Потврђен у РМС наводи се са фиг. семантиком „самовољан и окрутан човек, деспот”. У стиховима: Пред нама *сашраја* миротворе. / Од нас скривају нас (2015: 41) лексема је стилистички маркирана иронијом. Онога ко је одговоран за масовно страдање народа, које је продукт погрешног тока историје, називају миротворцем, а не злочинцем. Песник не дозвољава могућност правдања страдања страдањем и песничким криком жели да пробуди разум и код страдајућих и код страдалника.

3.2. Раслојавање према сфери употребе (старокњижевна лексика – славенизми, терминолошка лексика)

Остаци старије књижевнојезичке традиције своју потврду налазе у употреби славенизама⁶. Како у основи поменутих језика, српскословенског или руског, стоји старословенски језик, не може се поуздано одредити којем слоју припадају поједине лексеме из обрађеног језичког корпуса. Стога ћемо их наводити у групи славенизама.

Славенизам са рускословенским (руским) гласовним особинама свакако је *двери* у коме се полугласник предњег реда вокализовао у *е*. Наводимо стих из песме: Дигните царске *двери* на брдо да се брдо смири! (2015: 30). Именица *двери* је потврђена у РСАНУ као *pluralia tantum*, пореклом из рускословенског језика. Основно значење је дефинисано као: *средња двокрилна вратица на олтару у православној цркви*. Друга семантичка реализација именице односи се на врата: И година седма дође, | Отвори му школске *двери* (Змај 3, 255). У Марковићевом делу *двери* имају значење царске, часне пречасне, јер стихови који претходе указује на то: О Јевдокљаниии! Урежите крик у кам. *Уждитије* (опет славенизам) имена спала из имена на светилиште (2015: 30). Може се протумачити као: О, хришћани! Угасите (утрните) имена на светом месту као да свећу гасите и тај пламичак уждите као живот што згасне. Градацијски низ осећања завршава се заветом који песник поставља: Опевајте *васкрснуће* ватрама и коленима! На тај начин семантика царских *двери* помера се према синтагми рајске *двери* означавајући улаз у рај.

Славенизам *свешћилиштије* у РСАНУ означен је као *свешћо место; храм, олшар*. Употребом ове лексеме песник поставља преда се циљ, а он се састоји у томе да се укаже на смисао страдања жртава и на обавезу покољењима да их памте, палећи свеће на светом месту као што је храм.

6 Под термином *славенизам* наводимо речи словенског порекла које припадају редакцијама старословенског језика, било српској, било руској, али не припадају српском народном језику (Младеновић 1984, Суботић 1989). Нешто другачију поделу дао је Данко Шипка. Према заједничком критеријуму „словенски извор”, класификација славенизама се реализује тројако у виду: црквенославенизама (*вас, сабор*), русизама (*васкрснути, Васкрс*) и бохемизама (*наслов*) (Шипка 1995: 86–87).

Верујући у част палих сународника на правди бога, бранећи огњиште, песник страдалницима прориче посвећење. Деривациона форма *васкрснуће* настала је од глагола *васкрснути* у чијој је основи Васкрс. У РСАНУ и у Вуковом Српском рјечнику забележено је Васкрсње као црквенословенизам, у значењу Васкрс, односно Ускрс (односи се на велики хришћански празник). Поменути славенизам је захватило србизирање наставка *-није* у *-ње* (изворно би било *васкрсеније*).

Употреба твореница са основом *васкрс-* има смисла јер песник има могућност да жртвовање изгинулог народа узнесе на ниво историјског страдалништва дајући печат времену које се не сме заборавити. Васкрсење се доживљава као поновно рођење те тако лирски субјект (Рувим) васкрсава у љубави: *Васкрсава* ме цвет из звезде заоране у земљу (2015: 27). Васкрсење Рувимово провејава не само као реч већ и као општи дух читаве збирке песама не би ли у последњој кулминирао у побуну и крик очајника: *Васкрсавам стрелом затегнут / у погашеним птицама даљинама / васкрсавам у роду рода / у дробилици где кам заборави да је што је / васкрсавам у ногама што не стају на ноге / Васкрсавам с главом у води / у нашим пораженим нашим / у оцу укопаном у оца / у случају који није случај / у цви који ме сања / у метку што ме промашио / у осмеху који ме спасио очевом опоменом: / Ни празној не дај на себе! / Васкрсавам Тебе у себи!* (2015: 52). У последњем стиху песник се обраћа Творцу (Господу) јачајући дух и веру у себи.

Када лирски субјект, Рувим, схвати да су искушења са свих страна и од многих људи, видовна и невидовна, окреће се себи да пронађе мир, осећа се као грешник у исповести. Славенизам *грешник* посведочен је у РСАНУ са значењем: онај који чини грех, грешан човек. У фигуративном значењу грешник је онај који је у некој невољи, који побуђује сажаљење, бедник, несрећник.

Песник призива сав српски род да се нађе у невољи, помињући топониме Потарје, Дурмитор и Бистрицу. Хоће да раскринка непријатеља, да га смањи, да укаже на његове намере. Оне су проказане стиховима: *Сенка из сенке вади врата из врата. / Вади злато из злата. / Из човека *чувство** (2015: 12). Песников вапај се може прекомпоновати: Само немојте човеку да истргнете чувство (славенизам) јер онда човек престаје бити човек. Када се лиши осећаја, човек постаје ствар. *Чувство* је у РСАНУ потврђено као психички процес или стање које одражава различит, позитиван или негативан однос према бићима, стварима и појавама, оно што се осећа, осећање.

У оквиру славенизама наводимо и заменицу *вас* у значењу 'сав' са функцијом разигравања осећања и ослобађања израза од непотребних понављања. У стиховима: *Ноћас сам музикант носим од себе већи инструмент – бас / у саставу састав сам вас собом сам / Излазим на чистину к'о напуштена ватра* (2015: 9).

Лексема *днес* је славенизам са значењем данас. Међутим, дубље и одређеније тумачење не може се разумети без контекста: *О, какав пуче грех! Пуче Пушкин на хуљиндан. / О, какав удес удеси Љермонтова! / И *днес* јес на нишану најбољи нам њам / О, зар је ломача чиста небеска погача? Суштински се у наведеним стиховима пева о страдањима песника и о томе како су страдали Пушкин и Љермонтов бранећи част; јавља се визија по којој ће, као по судбински предодређеном пророчанству на исти начин и овај песник страдати. Сетивши се молитве хришћанског света (*Оче наш*) и стихова *хлеб наш насушни дај нам *днес**, песник се у очају потајно моли Богу и само што не зацвили пред стихијом губилишта тужећи и јадикујући: *Зар је ломача хлеб наш насушни? Зар је то наше исцељење?**

3.3. Терминолошка лексика добија фигуративно значење.

Коловрати. У стиховима: Падобранци ме подижу с ребра потонуле лађе. / Коловрат ме учртвава пучином. Фигуративно значење лексеме *коловрати* у РСАНУ потврђено је као: сплет или хаотично смењивање појава, догађаја; круг, понављање сличних збивања, ситуација. У песничком изразу Марковић узима фигуративно значење као полазно, а на основу тога додаје и асоцијативно. Рувим је захваћен вртлогом историје, неумитним страдањем, при чему је и његов живот, као и сваки други, само живот бродоломника. Он је изгубио све, морска му је (историјска) неман све однела. Он је неко ко преживљава потоп, а да је јоште жив, сведочи чињеница што је учртан пучином. Замислимо ли тога дављеника, који није стигао да све што има и зна подари своје роду, онда се посматрачу са обале чини да усред мора и морског вртлога види још само тачку која се немилосрдно бори да поживи.

Колајдер – термин преузет из физике; под њим се подразумева врста акцелератора у којима се две врсте честица истовремено убрзавају и међусобно сударају. На овај начин остварује се много интензивнији судари него они када је мета непокретна. У симболично-семантичком смислу контекстуално значење *колајдера* јесте људски изум којим су две различите вероисповести у судару, при чему је споља подстакнут њихов сукоб и распирена мржња. Оно што разликује човека од животиње јесте душа, а кад се душевни и духовни створ узвиси над историјском немани, онда буде разапет на крст, онда иде самопосвећењу. Стиховима се потврђује: Наука лови рупу где се крије крај историје великог у великом. Малог у малом. / Кад душа из колајдера излети: на крст свети! (2015: 55).

3.4. Раслојавање према нормативношћу (кованице, неологизми, поетска лексика)

Лексеме које одступају од стандардних или које добијају карактеристике индивидуалних, сврстане су у категорију лексема које се разликују од нормативних било на семантичком било на структурном нивоу.

„Неологизми, окационализми, потенцијална лексика”, као и славенизми, „представљају лексику која у језичком стварању, па тако и у песничком језику, јесте нека врста индивидуалне креативности и „експериментисања” са творбеним, морфолошким и семантичким потенцијалима српскога језика, и то како у сегменту домаћих, тако и у сегменту позајмљених творбених елемената” (Ристић 2012). Примери су, појашњава Ристић, у највећем броју стилски маркирани. Неологизми се често поклапају са кованицама⁷. Известан број неологизама⁸ представља изразито особену језичко-стилску карактеристику ове збирке. Потврду стилске маркираности неологизама износи Ковачевић: „Њих, за разлику од узуалних конкурената, карактерише појачана изражајност, тако да у књижевно-умјетничком тексту увијек имају статус стилема” (Ковачевић 2013: 127).

Такав је *безнадежник*, потврђен у обама речницима (РСАНУ и РМС), као онај који је изгубио сваку наду, очајник. У Марковићевој поезији тај очајник је сликар Агапије што је принуђен да материјализује уметност не би ли преживео

7 Кованице су, према мишљењу Ј. Маринковић и В. Николић (1999), подврста неологизама и карактеристичне су најпре за песнички језик, односно за књижевноуметнички функционални стил.

8 Неологизам (грч. нов, говор) – новотворена ријеч према постојећим узорцима и од расположивих језичких творива; често се н. не стварају, већ се готови узимају из других језика као позајмљенице или туђице. У неким се језицима у н. убрајају и кованице (РКТ: 521).

глад: За сликара Агапија тврде да је из подземља. / Потврђују га кромпири безумља окачени о *безнадежника*. / Та Агапијева слика Марту из Марте изгони (2015: 13).

Сличног је значења и *жалобник*. У стиховима: Жалобник мре над собом. Над тобом. Над децом. / Над земљом. Над небом. Над светом светова (2015: 38). По дефиницији то је онај који је у жалости; онај који учествује у нечијој жалости – при посмртним обредима (РСАНУ и РМС). У песми је жалобник песник који жали над собом, у обесмишљеном времену, униженом стваралаштву, обеснаженом духу и моралу.

Премда је лексема *веселник* (води порекло од варваризма *веселик*) потврђена у речнику као онај који је расположен, весео, срећан, весељак, у стиховима њена семантика иде у правцу 'онога који изазива сажалење, саучешће, несрећник, јадник'. Говори се о погрому једног народа, о несталим људима који нису ни живи ни мртви, којима се губи сваки траг. Наводимо стихове: Увире у себе траг нам трага. / Земљом теку веселе ватре. / Веселнике пожар у прсима подиже. Иронијом *веселе ватре* осећа се песникова побуна у име мртвих спаљених веселника, тј. несрећника. Слична семантизација као и код лексеме *безнадежник* (*безнадник*). Лексема је употребљена у циљу остварења ироније.

Крајњи песимизам доминира у стиховима којима је опевано узалудно Рувимово надање: Данас Рувим гледа брата на путу просута с краја на крај времена. / Изашао на пут опран зраком светлице. / Мртвом надом покрио лице жеђи. / Тако се топе блеђи од своје сене с надом у *торби ненада* (2015: 35). Семантичка одредница из речника је поклапа са тумачењем стихова у смислу осећања потпуне безнадежности, одсуства наде, безнађа. Не ради се само о сумњи нити о негацији наде, него о вишем ступњу безнадежности и узалудности надања. Главни конституент синтагме *торба ненада* има прилошко, количинско значење, јер није у питању прегршт безнађа него читава торба. И последња нада умире, а несталога прекрива вео ненада да ће га ико икада пронаћи.

У вези с тим је семантизација лексеме *неповраћник*, дефинисане у РСАНУ као: онај који се неће (по)вратити, за кога нема повратка. Песник се немоћно пита у чему је грешка његовог живљења и свих оних чије су мајке училе децу који је прави пут, а то је пут морала, вере, духа и поштења. Налазимо потврду у стиховима: Мајке су на овој стази онемели споменици изглачани причом. / К'о испод кучке испод наше Мајке односе пород. / Овом истом стазом која не силази са стазе испратила ме мајка у свет. / Неке мајке и данас чекају немо повратак *неповраћника* с друге обале света (2015: 22).

У стиховима: Каква то земља укоренењу је псе и заторнике док народ пада преко обала свету иза света? / Каква је то земља у којој су куће погашене, а гробља у градове усправљена? (2015: 56), побуђује пажњу још једна онеобичајена лексема. *Зайторник* је у РСАНУ онај који затире, тамани, уништава, упропашћује, уништавалац, упропаститељ. Исто значење реализује у поетској функцији с тим што се у контексту јавља уз реч *пси* са појачаном конотацијом јер то могу бити пси рата, а они су немилосрдни у пустошењу, историја је показала. Да су заторници – загирачи, разуме се из наредног стиха у коме су куће погашене (животи су погашени), а гробља су више грађевине од некадашњих кућа јер су оне (куће) спаљене. Метафором *куће погашене* уочава се да су у пожару куће изгореле, да ни у њима ни на згариштима нема чељади, нема облика живота.

За разлику од значења која су потврђена у РСАНУ, а односе се на реч *незнан*, ова лексема значењски је ближа лексеми стихија, него наводима из речника:

неки крај, предео за који се не зна где се налази, односно какав је, непознат крај; уопште оно што је непознато, неизвесно, неизвесност. Из лексичког језгра издваја се само сема *неизвесно*, али се она потпуно осамостаљује и преузима улогу архисеме која се доводи у везу са значењима: стихија, сеоба народа, неконтролисани метеж, махнито, насилно и обезглављено исељење једног народа. Песник каже да је Рувим откривао своју чергарску природу алудирајући притом на припадника лутајућег народа који упева да свије гнездо ма где га на кули земаљској протерали. Рувим је даље: „израћао из земље, увирао у недрима неке далеке пене, у недрима незнани неке узавреле. Незнан га носи” (2015: 49). Кад песник каже *незанан га носи*, као да је помислио: река га носи, бујица, нешто што се дешава против његове воље, стихијски и непредвидиво. У складу са првобитним значење, свакако је нешто непознато и неизвесно.

Основно значење из речника, кад је у питању лексема *врвез*, задржано је у поетском изразу као: кретање, промицање великог броја људи или предмета, тискање, гунгула, комешање и сл. У пренесеном значењу осећа се конотација која је више везана за рој пчела него за људе: Сунце за гору, врвез уз гору. / Земља у земљи ври. / Гладна торба гута дан за даном” (2015: 54). Као да је реч о мравима у чему је персонификована сема *дезоријентација*, односно немоћ човекова да утиче и промени историју и страдање.

Трећи лексички слој чини поетска лексика.

Назив поетизам Р. Симеон (1969) дефинише као „пјеснички елемент, пјесничко обиљежје и пјесничка реч или израз”, а поетску лексику као „пјеснички фонд ријечи, рјечник пјесничкога језика”. Може се рећи да је поетска лексика ретко употребљава изван књижевноуметничког функционалног стила (Симеон 1969.).

Функцију лексема одређујемо употребом у контексту, што значи у слагању или неслагању са значењем у речнику.

Лексема *блеђ* се у речнику јавља у форми *блећан* ијек. *блећан*, -а, -о *дем. и хип. од блед*; исп. *бледан*, *блећан*, *блећашан* (РСАНУ). У поетској функцији ова лексема синонимна је са *бледило*, али је то израз за једва видљиву боју која је прозирнија и *блећа* од сенке саме. Као незнатна мрља више у духовном него у материјалном облику. Тој успомени претходи велико *безнађе*: Данас Рувим гледа брата на путу просута с краја на крај времена. / Изашао на пут опран зраком светлице. / Мртвом надом покрио лице жеђи. / Тако се топе *блећи* од своје сене с надом у торби ненада (2015: 35). Облик *блећи* римује се са обликом *жеђи*.

Лексема *жал* има оба рода и потврђена је у речнику као песнички израз са значењем жалост, сета, туговање, чежњиво туговање (РСАНУ). У стиховима је поетизам метафорично употребљен: Знак заседе подиже шуму до неба. / Пред заседом жал зри мојим лицем (2015: 35). У значењу: Моја је жалост дуготрајна и чини се као да је толико дуго исписана на лицу да је сазрела.

Поетизам *ћушња* наведен је помоћу два квалификатора: *ћутња*¹ ж стање кад се *ћути*, *ћутање*, *шутња*; *ћутња*² ж стање кад се *ћути*, *осећа*, *осећање* (РСАНУ). У песми *Варка Иве Андрића* наводи се: Шилте пашино *њија* ме небом. / Смех Ђорканов у подсмех ме понире. / Онда ме Аника стере на *ћилим ћутње*. / Покрива ме топот и алакање (2015: 20). Контекстуалност омогућује друкчије тумачење. *Полазећи од реализације архисеме ћутање и семе ’љубавно осећање’* контекстуално значење се проширује и то *ћутање* није *љубавно условљено* него *егзистенцијално* јер Аника га стере (отресе се од њега). То *ћутање* мора бити заветовано нечим јер може бити погубно ако се проговори. Да је угрожена *егзистенција*, показује наредни стих, који је написан у Попином стилу, алудирајући на зографа што ствара

под претњом коњице ноћи. Тако и Рувим ствара историјску епопеју о незабораву изгинућа. Даље, у стиховима: И уста пуна *ћуиње* помињу уз Перу и Симу. У колиби на омчи освануо [→ Пера се обесио] (2015: 33). Још једна потврда о ћутању као нечем неизбежном и једино могућем да би се сачувала глава на раменима: Говор над Мрамором мирише. / Опевали Крндеља груменом ћутње (2015: 29).

Многа су страдања коренима одређена. Песник осуђује помаму, бахатост, незајажљивост. У ту сврху помиње *искон*, лексему синонимског одређења као генетски код или архетип у понашању, нешто налик прапочетку. У вези с тим говори о греху прародитељском: Прамен искони избија. / Подсећа је метла на претка. / Ко метеор мео путеве (2015: 46). У речнику ћемо се послужити другом одредницом: *искон*², -а, -о који сеже у далеку прошлост, врло стар, давни, давнашњи (РСАНУ).

У стиховима *урежише крик у кам*, мисли се на то да треба овековечити па-тњу, урезати је у споменик, уопштити у дело, подићи знамење. У РСАНУ означена је као песнички израз лексеме камен. Други пут употребљени поетизам *кам* је само средство у рукама надмоћног. Навикнути да камен, односно кам, представља нешто моћно и чврсто, семе *сишан* и *који се меље* померају семантизацију у супротном смеру од архисеме, у употреби: васкрсавам у роду рода / у дробилици где кам заборави да је што је (2015: 52). Лексема *камен* онеобичајена је управо у конструкцији са атрибутом крвав, а односи се на споменик који је срушен, па према томе, и да није камен, проплакао би крвљу, као неко ко је у ранама: Чујем шапат оне која изнесе из ратне вреве крвав камен и мене (2015: 27). Деривациона варијанта у синтагми камна суза јавља се у значењу окамењена: К'о суза камна висила је на свом чуђењу због мога корака који се не осврће (2015: 28).

Поетизам *јев* у речнику има значења: 1. извођење мелодичних тонова гласом, 2. певање птица певачица, 3. песма. Али, у контекстуалној лексици није реч о песми која се буди јутром. Ово је јутро распетлано, нема петлова да јутром буде домаћине. Ово јутро брије (коље) домаћине. Ова је песма пев, значи глува песма без мелодије, само наговештај тужења муклим гласом. Из поетског материјала: Неки врисак ме избацује из себе. / избачен из подземља прштим местом без места. / Исп'о из безума бријем јутро распетлано с прага на праг (2015: 28).

Лексема *јлам* односи се као у РСАНУ на пламен. Употребљена је као да је писана у славу слава, у славу трава и Таре и Потарја који доносе слободу и спас избеглима. Песник каже у заносу спасења српскога рода: Потарјем смарагди с неба промичу кроз рајски плам трава, топола и оштрица стена. / Борови плешу јесењу мелодију мириснију од вечне ватре (2015: 12). У истом духу је испеван поетизам *јрам* у значењу прамен: Из прама магле у Бистрицу ускочи мачка (2015: 12).

Тројака значења лексеме *свлак*, наведена у речнику, не одговарају контекстуалној лексици. У РСАНУ је квалификована семантизација: 1. ројнати омотач на површини коже у змије који она у току године неколико пута свлачи, змијска покожица (кошуљица); 2. струг, блања, ренде; 3. остатак кудеље, огреб(ница). У Марковићевој поезији, сема *свући са себе* преузима улогу архисеме и значи скинути све са себе. Није чудно што се употребљава за означавање поступка женског рода ако се узме у обзир чињеница да је жена у старозавјетној књижевности довођена у везу са змијом. Читава метафора је саздана у лесеми *свлак* чија је манифестација у стиховима: Овде покровитељ будућности на сечиву спава. / Помаме устају из чиста мира. / Овде свира свлак. / Жене ко чунови звижде (2015: 19).

Лексема *мри* је поетизам са асоцијативном семантизацијом. У речнику (РСАНУ) означена је као стрвина, мрцина. У стиховима: Молитвеници пламте

на прагу подсмевача. / Овде ведрином ребрају у вршају. / Овде истина мирише на мрца (2015: 19). У контексту, лексема значи *мртвац*, човек који је мртав а који једини зна истину, који је творац историјске истине скривене испод неколико слојева тумачења. Други пут се значење доводи у везу са умрлим, и то не са једним, него са сваким оним који је био на власти а хтео би да буде опет: Гледам мрца што поскакује од страха да не умре. / Поразно је горети пред празним оком. / И пси окрећу њушку од цркотине – ми се снебивамо (2015: 37). Песник се пита: Зар је и пас паметнији од човека? Куда то иде људски род када губи моћ (која га разликује од животиње) расуђивања? Трећи пут *мрц* представља онога који је распродао све оно што је историјско и незаборавно, онога који је дозволио да избледи идентитет и да се преиначе историјске чињенице (умију, улепшају, лакирају). Песник говори о језику као о средству за исказивање истине и лажи и значају речи које изриче суд историје: Понирати лакирати умивати / брижом оковати брисати твоје своје / из речи испадати у мрца увирати (2015: 55). У свим примерима има исто значење, само у ширем контексту модификује значење у пренесено нпр. гледам мрца што поскакује од страха да не умре. Мисли се на онога који је вештачки уједињавао разједињену земљу.

Песник се пре ускрснућа преиспитује колико је вредео и је ли следио своју мисао, те се обраћа земљи својој опустошеној, кући похараној: Кориш ме да живим к'о сателит звезде из мене изгрејале. / О кад би знала да си ти мој изгрев зар би те пси погасили!? (2015: 26). Изгрев је именица мушког рода потврђена у РСАНУ као појављивање на хоризонту, на небеском своду неког светлећег небеског тела, излазак, рађање (Сунца, Месеца). Овде је лексема у фигуративном значењу и значи извор светлости, али и извор непресушне снаге којом се пркоси животним недаћама и клонућима.

Поетизам *цвил* м (лок. цвилу) цвиљење, плач; глас сличан цвиљењу, плачу (РСАНУ). У Речнику српскога језика (2011) одредница *цвил* означава *цвиљење, ѿплач, глас сличан цвиљењу, ѿлачу*. (Речник српскога језика, Матица српска, Нови Сад 2011). Лексема се јавља у значењу *безнађа*: Где се правда правда правдом / ту пев сурлом усхићења подиже цвил траве истрављене (2015: 17). Тај *цвил* је вековни, јер је трава истрављена, јер ту више нема огњишта ни повратка. Иста семантизација лексеме је остварена у стиху: узалуд цвил слутње” (2015: 35). Даље у стиху: На изгреву јутра *цвил* кучке окружује се око себе (2015: 36). Узалудна је кукњава због остављеног огњишта, безнадежна. Кучка цвили за одлазећим господаром у неповрат. У супротном смеру, када говори о супрузи која је издала, иде значење: Падала је у кревет. / Свијала се у цвил” (2015: 45). Овде је персонификована жена – кучка која се предаје до следећег напада.

3.5. Раслојавање према експресивности

Аспект аугментативности лексеме *свештина* одређен је избором суфикса *-ина*⁹, али није условљен само семантиком творбене основе него и стилистичком вредношћу.

Предодређен стилистичком вредношћу, суфикс *-ина* у стиховима збирке, где се помиње *свештина*, има само пејоративно значење. Избором одређеног суфикса песник није нагласио толико квантитативну компоненту колико је хтео да искаже квалитативну, тачније експресивну вредност творенице.

9 О суфиксу *-ина* Клајн тврди да је претежно аугментативан: „Као и сви аугментативи, и ови могу стећи пејоративно значење, али углавном само у речима где оно проистиче из основне именице, као у *волина, коњина, кљусина, простачина*” (Клајн 2003: 101).

Суфикс *-ина* је стилистички маркиран јер песник уноси емоционалну вредност у разумевање појма *светина* поредећи новостворену реч са руља, обезглављена група људи. О значају контекста за разумевање стихова, писао је Божо Ђорић, тврдећи да је контекст: универзални регулатор функционално-стилске и лексичко-семантичке особености сваке ријечи, па тако и изведене” (Ђорић 1995: 104).

Из језичког материјала: У облаку осмех несталого. / Онога што говором вади комаде тела из себе пред узаврелом светином. / Светином што се одриче себе и свога (2015: 28). Компонента „велик” занемарује се пред пејоративном семантизацијом „залутала, стихијска, без става”. Служећи се анадиплозом (употребивши лексему светиња на крају стиха и на почетку нареднога стиха), песник појачава и свој суд о народу који се одриче и своје традиције и културног идентитета. Даље, још једна потврда пејоративности у стиховима: Кишобран светом крила? Светина у стаду јури / под кишобран. / Ја без капе и кишобрана (2015: 30). Контекстуална анализа изведенице *светина* наводи на компарацију живих категорија – припадника животињске или људске врсте. Светина није само велики скуп људи који негодује због притворне заштите јаче силе (исказане метафоричким квалификатором кишобран), него се поистовећује са животињским стадом или крдом које јури без своје воље и свога самоодређења у ком смеру треба да крене. У наредним стиховима дубина ироније открива пејоратив: Осмех од зла отп’о од џамије до џамије до џамије к’о какав јунак крила. / Светина свила додајући му к’о добротвору. / А ђаво упреда причу у уво пуно пене што прелива отров у отров (2015: 33). Анализом дискурса изводи се субјективни став: Светина се унизила, клекла, полегла као што овце полегну ливадам. Од именице свила створен је глагол *свилаши* – понашати се притворно и умилно, без енергије или одрицања послушности. Аугментативно значење постаје секундарно пред пејоративним којим песник исказује негативне емоције (презир) према светини (народу) који се одриче себе и смисла постојања, мењајући свој јуначки идентитет за удворички. Лицемерност светине такође је за осуду: Знали су Хелени: ни богови не могу / што је било да није било. / Мудраци се нису бријали да изгорелим образом / не саблазне светину (2015: 55). Саблажњавање се увек посматра са дистанце јер је историја показала да су се увек они, који чине нешто ружно, саблажљавали пред праведником.

Експресивну лексику чини и сугестивна лексика. Из ласцивне и опцене лексике издвајамо две лексеме *голоџрозд* и *голокур*.

Да би сложеница стекла свој легитимитет у лексичком фонду неопходно је јединство функције њених саставница, значења и облика (Белић 1958: 271, Стевановић 1981: 415). Међутим, прва сложеница *голоџрозд* употребљава се за карактеризацију позитивног човека, за губитника у ратном вихору. То је онај човек чији је виноград голоџрозд (који је престао да рађа), а и он сам се тако осећа као лоза без плода, као огољени чокот без лишћа, оглодан. Потврде у стиховима: Родна њива уздише под небеском риком. / На нишану наде лађа извире. / Граничник над понором пије себе. / Голоџрозд трепери чежњом (2015: 18).

Друга сложеница *голокур* употребљена је са негативном конотацијом и односи се на свакога лицемера који је издао себе и свој род: Наши нови међаши тиквом тикву смеле / веселе рупе ушивају рупу / празнослов празноглава голокур климоглава пеном свети / Јуда лети целивом ме циља (2015: 16). Поред ове лексеме, у истој реченици, градацијски су повезане сложенице *празнослов* (празно словити – празно причати), *празноглав* (празне главе), *климоглав* (који клима главом без размишљања).

4. Закључак

Анализирани лексички фонд Р. М. Риђанина карактерише изразита слојевитост која одсликава не само његово порекло и епско образовање него и свеопшту ерудицију. Славенизми су манифестација широко стеченог образовања као и утицаја свештеничког окружења кога је често походио (с обзиром на то да је годинама био у Хиландару), али и у идејама слободног словенског народа које је доследно спроводио. Славенизми су употребљени са циљем препорода хришћанских моралних начела и православне традиције. Већина поетизама, оних рафинираних, задржава основно значење, а само се реткима појачава иронија. Историзам је са ироничном употребом, термини – такође излазе из оквира основног значења и крећу се од персонификованог до метафоричног, неологизми добијају и одлике сатиричног. Међу најфреквентније лексеме убрајају се славенизми и поетизми. И једни и други су у функцији унапређивања језгровитог полисемичног песничког креативног стваралаштва.

Извор

Ратко Марковић Риђанин, *Рувимове Васкрсне вериџе*, Београд: Логос, 2015.

Литература

- Бандић, Милош 1996: у *Зимска зора*, Р. М. Риђанин, КПЦ Скадарлија, Београд, 1996.
- Белић 1958: А. Белић, *О језичкој природи и језичком развијашку*, књ. I, Београд, Нолит, 1958.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба ријечи у савременом српском језику*, други део: Суфиксација и конверзија, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *Стилистичка лексика у роману „Адресар изубљених душа” Анђелка Анушића*, у: Српски писци у озрачју стилистике, Београд: „Филип Вишњић”, 241–268.
- Маринковић, Николић 1999: Јаворка Маринковић, Видан Николић, *Облици изражавања и стилистика*, Врање: Учитељски факултет.
- Младеновић 2004: А. Младеновић, О неким славенизмима у песмама Доситеја Обрадовића, Гаврила Ковачевића и Георгија Михаљевића, посвећеним Првом српском устанку, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику XLVII/1–1*, Нови Сад.
- Павковић 1984: Васа Павковић, *Речник поезије Милана Ракића*, Нови Сад: Матица српска.
- Радовић Тешић 2008: Милица Радовић Тешић, Уклопљеност ауторске и индивидуалне лексике писца у општекњижевни лексички фонд, у: М. Ковачевић (ур.), *Српски језик у (кон)тексту*, ФИЛУМ, Крагујевац, 399–406.
- Радовић Тешић: 2010: Милица Радовић Тешић, Лексика Исидоре Секулић са становишта савремене стандардизације, у: М. Ковачевић (ур.), *Језички систем и употреба језика*, ФИЛУМ, Крагујевац, 115–120.
- Радовић Тешић: 2011: Милица Радовић Тешић, Лексички нивои у прози Драгослава Михајловића, у: М. Ковачевић (ур.), *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, ФИЛУМ, Крагујевац, 69–74.

- Речник српскога језика, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Ристић 2006: Стана Ристић, *Раслојеност лексике и лексичка норма*, Београд.
- Ристић 2012: Стана Ристић, *О речима у српском језику: Творбени и лексикографско-лексиколошки аспекти*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РКТ 2015: *Речник књижевних термина*, група аутора, Драгиша Живковић, Београд: Нолит.
- РМС 1967–1973: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска.
- РСАНУ 1959–2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. 1–17, Београд: Српска академија наука и уметности.
- Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I и II*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Стевановић 1981: М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Београд: Научна књига.
- Стојковић Стојковић, Душан 2006: у *Весла за грешнике*, Р. М. Риђанин, Шумадијске метафоре, књига 28, Младеновац, 2006.
- Суботић 1989: Љ. Суботић, *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад: Матица српска.
- Тешић 1982: Милосав Тешић, *Речник језика писаца у односу на општи речник*, у: Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет, Београд, Матица српска, Нови Сад, 301–304
- Ђорић 1995: Божо Ђорић, *Стилистички аспекти деривације*, у: Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2, Београд, 103–108.
- Цветковић 2005, И. Цветковић, *Славенизми у Вуковом Српском рјечнику из 1852. године*, Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2.
- Шипка 1998: Д. Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

SOME FEATURES OF RATKO MARKOVIĆ RIĐANIN'S LEXICON IN THE COLLECTION OF POEMS RUVIMOVE VASKRSNE VERIGE

Summary

The paper tends to present the extent to which the freedom of choice in expressing and creating new words in a literary work deviates from the standard language. New lexemes are not only coinages, but also the defamiliarized words which the poet creates in order to invest his idiolect with associative and suggestive expressions. The aim of the paper is to interpret the lexemes in order to determine how individualism is generated and to interpret the lexemes in the context of the changed semantics. By basing the understanding of verses on denotative and connotative qualities of specific lexemes, the author of the paper does not neglect the fact that language is only the means of expression, typical for studying the language of literary works, which coincides with the standard language, and to some extent differs from it in certain spheres of usage.

Key words: lexeme, coinages, individualism, literary language

Jadranka Milošević

Вера ЧОЛАКОВИЋ¹

Филолошки факултет Бања Лука
Студијски програм српског језика и књижевности

СЛАВЕНИЗМИ У СЛОВИМА (БЕСЈЕДАМА) ИЗ СРПСКО-ДАЛМАТИНСКОГ МАГАЗИНА (1836–1873)

У овом раду разматрају се славенизми у црквеним бесједама из *Српско-далматинског магазина*. Славенизми, лексеме специфичне употребе и судбине у процесу нормирања српског књижевног језика на народној основи, употребљавају се у бесједама у рускословенској фонетској и морфолошкој форми, али напореда и у србизираним облику. Одрживост славенизама у лексичком фонду српског језика зависила је од стилске употребе или природе текста, затим од лексичких празнина које покривају, а током 19. вијека то су појмови из хришћанског ареала и апстрактне ријечи. Слова (бесједе) као специфичан жанр, намијењена да се говоре приликом црквених празника морала су испунити примарно комуникативну функцију, а с друге стране, лексемама попут славенизама свједоче о језичком наслеђеу.

Кључне ријечи: славенизми, црквене бесједе, *Српско-далматински магазин*

1.1. *Српско-далматински магазин* појављује се у вријеме када се, према устаљеном мишљењу у науци, престаје писати славеносрпским језиком, али се трагови славеносрпског као и претходних књижевнојезичких израза, уочавају у језику писаца предвуковског и вуковског периода, а тако и у периодици као што је *Српско-далматински магазин*. У овом раду разматрају се славенизми као лексички слој којим се освједочавају поменути трагови, односно процеси србизације. Надаље, расвјетљава се статус славенизама у контексту комуникативне и симболичке функције језика, а на примјеру специфичног жанра – црквених бесједа.

1.2. *Српско-далматински магазин* излазио је од 1836. до 1873. године у Далмацији (углавном у Задру), а кључни уредници су Божидар (Теодор) Петрановић, Ђорђе (Георгије) Николајевић и Герасим Петрановић, док Љубимир Вујновић и Никодим Милаш уређују само посљедњу књигу. Објављено је укупно 30 свезака, садржински веома разноликих, с прилозима од забавно-поучних текстова и пјесништва до текстова објективног карактера из различитих области. Доношени су преводи с руског, италијанског, француског и њемачког језика, али и оригинални текстови. Међу разноликим прилозима своје мјесто су нашле и бесједе или слова, а чинила су рубрику насловљену „Црквено краснорјечије” или, касније, само „Краснорјечије”. Прва два уредника, Божидар Петрановић и Ђорђе Николајевић, повремено су објављивали овакве прилоге, док у вријеме уредништва архимандрита и игумана Герасима Петрановића постају саставни дио редовне рубрике. Текстови овог карактера нису примарно настајли да би били објављени у *Магазину*, нису писани с литерарним или ораторским амбицијама, него да би били говорени поводом црквених празника у цркви или у помен некој личности на погребу или парастосу. Аутори оваквих текстова, наравно, били су свештеници или свештеници с учитељском службом, а управо свештеници морали су

1 vera.colakovic@ff.unibl.org

бити везани како за народни говор тако и за богослужбени црквенословенски језик, који је у то вријеме био, као што је познато, рускословенски језик. Због тога, њихова пригодна слова нису могла бити без славенизама у већој или мањој мјери.

2.1. Процесом србизације, који је почео деценијама прије појављивања СДМ, захваћени су славенизми, прецизније и првенствено рускословенског типа. Просвјетитељске идеје условиле су потребу да језик буде што разумљивији да би био „на ползу” читаоцима, па и слушаоцима, а прва објелодањена иницијатива за посрбљавањем потиче од Захарија Орфелина и његовог предговора *Славено-сербском магазину* из 1768. године. Како истиче А. Младеновић: „Његова синтагма 'по српски управљати' – неразумљиве речи и изразе српском читаоцу преводити или посрбљавати – постала је основна ознака, стална карактеристична особина књижевног језика код Срба у предстојећем вишедеценијском периоду његовог развика и употребе током друге половине XVIII и прве половине XIX века” (Младеновић 1995: 104). Орфелину је било најважније поступком србизације постићи *језичку разумљивост* одговарајућег текста (Младеновић 1995: 107). Орфелинова иницијатива подразумијевала је србизирање рускословенског језика, а процес србизирања прихватили су и други писци који су заговарали да језик буде разумљив, преко Доситеја Обрадовића, па до Вука и вуковског времена. Дати развојни ток напореда прати употреба славенизама у већој или мањој мјери у језику писаца предвуковске и вуковске епохе. Славенизми су потврђени у језику писаца, нпр. као што су: Милован Видаковић (в. Кашић 1968: 138), Доситеј Обрадовић (в. Куна 1970: 225–242), Павле Соларић (в. Бабић 2012: 204–207), Јован Суботић (в. Милановић 2014: 324–337), Герасим Зелић (в. Младеновић 2016: 118; в. Терзић 1996: 97–105), П. П. Његош (в. Дабић 1984: 47–52), Јаков Игњатовић (в. Јерковић 1972: 286–287). Потврђени су и у мемоарској прози књижевно-умјетничког карактера, као код проте Матије Ненадовића (в. Ђуровић 1996: 296–299), али и документарног карактера, као код Живка Црногорчевића из Тузле (в. Чолаковић 2016: 88–90). Опште тенденције морале су се одразити и на СДМ, а будући да је излазио неколике деценије, у вријеме финализирања реформе српског књижевног језика, статус славенизама није могао бити исти у првим и каснијим бројевима.

2.2. На потребу прецизирања термина *славенизам* указивали су у својим радовима: Светозар Стијовић (1992: 36–40), Бранкица Чигоја (в. 2005: 315–321), Александар Младеновић (в. 1995: 103–117), Александар Милановић (в. 2005: 323–327), Богдан Терзић (в. 1996: 98–99) и други. Младеновићева класификација славенизама, која прећутно подразумијева лексеме из рускословенског језика, обухвата: фонетске, морфолошке и лексичке славенизме. Стијовићев приступ базира се на разврставању по поријеклу: из рускословенског, српскословенског, црквенословенског, уз очекиване хибридне (мјешовите) облике. Александар Младеновић (1995: 112) указао је да први подлијежу процесу србизације морфолошки славенизми, још у периоду настајања хибридног славеносрпског језика, а тек потом фонетски и најкасније лексички, посебно они који означавају апстрактне појмове. Истраживање славенизама у црквеним бесједама из СДМ укључило је оба приступа класификовања.

3.1. У словима из СДМ присутни су славенизми који чувају фонетске ликове рускословенског, српскословенског уз присуство србизираних форми.

- а) Заједничко обиљежје рускословенског и српскословенског типа јесте група /жд/ која је посвједочена у истраживаном корпусу, као у карактеристичној лексеми *рожден*: пр. е рожденъ (СДМ: 1836, 42).

- б) Рефлекси старословенског назала предњег реда посвједочени су у фонетским славенизмима из српскословенског (рефлекс /e/), али и из рускословенског језика (рефлекс /ja/). Тако се напоредо користе форме: *пјаѣшок* – *пѣшак*; *свјаѣиѣ* – *свѣишом*; *пјамјаѣ* – *пјамѣш*.

Примјери /ja/ : /e/: Слово на велики Пятокъ (СДМ: 1836, 42), святѣи Апостолъ Петръ (СДМ: 1836, 43), Жене су [...] нѣга до мѣста распятія пратиле [...] (СДМ: 1836, 47) ↔ Слово на велики Петак (1865, 25), при светом причащнію (СДМ: 1861, 153), памет (СДМ: 1873, 105), свештеник у кругу своих парохіана (СДМ: 1867, 30).

- в) Уобичајена је употреба фонетских славенизама с рускословенским вокалним /р/, али напоредо се јављају србизирание форме, као у примјерима: *жертѣва*, *шоржестѣвен*, *обдержаније*, *крестѣи* и наспрам њих: *жрѣтва*, *крстѣи*.

Примјерима: при торжественом уласку (СДМ: 1861, 153), обдержаніе (СДМ: 1861, 161), на кресту (СДМ: 1836, 42), претрпи крестѣ (СДМ: 1836, 48), на жертѣ (СДМ: 1836, 43), до смерти (СДМ: 1836, 44) ↔ у цркву (СДМ: 1865,25), на крст (СДМ: 1865,25), своіомъ [...] крѣвлю (СДМ: 1836,43).

- г) Присутни су славенизми с вокалним /л/, као у примјеру: долготерпите до пришествія Господня (СДМ: 1836, 44).
- д) Сасвим су уобичајени славенизми с рускословенским и руским рефлексом некадашњих полугласника, било у коријену ријечи било у префиксу: *благочестѣиви*, *честѣино*, *возлюбљен*, *совершишѣль*, *совершени*. Очекивано, прате их српскословенске форме, попут: *вавјек*, *савјестѣи*, *часно*, *савршено*.

Примјери за српскословенски лик: /въ-/ > /ва-/: растаемо за вавѣк (СДМ: 1865, 27); /сь-/ > /са-/: савѣст (СДМ: 1865, 30).

Рускословенски лик у коријену ријечи: благочестѣиви Христиани (СДМ: 1861, 153).

Рускословенски лик у префиксу: возлюбленна (СДМ: 1861, 155), да се [...] сокрушите (СДМ: 1861, 156), совершителя вѣре (СДМ: 1836, 43), соревнованіе любви твоє (СДМ: 1861, 155), сосудѣ за кратковремено обдержаніе (СДМ: 1861, 161).

Напоредне форме: ако овдѣ честно живили будете (СДМ: 1865, 30) ↔ на частном мјесту (СДМ: 1873, 105); видѣ совершенный (СДМ: 1861, 155) ↔ савршено (СДМ: 1865, 26).

3.2.1. Проучаване бесједе одликују рускословенски наставци код именица и придјева, а условљени су вокализацијом полугласника. Такви су наставци код именица /-ество/ [/-еств-/ < /-ъств-/], /-ец/ < /-ъць/, а код придјева /-ествен-/ и /-еск-/.

Уобичајени су славенизми попут: *пророчѣство*, *величѣство*, *человјечѣство*, *убожѣство*, а сматрају се одликом језика писаца славеносрпске епохе. Затим, попут: *оѣец* (с напоредним домаћим *оѣац*), *человјекѣубец*, *образец*. Потом придјевима попут: *божѣствен*, *човеческа*, затим карактеристични славенизам и за друге писце 19. вијека – *оѣчески*.

Примјери за /-ество/ [/-еств- < -ъств-/]: оно красно пророчѣство (СДМ: 1861, 153), нѣгово величѣство (СДМ: 1861, 153), у наше человѣчѣство (СДМ: 1861, 154), у убожѣству (СДМ: 1836,42).

Примјери за /-ець/: отецѣ (СДМ: 1836, 44), человѣколюбѣцѣ (СДМ: 1836, 42); Христѣсть естѣ образѣцѣ трпѣнїя у страданїяма (СДМ: 1836, 42).

Примјери за /-ествен-/ и /-екс-/: божествене любви (СДМ: 1861, 156), у отеческу любовь (СДМ: 1836,44), судба човеческа (СДМ: 1836, 44).

Специфични морфолошки славенизми именице с наставком /-ије/ заједничка су карактеристика српскословенског и рускословенског, али и руског језика. У српском језику, на шта је указано, а што се потврђује у словима из СДМ ове форме употребљавају се напоредо с формама на /-ње/, које ће задобити првенство с озваничењем и устаљењем Вукове реформе језика. Морфолошки славенизми на /-ије/ обиљежје су слова из првих бројева *Маџазина*, али и из каснијих, чак и оних из шездесетих година. Тако се јављају лексема попут: *намјереније, подраженије, шеријеније, смиренније, страданије*, али и хибридне форме, попут *почишање*.

Примјери за /-ије/ ↔ /-ње/: Друго намърене подражениа естъ терпѣніе. (СДМ: 1861, 156), смиреніе (СДМ: 1861, 155), при овомъ размишленію (СДМ: 1861, 156), страданія (СДМ: 1836, 43), едно магновеніе (СДМ: 1861, 158) ↔ ти образу трпѣнѣя (СДМ: 1865, 28), почитанѣ (СДМ: 1867, 31, хибрид на бази црквенословенског језика).

3.2.2. У бесједама из СДМ морфолошки славенизми у систему конјугације задржали су се у цитатима из сакралних текстова, најчешће су то облици с наставком /-м/ у 1. лицу множине презента и с наставком /-т/ у 3. лице једине презента. Рјеђе форма некадашњег партиципа перфекта, која долази преко рускословенског језика у СДМ.

Цитати из сакралних текстова: Царство мое нѣстъ ѿ міра сего. Јоан. гл. 18 ст. 36 (СДМ: 1861, 153); цар твой грядетъ тебѣ (СДМ: 1861, 153), Христосъ пострада по насъ намъ оставилъ образъ, да последуемъ стопамаъ его. Пос. Петр. 2,21 (СДМ: 1836, 42).

3.3. Напоредна употреба славенизама различитог поријекла, као и наслијеђена из славеносрпског периода пракса интегрисања различитих језика у једној лексеми, освједочена је у бесједама из СДМ кроз мјешовите облике или хибриде. Неке од хибридних лексема јесу: *человјекољубац, шријеније, најсовршеннији, соотвѣтствовао*.

Примјери: человѣколюбацъ (СДМ: 1836, 45), Трпѣніе є спаситель [...] препоручо (СДМ: 1836, 44), Иисусъ є тако најсовршеній [...] (СДМ: 1836, 47), Будући да ніе мислима и очекиваню Іудеа чувствено соотвѣтствовао [...] (СДМ: 1836, 42).

Сам назив рубрике, која доноси црквене бесједе у СДМ, *Црквено краснорјечије* својеврсна је хибридна синтагма с првом србизираним придјевском компонентом и другим русизираним главним чланом.

3.4. Посвједочени су лексички славенизми у словима из СДМ из свих узетих у обзир језика: црквенословенског, српскословенског, рускословенског и славеносрпског језика. Овом приликом илустративно наводимо неке примјере. Славенизми из црквенословенског (заједничке лексема за српскословенски и рускословенски) су: *олшар, ѿрок, чувство, таинства* (свете тајне), *внимашелан, ѿишати* (хранити). Из рускословенског језика су, на примјер: *ѿлош* (тијело, пут), *ѿримјер, лицемјерје, дејствије*, а из славеносрпског: *крејко, ѿишати* (храна).

Примјери лексичких славенизама из црквенословенског језика: Чинимо жертеве на олтар напретка (СДМ: 1867, 28), а лицемѣрје и порокъ казнио (СДМ: 1836, 42), србским чувством залива (СДМ: 1867, 29), нѣгова таинства (СДМ: 1861, 154), да ме внимателно послушате (СДМ: 1861, 154), кои се питаю одъ нѣгове плоти (СДМ: 1861, 154, *ѿишати – хранити*).

Примјери лексичких славенизама из рускословенског: одъ нѣгове плоти (СДМ: 1861, 154), од примѣра твога научисмо (СДМ: 1865, 26), а лицемѣрје и

порокъ казнїю (СДМ: 1836, 42), зато су чудеса нѣгова приписивали дѣйствию злогъ духа (СДМ: 1836, 42).

Примјери лексичких славенизама из славеносрпског: соединенїе тако крѣпко (СДМ: 1861, 154, од *крепости – снага*), снабдѣвени овомѣ светомѣ пищомѣ (СДМ: 1861, 156).

4. Одрживост славенизама у лексичком фонду зависила је од стилске употребе или природе текста, али и од тога да ли покривају лексичке празнине. У српском језику народног типа током 19. вијека лексичке празнине појављују се код појмова из хришћанског ареала и код апстрактних појмова. У словима се употреба лексике овог типа везује и за устаљене форме обраћања црквеним лицима виших архијерејских чинова, попут: с благословенїемѣ Высокопреосценѣишегѣ Архїереа нашегѣ (СДМ: 1861, 153). Надаље, одржава се кроз честе библијске и сличне цитате, али и живом везом с наслеђем.

Асим Пецо, говорећи о слојевитости лексике у роману „Судилиште” Чеда Вуковића, наводи да су славеносрбизми као лексички слој били „јакo заступљени у писаној ријечи” 19. вијека и додаје: „Познато је да је Вук дуго војевао против њега и да је, управо он, извојевао право народним ријечима у нашој књижевности умјесто тога туђег лексичког елемента” (Пецо 1990: 358). Дакле, Пецо потврђује да су лексеме овог типа биле живе током 19. вијека, али их одређује као туђи елемент. Насупрот тог мишљења стоји мишљење Светозара Стијовића, који је, проучавајући славенизме у Његошевим пјесничким дјелима, истакао да их Његош никако није доживљавао као туђице, нити као позајмљенице из страних језика, него да је својим пјесничким дјелима дао примјер књижевног језика као симбиозе народног језика као главне базе и ријечи из „старе књижевне традиције и из тадашњег руског књижевног језика, веома прожетог старословенским наслеђем” (Стијовић 1992: 118).

Сматрамо да су слова из првих бројева *Магазина*, иако обилују славенизмима и оним рускословенског типа, била просјечном православном слушаоцу разумљива, односно да се несметано испуњавала комуникативна функција. Уједно такав језички колорит свједочи о чврстој вези с језичким и културним наслеђем, али и освједочава везу с православљем, кроз српско и руско језичко отјелотворење. Другачије речено, славенизми било ког поријекла, нису сметали комуникативној функцији, а испуњавали су симболичку функцију – припадност истом ареалу *Slavia Orthodoxa*. Не само у словима, која су као жанр специфична, него и у текстовима профаног карактера, славенизми нису нужно нарушавали критеријум разумљивости, али су могли, ипак, попут морфолошких славенизама нарушити критеријум граматичности (попут наставка /-м/ у 1. лицу множине презента) или условити дублетизме (попут именица на /-ије/ уз које долазе србизирани форми на /-ње/; затим фонетски славенизми с двоструким рускословенским и српским префиксима, вокалним /р/ и сл.) Разлог све интезивнијег србизирања славенизма може се видјети управо у потреби за смањењем шаренила и успостављањем чвршће норме, али и све живљој идеји о чистом језику, језику што ближе народном говору. Та идеја провејавала је и кроз *СДМ*, па се с временом смањује употреба славенизама у рускословенском фонетском руху у самом *Магазину*, па и у словима из рубрике *Црквено краснорјечије*. Опредјељење за употребу славенизама или србизираних форми, зависила је и од аутора слова. Будући да су их писала црквена лица, и с обзиром на тематику, лексички слој славенизама спонтано се подразумевао, али понеки свештеници су се окретали народном говорном језику, тако да језички израз одликује употреба

дијалектизама (нпр. употреба обилка с јекавским јотовањем), као што налазимо код свештеника Паје Пајића, чије је „Слово на Преображење” објављено у *СДМ* из 1867. године.

Устаљени незамјенљиви славенизми (*опшар*, *йорок*, *йримјер* и сл.) немају упитан статус у црквеним бесједама из *СДМ* као ни у лексичком фонду српског језика, док славенизми рускословенског поријекла или облика у бесједама егзистирају напоредо са србизираним формама и тенденцијом потискивања, што је у складу с процесом нормирања српском књижевног језика на народној основи. Бесједе из *СДМ* свједоче да раскидање с језичким наслеђењем није било ни радикално ни брзо.

ИЗВОРИ

- СДМ 1836: *Српско-далмајински алманах*, књига I, уредник Теодор Петрановић, Карлштадт, стр. 42–56.
- СДМ 1837: *Српско-далмајински алманах*, књига II, уредник Теодор Петрановић, Карлштадт, стр. 55–79.
- СДМ 1839: *Српско-далмајински маџазин*, књига IV, уредник Теодор Петрановић, Задар, стр. 14–22.
- СДМ 1845: *Српско-далмајински маџазин*, књига X, уредник Георгије Николајевић, Задар, стр. 36–45.
- СДМ 1846: *Српско-далмајински маџазин*, књига XI, уредник Георгије Николајевић, Задар, стр. 44–55.
- СДМ 1849: *Српско-далмајински маџазин*, књига XIV, уредник Георгије Николајевић, Задар, стр. 70–80.
- СДМ 1854–1859: *Српско-далмајински маџазин*, књига XVIII, 1859 [за 1854–1859], уредник Георгије Николајевић, Беч, стр. 65–94.
- СДМ 1861: *Српско-далмајински маџазин*, књига XX, уредник Георгије Николајевић, Беч, стр. 153–163.
- СДМ 1862: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXI, уредник Георгије Николајевић, Задар, стр. 75–111.
- СДМ 1863: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXII, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 30–44.
- СДМ 1864: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXIII, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 45–61.
- СДМ 1865: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXIV, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 25–40.
- СДМ 1866: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXV, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 40–54.
- СДМ 1867: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXVI, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 24–43.
- СДМ 1868: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXVII, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 40–54.
- СДМ 1869: *Српско-далмајински маџазин*, књига XXVIII, уредник Георгије Николајевић, Задар, стр. 95–105.

СДМ 1870–1871: *Српско-далматински маџазин*, књига XXIX, уредник Герасим Петрановић, Задар, стр. 96–100.

СДМ 1873: *Српско-далматински маџазин*, књига XXX, уредници Љубимир Вујновић и Никодим Милаш, Задар, стр. 103–109.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 2012: Б. Бабић, *Орфографске и језичке карактеристике у штаманим дјелима Павла Соларића*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Дабих 1984: Б. Дабих, Русизми и славјанизми у лексици „Луче микрокозма”, Зборник радова *Лексикологија и лексикографија*, Нови Сад – Београд: Матица српска – Институт за српскохрватски језик, стр. 47–52.
- Ђуровић 1996: Р. Ђуровић, Славенизми и европеизми у аутографу „Мемоара” проте Матије Ненадовића и његов тип језика, *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 25/2, Београд: МСЦ, стр. 293–304.
- Јерковић 1972: Ј. Јерковић, *Језик Јокова Изњатиновића*, Нови Сад: Матица српска.
- Кашић 1968: Ј. Кашић, *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад.
- Куна 1970: Н. Kuna, *Језичке карактеристике књижевних дјела Доситеја Обрадовића*, Сарајево: ANU BiH.
- Милановић 2014: А. Милановић, *Језик Јована Суботића*, Београд: Чигоја штампа – Филолошки факултет.
- Милановић 2005: А. Милановић, Статус појма и термина славенизам у србистици, *Научни састјанак слависта у Вукове дане. Терминолошка стандардизација лингвистичких описи савременог српског језика (3)*, 34/3, Београд: МСЦ, стр. 323–327.
- Младеновић 1995: А. Младеновић, Славеносрпски књижевни језик – почеци и развој, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XXXVIII/2, Нови Сад: Матица српска, стр. 103–117.
- Младеновић 2016: Р. Младеновић, Дијалекатска основица језика мемоарске прозе Герасима Зелића, у: М. Ковачевић (уредник), *Језик, књижевност, уметност*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, стр. 115–127.
- Пецо 1990: А. Пецо, Лексичке слојевитости у роману СУДИЛИШТЕ Чеда Вуковића, *До Вука и од Вука*, Никшић: НИО Универзитетска ријеч, стр. 349–377.
- СТИЈОВИЋ 1992: С. Стијовић, *Славенизми у Његошевим песничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Терзић 1996: Б. Терзић, Русизми и славенизми у језику „Житија” Герасима Зелића, *Научни састјанак слависта у Вукове дане*, 25/2, Београд: МСЦ, стр. 97–105.
- Чигоја 2005: Б. Чигоја, Славенизми – допринос Светозара Стијовића проучавању термина *славенизам*, *Научни састјанак слависта у Вукове дане. Терминолошка стандардизација лингвистичких описи савременог српског језика (3)*, 34/3, Београд: МСЦ, стр. 315–321.
- Чолаковић 2016: В. Чолаковић, Слојевитост лексике у *Мемоарима* Живка Црногорчевића из Тузле, у: М. Летић (уредник) *Наука и европшеграције*, књига 10, том 2, Пале: Филозофски факултет Пале, стр. 87–98.

SLAVISMS IN SERMONS (HOMILIES) IN SERBO-DALMATIAN MAGAZINE (1836–1873)

Summary

This paper deals with Slavisms in the sermons (homilies) published in *Serbo-Dalmatian Magazine*. Slavisms, lexemes that found a special use and met a particular fate in the process of standardisation of the Serbian vernacular, were used in homilies in Russo-Slavic form (Russo-Slavic phonetic and morphological representation), in parallel with their Serbianised equivalents. The endurance of Slavisms in the Serbian lexicon is closely linked to their use as stylistic devices or to the nature of the texts, as well as the lexical gaps they filled; in the 19th century, they were Christian religious terms and abstract words. Homilies were a special genre meant to be delivered on church holidays, and served what was primarily a communicative purpose; on the other hand, owing to their use of lexemes such as Slavisms, they bear witness to linguistic heritage.

Keywords: Slavisms, sermons (homilies), *Serbo-Dalmatian Magazine*

Vera Čolaković

Гергана ПЕТКОВА¹
Медицински универзитет у Пловдиву

СРЪБСКИ ЛИЧНИ ИМЕНА, ОБРАЗОВАНИ ОТ РИМСКО МИТОЛОГИЧНО ИМЕ

Предмет истраживања овог рада су 65 српских властитих имена која су настала од римског митолошког имена, укључујући и сва имена изведена од њих, која су део српског антропонимног система. Разматрани оними сврстани су у три главне групе: 1) у зависности од исконског апелатива; 2) у зависности од модела стварања, тј. да ли је српско властито име створено од облика за Nom. sg. исконског латинског имена или од његове основе; 3) у зависности од тога да ли је српско властито име канонизовано само од стране православне цркве, само од стране католичке цркве или и од стране двеју цркава, те нази ли се име у њиховим канонским списима.

Кључне речи: српска властита имена, римско митолошко име

Чрез обожествљавање на обкрђаващите предмети или създаването на свои вџображаеми божества, които управљават човешката съдба и покровителстват отделни начинания, действия, дори отделни социални групи и типичните за тях дейности, древните хора дават индивидуално име на всяко божество, а съставът на божествата при различните народи е различен (Теория 1986: 18).

Чрез митовите пџк те обясняват появата и функциите на тези божества, връзките между тях и с простосмъртните и т. н.

На практика митовите не съществуват без митологичните герои, които имат свои имена. Често не може да се постави ясна граница между съществително собствено и съществително нарицателно име, т. е. апелативът, от който то е образувано. В зависимост от мотивираността му собственото име има своя вътрешна форма и ролята му е да означава персонажа. Често митологичните имена се демитологизират (апелативизират се), защото тази тяхна вътрешна форма се възприема буквално. Тази промяна на статуса се дължи на най-важната особеност на митологичния образ – той да бџде сакрален или не.

Това води до максимална повторемост на дадено митологично име или точно обратното – то не се използва вџобще, защото е сакрално. Честата употреба води до неговата апелативизация.

Нерядко в името се задържа в закодирана форма самият сюжет на мита или мотив от него (МНМ 1987: 508).

Гърците разделят персонажите в митологията на богове, герои и просто-смъртни, за които се разказва съответно в мит, (героична) легенда и история (Хенсън 2004: 2).

Гръцките митове и легенди са възприети от римляните (пак там: 11).

Първоначално римоиталийските богове нямат свои собствени имена, а се използват имената на съответните грџцки богове (Немировски 2004: 5). През 6 в. пр. н. е. грџцките теоними започват да се заменят с латински (Хенсън 2004: 12). Римската митология остава открита за вџншни влияния и в нея масово навлизат

¹ gi4e82ap@abv.bg

чужди богове и герои. Едни от тях са троянските герои, които римляните обявяват за свои прародители (Немировски 2004: 6). Например, през 5 в. пр. н. е. митът за Еней навлиза в римската митология и той оттогава се смята за прародител на римляните (Хенсън 2004: 12).

От гръцката митология се заимства и разделението на боговете на главни и второстепенни (нимфи, духове и т. н.). Главните богове в римския пантеон са *Apollo* (бог на слънцето, поезията, музиката и предсказанията), *Vacchus* (бог на виното и лозята), *Ceres* (богиня на земеделието), *Cupido (Amor)* (бог на любовта), *Diana* (богиня на лова), *Fauna* (богиня на животинското царство), *Faunus* (бог на горите и полята), *Flora* (богиня на растителното царство и пролетта), *Fortuna* (богиня на съдбата), *Ianus/Janus* (бог на всички входи, на всяко начало и край), *Iuno/Juno* (богиня на брака), *Iupiter/Iuppiter/Jupiter/Juppiter* (върховно божество и бог на небето и дъжда), *Mars* (бог на войната), *Mercurius* (вестоносец на боговете и бог на търговците и крадците), *Minerva* (богиня на мъдростта, науката, войната и пазителка на гр. Рим), *Neptunus* (бог на водната шир), *Dis Pater/Pluto/Orcus* (бог на подземното царство), *Saturnus* (богът на земеделието), *Venus* (богиня на любовта и красотата), *Vesta* (богиня на домашното огнище), *Volcanus/Vulcanus* (бог на огъня и ковачите), а към второстепенните влизат *Abundantia* (богиня на благоденствието), *Aesculapius* (бог на лечителското изкуство), *Aquila* (бог на северния вятър), *Aurora/Matuta* (богиня на зората), *Auster* (бог на северния вятър), *Bellona* (богиня на войната), *Bubona* (богиня на добитъка), *Candelifera* (богиня на раждането на нов живот), *Carmenta* (богиня на раждането и пророческата дарба), *Clementia* (богиня на прошката), *Cloacina* (пазителка на шивачите в Древен Рим), *Concordia* (богиня на съгласието), *Cybele* (богиня на природните сили и олицетворение на Майката Земя), *Decima* (богиня на живота, на продължителността на живота), *Deverra* (богиня на акушерките и родилките), *Dies* (богиня на дневната светлина), *Discordia* (богиня на раздора), *Edesia* (богиня на храната и пиршеството), *Epona* (богиня на конете), *Fabulina* (богиня-пазителка на децата), *Fama* (богиня на мълвата), *Favonius* (бог на растенията и цветята), *Felicitas* (богиня на щастието, късмета и успеха), *Fides* (богиня на верността), *Hercules* (бог на физическата сила), *Hespera* (богиня на здрача), *Hippona* (богиня на конете), *Honos* (бог на военната чест и почест), *Invidia* (богиня на завистта и ревността), *Iris* (богиня на дъгата), *Iustitia/Justitia* (богиня на справедливостта), *Iuventas/Juventas* (богиня на младостта), *Latona* (богиня на тъмнината), *Libertas* (богиня на свободата), *Libitina* (богиня на смъртта и траурната церемония), *Lucifer* (бог на светлината), *Luna* (богиня на луната), *Mithras* (бог, почитан от римските войници), *Morta* (богиня на смъртта), *Muta* (богиня на мълчанието), *Necessitas* (богиня на съдбата), *Nemesis* (богиня на отмъщението), *Nona* (богиня на бременността), *Ops/Opis* (богиня на плодородието), *Pales* (богиня на овчарите и животновъдите), *Pax* (богиня на мира), *Pietas* (богиня на дълга), *Pomona* (богиня на плодните дървета), *Portunes* (бог на ключовете), *Proserpina* (богиня на зърнените култури и царица на подземното царство), *Salacia* (богиня на моретата и солената вода), *Salus* (богиня на здравето), *Sancus* (бог на клетвите и лоялността), *Silvanus* (бог на горите и полята), *Sol Invictus* (бог на слънцето), *Somnus* (бог на съня), *Sors* (бог на късмета), *Spes* (богиня на надеждата), *Stimula* (богиня на страстта), *Tellus/Terra* (богиня на земята), *Tempestes* (богиня на бурите), *Terminus* (бог на междите и границите), *Tranquillitas* (богиня на спокойствието), *Trivia* (богиня на магическите сили и магията), *Veritas* (богиня на доблестта и истината), *Vesper* (бог на нощта), *Victoria* (богиня на победата), *Voluptas* (богиня на удоволствието), *Volturnus/*

Vulturnus (бог на водата) и др. (Хенсън 2004: 40). Освен теоним за назоваването на даден митологичен персонаж се използват и различни епитети – повечето от тях в ролята на ефемизми. Още *Сократи* (*Socrates*) отбелязва, че простосмъртните се страхуват да изричат например името на *Хагес* (*Hades*) и предпочитат да използват епитета *Плушон* (*Pluto* (пак там: 162) букв. „богатия” заради богатствата, криещи се в земните недра, където е царството му (пак там: 182)).

Както вече бе споменато, боговете от римския пантеон повтарят гръцкия: *Aesculapius* < *Asclepius*, *Apollo* < *Apollo*, *Aquilo* < *Boreas*, *Aurora* < *Eos*, *Auster* < *Notus*, *Bacchus* < *Dionysus*, *Bellona* < *Enyo*, *Ceres* < *Demeter*, *Cupido* (*Amor*) < *Eros*, *Cybele* < *Rhea*, *Decima* < *Lachesis*, *Diana* < *Artemis*, *Dis Pater/Pluto/Orcus* < *Hades*, *Dies* < *Nemera*, *Discordia* < *Eris*, *Fama* < *PHEME*, *Fauna* < *Maia*, *Faunus* < *Pan*, *Favonius* < *Zephyrus*, *Flora* < *Chloris*, *Fortuna* < *Tyche*, *Hercules* < *Heracles*, *Iuno/Juno* < *Hera*, *Iupiter/Iuppiter/Jupiter/ Juppiter* < *Zeus*, *Iustitia/Justitia* < *Themis*, *Iuventas/Juventas* < *Hebe*, *Latona* < *Leto*, *Lucifer* < *Phosphorus*, *Luna* < *Selene*, *Mars* < *Ares*, *Matuta* < *Eos*, *Mercurius* < *Hermes*, *Minerva* < *Athena*, *Morta* < *Atropos*, *Necessitas* < *Ananke*, *Neptunus* < *Poseidon*, *Nona* < *Clotho*, *Pax* < *Irene*, *Proserpina* < *Persephone*, *Salacia* < *Amphitrite*, *Salus* < *Hygieia*, *Saturnus* < *Cronus*, *Silvanus* < *Silenus*, *Sol* < *Helios*, *Somnus* < *Hypnos*, *Spes* < *Elpis*, *Stimula* < *Semele*, *Tellus* < *Gaia*, *Trivia* < *Hecate*, *Venus* < *Aphrodite*, *Vesper* < *Hesperos*, *Vesta* < *Hestia*, *Victoria* < *Nike*, *Volcanus/Vulcanus* < *Hephaestus*, *Volturnus/Vulturnus* < *Eurus*.

В Древен Рим най-почитани са дванадесет божествата. Те са наречени *Dii Consentes*, а техните имена са *Iupiter/Iuppiter /Jupiter/Juppiter*, *Iuno/Juno*, *Minerva*, *Vesta*, *Ceres*, *Diana*, *Venus*, *Mars*, *Mercurius*, *Neptunus*, *Volcanus/Vulcanus* и *Apollo* (Димитров 2012: 240–246).

Информацията за римските митологични имена може да бъде обобщена по следния начин. От основаването на Римската империя до нейния край през 476 г. от н. е. римляните владеят цяла Европа, Северна Африка, Близкия Изток и Мала Азия. В границите на тази огромна държава живеят множество народи със своите кутури, вярвания и обичаи, но въпреки това римляните успяват да наложат свой цикъл от митове и легенди, свой пантеон от божества, въпреки че те се изградени изцяло върху този от гръцката митология.

Стига се дотам, че ранната история на Древен Рим трудно може да бъде отделена от легендите. Първите текстове, посветени на римската митология, се появяват по време на ранната империя (20-те г., пр. н. е.–20-те г., от н. е.). Тогава Вергилий създава „Енеида”, в която поетът логически свързва основаването на Рим с гръцкия цикъл от легенди и с техния божествен пантеон. В своите „Метаморфози” пък Овидий предства митове, които са част от културата на народите от Близкия Изток и Елада, но са изцяло възприети от римляните като техни собствени. Дори Тит Ливий в своето историческо съчинение, обединени в „От основаването на Града”, започва от легендарните основатели на Рим.

Първоначално римляните имат твърде много богове и богини, наричани от тях *numina* или стихии, сили. За разлика от гръцките божества те нямат отличителни черти и функции, а просто представляли стихииите от ежедневния свят на хората. Постепенно се превръщат в пазители, патрони на отделни занаяти и олицетворения на човешки качества и абстрактни понятия. А впоследствие, повлияни от навлезлите вече гръцки митове, римляните превръщат своите *numina* в родни еквиваленти на представителите на гръцкия пантеон. Така Марс от божество, свързано с обработването на земята, се превръща в римски еквивалент на гръцкия Арес, Диана от богиня на горите започва да се свързва с Артемидата.

По този начин римляните придават на своите традиционни божества нови функции и характеристики.

Имена на смъртни хора също могат да станат част от групата на римските митологични персонажи, защото съществува практика герои и императори да се обожествяват след смъртта им (например, *Еней*, *Ромул*, *Рем*) (МЕ).

Интересно е да се отбележи, че имената на римските богове и богини се употребяват с огромен брой епитети, употребявани и като теоними за божества, но от по-ниско ниво. Всички те олицетворяват природни явления и стихии.

За италиейците е характерна и склонността към олицетворяване на едно и също явление едновременно с божество от мъжки и от женски пол (Суперанска 1973: 184).

В продължение на векове митологичните имена, които са част от римското културно наследство на Европа, са с висока фреквентност на употреба. Любопитно е, че някои от тях (обикновено на най-популярните митологични персонажи) дори са канонизирани от Католическата, от Православната църква или от двете, което допълнително разширява кръга от хора, до които тези имена достигат.

Обект на изследване в настоящия текст са 65 сръбски лични имена, образувани от римско митологично име, включително и всички производни от тях, които са част от сръбската антропонимна система. Основната цел на изследването е да се проследи употребата и наличието на антропоними, изведени от римски митологични имена, в състава на една силно повлияна от Православната църква именна система.

Изследваните оними са разпределени в три големи групи: I) Според изходния апелатив; II) Според модел на образуване, т. е. дали сръбското лично име е образувано от формата за **Nom. sg.** на изходното латинско име, или от неговата основа; III) Според това дали сръбското лично име е канонизирано само от Католическата, само от Православната църква, или е прието за официално и от двете църкви и е включено в каноничните им списъци.

Тези три класификации са базирани на желанието да се проследи етимологията на даден римски антропони и пътищата, по които той навлиза в славянската личноименна система.

Мъжки римски митологични имена и техните сръбски еквиваленти

A. Класификация на сръбските мъжки лични имена, образувани от римско митологично име, с оглед на тяхната деривация²:

A. 1. Деривационни модели според:

A. 1. 1. Мотивиращата основа:

A. 1. 1. 1. От апелативи:

a) От съществително нарицателно име:

Амор (17) < Amor (< amor, oris, m – „любов“³ (2, 5, 15, 17, 18); **Янус** (8, 16, 17) < Ianus/Janus (< ianus, i, m – „покрити проход, пасаж; арка; врата“ (2, 4, 15, 16, 17, 19, 20);

2 Важно е да се направи уточнение то, че при изготвянето на тази класификация разпределянето на имената в отделните групи сеосъществува спрямо латинската лексикология и морфология.

3 За улеснение на читателя източниците, използвани за екскерпирание на изследваните антропоними и тяхната етимология, са заменени от цифри и числа, както следва: 1 = www.behindthename.com; 2 = Овидий. *Метаморфози*; 3 = Гъркович. *Речник личних имена код Срба*; 4 = Батаклиев. *Антична митология* (Справочник); 5 = http://kurufin.narod.ru/; 6 = Кол, Ранчич. *Именар – лексикон сръбских имена*; 7 = Дойчинович. *Књига имена (водич за будуће родитеље и кумове)*; 8

Куйдгон (8, 17) < Cupido/Cupis (< *cupido, inis, f* – „силно желание“ (1, 2, 4, 11, 19, 20); **Силван** (5, 6, 8, 16, 17) < Silvanus (< *silva, ae, f* – „гора“ (1, 5, 6, 9, 11, 17, 19); **Сол** (17) < Sol (< *sol, solis, m* – „слънце“ (2, 4, 9, 10, 15, 17); **Термин** (8, 17) < Terminus (< *terminus, i, m* – „край, граница, граничен камък“ (1, 4, 11); **Хонор** (17) < Honor/Honos (< *honor, oris, m* – „почин, уважение“ (17, 18);

б) От прилагателно име:

Латин (8, 17) < Latinus (< *Latinus, 3* – „латински“ (20)); **Либер** (8, 17) < Leber/Liber (< *liber, era, erit* – „свободен, независим“ (1, 4, 9, 10, 20)); **Марс** (8, 16, 17) < Mars/Mavors (< *maris* (форма за **Gen. sg.** от *mas, maris* – „мъжки“ (1)); **Ромул** (8, 16, 17) < Romulus (< *Rotulus, 3* – „принадлежащ на Рим“ (1)); **Фаустул** (17) < Faustulus (< *faustus, 3* – „благоприятен, късметливски, щастлив“ (11, 17);

Б. Производящата форма на съществителното име:

Б. 1. Сръбски мъжки лични именас латински корен в състава си, образувани от формата за **Nom. sg.** на изходното римско митологично име:

Amor (> Амор); **Honor** (> Хонор); **Ianus/Janus** (> Янус); **Iupiter/Iuppiter/Jupiter/ Jupiter** (> Юпитер); **Liber** (> Либер); **Mars/Mavors** (> Марс); **Mercurius** (> Меркурије); **Numitor** (> Нумитор); **Sol** (> Сол);

Б. 2. Сръбски мъжки лични имена с латински корен в състава си, образувани от **основателна** на изходното римско митологично име:

Cupido/Cupis (> Купидон); **Faunus** (> Фаун); **Faustulus** (> Фаустул); **Latinus** (> Латин); **Remus** (> Рем); **Romulus** (> Ромул); **Saturnus** (> Сатурн); **Silvanus** (> Силван); **Terminus** (> Термин); **Volcanus/Vulcanus** (> Вулкан);

В. Етимологична характеристиксика на немошвираните мъжки римски митологични имена, ош коиш са образувани сръбски мъжки лични имена:

В. 1. Мъжки римски митологични имена с различни етимологични интерпретации:

Вулкан (8, 17) < Volcanus/Vulcanus (< 1) лат. *fulgo, 3 / fulgeo, 2* – „приламвам“ (1); 2) етруската дума *vilca* – „вълк“ (11)); **Юпитер** (8, 17) < Iupiter/Iuppiter/Jupiter/Jupiter (< 1) индо-европейското *Dyeu-pater със значение „баща на боговете / светилината“ (от *Dyeus/dieu* – „бог“ и *pater, tri, m* – „баща“) (1, 4, 10); 2) етруската *dyeu-pater: dyeus* („сянка“ или „небе“, сродно с името на бог Зевс) и *pater* – „баща“; 3) лат. *iuvo, 1* – „помагам“ (19)); **Меркурије** (3, 17) < Mercurius/Mircurius/Mircurius (< 1) лат. *mercor, 1* – „шърдам“ (19); 2) лат. *merx, mercis, f* – „шова“ (19); 3) лат. *merces, edis, f* – „възнаграждение, зайлата“ (1)); **Рем** (8, 16, 17) < Remus (< 1) неясно значение (1); 2) лат. *remus, i, m* – „весло“ (20)); **Сатурн** (8, 17) < Saturnus (< 1) неясно значение (1); 2) лат. *satur, ura, urit* – „сш; обилен, плодоносен“ (17); 3) лат. *sero, 1* – „ся, засявам“ (5, 19);

= Милинкович, Сегеди, Тодорович. *Латинско-сръбски и сръбско-латински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*; 9 = Примал. *A Concise Dictionary of Classical Mythology*; 10 = Хенсън. *Handbook of Classical Mythology*; 11 = Немировски. *Мифы и легенды народов мира*, т. 2 Ранняя Италия Рим; 12 = *Collins Latin Dictionary & Grammar*; 13 = <http://www.imena.org/latin.html>; 14 = <http://www.novagoma.org>; 15 = Димитров. *Малък българо-латински енциклопедичен речник*; 16 = Шипка, Клайн. *Име моје и швоје*; 17 = Босанац. *Prosvjetin imenoslov*; 18 = *Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах)*, т. 1 (А-К); 19 = *Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах)*, т. 2 (К-Я); 20 = *Oxford Latin Dictionary*.

Поради специфичния начин на изготвяне на индекса използваната литература е подредена в азбучен, а в хронологичен ред.

Точната библиографична информация за горепосочените източници е посочена в част **Библиография** на разработвания текст.

4) лат. *sator, oris, m* – „сеяч“ (8, 17)); **Фаун** (8, 17) < Faunus/Fatuus (< 1) лат. *faveo*, 2 – „помагам“; 2) лат. *fatuor*, 1 – „одържим съм“ (19); 3) лат. *fatiuus*, 3 – „ментално слаб, глупав, идиошки“ (20));

Г. Класификация на мъжките римски митологични имена според канонизацията им:

Г.1. Имена на светци, канонизирани от Католическата църква: *Astor, Romulus*;

Г.2. Имена на светци, канонизирани от Православната църква: *Iupiter/Iuppiter/Jupiter; Mars/Mavors; Volcanus/Vulcanus*;

Г.3. Имена на светци, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Honor/Honos; Mercurius/Mircurius/Mircurius; Saturnus; Silvanus*.

Женски римски митологични имена и техните сръбски еквиваленти

А. Класификация на сръбските женски лични имена, образувани от римско митологично име, с оглед на тяхната деривация:

А. 1. Деривационни модели според:

А.1.1. Мотивиращата основа:

А.1.1.1. От съществително собствено име:

а) От теоним (римско митологично име):

Фауна (17) < Fauna (< *Faunus* (1, 4, 9, 15, 17, 20);

А.1.1.2. От апелативи:

а) От съществително нарицателно име:

Белона (17) < Bellona/Duellona (< *bellum, i, n / duellum, i, n* – „война“ (18, 20)); **Грација** (3, 17) < Gratia (< *gratia, ae, f* – „грация, прелест, красота“ (17)); **Ювенџа** (17) < Iuventas/Juventas (< *iuventas, tatis, f* – „младост“ (1, 2, 4, 19)); **Карменџа** (8, 17) < Carmenta/Carmentis (< *carment, inis, n* – „пророчество; ъсен“ (9, 17, 18)); **Луна** (3, 6, 7, 17) < Luna (< *luna, ae, f* – „луна“ (1, 6, 7, 17)); **Минерва** (8, 17) < Menerva/Minerva (< *mens, mentis, f* – „ум, дух“ (1, 4)); **Помона** (17) < Pomona (< *rotus, i, f* (1) / *rotum, i, n* (4) – „плодно дърво (1, 2) / дървесен плод“ (4, 18, 19)); **Фама** (17) < Fama (< *fama, ae, f* – „мълва“ (2, 4, 9, 17)); **Форџуна** (3) < Fortuna (< *fortuna, ae, f* – „щастие; случайност; съдба“ (2, 4, 9)); **Хора** (17) < Hora (< *hora, se, f* – „час, ъ. е. 12-тача част от деня между изгрев и залез (варираща според сезона и продължителността на деня)“ (20));

б) От прилагателно име:

Либера (17) < Libera (< *libera* – „свободна; прости; отворена, искрена“ (форма за ж. р. от прил. име *liber, era, erum* – „свободен; прости; отворен, искрен“) (17, 20)); **Примоџена** (17) < Primigenia (< *primogenitalis, e / primogenitus, 3* – „първородна; придобита при раждане“);

А.1.1.1.1. От синтагми:

а) От атрибутивна синтагма:

Бона Деа (8)/Бонадеа (17) < BonaDea (<лат. *bona* – „добра“ (форма за ж. р. от прил. име *bonus, 3* – „добър“) и *dea, ae, f* – „богиня“ (атрибутивна синтагма < прилагателно име + съществително нарицателно име) (15, 17, 18));

Б. Производящата форма на съществителното име:

Б.1. Сръбски женски лични имена с латински корен в състава си, образувани от формата за **Nom. sg.** на изходното римско митологично име:

Aurora (> Аурора); *Bellona/Duellona* (> Белона); *BonaDea* (> Бона Деа/Бонадеа); *Carmenta/Carmentis* (> Кармента); *Deana/Diana/Deviana/Diviana* (> Диана); *Fama* (> Фама); *Fauna* (> Фауна); *Felicitas* (> Фелицита); *Flora* (> Флора); *Fortuna* (> Фортуна); *Gratia* (> Грација); *Hora* (> Хора); *Iuventas/Juventas* (> Јувента); *Libera* (> Либера); *Luna* (> Луна); *Menerva/Minerva* (> Минерва); *Nona/Nonna* (> Нона); *Pomona* (> Помона); *Primigenia* (> Примогена); *Roma* (> Рома); *Suada/Suadela/Svada* (> Суада); *Victoria* (> Викторија);

Б. 2. Србски женски лични имена с латински корен в състава си, образувани от **основайща** на изходното римско митологично име:

Venus (>Венера);

В. Етимологична характеристика на немотивираниите женски римски митологични имена, от които са образувани србски женски лични имена:

В. 1. Женски римски митологични имена с различни етимологични интерпретации:

Аурора (3, 16, 17) < *Aurora* (< 1) лат. *aurora*, *ae, f* – „зора, разсъмняване; изток“ (2, 5, 9, 10, 17); 2) лат. *aura*, *ae, f* – „лъх, подухване“ (2, 5, 9, 10, 16, 17)); *Венера* (8, 17) < *Venus* (< 1) лат. *venus, eris, f* – „любов, сексуално желание; прелест, красота“ (1); 2) лат. *venia, ae, f* – „милостива на боговете“ (18)); *Викторија* (3, 5, 6, 7, 16, 17) < *Victoria* (< 1) римския когномен *Victor* (1, 5, 6); 2) римския когномен *Victorius* (1, 5, 6); 3) лат. *victoria, ae, f* – „победа“ (1, 5, 6, 7, 15, 16, 17)); *Диана* (6, 17) < *Deana/Diana/Deviana/Diviana* (< 1) лат. *deus, i, m* – „бог“; 2) лат. *diva* – „божествена, прекрасна“ (форма за ж. р. от прил. име *divus*, 3 – „божествен, прекрасен“) (20); 3) лат. *dies, ei, m / f* – „ден“); *Нона* (17) < *Nona/Nonna* (< 1) римския преномен *Nonnus/Nonus* (1, 20); 2) лат. *nona* – „деветта“ (форма за ж. р. от прил. именован *nonus*, 3 – „девети“) (във връзка с деветте месеца на бременността) (1, 5); 3) лат. *nonna, ae, f* – „монахиня; гледачка на деца“ (5)); *Рома* (17) < *Roma* (< 1) мъжкото лично име *Roma*; 2) лат. *Roma, ae, f* – „Рим“ (17)); *Суада* (17) < *Suada/Suadela/Svada* (< 1) лат. *suada, ae, f* – „предумване“ (4, 17); 2) лат. *suadeo*, 2 – „свещвам“ (4)); *Фелиција* (17) < *Felicitas* (< 1) лат. *felicitas, tatis, f* – „късмет, щастие“ (1, 4, 5); 2) лат. *felix, icis* – „щастлив“ (17)); *Флора* (3, 6, 7, 8, 17) < *Flora* (< 1) лат. *flos, oris, m* – „цвете“ (1, 4, 6, 7, 8, 9, 12, 15, 17, 19, 20); 2) лат. *florens, entis* – „цветещ, процъфтяващ“ (сег. деят. прич. от гл. *floro*, 2 – „цъфтя, процъфтявам“) (3, 6, 7, 8, 17));

Г. Класификация на женските римски митологични имена според канонизацията им:

Г.1. Имена на светици, канонизирани от Католическата църква: *Luna*;

Г.2. Имена на светици, канонизирани от Православната църква: *Bellona/Duellona*; *Fortuna*; *Iuventas/Juventas*; *Menerva/Minerva*;

Г.3. Имена на светици, канонизирани и от Католическата, и от Православната църква: *Aurora Deana/Diana/Deviana/Diviana*; *Felicitas*; *Flora*; *Gratia*; *Nona/Nonna*; *Venus*; *Victoria*;

Изводи:

Общият брой на включените в настоящото изследване римски митологични имена е 65, от които 31 са мъжки (с 19 еквиваленти в србски), а 34 са женски (с 24 србски еквиваленти). Мъжките и женските имена са разгледани отделно.

От класификацията на мъжките антропоними, направена според изходна мотивираща дума, става ясно, че всички включени примери са изведени от

апелатив. Обособяват се две подгрупи – мъжки римски митологични имена, изведени от съществително нарицателно име (съдържа 6 имена) и изведени от прилагателно име (5 имена). Броят на мъжките антропоними с нееднозначна етимология е 6.

При класификацията на сръбските мъжки лични имена, образувани от римско митологично име, според производяща форма с минимална разлика тук по-продуктивен е вторият от двата представени модела, а именно от основата на изходното римско митологично име (10 антропонима), а от формата за Nom. sg. на изходния латински антропонимса изведени 9.

При класификацията, свързана с включването на латинския антропоним в каноничните списъци, най-многобройна е групата на имена на светци, канонизирани само от Православната църква, следвана от тази на светците, включени в каноничните списъци и от двете църкви и на включените в списъците само от Католическата църква.

От класификацията на женските антропоними, направена според изходна мотивираща дума, е видно, че най-голяма е групата, включваща женски лични имена, образувани от апелативи. Обособяват се две подгрупи – женски римски митологични имена, изведени от съществително нарицателно име (съдържа 10 имена) и изведени от прилагателно име (2 имена). Броят на антропонимите с нееднозначна етимология е 9, а два са изведени от синтагма.

При класификацията на сръбските женски лични имена, образувани от римско митологично име, според производяща форма по-продуктивен е първият от двата представени модела (включва 32 единици), а от основатана изходния латински антропониме изведено едно-единствено име.

При класификацията, свързана с включването на латинския антропоним в каноничните списъци, резултатът повтаря този, изведен за мъжките канонични имена.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаклиев 1979:** Батаклиев, Г. *Анџична митологија* (Справочник). Софија: „Д-р Петър Берон“, 1979.
- Босанац 1984:** Bosanac, M. *Prosvjetin imenoslov*. Zagreb: Prosvjeta, 1984.
- Гримал 1990:** Grimal, P. A *Concise Dictionary of Classical Mythology*. Oxford: „BasilBlackwell“, 1990.
- Гъркович 1966:** Грковић, М. *Речник личних имена код Срба*. Београд: „Вук Караџић“, 1966.
- Димитров 2012:** Димитров, Д. М. *Малък българо-лајтински енциклопедичен речник*. Софија: УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
- Дојчинович 2010:** Дојчиновић, Б. *Књига имена (водич за будуће рођишље и кумове)*. Београд: Креативни центар, 2010.
- Кол, Ранчич 2011:** Кол, П., Ранчић, А. *Именар – лексикон српских имена*. Београд: Јован, 2011.
- Милинковић, Сегеди, Тодоровић 2009:** Милинковић, Сл., Сегеди, П., Тодоровић, Вл. М. *Лајтинско-српски и српско-лајтински речник (Lexicon Latino-Serbicum et Serbico-Latinum)*. Београд: Службени гласник, 2009.
- Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах), тт. 1 (А-К)*. Москва: „Советская энциклопедия“, 1987 (МНМ).

Мифы народов мира (Энциклопедия в двух томах), т. 2 (К-Я). Москва: Советская энциклопедия, 1988.

Немировский 2004: Немировский, А. И. *Мифы и легенды народов мира*, т. 2 (Ранняя Италия и Рим). Москва: „Литература, мир книги”, 2004.

Овидий 1963: Овидий. *Метаморфозы* (Превел от латински Георги Батаклиев). София: „Народна култура”, 1963.

Речник: *Collins Latin Dictionary & Grammar*. Glasgow: „Harper Collins Publishers”, 1997.

Речник: *Oxford Latin Dictionary*. London: Oxford University Press, 1968.

Суперанска 1973: Суперанская, А. В. *Общая теория имени собственнoго*. Москва: „Наука”, 1973.

Теория и методика ономастических исследований. Москва: „Наука”, 1986.

Хенсън 2004: Hansen, W. *Handbook of Classical Mythology*. Santa Barbara, California: „ABC Clío”, 2004.

Шипка, Клайн 2011: Шипка, М., Клайн, И. *Име моје и твоје*. Нови Сад: ИК Прометеј, 2011.
www.behindthename.com (24. 7. 2013).

<http://www.imena.org/latin.html> (18. 5. 2010).

<http://kurufin.narod.ru/> (24. 7. 2013).

<http://www.mythencyclopedia.com> (27. 4. 2011) (= ME).

<http://www.novaroma.org> (20. 4. 2011).

SERBIAN MYTHOLOGICAL NAMES FORMED FROM ROMAN MYTHOLOGICAL NAMES

Summary

The research object is 65 Serbian personal names, derived from a Roman mythological name, included in the Serbian anthroponymic system. They are divided into three groups according to: 1) the type of the appellative from which they are derived; 2) the model of derivation (if the Serbian name is derived from the form for Nom. sg. of the Latin one or from its basis); 3) the canonization (if the anthroponym is canonized only by the Orthodox church, only by the Catholic one, or by the both of them).

Key words: Serbian personal names, Roman mythological name

Gergana Petkova

Тања МИЛОСАВЉЕВИЋ¹*Београд*

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ КАТЕГОРИЈА СОЦИЈАЛНОГ СТАТУСА И СОЦИЈАЛНЕ УЛОГЕ У СРПСКОМ ПРИЗРЕНСКОМ ГОВОРУ

Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са социолингвистичког, али и са прагматичколингвистичког аспекта, јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације. Рад је посвећен истраживању прагмалингвистичког аспекта појмова социјални статус и социјална улога на материјалу српског призренског говора. Стратегију оловљавања разматрамо у класно детерминисаним ситуацијама (преко социјалног статуса у друштвеној хијерархији) и породичном дискурсу (преко социјалних улога у породичној хијерархији). Циљ рада је реконструисање конвенционалне и неформалне технике обраћања у социјално детерминисаним условима говорног акта (социјални статус и социјална улога) које су важиле на прелазу између XIX и XX века у градском говору Призрена. Лексички материјал из српског призренског говора, преузет из *Збирке речи из Призрена* Димитрија Чимерикића, показује да говорници призренског ареала најчешће бирају стратегије учтивости и кооперативности, комбинујући тактике поштовања и блискости.

Кључне речи: социјални статус, социјална улога, прагмалингвистички приступ, српски призренски говор

Савремена етапа развоја науке о језику карактерише се растућим интересом истраживача за комуникативну страну језика и њене реализације у процесу вербалне комуникације. Систем и структура језика изучавају се у оквиру комплексног и вишеаспектног правца са становишта функционално-динамичких аспеката језичких феномена. Новија прагмалингвистичка истраживања усмерена су на идентификацију и квалификацију социјалних услова вербалне комуникације, на психолошке карактеристике комуниканата и на културну детерминацију говорних чинова.

У прагмалингвистичком моделу описивања језика социјални статус човека један је од основних параметара комуникације, манифестује се у постулатима комуникације и говорних аката, у комуникативним сферама и говорним жанровима, у методама излагања и карактеристикама начина изражавања и у прагматичким значењима језичких јединица. На схеми социолингвистичких категорија социјални статус има централно место и у непосредном је контакту са појмовима друштвених вредности и социјалних улога, са сфером општења, актом говорења, комуникативним ситуацијама, дијалектима, социјалектима (Карасик 1992). Категорија социјалног статуса у науци се посматра и са социолингвистичког али и са прагматичколингвистичког аспекта (Карасик 1992; Быганова 2010), јер се социјални статус језички манифестује у комуникативној ситуацији и директно условљава начин комуникације.

Динамика статусних односа између адресанта и адресата представља специфичну линију комуникације, која се надовезује на линију развоја теме. Статусно

1 tanja77nis@gmail.com

маркиране говорне ситуације део су статусно-маркираног понашања, супротстављају се статусно неутралном говорном чину и В. И. Карасик их дели на статусно фиксиране (када је говорни акт унапред одређен позицијом адресата) и статусно лабилне говорне ситуације (када статусни вектор зависи од ситуације општења). Карасик издваја четири типа статусних ситуација: правне и церемонијалне статусне ситуације, статусне ситуације надређености, потчињености и промене потчињености, статусне ситуације које добијају спољашњу оцену. Ознака статусне оцене моделира се на основу фрејма одговарајуће статусне (статусно маркиране) ситуације. Укупност знакова субјективне оцене у лексичким значењима речи образује аксиолошки кодекс језика, који чини вредносну основу културе друштва. Право на изношење оцене припада ономе чији статус креира друштвене норме, зато се субјект квалификације карактерише силазним статусним вектором.

Е. А. Биганова разрађује категорију социјалног статуса у оквиру концепта „человек говорящий” и дискурзивно приступа социјалним карактеристикама човека, као што су професија, узраст, положај у друштву, дужности, титуле, односи у породици. Према језичким параметрима који прате чин комуникације, Е. А. Биганова разликује пет основних стратегија, које најизразитије демонстрирају социјални статус говорника: стратегија учтивости, стратегија самопрезентације, конфронтације, кооперативности и имплицитности. Језички аспект наведених стратегија може бити описан помоћу граматичко-лексичког поља (Биганова 2010).

Базична језичка средства која непосредно указују на статус говорника јесу лексичке јединице. Наш рад је посвећен истраживању прагмалингвистичког аспекта појмова социјалног статуса и социјалних улога на материјалу српског призренског говора. Језички корпус преузет је из лексичке збирке Димитрија Чимерикића (<http://prepis.org>). На примеру српског призренског говора и лексичког материјала Д. Чимерикића истражићемо конвенционалне и неформалне технике обраћања у социјално детерминисаним условима говорног акта (социјални статус и социјална улога) које су важиле на прелазу између XIX и XX века на овом ареалу српског језика.

Основни задаци нашег рада су: 1. проучавање социјалног статуса као фрагмента глобалне антропоцентричке категорије (човек као биће које говори); 2. дефинисање комуникативних стратегија и тактика које доприносе језичком изразу социјалног статуса и социјалних улога у српском призренском говору; 3. истраживање језичког креирања социјалног статуса и социјалних улога преко форми обраћања које говорник користи, на материјалу дијалоских секвенци из говора.

Основна хипотеза истраживања полази од тога да категорије социјалног статуса и социјалне улоге с аспекта прагмалингвистике налазе свој израз у говору и појављују се преко сета стратегија и тактика ословљавања, рефлектујући лингвокултурне и социокултурне специфичности датог колектива.

Категорије социјалног статуса и социјалних улога на призренском културном простору манифестују се, како у општим језичким ознакама, тако и у специфичним цртама, карактеристичним за српску призренску заједницу. Општа и специфична обележја социјалног статуса и улога пратићемо на лексичком плану и то преко најизразитијег маркера који показује припадност групи – ословљавања. Чин ословљавања укључује препознавање саговорника као друштвеног бића са особеним социјалним статусом или улогом и говорниково одређење социјалне релације између говорника и саговорника (Gu 1990: 251). Стратегију

ословљавања разматрамо у класно детерминисаним ситуацијама (преко социјалног статуса у друштвеној хијерархији) и породичном дискурсу (преко социјалних улога у породичној хијерархији).

Максима ословљавања захтева прикладно ословљавање саговорника и има социјално-регулативну функцију. Коришћењем различитих форми обраћања може се успоставити или потврдити однос са саговорником (блискост или дистанца), при чему обраћање, поред номинативне има и функцију идентификације и карактеризације унутар одређене социјалне групе. Ословљавање надзире социјалну дистанцу у строго одређеној друштвеној хијерархији, прати понуђени официјални регистар и утврђену етикецију, или помаже успостављању и одржавању веза, јача солидарност, колективизам (блискост, присност, укљученост) у статусно лабилнијим или неутралним говорним ситуацијама (нпр. у примарним социјалним групама), где доминира субјективна оцена и повишени емоционални тоналитет.

Дијахронијски и лингвокултуролошки приступ Чемерицићевом речнику отвара перспективу за реконструкцију друштвеног система на прелазу из XIX века у XX век и свеобухватно сагледавање односа у друштву који су се темељили на принципима турског државног и друштвеног уређења.² С обзиром на то да се хијерархијска структура призренског друштва историјски ослања на турски друштвени систем, стратегија позитивне учтивости, која укључује тактике поштовања и уважавања, доминантан је модел у социјално маркираним ситуацијама. У говорном чину чији су актери неједнаког друштвеног положаја комуникант нижег друштвеног статуса се опредељују за израз поштовања према саговорнику, ословљавајући га титулом, чиме испољава дистанцу и наглашава хијерархијску позицију. У комуникационом коду призренске језичке личности фиксирани су модели традиционалне говорне праксе и транспоновани интерперсонални односи у патријархално структурираном друштвеном систему.

Племићке и титуле великопоседника у Турском царству (*џоспџодар*, *паша*, *беџлар*, *аџа*, *сајбија*, *сјаија*) су и из Чемерицићеве перспективе са функционално-прагматичког аспекта потпуно архаичне и маргинализоване као пасивни слој лексике. Активну комуникативну функцију у првој половини XX века реализују титуле којима се ословљава припадник грађанске класе *џоспџодин*, *ефендија* и *аџа*. Титуле у ословљавању мушких лица, којима адресант исказује почаст адресату у непосредном обраћању или изражава поштовање према угледном грађанину ситуационо су условљене, а њихова комуникативна фреквентност зависи од позиције саговорника. Семантички еквиваленти *џоспџодин* и *ефендија* (тур. *efendi*) у факултативном сегменту семске структуре чувају интеркултурни спецификум. Срби Призренци користе лексему *џоспџодин* када са уважавањем говоре о својим сународницима или када се лично обраћају особи која заузима виши положај у друштву (*Госпџодин-Пејџре, молим ше, уч'ини се мукајетш за оноџа ч'овџека*). Прагматички ниво титулисања долази до изражаја у самом говорном чину, што се огледа у стратегији избора адекватне лексичке јединице, при чему важну улогу играју фонски елементи значења, односно културно-историјске асоцијације које лексема са собом носи. Акт говорења који укључује употребу титуле за исказивање

2 Истраживања стратегија ословљавања у турском језику показују да се турско друштво може означити као друштво позитивне учтивости, да се у турском језику прожимају изрази поштовања (дистанце) и маркери солидарности (блискости, присности, укључености). Аутори се слажу да такво преклапање проистиче из саме структуре турског друштва које обједињује наглашен колективизам и строго одређену хијерархију (Zeyrek 2001, Bakšić 2012).

пијетета према ученом муслиману захтева коришћење лексеме *ефендија* (*Садиќ-ефендија*). У чину ословљавања саговорника вишег образовног и друштвеног статуса, који је притом турске националности, Срби Призренци опредељују се за апелатив *ефендија*, исказујући поштовање, али и дистанцу.³ Турцизам *аџа* се као титула са значењем „господин, газда” додаје иза муслиманских имена. Примарни садржај, који јединицу *аџа* квалификује у микрогрупу ’племић/великопоседник’, редукује се на почасни назив за феудалног великаша. Чемерићи експлицитно не диференцира употребу титула *аџа* и *ефендија*, као што то чини Елезовић у чијем речнику налазимо да је *аџа* титула за неписмена Турчина, за разлику од *ефенди*, којим се назива писмени Турчин” (Елезовић I: 3). Овладавање тактикама учтивости и кооперативности неопходан је услов успешне комуникације у мултиетичној и мултикултуралној заједници, што се на прагматичколингвистичком плану реализује одабиром одговарајуће титуле уз лично име или прикладним апелативом.

Номинациони инвентар који документује мултиконфесионалну прошлост, верску традицију и културни живот православних хришћана и муслимана у Призрену, а указује на духовни статус човека у друштву, интегрисан је семантичким елементом ’ходочасник’. Значењска ознака ’ходочасник’ дискурзивно се испољава у ословљавању *аџ’ијо* (*Аџ’ијо, виџаф ше у оишијину. – Неч’е шако, аџ’ијо*). Турцизам из области ислама прихваћен је у хришћанском дискурсу као знак духовног племства и овом титулом се истиче духовни статус појединца у верској заједници којој припада. Дистинктивна семантичка црта ’женско’ обележава номинацију *аџ’ика*, са двоструком реализацијом „1. жена која је била на хаџилуку; 2. хаџијина жена” (Чемерићи). Без обзира на диференцијацију на суперординативном нивоу, и једно и друго значење садрже компоненту духовне просвећености и елементе статусне стратификације. И као ходочасница и као жена поклоника хаџика је уживала велики углед у друштву; у првом случају због личног духовног подвига, у другом због породичног уваженог положаја (*Шшо’ ч’иниш, мори, аџ’ике?*).

Удата жена из грађанске класе ословљава се лексичком јединицом *џоспоџ’а* уз име или самостално, чиме се изражава уважавање али и сталевна дистанцираност. За обраћање муслиманкама нижег друштвеног положаја резервисана је лексема *анка*, хипокористична изведеница од окрњене основе турцизма *анџма* (*hanım*) и деминутивног наставка *-ка* (Петровић 2012: 46), једино актуелна у вокативној форми (*Пошишо су ши шеј крме, анко? – Анко, имаш л’и муч’еницу?*). Стратегију учтивости призренски Срби примењују у обраћању муслиманским женама нижег статуса, што се огледа у одабиру апелатива при успостављању комуникације. Турцизам *ала* (тур. *hala* „тетка по оцу”) код Срба у Призрену се потпуно десемантизује, тако да губи семантичку позицију у терминологији сродства, а добија искључиво комуникативну функцију (*Ало, пошишо су ши шеј дрва? – А кол’ико даваш ши, ало?*). Избор имена из родбинске номенклатуре сугерише потребу говорника да у разговорном дискурсу, нарочито у говорним ситуацијама које припадају фрејму трговине и уобичајене чаршијске комуникације, успостави неку врсту блискости са (старијом) женском особом нижег социјалног ранга и туђе етничке и верске припадности. Исту тактику у сличним ситуацијама Срби Призренци користе и у односу према мушким особама, што се на језичком плану потврђује употребом родбинских термина *аџ’а* и *миџ’а* (*Аџ’о, измџери*

3 У турском језику дистанца према саговорнику вишег положаја (*efendim*) ублажава се присвојним суфиксом за прво лице, којим се наглашава присност (Bakšić 2012: 43).

му *оку зрџе*.⁴ – *Миц’о, пошито лубенице?*). Хипокористцима *ац’а* и *миц’а* примарно се номинује крвни сродник с очеве стране, стриц, а секундарно се односе на старијег мушкарца. Од турског *атса* потиче албански хипокористик *midzhë*, који је усвојен у призренском говору, али је његова употреба ситуационо детерминисана – користи се у обраћању Срба Призренаца старијим муслиманима.

У непосредној вези са социјалним статусом је још један појам друштвене стратификације – социјална улога. Категорију социјалне улоге пратићемо са прагматичког аспекта у породичном дискурсу, где сваки члан има традиционално одређену улогу, која варира у зависности од биолошких и социјалних параметара (пола, узраста, функције, статуса). Сложени систем именовања и ословљавања омогућава реконструкцију социјалних улога и међуљудских односа унутар проширене породице као аутентичне патријархално устројене заједнице где се најизразитије очитују аутохтона културална обележја. У балканској патријархалној култури мушкарац има доминантну улогу у свим сферама живота и носилац је стереотипних особина. Клиширане представе о улози мушкарца и типизирани улоге жене долазе до изражаја у породичним односима и дубоко су укоренење у семантичком садржају лексичких јединица, а непосредно се испољавају у директним обраћањима. Вербализација мушких и женских улога и ословљавање међу члановима фамилије открива начин функционисања традиционалне призренске породице.

Неформалност говорне ситуације дозвољава повишен степен емотивног набоја који је очекиван међу сродницима и до изражаја долази у непосредној комуникацији преко избора термина за обраћање (*шаша, дада, бир/биро, ч’ера, нана, мона, мајч’ица, нанч’е, баџа, дада, дајч’е, ујко, браца, јенц’а, снаа, цаја, дада, шура, ирија, ирика*). Породична интимност са крвним сродницима у првом и другом колену исказана је вокативним експресивима у директном обраћању, који се устаљују у терминосистему као стилистичке варијанте неутралних номинација. Ступањем у брачну везу проширује се круг рођака, а у новонасталим родбинским односима важе двострука правила комуникационог понашања у зависности од параметра узраста. Према старијима нови члан исказује дубоко поштовање и наклоност употребом имена која истовремено значе и сродничку блискост (*баба „свекар”, баба, бабцуш, деда „таст”, баба, бабцуша „ташта”*). Експресивност је експлицирана у деминутивним и хипокористичним терминима упућених млађој својти. Усмереност једних на друге у патријархалним породичним заједницама одражена је у формулама обраћања и богатој номенклатури тазбинског сродства, која репрезентује узајамне односе између снахе/зета и чланова њихових примарних породица и језичким путем преноси понашајни и комуникациони код призренске традиционалне породице. Представе Срба Призренаца о функционисању сродничких (биолошких и социјалних) веза синтетичку целокупну слику међуљудских односа, а језичке манифестације тих односа умногоме доприносе реконструкцији друштвеног уређења старог Призрена и социјалној карактеризацији призренског човека.

Крути образци брачних улога нужно доводе до табуизације интимности и емотивне инхибиције, што се на прагматичком нивоу огледа у комуникативним ограничењима. Жена се своме мужу обраћа неутралним апелативом *ч’евеку*

4 Облик *ац’а* преузет је из турског дијалекта (тур. дијал. *аса, асо* „стриц, старији брат”) (Петровић 2012: 56), мада Шкаљић претпоставља да се ради о домаћем хипокористичком од *амиц’а* (Шкаљић 1966: 71).

(*Што ти је, море, човеку, те си тако гл'ел'ија од сабајл'е?*), а када га спомиње у јавности, користи заменицу он (*Ништо не могу да ти кажем док не дође он и док се не дойишам с'в њега* (Чемерикић)). Женино име је табу, као и било који вид јавног испољавања блискости и наклоности према њој, тако да се емотивна дистанца вербално манифестује у међусобном ословљавању (*Да те викне шебе, Цвѣто, на име муж, ка-с'ђе ишто викав?! Снао, ме викаја муж... Умреја, жив-ми веј-о'ч'и, неје рекнаја он: Цвѣто!*). У транскрипцијама С. Реметића налазимо потврду за потпуно дееротизовање супружника и настојање да се вербалним средствима блокира могућност било каквог телесног контакта међу њима. Ословљавањем брачног партнера са *брацо* жена се апсолутно дистанцира од своје примарне брачне улоге („*Снао, снао, снао, снао*”, на име *немало најреи*). Ја *нега: „брацо, брацо”* (Реметић 1996: 544).

Посебну улогу у патријархалној породици има недавно удата жена. Удајом девојка стиче формално већи углед, али је њен положај за првих годину дана у новој породици несигуран и нереспектабилан. Она је подређена мужу, мушким члановима породице и старијим женама, а своју инфериорност ритуално и јавно демонстрира вербалним и невербалним обрасцима понашања. Због специфичног положаја колектив јој је наметнуо посебне називе како денотативног, тако и конотативног садржаја, у којима долазе до изражаја културни код, социјални менталитет и когнитивне карактеристике призренске језичке личности. Специфична улога номината повезана са адопцијом младе невесте у нови дом значењу лексеме *невѣшта* даје различите дијахронијске димензије, што компликује етимолошко тумачење ове речи. У словенској етимологији као највероватније и најпоузданије прихваћено је схватање по којем је реч сложеница од негативног префикса *не-* и од партиципа глагола **ved-ti* „знати” – „непозната”, где се препознаје веза са народном обичајном праксом да се невести, првих дана по доласку у младожењин дом, обраћа као непознатом човеку (Skok, Gluhak, Фасмер), што је последица добоко укорењених митских представа о демонској аури која је прати. Неизговарање њеног имена значило је заштиту од злих духова (Gluhak 1993: 437–438) (*Што ч'иниш, младаневѣшто?*). Традиционална формула обраћања старијих жена млађој удатој (*снао*) у функцији је наглашавања њеног подређеног положаја у хијерархији по старешинству и периферног статуса у патријархалној организацији брачног и породичног живота. Албанска номинација *нуса* за невесту у Призрену је ситуационо ограничена и експресивно обојена. Припада разговорном дискурсу и користи се у говорној ситуацији чији су учесници жене. У шаљивом али пристојном говорном поступку субјекта говора, који невесту у породици означава лексемом *нуса*, активирају се функционално-стилске и емотивне компоненте, тако да овај контактни синоним има изражену експресивну вредност и служи као стилска резерва апелативу *снао* (*Добро дошла, нусе. Што ч'иниш, како си?*). Формалним обележјем, суфиксом *-ка*, интензивира се хипокористична нота мотивне именице и исказује наклоност и симпатија номинатора према објекту именована у фамилијарној говорној ситуацији (*Де си, море нуске, ошк' [ш] те несъм видеја. – Да ми цел'иваш руку, нуске, ама по с'шарински, а не ка с'гаише снаје*). Апелативна форма турцизма *ц'ел'ина* припада сфери фолклорног стваралаштва (*Аман, моја ц'ел'ино / Што ти л'ице с'шамнело / Аман, моја ц'ел'ино / Што ти косе мрсене* (нар. песма)).

Избор стратегије ословљавања унутар задруге детерминисан је релацијом млађи – старији и традиционално је нормиран, јер сваки члан фамилије зна своју позицију у породичној хијерархији. Карактеристичан је однос између жена

браће, међу којима у говорном акту преовладава стратегија кооперативности. За обраћање јетрви строго су резервисани функционално издиференцирани термини *јенџ 'а* и *снаа*. Млађе јетрве обраћају се старијима термином *јенџ 'а* (тур. *yenge*), а старије млађима термином *снаа* (А: *Јенџ 'е, да замесим л'и л'ебове?* Б: *Ако, снаа, замеси ѓи*).

Појмовни оквир термина *девер* шири је од значењске интерпретације „мужев брат”, јер се у његовом семантичком садржају укрштају степени и линије сродства (супругов брат од ујака / од стрица / од тетке и браћа из даље фамилије). Узрасна компонента дистинктивни је знак у терминологији обраћања, и управо тај изванјезички фактор условљава избор стратегије обраћања. Мужевљево браћу рођену после своје удаје снаха ословљава по имену, а оне старије апелативом *браца* уз лично име (*Браца-Мишо*, *Браца-Ц'еко*), користећи се унапред задатим тактикама учтивости. Посебан статус и специјално значење има мужевљев рођени брат или рођак из фамилије који јој је био пратилац на венчању. Обредна улога рефлектује се на однос између снахе и ручнога девера и свој вербални израз налази у специфичном одабиру термина за обраћање *брацо*, који језички одражава прожимање елемената сакралног и световног, а на комуникативном нивоу сигнализира преплитање тактика поштовања и духовне повезаности.

Најзначајнија улога жене у традиционалној култури је улога мајке. У патријархалној породици деца су емотивно веома везана за мајку и та приврженост женском родитељу у призренском вокабулару се испољава дечијим репликацијама и апелативима *мајко* (*Шшо ши је, мајко, шшо ше бол'и?* – *Не, мајко, не сиијем, шеке шако ч'ушим*), *моно* (*Моно, дај ми мицко л'еба*), *нано*, *даде* (*Даде, дај ми мало л'еба*). Високу фреквентност у градском говору и народним књижевним формама остварује лексичка јединица *нана*, док лексема *дада* не припада урбаном идиому. Са значењем „мајка” користи се у околини Призрена, а у граду карактерише разговорни стил досељеника са села.

Оснос детета према оцу у традиционалној призренској култури дуалног је карактера, јер га истовремено квалификују и поштовање ауторитета и емотивна приврженост родитељу. Једна од културалних карактеристика призренског говора јесте прожетост израза поштовања (дистанце) и маркера солидарности (блискости, присности, укључености). Такво преклапање произлази из саме структуре патријархалне породице и њене јасно одређене хијерархије. Дистанца према мушком родитељу умањује се експресивним синонимима (*шашо*, *шашико*, *башо*) (*Да ми најрајиш, шашо, л'еју свадбу*), а у самом говорном чину испољена је стратегија кооперативности, која почива на емотивној релацији дете – отац и узајамној блискости, потврђујући лингвокултурну специфичност балканског патријархалног породичног миљеа.

Апелативи којима се обраћа деци садрже хипокористичку семантичку компоненту и имају пренесено значење (*Оди мајкице своје, бисерко мајкин.* – *Бисерко си ми ши мој, моје алишнч'е, моје злашо, мој л'очко, благо мајшере; Алишнч'е бабино; О, бан мајкин.* – *Л'очко моја, бане мој*). Патријархална идеологија кодирана је у балканском културолошком концепту који фаворизује мушког потомка, што се на лингвистичком нивоу експликује одабиром вербалних средстава за означавање детета мушког пола са израженом субјективном оценом, односно апелатива високог тоналитета експресивности и степена емоционалности. Посебан статус завређује син јединац, чија се позиција апострофира ословљавањем турцизмом *бир/биро* (тур. *bir*), чиме је исказан начин опхођења старијих чланова породице према њему и испољена дубока емотивна повезаност између родитеља,

посебно мајке и сина (*О, бѝр мајкин. – Пораснаја ми бѝр бабин. – Наспа л'и се, биро. – Шио плач'еш, биро, кажи мајере. – Оди нане своје, биро*). Аутохтона албанска реч л'оч'ка (алб. *loçk/ë* „очна јабучица”, фиг. ~ а е *zetrës* „душо моја, срце моје, голубе мој”), веома је фреквентна у српском говору Призрена као назив за дете из милоште, које најчешће карактерише однос бабе и деде према унуку (*Оди деде својему, л'очко дедина; Оди бабе својему, л'очко бабина*).

У патријархалној заједници женско дете је мање вредновано од мушког и свој низак статус осећа кроз социјалну афирмацију током одрастања, а на језичко-прагматичком плану тај се однос осећа у благој дистанцираности коју сифнификује апелатив *девојко* (*А, мори девојко, нарани јенч'џс шѝој дејше, па га шури да сѝије*) и неутрална експресивна вредност вокативне форме *ч'ерко* (*Без швојега говења свема у куч'у, не ч'екај њиан милос, шѝој да ши је дајма на памети, ч'ерко*). Типизирана улога девојчице је унапред задата и она је усмерена на активности мајке и са њом гради посебан емотивни однос. Чврста емоционална веза између мајке и ћерке, кодирана у колективном памћењу и језичком сазнању Срба Призренца, проналази свој лирски израз у народној песми (*Дик се, дик се, ч'еро, џ'ул'-Ц'ул'ијо*) и афективном говорном чину. Низ експрива (*Оди нане своје, баницо нанина. – Ти си ми баница моја, ши си ми л'очка моја; Оди при мајке, лујико мајкина*) лингвистичка је последица емотивне размене у оквиру истополног савеза, који се у патријархалној породици темељи на интимности, блискости и поверењу између старијих жена (мајке, бабе) и женског детета.

Сложена мрежа фамилијарних веза и тачно одређена улога сваког њеног члана утемељена је на строгим принципима традиционалне хијерархијске организације породичне задруге, где централну позицију заузимају старији мушкарци, а периферни статус имају жене и деца. Најмаргиналнији положај у заједници резервисан је за тек доведену снаху, која своје место у породици потврђује и обезбеђује тек рођењем мушког потомка. Лингвокултуролошку специфичност посебно одражавају модели ословљавања, односно неословљавања супружника, што актуализује слику брачног односа у Призрену почетком XX века. Природа везе међу члановима породице условљава избор стратегија ословљавања и тактика за успостављање комуникације, што у поимању призренске језичке личности има велики значај у одржању стабилности заједнице.

Лексички материјал из српског призренског говора показује да се ословљавање појављује у функцији маркера припадности групи – широј заједници или породици и има социјално-регулативну функцију. На ширем социјалном плану социјални статус је главни детерминатор говорног акта, јер друштвена позиција комуниканата обликује елементе комуникативне ситуације и од ње зависе ток и исход вербалне комуникације.

Статусно равноправни учесници говорног чина нису ограничени избором средстава и стратегија у међусобном општењу. Близак однос не спутава комуниканте устаљеним формама, друштвеним нормама, етикецијом или дискрецијом и ствара услове за непосредан и неформалан разговор. Говорници једнаког социјалног положаја практично нису ограничени у избору средстава и стратегија (тактика) у међусобном разговору. Они могу бити отворени и за конфликт и за зближавање. Осећање слободе у комуникацији дозвољава да се умањи дистанца међу комуникантима и избегну неки специфични ритуали, форме обраћања дефинисане етикецијом и нормама, тј. дозвољава да се директно пређе на питања која су за саговорнике важна. Посебно се водило рачуна о избору тактике при обраћању особама исламске вероисповести и старијим лицима. Без обзира на

карактеристику пола, стратегија позитивне учтивости, која укључује и поштовање и солидарност, присутна је на прагматичком нивоу секундарне значењске структуре сродничких термина *аца, мица, анка, ала*.

Конверзација између припадника различитих друштвених слојева захтева примену тактике, односно избор адекватних језичких средстава и стилско прилагођавање маниру саговорника. Код неједнаких статуса већом слободом у понашању и избору стратегија и тактика влада особа на вишем положају. Особа на нижем положају поштује прописане узусе обраћања и користи стратегију позитивне учтивости, што се на призренској језичкој слици света манифестује јединицама *господин, ефендија, ага, аџија*.

Далеко је сложенији систем именовања и ословљавања у кругу породице, где сваки члан има традиционално одређену улогу, која варира у зависности од биолошких и социјалних параметара (пола, узраста, функције, статуса). Термини за обраћање између сродника омогућавају реконструисање социјалних улога и интерперсоналних односа унутар патријархалне проширене породице. Сложена мрежа фамилијарних веза и тачно одређена улога сваког њеног члана утемељена је на строгим принципима традиционалне хијерархијске организације породичне задруге, где централну позицију заузимају старији мушкарци, а периферни статус имају жене и деца. Најмаргиналнији положај у заједници резервисан је за тек доведену снаху, која своје место у породици потврђује и обезбеђује тек рођењем мушког потомка. Лингвокултуролошку специфичност посебно одражавају модели ословљавања, односно неословљавања супружника, што актуализује слику брачног односа у Призрену почетком XX века. Природа везе међу члановима породице условљава избор стратегија ословљавања и тактика за успостављање комуникације, што у поимању призренске језичке личности има велики значај у одржању стабилности заједнице. Говорници призренског ареала најчешће бирају стратегије учтивости и кооперативности, комбинујући тактике поштовања и блискости. Понашајни модели који учествују у говорном чину а огледају се и у одабиру форми обраћања обликују социјални профил патријархалног призренског човека и карактеришу менталитет призренског колектива. Периферну дијалекатску средину, иако се ради о урбаном амбијенту, карактеришу утврђени обрасци обраћања који генеришу читав комплекс лингвистичких и екстралингвистичких компонената (друштвено уређење, традиција, историјски моменат, културна интерференција, итд.), детерминишу сам говорни чин и формирају важан фрагмент призренске језичке слике света који манифестује лингвокултуролошке специфичности призренског колектива.

ЛИТЕРАТУРА

- Аджаж 2009: С. Д. Аджаж, *Общая характеристика фразеологизмов социальной сферы шематической группы (наименований лиц) в современном русском языке*, www.rusnauka.com/9_NND.../7_104917.doc.htm 5. 10. 2016.
- Аристова 2007: Н. С. Аристова, *Коммуникативные стратегии высокой тональности общения (на материале английской художественной литературы XIX-XX вв.)*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов [dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXpW24fu](http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXpW24fu) 7. 10. 2016.

- Байкулова 2006: А. Н. Байкулова, *Речевое общение в семье*, Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/rechevoe-obshchenie-v-seme#ixzz458TTWGK4>.
- Быганова 2010: Е. А. Быганова, Прагмалингвистический аспект категории социального статуса в немецкоязычном тексте, Автореф. дисс.
- Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz458HieGNt> 7. 10. 2016.
- Воеводина 2010: Г. А. Воеводина, Номинации „лицо по социальному положению” в современном русском языке (на примере производных имён существительных), *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, № 4 (2), 468–470.
- Галеев 2014: Т. И. Галеев, Функционально-статистическая характеристика наименований лиц по высшему социальному статусу, *Филология и культура*, Вып. № 4, 41–44.
- Глушак 2006: В. М. Глушак, *Дискурсивная парадигма речевого поведения*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXprnLyl>.
- Доброходова 2012: О. В. Доброходова, *Категоризация социального статуса человека в языке*, Автореф. дисс., Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/kategorizatsiya-sotsialnogo-statusa-cheloveka-v-yazyke#ixzz3a6Fg0Z8G> 5. 10. 2016.
- Занадворова 2001: А. В. Занадворова, *Функционирование русского языка в малых социальных группах*, Автореф. дисс., <http://cheloveknauka.com/funkcionirovanie-russkogo-yazyka-v-malyh-sotsialnyh-gruppah>.
- Карасик 1992: В. И. Карасик *Язык социального статуса*, Москва: Ин-т языкознания РАН.
- Кравченко 2001: А. И. Кравченко, Социология, Москва, Академический Прект.
- Петровић 2012: С. Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*, СД36 XLII, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Фасмер 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Тома I–IV, Москва: Прогрес.
- Янко 1999: Т. Е. Янко, *Коммуникативные стратегии и коммуникативные структуры*, Автореф. дисс. Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat <http://www.dissercat.com/content/pragmalingvisticheski-aspekt-kategorii-sotsialnogo-statusa-v-nemetskoyazychnom-tekste#ixzz4LXqfwsbO>.
- Bakšić 2012: S. Bakšić, *Strategije učtivosti u turskom jeziku*, Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Brown, Levinson 1987. P. Brown, S. C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Gluhak 1993: A. Gluhak, *Hrvatski etimološki rječnik*, Zagreb.
- Gu 1990: Y. Gu, Politeness phenomena in modern Chinese, *Journal of Pragmatics* 14, 237–257.
- Mrazović, Vukadinović 1990: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Govorni činovi. U: Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci, Novi Sad: Dobra vest, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 598–643.
- Skok 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: JAZU.
- Škaljić 1966: A. Škaljić: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svjetlost.

- Wierzbicka 1985: A. Wierzbicka, Different cultures, different languages, different speech acts, *Journal of Pragmatics* 9, 145-178.
- Zeyrek 2001: D. Zeyrek, Politeness in Turkish and its linguistic manifestations: A sociocultural perspective, In: Bayraktaroğlu, A., Sifianou, M. (eds.) *Linguistic Politeness Across Boundaries: The Case of Greek and Turkish*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 43-73.

THE PRAGMA-LINGUISTIC ASPECT OF THE CATEGORY OF SOCIAL STATUS AND SOCIAL ROLES IN THE SERBIAN SPEECH OF PRIZREN

Summary

The category of social status in science is studied both from the socio-linguistic and pragma-linguistic aspect, since social status is linguistically manifested in the communicative situation and directly conditions the means of communication. The focus of this paper is the study of the pragma-linguistic aspect of the social status on a corpus of material of the Serbian speech of Prizren. The strategy of addressing is studied in class-determined situations (through social status in the social hierarchy) and family discourse (through social roles in the family hierarchy). The aim of the paper is to reconstruct the conventional and informal technique of address in socially-determined conditions of the speech act (social status and social role) which were the standard at the end of the 19th and beginning of the 20th century in the speech of the city of Prizren.

The linguistic corpus was taken from the volume *Zbirke reči iz Prizrena* written by Dimitrije Čemerikić. The lexical material taken from the Serbian speech of Prizren indicates that the means of address occur in the function of markers of group membership – the wider community or family and have a social-regulative function. The speakers of the Prizren area usually chose politeness strategies and strategies of cooperation, combining tactics of respect and closeness. Mastering the tactics of politeness and cooperation is a necessary precondition for communication in a multi-ethnic and multi-cultural community. The behavioral models which take part in the speech act and are reflected in the form of address shape the social profile of the patriarchal Prizren man and characterize the mentality of the Prizren collective.

Key words: social status, social role, pragma-linguistic approach, the Serbian speech of Prizren

Tanja Milosavljević

Татјана Г. ТРАЈКОВИЋ¹

Ниш

ДИГЛОСИЈА У СРПСКИМ ДИЈАЛЕКТИМА – СТЕПЕН ИСПИТАНОСТИ

У раду² су представљене дијалектолошке монографије о српским народним говорима у којима се упућује на постојање диглосије. Анализирају се пронађени и издвојени елементи као и принципи аутора којима су се руководили приликом истраживања језичких одлика датог говора. Вођени традиционалним дијалектолошким методама, дијалектолози занемарују диглосију као значајан моменат у понашању говорника, али и у развоју једног дијалекта. Приступ овој појави у дијалектима сведен је на помињање неких примера који то могу потврдити. Закључује се да се диглосији треба посветити систематичније са циљем утврђивања могућих промена у дијалекту.

Кључне речи: српски дијалекти, диглосија, промена кода

1. УВОД

1.1. Диглосија је термин којим се у социolingвистици именује ситуација у којој се два варијетета једног језика истовремено користе, а да сваки од њих има своју друштвену функцију. Када се говори о диглосији неминовно се помињу виши и нижи тип језичке варијанте. Виши варијетет се учи у школи и егзистира у званичној комуникацији, док се нижи користи најчешће у породици или у неким другим незваничним околностима (в. Кристал 1985: 46). Овај појам заживео је у светској лингвистици шездесетих година прошлог века захваљујући америчком лингвисти Чарслу Фергусону који је поставио разлику између два варијетета једног језика: Н (high) variety и L (low) variety (Фергусон 1959: 327).

1.2. За разлику од светске лингвистике, која обилује радовима посвећеним диглосији, код нас се поједини аутори баве овом темом из различитих углова. Љубиша Рајић је сагледавао положај корисника дијалекта у оквирима употребе стандардног српског језика (Рајић 1980–1981). Вера Васић је у употреби стандардног српскохрватског језика анализирала варијантну поларизацију до које је долазило према: националној, територијалној или социокултурној парадигми (Васић 1989), затим појаву ауторегулације у употреби дијалекта (1992). Митра Рељић је истраживала типове диглосије у српском језику на Косову и Метохији (Рељић 2010). Дарко Танасковић се бавио диглосијом и билингвизмом у арапском језику (Танасковић 1982).

Милорад Радовановић (2003: 166) у оквиру теме о функционалном раслојавању језика говори и о ситуационом раслојавању, које настаје у околностима у којима се говорник налази (радно место, кућне посете, породица, школа и сл.).

У српској језичкој науци о диглосији се најчешће расправља у оквиру тема о старој српској писмености (в. Ивић 1998: 28–158, Грковић-Мејџор 2004, Грковић

1 tatjana.trajkovic@filfak.ni.ac.rs

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (ЕД 178020), који финансира Министарство науке и спорта Републике Србије.

2004–2005.). Павле Ивић наводи да се диглосија појавила на самом почеку српске писмености и то је, према њему, „стање у којем се једно друштво служи двама језичким типовима, функционално диференцираним тако да се један од њих осећа као „виши”, оплемењен, отменији и ученији, а други као „нижи”, народски и једноставнији” (Ивић 1998: 29). Српскословенски и српски народни језик паралелно су се користили до краја српскословенске епохе и налазили су се у односу „комплементарне дистрибуције” (Грковић-Мејџор 2004: 391). Употреба вишег и нижег стила писања била је условљена жанром писаног документа, његовом садржином или његовим деловима. Виши стил је коришћен у делима сакралне садржине, а нижи у делима профаног карактера, с тим да су постојала дела у којима су се преплитала оба стила (Грковић-Мејџор 2004: 391, 392).

2. ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

2.1. Циљ овог рада јесте испитивање заступљености диглосије у дијалектолошким монографијама које описују српске народне говоре. Кренуло се од претпоставке да су дијалектолози свесни могућности диглосивног понашања представника народног говора, те се у раду обрађује однос аутора према овој појави, њихов став, тумачење и евентуална анализа последица диглосије. Намера је да се истражи да ли се аутори баве диглосијом, у коликој мери и на који начин.

2.2. Познато је да су дијалектолошка испитивања заснивана на одређеним традиционално утемељеним принципима којих се сви дијалектолози придржавају. Пре свега, одабир информатора мора бити такав да служи основној сврси – бележењу аутохтоног, неизмењеног говора одређеног подручја. Дијалектолози су се руководили и руководе се претпоставком да ће под налетом нормативне варијанте српског језика дијалекти посустајати и временом се удаљити од свог основног облика, те да је неопходно забележити постојеће стање док има времена за то. У оваквом заиста озбиљном послу, који је веома темељно одрађен на подручју српског језика у Србији, па и ван ње, чињеница да је тај исти говорник склон језичкој ауторегулацији била је мање битна, па и занемарљива.

Прегледањем дијалектолошких монографија о српским говорима, наишла сам на фрагменте (квантитативно различите) који су указивали на то да је аутор био суочен са диглосијом у датом говору и предузео мере да је се реши, али се даље од тога није ишло, јер је сам циљ истраживања био потпуно друге природе: језичке, не и екстралингвистичке, односно социолингвистичке.

Сасвим је очекивано да ће диглосивност бити израженија код представника дијалеката који су удаљенији од стандардног српског језика. Међутим, постоје сведочења истраживача да су и представници дијалеката ближих стандарду подложни корекцијама у говору.

У овом раду обрађене су монографије које су нудиле материјал за анализу и из чијих се садржина могло доћи до извесних закључака, с тим да се водило рачуна и о обухватању наших дијалеката онолико колико су обим овог текста и садржине радова то дозвољавали.

3. ДИГЛОСИЈА У ДИЈАЛЕКТОЛОШКИМ МОНОГРАФИЈАМА

3.1. На самим почецима српске дијалектологије присутна је свест о диглосивном понашању носилаца дијалеката. Већ код Белића, у нашој првој дијалектолошкој монографији, налазимо речи које упућују на могућности двојаког

изражавања информатора, чега се дијалектолог треба клонити. „Није довољно имати добро ухо и добру школу, па да се материјал тачно забележи. Треба се такође постарати да тај материјал до испитивачева уха дође у што чистијој, што правилнијој форми. То ће се, мислим, најбоље учинити, ако се остави да представници некога говора са свим слободно, без икаквог утицаја са стране, говоре. [...] Сељаци удешавају свој језик према ономе што се њима чини да је нормално, варошко, отмено. Узалуд су сва објашњења, да такав језик није потребан, да је једино потребно да они говоре својим језиком. Они то никад не разумеју” (Белић 1999: 22). Белић саветује да се испитивач не служи упитницима нити да записује народне умовторине. Потребно је пустити информатора да прича тако да и не примећује шта чини и омогућити природан темпо говора (Белић 1999: 22–23).

3.2. Наши дијалектолози држали су се Белићевих упутстава и пратили основни циљ дијалектолошких испитивања – забележити прави, неискаварен народни говор, те су у том смислу бирали своје информаторе. Неки од њих су се освртали на проблеме изазване различитим ванјезичким околностима.

У већини монографија о српским говорима мало је речи посвећених диглосивности говорника. Код неких се може тек наслутити да информатори могу нудити и облике не тако карактеристичне за њихов дијалекат. Неки аутори експлицитније износе своја размишљања или тумачења диглосивности макар то било у циљу онемогућавања такве појаве како би се избегло погрешно записивање.

3.3. Миливој Павловић у *Говорима Срепчечке жупе*, наводи пример младића у чијим се причама проналазе облици радног глаголског придева м. р. једине на -о и на -в. Павловић прецизно анализира употребу ова два лика и констатује да се -о јавља у тренуцима када се информатор концентрише на сопствено причање, а да -в увек долази када је ток опуштенији и када је излагање већ узело маха (Павловић 1939: 91).

3.4. У *Говору Бучума и Белоџ Пошока* Недељко Богдановић износи своја општа запажања у вези са говорницима ових села: „У говору млађег становништва, оног дакле које највише комуницира с људима из других крајева, или је свршило неку школу, ово је говорна одлика [о африкатама ч и џ на месту прасловенских *tj и *dj] која се најпре и у највећој мери губи. Врло је маркантна, легитимише њихову 'заосталост', архаичност у говору па је се зато свесно и одричу, као и одлике *пуће*, *нође* или *л* на крају слога” (Богдановић 1979: 42). Није сасвим јасно да ли се маркантне црте одмах губе или ипак пролазе кроз неку фазу, која би могла бити и диглосија. Вероватније је да се не би могло без икакве припреме прећи на нове облике, већ да постоји изврстан период у току којег се одабрани елементи истискују најпре у одређеним ситуацијама и са одговарајућим саговорницима, да би се дошло до коначних измена. Аутор истиче неуједначеност фреквенције појединих језичких феномена због чега треба стално пратити стања која су забележена у различитим временима (в. Богдановић 1979: 4).

3.5. У Алексиначком Поморављу Богдановић такође проналази да се удаљавање од народног говора највише препознаје код млађих генерација. Он наводи најмаркантније јужноморавске одлике које су „нападнуте”: -а < -л и -в у 3. лицу множине презента (Богдановић 1987: 60). Као траг диглосивности представника овог говора могло би се навести једно ауторово сећање: „У једном разговору у Тн постаријој говорници 'излетело је': 'каже се пепела' у тренутку када је упорно тврдила да је у Пироту 'пепел' а у Морави 'пепео’” (Богдановић 1987: 109). Чини се да се информатори понекад понашају двојачко, што је сигурно условљено ситуацијом и саговорником који је ипак туђин. Информатор је свестан са ким

разговара и то га наводи да понекад покаже и своје „знање”, односно познавање и оне стандардне форме српског језика.

У овом делу српских говора препознат је још један моменат који има своје лице и наличје – антропоними. Предодређеност појединих ликова за службену употребу узрокује преузимање препоручених форми. „Нека имена на *-ав* у народском изговору гласе: *Борисов, Воислов, Драгослов, Вигосова, Вукосова* – на целом подручју, а у службеној употреби, и у говору млађарије сва су на *-ав* и с акцентом ближе почетку речи (*Викослав, Драгослав, Викосава*)” (Богдановић 1987: 79–80). Аутор сматра да се овакве измене потпомажу ”употребом службеног имена у школи и другим савременим приликама” (Богдановић 1987: 80, фуснота 148). Битна одлика призренско-тимочких говора јесте експираторни акценат и његово углавном старо место (сем специфичности у појединим областима). Представник ових дијалеката то препознаје као разликовност, те ће, као корак приближавања стандарду, предузети регулисање места акцента. Квалитативна и квантитативна акценатска вредност није блиска његовом слуху, па је вероватно да се неће мењати (мада и ова тврдња мора бити преиспитана, јер способности и тежње говорника могу бити индивидуалне).

3.6. Пол-Луј Тома, слависта који је у српску дијалектологију увео практичну примену неких социолингвистичких метода, припремљено је почео са истраживањима говора Ниша и његове околине, а то је подразумевало и очекивање диглосије. Узимајући то у обзир, Тома је сигуран: „Мора да постоје и говорници у ситуацији диглосије, тј. кадри да употребљавају са једне стране С1, С2, С3 [односи се на елементе из стандардног језика] итд., а са друге Д1, Д2, Д3 [односи се на елементе из дијалекта] итд.: мислимо нпр. на оне Нишлије које углавном господаре стандардним језиком али који су способни ради забаве да користе облике својствене Сремчевом Нишу” (Тома 1998: 26). Дакле, мишљење Пол-Луја Томе је да се диглосија код Нишлија јавља само да би се пробудила заинтересованост саговорника и да би се показала сопствена духовитост. Овакве информаторе Тома је избегавао објашњавајући да би било корисније имати информатора са неколико стандардних, али сталних, форми, неголи оног који је способан да све дијалекатске варијанте замени стандардним (Тома 1998: 26). Коначно, најбољи су избор нешколовани или врло мало школовани људи јер се на тај начин истраживач најмање излаже „ризик суочења са диглосијом” (Тома 1998: 27). Такви информатори су „стабилни” и „са slabим варијацијама на лингвистичком континууму од стандардног језика до ’идеалних’ руралних говора” (Тома 1998: 30). Ови говорници се изражавају неусиљено и без тежње да се прилагоде испитивачу.

3.7. У *Говору села Присјана (Горњеџ и Доњеџ)* износи се запажање: „Под утицајем школе и масовних медија као и чешћих боравака у градовима, што ради посла, што ради забаве, млади све више у усвајају правила стандардног језика или се, једноставно, труде да говоре правилније” (Милосављевић 2009: 394). На основу свог искуства Т. Милосављевић закључује да ће битне карактеристике локалног говора доћи до изражаја у кругу породице.

3.8. Објашњавајући методологију у анализи говора села Милушинца код Сокобање ауторка се осврће и на присуство ризика од диглосије, којег се истраживач може лишити пажљивим одабиром информатора (Гмитровић 2008: 333). Међутим, неки од говорника „трудиле су се да говоре што правилније, желећи да оставе бољи утисак (да је то заиста тако, уверавали смо се слушајући касније њихове неформалне разговоре са укућанима)” (Гмитровић 2008: 333). Пример који се касније наводи и потврђује овакве тврдње је жена у чијем су идиому

забележене форме синтетичке деклинације: „Да се ради о непоузданом информатору који 'намешта' причу зарад утиска, а да наведене облике сигурно никада не употребљава у свакодневној (неформалној) комуникацији, уверили смо се на основу неких примера који су се каткад јављали у дијалогу а који се својим особинама уклапају у општу и очекивану слику нашег говора” (Гмитровић 2008: 367). И у овом случају се неформални разговори у породици и међу блиским пријатељима претпостављају као једини могући начин да се разграниче аутохтоности од извештачености у говору.

3.16. Интересантан је пример једног од призренско-тимочких говора у којем влада осећај престижног статуса у односу на околне идиоме. Географски, привредни и културни положај Призрена одредио је и положај његовог говора међу осталима. Овај град је одувек имао статус царског, узвешеног насеља у којем су живели и радили богати Срби. Такав привредни престиж ове варошице неминовно је утицао и на стварање језичког престижа, те је то разлог томе што се „ближа и даља српска околина према Призрену више равнала но што је на њ утицала, зашто су други од Призренца више узимали но што су им својега наметали” (Реметић 1996: 537).

3.9. Милош Марковић у говору Александровачке жупе забележио је примере истих речи са различитим акцентима који паралелно егзистирају, те тумачи језичке прилике до којих долази због окружења: „Сагласан сам у томе да је говор Жупе, посебно у послератном периоду, под нешто јачим утицајем говора Крушевца (економски развијене средине чији се утицаји огледају и у говору), али су ти утицаји незнатни. Доносе их углавном људи скромног образовања запослени у Крушевцу. Из њиховог говора могу потицати наведени примери, који, најчешће, имају помодни карактер” (Марковић 2014: 329-330). Управо та тежња ка помодности доводи до измена у говору, које неко време, вероватно, постоје ситуационо условљене, а постепено прерастају и у обележје једног говора. До тог прелаза најпре долази у градским срединама, које су најбоље изложене потребама прилагођавања вишем стилу, што је у овом случају говор Крушевца.

3.10. Радоје Симић експлицитно наводи правила којима се руководио приликом истраживања народног говора: „Ја сам се држао принципа да праву систему говора чини само оно што се употребљава пре свега у породичном говору, а затим и у међусобном споразумевању припадника тога говора” (Симић 1972: 24-25). Јасно је да постоји другачија реализација српског језика изван ужег круга саговорника, који подразумева блискост, сличност и осећај припадности истој групи.

Нешто даље аутор монографије о говору Левча примећује различит однос говорника према језичким облицима, који је условљен екстралингвистичким факторима. Објашњавајући употребу појединих ликова, Симић скреће пажњу на околности у којима до тога долази. Ојконими са подручја Левча код говорника имају две варијанте: народну и „правилнију”, а ова друга је намењена разговору са дошљацима. „Али често поред народног егзистира 'правилнији' облик, који се такође и међу становницима тих села чује у разговору са странцима”. Тако Левчани у интерној комуникацији користе ојкониме: Беочиће, Богалинце, Леповиће, Лоћике, Мотриће, Опариће, Превеш, Ратковиће, Ребеновац, Слатине, Сугубине, Течиће, Цикоте. Међутим, у службенијем разговору иста насеља имаће следеће ликове: Беочић, Богалинац, Лепојевић, Лоћика, Мотрић, Опарић, Превешт, Ратковић, Рабеновац, Слатина, Сугубина, Течић, Цикот (Симић 1972: 30).

У вези са наметањем „правилног” облика и регулацијом у говору, интересантно је Симићево тумачење имена левачког манастира *Каленић*, које се у народу

изговара као *Калинић*. Поређења из различитих извора навела су на закључак да су институције наметале облик који је „правиан” вероватно због тога што је другачији од народног и као такав представља вишу форму, коју треба поштовати. На крају закључује: „Свему томе доприноси чиновништво, у чијим се редовима одувек осећа тежња да се држе изнад обичних људи” (Симић 1972: 141).

Акцент је једна од значајних одлика левачког говора коју Левчани препознају као нешто што је потребно прилагодити саговорнику: „У нашем говору можемо у саобраћању са спољним светом свуда срести ’писмење’ људе који ову или ону реч умеју и друкчије акцентовати него што је у ’обичном’ говору акцентују” (Симић 1972: 56). С обзиром на то да такве појаве нису циљ и предмет истраживања, не иде се даље са анализирањем: „Али све је то још сасвим страно већини представника нашег говора, па није вредно помена кад се говори о његовој основној структури” (Симић 1972: 56). Аутор разликује књижевне форме, којих су свесни информатори, од дијалекатских, који се употребљавају у природним околностима, али их не наводи, што је већ објашњено. У вези са преношењем акцента, Симић наводи пример презимена типа *Обрадовић*, за који зна већина одраслих мушкараца, али и износи тврдњу да то не значи да се она тако увек употребљавају. У фусноти он подсећа: „Сходно напред формираној концепцији не наводим ове примере, јер их припадници говора обично добро разликују од дијалекатских форми. Ту се разлика у акцентуацији најлакше уочава, па се ове секвенце најбрже уче у школи и другде” (Симић 1972: 57, фуснота 20).

3.11. Моравички и горњостуденички говори такође су претрпели утицај стандардног језика и отуда се јавља нарушавање локалног идиома. Видан Николић објашњава узроке оваквих појава: „Овде не искључујемо утицај школе и других средстава масовне комуникације. Није занемарљив ни утицај администрације, особеног језика који је извршио највише ’насиља’ у увођењу екавизације. Тако, на пример, ни најдоследнији ијекавац тешко да ће рећи *рјешење* или *увјерење* за ту врсту документа, јер се у администрацији узимају искључиво екавски ликови – како и стоји у заглављу на формуларима ових докумената” (Николић 2001: 45). Ово је прави траг диглосивности код носиоца неког дијалекта који се у нечему не поклапа са званичним, вишим обликом језика. Дакле, поменути ијекавац ће својој породици рећи да иде да извади *увјерење*, али ће од службеника у јавној институцији тражити *уверење*, јер је такав облик, према његовом схватању, званично прихватљив. На који начин заобићи овакве препреке у прикупљању грађе на терену и како избећи могуће заблуде? Сваки дијалектолог радећи на терену нашао се на мукама у току започињања разговора са информатором, чије је поверење требало придобити како би он говорио својим изворним дијалектом. Нешто о томе Николић каже: „Ипак, за неке нијансе у говору, на пример рефлекси јата, може бити поуздано само оно што је добијено у једном слободном разговору, и то онда кад поприми тон потпуног поверења код информатора. Као да код свих њих постоји нека могућност биполарности: један говор у породици, други са ’странцем’. [...] Да би се добио лик *месец* или *време*, наравно у ијекавској форми, не може се тражити на директно питање, јер нећемо добити жељени одговор. Те су речи честе у средствима масовне комуникације, и то само у екавским ликовима, зато се у (и)јекавској форми могу чути тек у најслободнијем разговору” (Николић 2001: 46).

Николић наводи категорије својих информатора, које групише према степеном заступљености дијалекатских црта: најстарија, средња, млађа и најмалађа генерација. Код последње групе аутор објашњава: „најмалађа – у основи има

изворне говорне црте, са ознаком породичног круга, али са оскудним лексичким фондом” (Николић 2001: 49). За ово испитивање од значаја је „ознака породичног круга” која упућује на подложност млађих да један варијетет говора резервишу за породицу, а други користе ван ње, јасно делећи два нивоа подобности свог говора.

3.13. Ијекавизам као дијалектизам препознат је у говору села Горобиља (Николић 1972): „Сами Горобиљци (у међусобној комуникацији) говоре искључиво ијекавским наречјем са само понеким екавским ликом, као: *вредан, време, зеница, Немци, озледа, њосле(н), њоследњи*. Међутим, у контакту са људима из било ког другог краја они одмах прелазе на екавски без неких већих тешкоћа и без неких већих ’грешака’. Свој говор осећају као дијалекатски. Но, када неко од њих почне у интерној комуникацији тако да говори, они то осећају као „госпоско” и извештачено, као нешто што је страно њиховом језичком осећању” (Николић 1972: 651). Рекло би се да је (и)јекавски рефлекс јата на неки начин табуизиран међу својим носиоцима. Они га чувају једино за себе и труде се да га сакрију од оних других говорника српског језика.

Да диглосивност може бити показатељ даљег развоја једног дијалекта може се видети из анализе елемената народног говора на плану привидног времена. Наиме, Николић износи запажања да се у говору младих Горобиљаца могу чути екавски облици: *медвед, сведок*, док је за горобиљски говор карактеристично: *међед, седок*. Такође, све чешће се чује *деда*, поред уобичајеног *ђед* (Николић 1972: 653). Очигледно је да ће развој говора млађих представника једног народног говора ићи правцем који одређују наметнуте форме са вишег ранга, односно оне које су прихvatљивије у широј комуникацији. Оне се најпре јављају као диглосивни елемент, а временом постају саставни део уобичајеног говора.

3.14. Да се јекавизам препознаје као осетљива категорија која је подложна адаптацији доказују и истраживања Радосава Ђуровића о рефлексима јата у прибојској околини (Ђуровић 1980). У овој монографији налазимо следећа запажања: „Становништво овог краја у свакодневной комуникацији говори ијакавски, али у разговору са непознатим особама и на званичним мјестима (у установама и на јавним скуповима) десиће се врло често да се пређе на екавски изговор без нарочитих проблема” (Ђуровић 1980: 294). Овакве корекције најпре се намећу градској средини и млађим генерацијама, јер се таква средина статусом административне, културне и др. узвишености намаће као престиж који треба пратити као узор. Ђуровић каже. „У граду је у току интезиван процес превирања између ијекавског и екавског изговора. Млађе генерације све више говоре екавски. Што се више иде од културног центра општине ка периферији, број екавизама опада, такода се они у планинским селима своде на изузетке” (Ђуровић 1980: 294). На крају својих испитивања Ђуровић закључује: „У околини Прибоја и данас је у свакодневной употреби доминантан ијекавски изговор са понеким екавизмима. Ширење екавизама поспјешује званични екавски говор средстава масовне комуникације (радио, телевизија, штампа), школе и администрације. Екавски изговор у вредновању језичке комуникације добива социјална обиљежја. У сeosким срединама има људи који мисле да је екавизам особина еманципованог човјека” (Ђуровић 1980: 310). Ове речи потичу с почетка осамдесетих година, те се поставља питање докле се стигло у претпоставкама с обзиром на деценије које су прошле. Да ли је пут диглосије довео до потпуног преображаја појединих аутентичних црта једног дијалекта?

3.15. Изузетно озбиљан приступ предупредивању диглосије налази се у уводним редовима *Зайаднобосанских ијекавских говора*, у којима аутор опсежно описује начине свога односа са саговорницима и разлоге који су га подстакли да се добро припреми за истраживање народних говора. Указује се на (и)јекавизам као језичку црту која лако може бити осетљива и подложна изменама уколико се за то испуне одговарајуће околности: „Томе проблему сам посветио велику пажњу због тога што информатор треба за вријеме испитивања да се понаша природно и без оног непријатног осјећања да пред собом има странца, особу која се од њега разликује по говору, начину одијевања и много чему другом. Да бих био ближи онима који ми дају језичке податке, трудио сам се да говорим као и они, да ми одјећа и обућа не одударају много од њихове, да ми понашање буде слично њиховом, једном ријечи, да не штрчим много у њиховој средини. [...] Саговорник је био доброг расположења и разговарао је са мном отворено, без устежања, као са својим старим познатиком и пријатељем. Говорио је онако како говори са својим сусједима, неусиљено, и не покушавајући да употребљава типичне „грађанске” језичке форме” (Дешић 1976: 27, 28). Наведени поступци обезбедили су околности неопходне за бележење изворног, неизвештаченог говора са потпуно аутентичним обележјима. Аутору је било јасно да постоји опасност од надирања неких страних језичких елементима, али је за тако нешто неопходна атмосфера наклоњена промени кода у току говорног чина. Дешић тумачи: „У којим приликама Крајишник ијекавац постаје екавац? Одговор би био: онда кад разговара са непознатом, страном особом. Зашто то чини? Вјероватно зато што сматра да је екавски изговор репрезентативнији, отмјенији. Мислим да се ту огледа оно што постоји у свим језицима свијета: утицај културнијих и економски развијенијих региона и њихових центара” (Дешић 1976: 120, 121). Дешићево мишљење је да о оваквој појави треба водити рачуна, јер би се у супротном могло доћи до погрешних закључака (в. Дешић 1976: 121).

3.12. О рефлексу јата и његовој променљивости говори и Славољуб Марковић у монографији *Говор Ужичке Црне горе* (Марковић 2011), али не и тако експлицитно о ванјезичким чиниоцима који утичу на реализацију. У овој монографији наилазимо на места која су могла бити прилика да се прошире закључивања и мало више упуту на диглосију у овом говору: „Осетно већа заступљеност екавских ликова у назначеним ободним насељима може се објаснити двоструким постмиграционим упливом: утицајем суседних мешовитих (ијекавско-екавских) идиома (таковског и драгачевског) и деловањем свеприсутних расадника екавског стандарда као перманентне подривне тенденције” (Марковић 2011: 451). Даље Марковић објашњава да се поједини екавизми јављају деловањем „ближег социокултурног окружења” и упливом из књижевног језика (Марковић 2011: 451), што нас опет враћа на престижни статус екавизма.

3.17. С друге стране, постоје јасна објашњења због чега нема корекција у неким дијалектима. У *Говорима централне Шумадије* Слободан Реметић је дошао до закључка да његови информатори имају став о престижном статусу свог говора: „Посебно срећну околност имао сам у убеђењу овдашњих Шумадијана да се ’у овим нашим крају’ говори чисто, да управо они имају добар, најбољи ’дијалект говора’, а да други ’говору лоше’ или ’мало заносу кад говору’. Моји сабеседници нису осећали потребу да из неких престижних разлога подешавају свој говор према било каквом узору. Они не ’крију’ свој аутохтони израз у сусрету са непознатим лицима, чак ни од оних који записују њихову причу, као у оваквим приликама, на пример” (Реметић 1985: 37). У овом случају аутор је потпуно свестан

могућности прилагођавања својих информатора, али су околности испитиваног говора биле такве да говорници нису имали осећај инфериорности у односу на неки други дијалекат или стандардни језик. Прецизно је описан однос појединаца према другачијим варијантима истог језика. У самом народском схватању постоји подвојеност у смислу вишег и нижег типа говора, односно, препознаје се шта је добар, а шта лош дијалекат. Убеђеност говорника у виши статус свог матерњег говора предодређује њихово језичко понашање у комуникацији.

3.18. Неки од аутора *Говора Новоџ Сага* препознали су наступање измена у аутохтоном изговору појединих становника овог града. То се односи на досељенике и избеглице из Босанске Крајине, Лике, Кордуна, Мостара, Славоније, који су под притиском престижног и преовладавајућег стандарда, почели мењати свој говор. Аутори јасно описују узроке прилагођавања таквих говорника: „За употребу контролисаниог или фамилијарног говора релевантна је ситуација у којој се води разговор и однос према саговорнику. Ако је то разговор са непознатом особом или са познатом, али пред онима који очекују у одређеној ситуацији да користиш њихов идиом, тада ће информатор контролисати свој говор. Међутим, у породици и са познаницима или пријатељима, избеглица ће употребљавати опуштену, неконтролисану, фамилијарну варијанту говора” (Бошњаковић, Радовановић 2009: 335–336). Диглосивност је присутна код представника дијалекта који живе на подручју неког другог дијалекта и степен њене заступљености условљен је многим социјалним факторима (узраст, образовање, професија, лични став). Закључак овог истраживања је да лични став говорника пресудно делује на очување матерњег говора или прихватање вишег варијетета (Бошњаковић, Радовановић 2009: 336). Друга испитивања показују да је образовање значајна варијабла која одређује избор варијетета код говорника. Код мање образованих „смењивање кода у различитим ситуацијама је минимално”, док образованији стандард доживљавају као престиж и „настојаће да уклоне изразитије дијалекатске црте” (Књижар 2011: 374).

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. Спорадичне назнаке о упливу елемената стандардног језика у дијалекат могу говорити о постепеном губљењу дијалекатских црта. Међутим, уз њихову појаву аутори наводе разлоге и функцију њихове употребе, што је траг могућег диглосивног понашања говорника, које се детаљније није могло истражити јер оваква испитивања захтевају посебан приступ говорнику. Аутори су дали само своја запажања о двојакном изражавању говорника условљеном одређеним околностима. Ту појаву нису истраживали, јер им је циљ био сасвим другачији. Напротив, диглосивност би ометала остваривање примарног задатка – опис изворног народног говора. Због тога су дијалектолози заобилазили путеве који су наводили говорника на функционалну употребу стандардног варијетета српског језика. Дали су слику говора које су истраживали, док је диглосивност остала по страни као напомена о којој треба размишљати. Применом одговарајућих метода истраживања могуће је диглосију у српским дијалектима аналитичније сагледати и детаљније утврдити ситуације у којима се диглосивност говорника испољава као и подложне језичке категорије с обзиром на дијалекат који говорник носи. Свакако ће резултати бити другачији у зависности од дијалекта у којем се истраживање буде вршило.

4.2. Аутори монографија о српским народним говорима о питању односа према диглосији углавном се могу поделити у четири групе: 1. они који уопште не говоре о овом феномену, 2. аутори који наводе да нема диглосије у испитиваном говору, 3. они који се о диглосији изјашњавају као о препреци коју треба избегавати у току прикупљања грађе и 4. група аутора која се посвећује овом проблему наводећи конкретне језичке категорије изложене адаптацији.

Разлози адаптивних потреба представника дијалекта, које препознају наши аутори су: остављање бољег утиска, тежња ка еманципованости, отмености, господствености или ради забаве.

Општи закључак свих аутора је да се првобитне корекције у неком говору јављају код млађих говорника, код говорника који су школованији и у градским срединама. Те три друштвене варијабле: узраст, образовање и место најпре се препознају као елементи узрочници језичких регулација.

Што се тиче језичких варијабли, аутори, који су се тиме бавили, скрећу пажњу на маркантне дијалекатске одлике. За ијекавске говоре то се односи на рефлекс јата, за косовско-ресавске је акцентуација; код призренско-тимочких списак је, сасвим јасно, мало дужи: место акцента, аналитизам, дијалекатски рефлекс *-л, -в* у презенту 3. л. множине, *ц, џ < *tj, *dj*, резултати лужничке палатализације. За већину дијалеката заједничка флексибилна категорија су ономастичке јединице, које врло лако подлежу адаптацији. Ово су закључци аутора који су се освртали на проблеме у изменама народних говора. Чини се да су опширније писали истраживачи (и)јекавских говора иако се говорило о само једном моменту – ијекавизму који посустаје пред „елитношћу” екавизма. Иако су призренско-тимочки дијалекти својим одликама једноставно предодређени ситуационим корекцијама, дијалектолози су несразмерно о томе писали.

Више материјала за анализу донело би детаљније навођење општих карактеристика народних говора и њихово поређење са употребом језичких средстава истих говорника у одређеним ситуацијама. Неопходно је да се уз поздани опис дијалекта да и опис варијетета који говорници користе изван свог блиског окружења како би се утврдио степен међуутицаја, те да би се за сваки дијалекат дошло до закључка о језичким категоријама које се користе као инструмент прилагођавања.

4.3. Диглосија код представника дијалеката једног језика као да представља мост између дијалекта и стандардног језика, који углавном води у једном правцу – од дијалекта до стандардне и озваничене варијанте истог језика. Њиме се крећу говорници дијалекта и лагано за собом остављају трагове свога дијалекта. Међутим, неизвесно је како ће се прећи на ону другу страну и шта ће од дијалекатских елемената остати да живи у само одабраним врстама комуникације. Сигурно је да ће се неке од одлика временом изгубити, али се не може тврдити да ће то бити оне маркантне: можда ће баш оне опстати као главни носиоци осећаја припадности групи.

На основу прегледаних студија долази се до закључка да смо као дијалектолози свесни присуства диглосије код наших информатора, али њој нисмо приступали на систематски начин. Истраживачки модели квалитативног и квантитативног типа могли би се искористити за испитивање и каснију анализу заступљености диглосије у нашим дијалектима. Овакве анализе би могле довести до закључака о тенденцијама у развоју дијалеката: шта ће се сачувати, где могу наступити модификације, која црте могу нестати, а то је свакако значајно.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1999: Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1979: Недељко Богдановић, *Говори Бучума и Белог Пошока*, Српски дијалектолошки зборник, XXV, Београд: САНУ, Институт за српски језик, 1-178.
- Богдановић 1987: Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, Српски дијалектолошки зборник, XXXIII, Београд: САНУ, Институт за српски језик, 7-302.
- Бошњаковић, Радовановић 2009: Жарко Бошњаковић, Драгана Радовановић, Фonetске варијације у говору избеглица у Новом Саду, *Говор Новог Сада, Свеска 1: Фonetске особине*, Лингвистичке свеске 8, Нови Сад, 310-338.
- Васић 1989: Vera Vasić, О употреби варијаната stadardnog srpskohrvatskog jezika, SOL, *Ligvistički časopis*, br.7, godina 3, svezak 2, Zagreb, 93-96.
- Васић 1992: Vera Vasić, *Autoregulacija u upotrebi dijalekta*. Folklor u Vojvodini, 6, Novi Sad, 56-62.
- Гмитровић 2008: Јасмина Гмитровић, *Говор села Милушинца*, Српски дијалектолошки зборник, LV, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 322-428.
- Грковић-Мејдор 2004: Јасмина Грковић Мејдор, Диглосија у старосрпској писмености, *Живот и дело академика Павла Ивића*, Београд – Нови Сад – Суботица: САНУ – Матица српска – Филозофски факултет, Градска библиотека, Суботица – Институт за српски језик САНУ, 2004, 391-401.
- Грковић 2004/2005: Милица Грковић, Српски народни језик пре Вука Караџића, *Радови*, 6-7, Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 7-16.
- Дешић 1976: Милорад Дешић, *Западнобосански ијекавски говори*, Српски дијалектолошки зборник, XXI Београд: Институт за српскохрватски језик, 1-316.
- Ђуровић 1980: Радосав Ђуровић, *Рефлекси јаша у околини Прибоја*, Српски дијалектолошки зборник, XXVI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 35-317.
- Ивић 1998: Павле Ивић, *Преглед историје српског језика*, Целокупна дела, VIII, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Књижар 2011: Иван Књижар, Ставови Новосађана према месном говору и стандардном језику, *Говор Новог Сада, Свеска 2: Морфосинтаксичке, лексичке и прагматичке особине*, Лингвистичке свеске 9, Нови Сад, 361-377.
- Кристал 1985: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, preveli: Ivan Klajn i Boris Hlebec, Beograd: Nolit.
- Марковић 2011: Славољуб З. Марковић, *Говор Ужичке Црне горе*. Српски дијалектолошки зборник, LVIII, Београд: Институт за српски језик САНУ, 337-672.
- Марковић 2014: Милош Марковић, *Говор жупе Александовачке*, Београд: Друштво за српски језик.
- Милосављевић 2009: Тања Милосављевић, *Говор села Присјана (Горњеж и Доњеж)*, у: Српски дијалектолошки зборник, LVI, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 383-558.
- Николић 1972: Мирослав Николић, *Говор села Горобиља*, Српски дијалектолошки зборник, XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, САНУ, 619-746.
- Николић 2001: Видан Николић, *Моравички и горњостуденички говори*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика.
- Павловић 1939: Миливој Павловић, *Говор Срепечке Жује*, Српски дијалектолошки зборник, VIII, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 1-352.

- Рајић 1980-1981: Ljubiša Rajić, Jezik i dijalekat – položaj korisnika dijalekta u procesu standardizacije govora, *Godišnjak društva za primenjenu lingvistiku*, 4-5, Sarajevo, 373-376.
- Бошњаковић 2005: Жарко Бошњаковић, Како Македонци говоре српски? Фонетске карактеристике (порекло информатора Крива Паланка/Велес), *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1-2, Нови Сад, 257-266.
- Бошњаковић 2006: Жарко Бошњаковић, Како Македонци говоре српски? Морфосинтаксичке карактеристике (порекло информатора Крива Паланка/Велес), *Српски језик*, XI/1-2, Београд, 265-284.
- Танасковић 1982: Дарко Танасковић, *Арајски језик у савременом Тунису (диглосија и билингвизам)*, Београд: Филолошки факултет.
- Радовановић 2003: Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Treće izdanje. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Реметић 1985: Слободан Реметић, *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник, XXXI, Београд: Институт за српскохрватски језик, САНУ.
- Реметић 1996: Слободан Реметић, *Српски призренски говор*, Српски дијалектолошки зборник, XLII, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 319-614.
- Рељић 2010: Митра Рељић, Типови диглосије у савременој језичкој пракси славофоне косметске популације, *Зборник радова са пројекта Истраживања српског језика на Косову и Метохији (2009)*, књ. 2, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, 171-188.
- Симић 1972: Радоје Симић, Левачки говор, СДЗб XIX, Београд, Институт за српскохрватски језик, САНУ, 1-618.
- Тома 1998: Пол-Луј Тома, *Говори Ниша и околних села*, Ниш: Просвета, Београд: Српски дијалектолошки зборник, XLV, Институт за српски језик САНУ.
- Фергусон 1959: Ferguson, Charles A. 1959. Diglossia. *Word* 15: 325-340.

DIGLOSSIA IN SERBIAN DIALECTS – EXTENT OF RESEARCH

Summary

The paper presents the dialectological monographs of Serbian folk speeches that indicates the existence of diglossia. Found and isolated elements are analyzed the authors principles which have guided research linguistic characteristics of a given speech. Guided by traditional methods, dialectologists ignored diglossia as a significant moment in the behavior of the speaker, but also in the development of a dialect. Access to this phenomena in dialects is reduced to mention some examples that can confirm. It is concluded that diglossia should be given more systematic in order to determine possible changes in dialect.

Key words: Serbian dialects, diglossia, code changes

Tatjana G. Trajković

Сања Ж. ЂУРОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

Марина Љ. СПАСОЈЕВИЋ²
Београд
Институт за српски језик САНУ

СТИЛСКА ФУНКЦИЈА АНТРОПОНИМИЈСКИХ ЈЕДИНИЦА У РОМАНУ *ВРЕМЕ КОКОШКИ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА³

У раду се анализира стилска функција антропонима у зависности од њихове структуре, творбе и мотивације у роману *Време кокошки* Добрила Ненадића. У роману је забележен велики број антропонима (личних имена, презимена, надимака и њихових комбинација) и приметна је њихова згуснутост у тексту. Заступљен је и велики број антропонијских јединица које се односе на познате личности из историје, књижевности и јавног живота уопште. Избор имена и надимака те начин њихове употребе јасно издваја главне од споредних ликова, а писац то и сам констатује у тексту. Ликови су у првом плану, а фабула у другом, па је и очекивано да су антропонијске јединице пажљиво биране, и то са јасним циљем и функцијом, с једне стране, да карактеризују ликове, а с друге, да дочарају социјални контекст.

Кључне речи: Добрило Ненадић, *Време кокошки*, антропоними, ономастистика

1. Увод – Ненадићева проза и антропонија у књижевном делу

1.0. Књижевни текстови Добрила Ненадића нису значајни само по својим уметничким вредностима, већ су особени и по богатству стилско-језичких поступака и лексикона. У прилог томе иде и чињеница да су његови романи *Доротеј*, *Врева* и *Деспош* и *жршва* ушли у грађу за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*.⁴ Осамнаести Ненадићев роман *Време кокошки*, објављен 2013. године, осликава живот једне српске варошице, кроз који се провлаче проблеми савременог друштва. У књижевноуметничком стилу⁵ уплив дијалекатских, фонетских и морфолошких варијанти, синтаксичких карактеристика и покрајинске лексике карактеристичан је углавном, као део стилског поступка, за језик јунака, а регионално маркирана лексика и за језик наратора, како би се

1 sdjurovic74@gmail.com

2 marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

3 Рад је урађен у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (бр. 178014) и пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), које финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

4 У списку извора за *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* од књ. XVI, 2001. године налазимо два романа овог аутора – Ненад. Д. 1: Nenadić, Dobrilo, *Dorotej*, Beograd 1981; Ненад. Д. 2: Nenadić, Dobrilo, *Vreva*, Beograd 1981; а од XX књиге и трећи – Ненад. Д. 3: Ненадић, Добрило, *Деспош* и *жршва*, Београд 1999.

5 Изузетак представљају романи написани на дијалекту као *Петријин венац* Драгослава Михаиловића, романи Ивана Ивановића и др.

читаоцима приближили не само ликови већ и хронотоп. О роману *Време кокошки* било је неколико радова који се тичу стилистичких и синтаксичких карактеристика Ненадићевог језика (уп. Николић–Николић 2015; Николић 2016).

1.1. Како се овај Ненадићев роман наставља на токове стварносне прозе (Антонијевић 1980: 190) – централно место заузимају ликови а фабула је разубуђена – не чуди што Ненадић пажљиво бира како именује јунаке и на тај начин врши карактеризацију ликова, често постижући комичне ефекте, и смешта их у одговарајући социјални контекст. Имајући то у виду, овај рад за предмет има анализу стилске употребе антропонимијских јединица у роману *Време кокошки* са циљем да се утврди како избор ових јединица утиче на обликовање света овог књижевног дела, односно да се утврди која им је стилска функција.

1.2. Основни задатак стилистичке ономастике или ономастилистике јесте да открије начин на који ономастичке јединице – које су иначе семантички празне и имају функцију именовања – у књижевноуметничком тексту, поред своје основне функције, добијају конотацију и имају стилску функцију. Избором одређеног имена (номена), надимика (когномена), презимена, породичног имена и сл. и њиховим комбинацијама, аутор идентификује и неретко квалификује свога јунака, упућујући онимом на његове карактерне и/или физичке особине, социјални статус, регионалну припадност, временску епоху итд. Одговарајућим избором постижу се и одређени стилски ефекти – најчешће комични – а ономастичке јединице имају улогу стилема (уп. Шимуновић 1976: 241–252; Јовић 1975: 133; Катњић-Бакаршић 1999: 99; Лилић 2009: 86, нап. 16; Богдановић 2009: 5).

1.3. Укрштајући више критеријума у анализи, покушаћемо да утврдимо стилске ефекте и функције који проистичу из избора имена јунака. Приликом утврђивања стилских функција антропонимијских јединица у обзир ће бити узета њихова творбена структура, порекло и мотивација.⁶

2. Састав антропонимијског материјала у роману *Време кокошки*

2.0. Како писац радњу смешта у подручје западне Србије, што се у ономастикону огледа пре свега у употреби двочланих мушких имена и хипокористика на -о, и то руралном, ономастикон може одражавати уобичајену антропонимијску ситуацију на терену, тј. у локалној средини. Све јединице су подељене на оне којима се именују мушка и женска лица у циљу утврђивања које су онимске структуре развијеније. Према структури, запажа се да се у роману антропоними употребљавају самостално, као једночлане јединице (имена, презимена, надимци) и у различитим комбинацијама, као вишечлане јединице (двочлане: *име + презиме*, *име + хипокористички имена*, *име + надимак*; трочлане: *име + презиме + надимак*; *име + хипокористички имена + презиме* итд.; четворочлане: *име + презиме + хипокористички имена + надимак*). Такође, издваја се група антропонимијских јединица која се односи на странце и на стварне личности или личности из уметничког живота. Често није могуће разликовати двочлано име, хипокористичку преинаку личног имена и надимак (нпр. *Јово*, *Вида* и сл.), те презиме, породични надимак и надимак (*Каракуш* и сл.).

6 Ово ће бити додатни критеријуми за утврђивање стилске функције, а не основни критеријуми за опис и класификацију грађе, као у ономастичким истраживањима, те се неће целокупна грађа разложити према овим критеријумима.

2.1. Именовање мушких особа

Мушки ликови се у роман најчешће уводе по официјелној формули *име + презиме*, нарочито ликови који учествују у „развијању фабуле”.

2.1.1. Веома фреквентни су спојеви уобичајених имена и презимена на *-ић*: Јеврем Пантић (201)⁷, Јордан Мачкић (113), Лазар Дучелић (163), Лазар Трипковић (75), Лука Деспић (157), Марко Илић (77), Дмитар Кречковић (102), Милорад Јовановић⁸ (37), Раде Константиновић (116), Ристо Трипковић (203), Тома Арсенијевић (185).

Експресивност се може запазити у неколико презимена која мотивном речју могу указивати на неке физичке и духовне особине својих носилаца. Рецимо, презиме *Кречковић*, које је мотивисано именом *Кречко* (уп. Грковић 1977: 114; РСАНУ), у свести говорника може се повезати са глаголом *кречиши* ‘ширити (ноге)’; *Тричковић* (*Тричко* < *Трифун* – Грковић 1977: 197) може се по фонетској сличности довести у везу са придевом *тричав* ‘безначајан, безвредан, ништаван’, а ова два презимена, која се гласовно подударају, употребљена су, рецимо, заједно у следећем контексту: „Центру за окрепу (ЦЗО) Дмитра Кречковића приспело је од Агенције Лавцој Корпорејшн (АЛК) Милице Тричковића врло занимљиво и важно обавештење” (102). На карактерну особину свога носиоца – сналажљивост, препреденост, умиљатост, рецимо, упућује презиме *Мачкић*, чији је носилац врсни пекар пензионер, који је својим занатским вештинама требало да привуче (стране) муштерије.

Иначе, јединице које су у лексикону уобичајене, експресивно су необележене, али оне у књижевном делу опет могу носити информацију, јер нам писац сведочи да се избором таквог имена, односно комбинацијом имена и презимена може пренети информација о улози/значају одређеног јунака: „Марко Илић. Т ако се зове човек који му је потребан. [...] У свему неупадљив, налик по изгледу и одећи каквом књиговођи земљорадничке задруге” (77).

Главни мушки лик је Јово Маслар, последњи изданак чувене породице Маслара, унук Витора Маслара (34). Судећи према имену и презимену, Јово је из Црне Горе, Херцеговине или западне Србије. У роману се помиње пуним именом и презименом, а најчешће само као Јово.

Необична и нетипична имена додељена су ликовима у којима препознајемо странце, дошљаке, као: Бесим Пецота (19), Вацлав Шојинка, Мишко Еминц (173), Љубеља Кузњец (124). Такође, избором мање фреквентних хришћанских, календарских имена, а не народних словенског порекла, може се указивати на друштвени положај његових носилаца. Није чудо што професор носи име *Бесим Пецоша*, асистент *Вишомир Каракуш*, где се поставља и питање да ли му је то презиме или надимак (РСАНУ бележи ово презиме), а сам писац образлаже речима: „Професори су ретки па отуд мора и име бити ретко.” А избор официјелне именске формуле од неуобичајенијих саставница – Исидор (хришћанско име грчког порекла – Грковић 1977: 100) Панајотовић (< Панајот, грчко календарско име – Грковић 1977: 154) – начињен је и за шефа катедре за историју, чиме се указује на његову припадност вишим социјалним круговима. С друге стране, нестандартним фонетизмом – јекавским јотовањем и губљењем сугласника *x* – у

7 Број у загради односи се на страну у роману.

8 Мидо Прка (37).

имену Неђељко Старовла (135) указује се на његово рурално порекло. Сличне асоцијације би могло изазвати и име и презиме Шево Чомић (112).

Од страних мушких имена (у функцији надимака за домаће носиоце) јављају се: Гас (115), Кенцо Кобајаши (91), Масуд ел Салех (90), Фоми Ал Капо/Фо (100), Џекоби Лавџој/Jack the Ripper (68).

Интересантна је комбинација енглеске варијанте нашег имена Ђорђе (односно хришћанског имена грчког порекла Георгије – Грковић 1977: 64, 88) и српског презимена Матијашевић. Наиме, Ђорђе, Ђоко, Џорџ Матијашевић, који стиже у Мокри До из Америке, поред имена Ђорђе и хипокористика Ђоко, идентификује се у роману и страном варијантом Џорџ. У роману се поред оваквог именовања јавља и само именом као Џорџ, само презименом: Матијашевић, пуним именом и презименом: Џорџ Матијашевић и надимком: Џорџи. Комбинација страног имена и домаћег презимена забележена је и за Џорџ Панајотивић (103).

С друге стране, на домаће име – народни, словенски дериват Милијанко – писац додаје презименски део именске идентификационе формуле по немачком образцу – Поп фон цу Форц (69) за „барона” у (иронично-саркастичном) тексту о летећим кокошкама у листу „Аброноша”.

Увођење јунака само презименом (без имена или надимка) не бележи се у роману.

2.1.2. Официјелне структуре *име + презиме* могу имати и своје корелате исказане хипокористцима или надимцима: (*звани*) *надимак*, што се често јавља у роману. Овде се издваја неколико типова. Забележено је да се као корелат имена (и презимена) јавља хипокористик од имена: Веселин Шобот звани Весо (213), Урош Уре звани Пуре (213), али може бити дериват од презименске основе Мијалко Здравчић звани Здравкан (77). Исто тако корелативно антропонимијско образовање могу чинити и хипокористични деривати према имену и презимену: Десимир Дукић звани Деско Дука (75).

Уз име и презиме користи се и надимак, којима се указује на физичке или менталне особине, порекло, социјални статус, занимање и сл. карактеристике њихових носилаца: Драгиша Трипковић звани Бленто (54), Лука Деспић звани Мегре (157), Мићо Зорић звани Махер (70). За идентификацију се поред имена и презимена користе корелати које чине хипокористик и надимак: Миладин Јаћковић звани Јаћо Пиле (73), Родољуб Жмигић звани Жмига Кокица (73), Танасије Степић звани Тасо Таљеран (70) и Анто Чехонте (71) према свом узору, а још по један надимак имају ликови др Јоца Шкрба звани Маца⁹ (124), Обрен Дедић Кицо звани Доктор (63).

Надимци зоонимског карактера *Јаћо Пиле* (Миладин Јаћковић), Родољуб Жмигић звани *Жмига Кокица* додају се на хипокористична образовања мотивисана именом, односно презименом. Први свога носица карактерише према занимању, а други према карактерној особини – подмићивању (јајцара). Код другог јунака експресивност је појачана и презименом Жмигић и надимком Жмига, којима се упућује и на физичку особину носиоца – *жмигајши* ’жмуркати’.

Најупечатљивије и стилски маркиране вишечлане структуре јесу оне по моделу *име/хипокористик + надимак*: Василије Васо Трепто (36, 48), Вељко Липсо (46), Видоје Тица (160), Вићентије Глуваћ (46), Вићентије Жмур (99), Љубе/

9 У свакодневном говору се за некога ко нема зубе, обично деци, каже да је шкрба маца. Шкрбав је онај који је без зуба.

Љубо Пртљо (37), Милинко Чвого (36), Милош Дрка (36), Мићо Махер¹⁰ (71), Мидо Прка (36), Мико Бобија (95), Мишо Тртљо (36), Мо Точак (100), Мо Баук (109, 112), Мочко Точко (147), Обрад Ђоро (36, 46), Рашо Трапо (15), Саво Прдаћ (36), Тасо Липсо (145), Тиле Билер (77), Фо Паук (112) Витор звани Виторио (77), Маћо звани Клеменца (77), Богољуб звани Трина (77). Овај тип именовања је погодан за карактеризацију ликова, али и за постизање комичног ефекта. У творбеном смислу неки надимци су мотивисани придевима са значењем негативних физичких особина (нпр. Глуваћ < глув, Трапо < трапав, Ђоро < ђорав) или глаголима негативне експресивне вредности (нпр. Липсо < липсати, за особу у веома лошем физичком стању; Трепто < трептати, за особу која се прави невешта; Тртљо < тртљати, за особу која много прича; Пртљо < пртљати, за особу која нешто петља). Нарочиту експресивну вредност имају надимци Дрка, Прка, Прдаћ који су мотивисани глаголима високог степена експресије за означавање табуизираних полних радњи и радњи и стања из области пробаве и секреције (уп. Ристић 2004). Два изузетно експресивна надимка непрозирне етимологије су *Фо* и *Мо* силабичко-морфолошке структуре несвојствене српском језику.

Експресивност се постиже и на фонетском плану тако што писац прави парове сличног фонетског склопа: Дрка–Прка, Пртљо–Тртљо или уланчава Шкоро–Чворо–Ђоро.

Поједини ликови у склопу идентификационе формуле имају комбинацију имена и занимања: Вуле чиновник (115), Дмитар травар (7), Ђурица армоникаш (115), Ђуро пекар (56), Крста пекар (115), Мута коцкар (152), Обрен тишљер (151), Тодор ашчија (99), а Кречар има статус надимка уз зоонимски надимак Козица Кречар (80).

Споредни мушки ликови (36) уведени су једночланом антропонимском јединицом – само именом било оно пуно име или хипокористик од имена: Боривоје (34), Бранивоје (146), Видоје (44), Видојко (195), Вићо (40), Војо (7), Вујица (7), Душан (34), Ђед(о) (48), Ђукан (151), Ђурица (10), Јоваш (7), Крста (113), Малиша (34), Мијаило (38), Миладин (45), Миливоје (7), Милојко (34), Милинко (36), Миленко (124), Миљко (34), Мисула (7), Мицко (99), Млађо (7), Радоје (7), Радојко (7), Радоман (7), Рисим (48), Ристивоје (38), Ристо (7), Саво (149), Средоје (7, 34), Срећко (173), Тикомир (44), Тиосав (7, 38), Цицо (176). Само надимци су употребљени за неколико ликова: Лојо (145), Пућо (112), Ђендо (99), Ђеро (153).

2.2. Именовање женских особа

За разлику од мушких ликова, женских су потпуно у другом плану. Главни женски лик романа је Милкана звана Микача. Само име представља хипокористик који је, вероватно, изведен од имена Милка по моделу Милк-ана. Али Ненадић додаје и надимак Микача (Мик-ача). „Рече неко да је зову Микача а да јој је право име Милкана” (58). Исти оним са погрдном конотацијом и суфиксом *-ача* срећемо и код Ђопића у *Башићи слезове боје*: „Сумњало се на неку **Микачу**, громбабу, удовичетину, која је знала и косити барабар с мушкарцима, а иначе није имала узла на језику” (уп. Спасојевић 2014: 357). Недадићева јунакиња у тексту се најчешће јавља као Милкана, ређе као Микача, а два пута се појављује као Милкана Микача (28, 36).

10 „**Мићо Махер**, шеик и емир, султан ових крајева, главни мафијаш, капо ди тути капи, познат по надимку **Мистер Шест Тридесет Пет** покушао је да поново заведе ред у врху своје компаније” (117–118).

Остали женски ликови су споредни и најчешће се уводе само именом ретко хипокористиком од имена: Видосава/Вида (165), Вида (42), Дула (64), Дејана (93), баба Ђука (173), Јегдолија/Јегда (9), Јула (42, 64), Лора звана Јаца (127), Мила (64, 151), Милава (151), Милеса (151), Милијана (46), Миросанда (34), Перса (42, 131, 173), Радина (151), Радина/Рада (165), Радулка (38), Ратомирка (151), Симка (34), Стамена (42, 146).

Пуним именом и презименом представљено је само пет женских особа и то су потпуно маргинални ликови у роману: Лејла Тривунац, пи ар компаније за тов пилића (93), Ранђија Пантић девојачко Мекић, матора вештица (201), Смиљана Качавенда, капетаница жандармерије (157), Тришић Ружа (80) / Роуз, власница кафане *Бисџрик* (81). Надимком насталом према мужевљевом презимену именована је Џмиља **Живанова** (135), а занимљива је фонетска црта у њеном имену (застарело дијалекатско *џм-* уместо *см-*), чиме се исоба смешта у нека старија времена („покојна”).

У роману се јављају и страна женска имена за гошће у Мокром Долу: Бети (115), Ен (115), Енци (115), Керолајн (115), Кончита Кубанка (11), Луси (115), Маргарет (115), Радина/Радина Бредли Џонс (114), Трејси (115), Флора де Бел Ами (68), Челзи (115).

2.3. *Имена стварних и књижевних личности*

Посебно смо издвојили антропониме који се односе на личности из јавног живота, науке, књижевности, историје и сл. пошто њихов број није занемарљив. Но они заправо и нису ликови романа, а они се током фабуле умећу да би се донесло временско-социјални контекст и дала документарност.

Ава Јустин (65), Агата Кристи (98), Адам Смит (155), Адам Чарторијски (25), Александар Македонски (153), Алимпије Столпник (65), Андроник Други (21), Анте Марковић (194), Анте Топић Мимара (214), Антон Павлович Чехов (71), Атила (141), Артур Конан Дојл (98), Балзак (204), Бернардо Бертолучи (103), Би Шенг (197), Броз, друг Броз (194) / Јосип Броз (214) / Маршал (215) / Кад су багерима кренули на лик Бесмртнога (215) / Врховни (216) / Вољени (216) / Зито Тито (216) / друг Тити (216), Вито Корлеоне (121), Владан Ђорђевић (20), Војислав Танкосић звани Шиља (206), Глен Милер (106), Григорије Први (49), Дејвид Лин (103), Дејвид Рокфелер (75), Дидим (49), Драгослав Аврамовић звани деда Аврам (195), Драгутин Т. Димитријевић звани Апис (206), Ђидо, Темпо, Леко и Крцун (211), Ева (188), Евагрије Понтијски (49), Жак Дерида (156), Жан Бодријар (156), Жан Франсоа Лиотар (156), Илија Гарашанин (25), Илија Радивојевић звани Чича (206), Јан Хус (198), Јохан Штраус (109), Јоханес Генсфлајш Гутенберг (196), Јоханес Фус (199), Клеопатра (141), Колумбо (185), краљ Милан (94), Кропоткин (187), Лаки Луђано (121), Лењин (192) / Владимир Иљич Лењин (195), Ли Марвин (109), Лили Марлен (73), Луис Армстронг Сачмо (106), Магелан (185), Мазарен (199), Мартин Лутер (198), Милан Недић (194), Милан Стојадиновић (194), Мирослав Крлежа (214), Михаило Полит Десанчић (24), Могли (176), Нечајев (187), Никита Михалков (103), Ориген (49), Радјард Киплинг (176), Рихард Вагнер (73), Роберт Редфорд (115), Робеспјер (71) (212), Свети Јероним (199), Светозар Милетић (24), Сен Жист (71) (212), Серђо Леоне (103), Стаљин (153), старац Зосима (65), Франтишек Зах (25), Халид Бешлић (106), Хамлет (214), Херкул (185), Херкул Поаро (98), Хитлер (153) / Адолф Хитлер (214), Цезар (141) (153), Черчил (153), Џек Трбосек / Цеки (98), Џон Мајнард Кејнз / Кејнз (155) (192), Шерлок Холмс (98).

Поред употребе званичних имена за стварне и књижевне личности два пута само надимком помиње Јована Скерлића: папа Скерла (116), Скерла (157).

3. Стилистичка функција антропонима у тексту

3.1. Сам избор антропонима и њихова мотивација имају веома важну улогу у стилистичком смислу. Из претходне анализе појединачних онима показано је да највећу експресивност писац постиже употребом модела име/хипокористик од имена + надимак. Изразито комични ефекат Ненадић постиже гомилањем поспрних надимака и тумачењем како надимци лоше утичу на судбине тих јунака, и то понављајући згуснуто у тексту. Дакле, користи се схватањем о митском, судбинском утицају имена на њихове носиоце: „Ту су се нашли још и Џорџ Матијашевић, Василије Васо Трепто, Саво Прдаћ, Милош Дрка, Мидо Прка, Милинко Чвога, Обрад Ђоро и Мишо Тртљо” (36). А на следећој страни наставља: „Ја сам ти Милорад Јовановић из Северова. Нико ме не зна по том правом имену, сви ме зову Мидо Прка. Прикачило ми то, море, још док сам ђететом био, зајбанције ради.

И то ми тако остало. Кад ти једном овђе пришију, никад више не можеш да је отпучиш, ма шта чинио. До гроба те прати, ш њом те зачепрљају.

Тако је и са другим мојим вршњацима. Ни једног без надимка, само их по њима знају.

Милош Дрка, Саво Прдаћ, Обрад Ђоро, Милинко Чвога, Мишо Тртљо, Љубе Пртљо.

Сви одреда су остали неожењени. Ни једна ђевојка није шћела да пође за неког Дрку или Ђора, Прдаћа или Чвога” (37).

3.2 У виду пописа даје се у роману списак – именик мештана села Мокри До:

„Од свега је остао само овакав један сажет запис у нотесу капетанице Смиљане и то као сасвим лична белешка:

1. Мићо Зорић звани Махер
2. Деско Дука, помоћник председника општине, фуњара.
3. Дмитар, власник Центра за окрепу женскиња, жонглер и играч на жици.
4. Миладин Јаћовић звани Јаћо Пиле власник „Chicken Co.”, пилићар.
5. Родољуб Жмигић звани Жмига Кокица, јајцара.
6. Танасије Степић, власник и уредник листа „Аброноша”, ариivist.
7. Фо, власник ланца киоска брзе хране, фићфирић дохватних шака.
8. Мо, ваћарош и муљар.
9. Јово Маслар, историчар и већински власник предузећа „Maslar Company LTD”, лунатик
10. Милкана, красавица, лепотиња и убавиња
11. Џорџ Матијашевић, светски путник и пустолов
12. Радоје звани Машка, масер са биоенергијом” (170).

Ово је посебан стилистички поступак, где писац излази из оквира приповедачког текста. У роману се овај каталог ликова појављује као „сажети запис у нотесу” капетанице, под чијом је командом специјални одред жандармерије упућен у Мокри До да се разоткрију незаконити послови. Писац се служи својеврсним текстом у тексту.

3.3. Посебну функцију имају антропонимијске јединице у оквиру ширег контекста када се уједињују са другим онимима као у примеру: „Милојко је живео у Ларнаки, Симка у Перту, Миљко у Питсбургу, Боривоје у Мајнцу, Средоје у Ници, Малиша у Вијаређу, Миросанда у Сегедину, а Душан у Прагу” (34).

Наиме, сви набројани ликови потичу из села Мокри До и носе типична српска имена, и то деривате словенског порекла, па се у контрасту са наведеним страним топонимима постижу комични ефекти. Нарочито ако се, рецимо, има

у виду да имена попут Милојко, Средоје више нису актуелна међу млађом популацијом и да су њихови носиоци припадници старијих генерација, а у свести говорника српског језика изазивају асоцијације на руралну средину.

Контраст се огледа и у примеру: „Јесте Милијана била лијепа ђевојка, ко уписана а отишла за Вељка Липса, сина покојног Вићентија Глуваћа” (46). Поред лепе Милијане не ставља Вељка већ Вељка **Липса**.

3.4. Комични ефекат у гомилању антропонимијских јединица за женске особе најбоље илуструје одломак, где такође доминира контраст. Надимци су мотивисани неком израженом негативном физичком или духовном особином, често доведеном у везу са неким зоонимом.

„Ту су испред свих предјачиле четири северовачке уседелице и аброноше, Стамена и Вида, Перса и Јула. Некада су оне меркале Милинка па богме и удице су на њега набацивале, улудо јер он није марио, ни једна и није ваљала, Стамена је била недотавна и шорава, Вида врљава и зарозана, Перса усахла ко да се на тавану сушила, Јула кљаста у леву сису” (42).

Писац стилско нијансирање постиже и на фонетском плану тако што у само три реда употребљава 11 имена и то четири на М (Милош, Мила, Милеса, Милава), и по два на Р (Радина, Ратомирка) и на Ђ (Ђукан, Ђурица) и уз њих Обрен, Крста и Вуле и тако прави симетрију на фонетском плану, као у примеру: „Загледо се Милош у неку Милу. Лијепа била ко уписана. Ту му је покупио таксиста Ђукан из Мокрог Дола. Измакле су му и Радина и Милеса, Ратомирка и Милава. Њих су покупили Обрен тишљер, Крста пекар, Ђурица армоникаш и Вуле чиновник у општини” (151).

Ни редослед којим их наводи није случајан: Радина и Милеса, Ратомирка и Милава, а не: Радина и Ратомирка, Милеса и Милава.

3.5. Колико је именовање и начин именовања важно показује и следећи цитат из романа: „Ја сам њега звао Милинко, никад Чвого, он мене Милорад, никад Мидо или Мида, а камоли, Прка. Тако смо се ми увијек лијепо слагали и поштовали један другога” (41). Да је ословљавање надимком допуштено само блиским особама говори и следећи цитат: „Слушај ме Дмитре што ћу да ти речем. Ја јесам сељак, брђанин, ама нисам пашче да ме неко шута како му се навије. Име ми је Милош, а овоме је име Милорад. Ако немаш да нам упамтиш имена да се лијепо поздравимо. Ја тако а он како оће. [...] Поче да се правда, па знаш ово, па знаш оно, нисам шћео, нисам ништа лоше помислио, части ми, ако ми вјерујеш, него тако испало без везе. Чуо сам да те тако они твоји зову. Нисам мишљо да те то љути. Ма не би ја, боже сачувај” (85).

4. Закључне напомене

Роман *Време кокошки* представља својеврстан каталог антропонимијских јединица са око двеста антропонима. Највише се јавља мушких имена, док су женска имена у другом плану. Надимци су искоришћени као антропонимијске јединице са изразитом експресијом. Често уз пуно име и презиме стоји и варирање имена и надимак типа Радоје звани Рашо Трапо. Наиме, официјелно име обично није довољно. Оно је често неутрално. Лик је препознатљив, тј. идентификован и карактеризован, заправо, према номинацији коју даје локална средина – модификацији личног имена и надимка мотивисаног неком физичком или карактерном особином свога носиоца. На основу изабраних цитата, показано је како се јунаци именују, али и како је писац одличан познавалац и ономастичког

система – творбених начина и модела за деривацију имена и надимака, и менталитета и психологије људи одређеног поднебља који та имена дају. Дајући јунацима са одређеним физичким или духовним особинама одговарајуће имена и надимке, он је градио хумористичке ефекте. Ови ефекти засновани су на фонетској основи и звуковном подударану, затим на морфолошкој, творбеној разни, али најчешће на контекстуалној, ванјезичкој основи.

Попут Ђопића, тако и Ненадић користи имена карактеристична за крај својих јунака, као и творбене потенцијале у српској антропонимији да би пренео стилску информацију, а удео страних имена је сразмеран броју страних ликова.

Убедљиво предњаче мушка имена (око сто имена), док су женска имена у другом плану (око 35 имена). Употреба имена стварних и књижевних личности чији број није занемарљив (око 80) имају заиста значајну стилистичку функцију и то, опет, не за фабулу, већ за значај лика и његовог имена у Ненадићевом роману.

Значај имена је веома важан и сам одабир имена није случајан већ се свако име пажљиво одабира. У складу са значењем латинске изреке *nomen est omen* – 'име је знак', односно са веровањем да је име предзнак, знамење, да показује битну особину онога који га носи и Ненадић у овом роману показује изразиту посвећеност именовању јунака којом постиже изузетну експресивност.

ИЗВОР

Ненадић 2013: Д. Ненадић, *Време кокошки*, Београд: Лагуна.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1980: Д. Антонијевић, Лица и наличја чаршије, *Летопис Матице српске*, 425/1, Нов Сад, 189–191.
- Богдановић 2009: Н. Богдановић, Именослови српских писаца. у: А. Савић-Грујић, Н. Богдановић (ур.), *Именослови српских писаца. Писци и језик 2*, Ниш: Филозофски факултет, 5–6.
- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: Вук Караџић.
- Јовић 1975: D. Jović, *Lingvostilističke analize*, Beograd: Društvo za srpskohrvatski jezik.
- Катнић-Бакаршић 1999: М. Katnić-Bakaršić, *Lingvistička stilistika*, Budapest: Open Society Institute. <https://www.ffst.unist.hr/_download/repository/Lingvisticka_stilistika.pdf>. 5. 9. 2016.
- Ковачевић 2000: М. Ковачевић, *Стилистика и ѓраматиика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, Стилистика онимских назива у роману Јопет суданија Тихомира Левајца, у: М. Ковачевић, *Лингвостилистика књижевног шекспира*. Београд: Српска књижевна задруга, 297–309.
- Лилић 2009: Д. Лилић, Структура именослова романа Слободана Џунића, у: А. Савић-Грујић, Н. Богдановић (ур.), *Именослови српских писаца. Писци и језик 2*, Ниш: Филозофски факултет, 85–104.
- Николић–Николић 2015: В. Николић, М. Николић, Стилистичка функција дијалектизма у роману *Време кокошки* Добрила Ненадића, у: М. радан (ур.), *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*,

Темишвар: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији – Ниш: Филозофски факултет, 333–342.

Николић 2016: М. Николић, Употреба различитих језичких идиома у роману *Време кокошки* Добрила Ненадића, у: М. Ковачевић, Ј. Петковић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, Књ. 1, Језик, књижевност, уметност, Крагујевац: ФИЛУМ, 61–71.

Ристић 2004: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. I–XIX, Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.

Спасојевић 2014: М. Спасојевић, Комизам антропонима и когномена у делима Бранка Ђоџића, у: Б. Тошовић (ур.), *Лирски, хумористички и сатирички свијет Бранка Ђоџића / Die lyrische, humoristische und satirische Welt von Branko Ćopić*, 3, *Ђоџићевско моделовање реалности кроз хумор и сатиру / Modellierung der Realität mittels Humor und Satire bei Branko Ćopić*, Graz: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске у Бањалуци, 2014, 347–360.

Шимуновић 1976: Р. Šimunović, Petar. Ime u funkciji književnoga djela, *Onomastica jugoslavica*, VI, Zagreb, 241–252.

STYLISTIC FUNCTION OF ANTHROPONYMIC UNITS IN THE NOVEL *VREME KOKOŠKI* BY DOBRILLO NENADIĆ

Summary

The paper analyzes the structure, formation and motivation of onymous units in the novel *Vreme kokoški* by Dobrilo Nenadić, as well as their function in a literary text. A large number of anthroponyms can be noted in the novel, as well as their density within the text. A large number of anthroponymic units related to people famous in history, literature and public life in general, prevails, as well. The choice of names and nicknames and the way they are used clearly separates main from minor characters, and the writer himself states that in the text, as well. The characters are put to the forefront and the plot remains in the background, hence it is expected that the anthroponymic units should be carefully selected, with a clear goal and function.

Key words: Dobrilo Nenadić, *Vreme kokoški*, anthroponyms, onomastylistics

Sanja Đurović
Marina Spasojević

Милка В. НИКОЛИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Катедра за српски језик

ТЕКСТОСТИЛЕМИ У ПРИПОВЕДНОМ МОДЕЛУ РОМАНА ДОРОТЕЈ ДОБРИЛА НЕНАДИЋА²

Предмет интересовања у овом раду јесте стваралачки поступак који је Доброило Ненадић применио у обједињавању композиционих елемената романа *Дорошеј* (1977). Циљ рада јесте да се са лингвостилистичког аспекта испита улога *тескјостилема* у приповедној техници романа. Приповедни модел овог Ненадићевог дела остварен је помоћу ликова који приповедају, а роман се састоји од њихових монолога. Лингвостилистичка анализа показује да се појављују следеће скупине текстостилема: (а) стилске фигуре понављања, које су препознатљиве на формалном плану; (б) стилске фигуре засноване на смисаоним међуреченичним везама које се не могу идентификовати на формалном плану. Закључује се да текстостилеми имају значајну улогу у формирању приповедне технике романа *Дорошеј*: (а) омогућавају да се успоставе формалне и смисаоне везе унутар сваког монолога посебно, као и између појединачних монолога; (б) доприносе да се постигну смисаоне нијансе у унутрашњем свету различитих јунака, као и да се истакну духовне вредности које дело сугерише читаоцу.

Кључне речи: Доброило Ненадић, роман *Дорошеј*, приповедна техника, текстостилем, фигуре понављања, композиција, смисаоне везе

1. Увод

Роман *Дорошеј* (објављен 1977. године) – прво књижевно остварење у обимном опусу Добрила Ненадића – представља својеврсни културни феномен у новијој српској литератури. Сматра се једним од десет романа који су незаслужено остали без НИН-ове награде. Ово Ненадићево дело допринело је успостављању новог модела историјског романа – и на плану приповедне технике и на плану језичког израза.

Односом између традиционалног и иновативног у приповедној техници романа *Дорошеј* – бавили су се проучаваоци књижевности и књижевни критичари.³ У европском културном кругу, којем припада и српска књижевност, иновација у односу на традицију сматра се вредношћу, при чему се посебно разматра питање о томе колико је новина успешно остварена у конкретном књижевном тексту. Тако је и са Ненадићевим делом: сви проучаваоци тражили су – и налазили – новину, а испитивали су са колико је успеха писац реализовао иновирање традиционалне приповедне технике.

1 milkanik75@gmail.com

2 Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2017), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

3 О наративним одликама романа *Дорошеј* и његовом месту у српској прози двадесетог века, в. Антонијевић 1983; Јерков 1981; Јовановић 2005; Крагујевић 1981; Николић 2007; Обрадовић 2005; Сребро 1981; Хајдуковић 1986; Чубелић 1986.

Истраживачки проблем који се поставља и пред проучаваоца књижевности и пред лингвисту произлази из приповедног модела романа *Доротеј*. Предмет нашег интерсовања у овом раду јесте стваралачки поступак који је Ненадић применио у конструисању јединственог наративног ткива. Циљ анализе јесте да се са лингвостилистичког аспекта испита улога тескостилема у приповедној техници романа *Доротеј*.

2. Приповедни модел романа *Доротеј*

Приповедни модел Ненадићевог романа *Доротеј* остварен је помоћу тринаест ликова који приповедају у првом лицу, чинећи јединствено приповедачко тело. Роман се састоји од око двеста монолога, који се континуирано нижу и који представљају приповедне целине. Појава сваког јунака-приповедача маркирана је навођењем његовог имена и графичким издвајањем његовог говора, слично као у драми.

У приповедним целинама (монолозима) запажају се различити типови преношења туђег говора: (1) управни говор – (а) основни модел, (б) неуведени управни говор, (в) уведени слободни управни говор, (г) неуведени слободни управни говор; (2) неуправни говор – (а) основни модел, (б) неконекторски неуправни говор, (в) полууправни говор, (г) слободни неуправни говор.

Главни јунак не говори, радња почиње његовим доласком у манастир Вератимље у моравичкој жупи, а завршава се његовом смрћу. Радња се одвија крајем прве деценије четрнаестог века. Доротејев долазак покреће опсервацију и интроспекцију код ликова. Оваква приповедна техника није новина у књижевности, али употребљена је на иновативан начин у том погледу што се главни јунак, који представља предмет говора свих приповедача, не појављује као приповедач, него као функција.

Постоји нека врста наратора сличног свезнајућем приповедачу, који, међутим, није свезнајући приповедач у традиционалном смислу. У питању је „обједињујући глас“, који спроводи интеграцију, регулацију и интерпретацију наративних података. Овај „врховни приповедач“ делује на структурном плану као врховна наративна свест која уводи ликове-приповедале на сцену, уступа им одређени простор, али им не оставља потпуну самосталност. Дакле, даје им реч, али и одузима, преносећи је на другога јунака-приповедача. Обједињујући глас, тј. врховни приповедач не испољава се директно, него се реконструише приликом читања, у чему ослонац представљају језичко-стилска средства.

Обједињујући приповедач се не испољава као издвојена (изолована) наративна свест, паралелно са ликовима-приповедачима, него се стапа с њима (в. Јерков 1981; Сребро 1981). Писац настоји да избегне ограничавање *приповедачког зледишћа* на једну наративну свест, већ различити ликови-приповедачи осветљавају догађаје.

Роман је написан на стандардном језику. На плану језичког израза, Ненадић се није определио за архаизацију у функцији оживљавања епохе средњег века, већ за језик у потпуности близак савременом читаоцу. Тиме се даје и универзална димензија тематици смештеној у средњовековни декор. Проучавоци *Доротеје* указали су да постоји својеврсна интерференција узвишеног и ниског стила, што је усклађено са субјективном *шачком зледишћа* сваког приповедача појединачно. Повезивање узвишеног и ниског стила има различите функције – од нијансирања мисли, осећања и карактера до исказивања ироничног погледа на духовни и профани свет.

Пред писца се поставља стваралачки изазов који произлази из приповедног модела за који се определио. Наиме, писац има задатак да на уметнички уверљив, мотивисан, и естетски оправдан начин обезбеди стабилност конструкције наративног текста. То значи да: (а) с једне стране, треба спречити распадање композиције романа на монологе ликово-приповедача; (б) с друге стране, треба елиминисати утисак да „обједињујући приповедач” доминира и руководи ликовима-приповедачима, уместо да се стапа с њима.

3. Типови текстостилема у роману *Дорошеј*

У лингвостилистичком испитивању *текстостилема* обједињује се (1) изучавање стилских фигура коципирано у духу класичне *реторике* са (2) принципима савремене *текстлингвистике*.⁴ „Сви који су говорили о везама реторике и лингвистике текста указивали су да је однос тих двију дисциплина најочљивији између фигура понављања и кохезије текста рекурвенцијом поновљених ријечи, синтагми и реченица” (Ковачевић 2015б: 297).

Античка реторика идентификовала је велики број *фигура понављања*, које се одређују према следећим критеријумима: (а) да ли су понављања позиционо условљена или неусловљена; (б) да ли су хомоформна или нехомоформна. Поред тога, треба разликовати: (а) понављање исте језичке јединице (реч, синтагма, реченица); (б) понављање приближних синонима (семантичко понављање). С друге стране, текстлингвистика проучава тзв. *везани текстови*, дефинисан као смисаоно јединство низа реченица.

Задатак текстовне анализе јесте испитивање принципа уједињавања реченица у надреченично јединство и идентификовање *кохезионих елемената* као показатеља међуреченичних веза у тексту. Рекурвенција је један од најпознатијих начина да се „постигне везаност везаног текста”, а подразумева „редупликацију неке језичке јединице у двије или више узастопних реченица” (Ковачевић 2015б: 297). Дакле, фигуре понављања представљају кохезионе елементе у тексту.

У лингвостилистици фигуре понављања схватају се као *текстостилеми*, при чему испуњавају кључне услове који се постаљају језичком поступку у функцији стилема: (а) имају форму која се може прецизно одредити (стилематички аспект); (б) имају потенцијалну експресивну вредност (стилогени аспект). Са становишта савремене лингвостилистике, поред формално-граматичких показатеља, посебан значај имају смисаоне везе које се у тексту не могу идентификовати на формалном плану. Зато се у текстостилеме, осим фигура понављања, сврставају и „фигуре смисаоне дискурсне целине” (в. Ковачевић 1998).

У наредном делу рада наводимо типове текстостилема (текстовних стилских фигура) који се јављају у Ненадићевом роману *Дорошеј*.⁵ У анализи примењујемо терминологију и типологију из актуелне лингвостилистичке литературе (в. Ковачевић 2015б).

4 О појмовима и принципима анализе текста в. Велчић 1987; Гловацки-Бернарди 2004; Јовановић 2015; Ковачевић 2015а; Половина 1999; Силић 1984.

5 Овом приликом нису обухваћена два поступка – *контраст* и *градација*. Поред тога што функционису као стилске фигуре, контраст и градација представљају конструктивне принципе у формирању композиције, што захтева посебан простор за разматрање.

3.1. Понављања суйсџийџиџивних речи

Употреба супститутивних речи (заменеце и заменички прилози) у анафоричкој и катафоричкој функцији представља уобичајене (регуларне), тј. стилски неутралне појаве у тексту. Међутим, граматичка *анафора* и граматичка *катафора* могу умати и стилистичку вредност. У роману *Доротеј*, супститутивне речи показују да су ликови свесни своје улоге наратора:

- (1) Чим сам видео Доротеја како улази на капију, знао сам да ће се нешто променити у нашем животу. Нисам могао тачно наслутити у ком смеру ће се померити ток наших навика, али да ће се померити, у то ни тренутка нисам сумњао. *Ово* не умем да објасним (Ненадић 1984: 2).
- (2) *Ово* не слуги на добро. Познајем Лауша и знам колико нас скупо може коштати то што Доротеј није отишао код њега. [...] (Ненадић 1984: 7–8).

3.2. Позиционо условљена понављања хомоформних јединица

Позиционо условљена хомоформна понављања синтаксичких јединица спадају међу најпознатије текстовне стилске фигуре. Понављање речи или групе речи добија „статус фигуре по томе што је опетовани (поновљени) језички елемент тиме постајао (нај)значајнији” – дакле, експресивна вредност представља резултат реитерације (Ковачевић 2015: 298).

У оквиру овог типа текстостилема, Ненадић најчешће употребљава *анафору* (пр. 3–5), *еџифору* (пр. 6 и 7), *мезофору* (пр. 8):

- (3) *Оџети џај* Прохор. *Оџети џај* скорели стари опанак. Дуго се уздржавао, а затим је пакост из њега грунула свом жестином (Ненадић 1984: 5).
- (4) Други би обично одвраћали поглед од мене. Доротеј је, напротив, целог дана са мном разговарао о свему и свачему. *Ја бих видео* да сам му био на сметњи. *Ја бих* то свакако *видео* (Ненадић 1984: 2).
- (5) *Худа џаџиџина*, одговорио сам. *Худа* великашка *џаџиџина*. Хоће да дише чист ваздух изнад задаха себара (Ненадић 1984: 24).
- (6) Оно снажно, здраво тело не *џиличи монаху*. *Приличи* војнику и орачу, али никако не *и монаху* (Ненадић 1984: 2).
- (7) Усправио се, отро зној са чела и рекао, као да се ништа није нарочито догодило, како му изгледа да ће рану успети да *савлада*. Тако: *савлада*. Додаде да је дошао у задњем тренутку. Да је закаснио само један дан, било би већ касно (Ненадић 1984: 5).
- (8) *Не гледа ме*. Труди се да *ме не гледа*. Или мисли како нема зашто *да ме гледа* (Ненадић 1984: 19).

У појединим случајевима писац одступа од дословног понављања тако што уноси јединице којима се појачава део поновљеног реченичног сегмента (пр. 4 и 5): *Ја бих видео*; *Ја бих џо свакако видео*; *Худа таштина*; *Худа великашка таштина*. Посебан стилски ефекат постиже се употребом *џерифразе*, која омогућава да се исти ентитет осветли на другачији начин, пружајући истовремено увид у унутрашњи свет јунака чијем монологу прерифраза припада (пр. 3): *Опет тај Прохор*; *Опет тај скорели опанак*.

Стилогености доприноси *хијазам*, тј. промена редоследа двају чланова у поновљеном реченичном сегменту (пр. 9), као и *паралелизам* у понављању (пр. 10):

- (9) Више не сумњам у то да *ће* Доротеј *излечџиџи* Лаушеву рану на бедру. Дакле, *рану ће* сигурно *излечџиџи* (Ненадић 1984: 11).

- (10) Тамо: мрачни, загушљиви таван, задах ђубрета што се диже из штале кроз ретке облице и греде.
 Овде: блистајућа месечина на блистајућем Вилинском гумну.
 Тамо: рат, крв, јауци, смрт.
 Овде: тишина, шуморење Белог потока, вуге у жбуњу.
 Тамо: здепаста Анчица, аљуша-траљуша у оштром воњу зноја, неопера, ужеглог овчјег лоја и јовових пупољака.
 Овде: вила, висока, витка, седефасте коже, окупана у светлуцавим млазевима вилинских кладенаца, намирисана испарењима шумског и ливадског цвећа (Ненадић 1984: 125).

У првом случају понављају се средњи и последњи реченични сегмент, али са обрнутим (огледалским) распоредом: [...] да *ће излечити* Лаушеву рану на бедру; Дакле, рану *ће сигурно излечити*. Када читалац након читања повеже све детаље у целину, запазиће шта је овим коментаром моноха Димитрија наговештено на почетку романа: Доротеј *ће излечити* Лаушеву рану, али *ће разболети*, да тако кажемо, Лаушеву жену.

У другом случају, јавља се паралелизам у понављању прилога *овде* и *тамо* са једном или више именичких јединица. Стилски ефекат се појачава: (а) *осамостљавањем* – интонационо су издвојени конституенти иза двотачке, а самим тим и истакнути; (б) *контрастирањем* – на почетку су антонимни прилози, а иза двотачке су сликовити израз који имају супротне конотације.

3.3. Позиционо неусловљена понављања нехомоформних јединица

Стилска фигура *полиитион*, која представља позиционо неусловљена понављања нехомоформних синтаксичких јединица, остварује се у свом основном виду (пр. 11). Поред тога, у роману *Дорошеј* полиптотон се јавља у комбинацији са *осамостљавањем* синтаксичких јединица (пр. 12):

- (11) Игуман се узврполио. Цело пре подне је тумарао по дворишту и сваки час погледао према истоку одакле је требало да се појави његов *љубимац*. Уздисао је и отхукивао, као да из себе тера тескобу. *Љубимца* није било (Ненадић 1984: 8).
- (12) „Где је тај видар”, питао је Лауш. „Знам, отишао је да лечи *мерошаиш*ку *џамад*, док се један витез распада од ране коју је задобио у боју са непријатељем.”
 Тако је рекао: *мерошаишка џамад*.
 Изашла сам из одаје, попела се у просторију под кровом куле, да бих била сама и пустила да ми сузе теку низ *лице*. [...]
 Рекао је: *џамад*.
 Много пута раније говорио је како се ти проклети серби и меропси коте као зечеви. [...] (Ненадић 1984: 8–9).

3.4. Семантичка понављања (повнављања приближних синонима)

Семантичка понављања формално се базирају на понављањима приближних синонима, при чему поновљене јединице могу припадати различитом нивоу хијерархије (реч, синтагма, клауза). У нашем корпусу запажају се позиционо условљена семантичка понављања синонима на почетку две или више реченица (пр. 13 и 14). То је форма стилске фигуре која се назива *ејанафора*. Фреквентнија су позиционо неусловљена понављања синонимних јединица (пр. 15 и 16):

- (13) *Горди се* тај момак, ето то он ради. *Горди се*. *Уздиџао је главу* и свима нама упутио изазов. Без иједне речи. Ћутећи (Ненадић 1984: 96).
- (14) Пришао сам му и рекао да место које је изабрао није нарочито добро, због тога што је земљиште подбарно и глиновито, испреpletано дебелим храстовим жилама па ће бити тешкоћа око копања добре и простране реке а поготово ће бити тешко ту *стиановајши* тих седам ноћи. Не знам да ли сам баш поменуо реч „*стиановајши*” или сам рекао „*проставити*”, Можда сам рекао – „*живејши*” (Ненадић 1984: 21).
- (15) Видим да се сви на Кули, без изузетка, радују што се нашао неко ко ће *шој дебелој пијавици измерити шрбушину*. Свима је већ одавно дозлогрдио *шај глужи дебелу криељ без душе*, тако свиреп према себрима и осорљив према нама војницима (Ненадић 1984: 52).
- (16) А повод је био простаклук *онога ђаволеџ сина, онога ѓрбавоџ нишипака*, који се најпре, тобож забринуто, загледао у моје лице. [...]. Хтео је ваљда да да одушка своје сврабу, па *бедни ђаволов брабоњак* није нашао ништа боље [...] (Ненадић 1984: 5).

3.5. Комбинована понављања

Писац веома често комбинује све претходно поменуте типове текстостилема (позиционо условљена и неусловљена понављања; хомоформна и нехомоформна понављања; понављања синтаксичка јединица; понављања синонима). Наводимо два одломка из монолога ликова који се разликују по доживљају стварности и погледу на своје место у свету (монаси Димитрије и Прохор):

(17) ДИМИТРИЈЕ

Умире један по један.

Смрти се увукла у манастир, *уџнездила се* овде, *поставила свој чадор* у средини дворишта, баш под липом где смо за срећних и мирних дана, с пролећа у мају и јуну, седели, ленчарили, доконо ћаскали; *разбашкарила се* ту она у *глибу*, житком смрдљивом *блајш*, *просипрла свој оџришач*, одложила крај себе косу и кези се на нас.

Ми смо у сатрулим поњавама, угушени смрадом, врућица нас испија, бунило нам брка мисли. *Смрти се* цери, тајновита и окрутна, омамљива као дубок сан.

[...]

Умире један по један од моје браће по Христу. Ја лежим такође болестан у својој ћелији, сам, никад осамљенији и тужнији у свом животу. [...] (Ненадић 1984: 34–35).

(18) ПРОХОР

Зашто ме и ти исмејаваш, *Господе*? Зар није доста што си на мене натуткао људе, него ми и жабе шаљеш, само *Прохора*, свога верног пса *Прохора*, да понизиш.

Обећаваш ли то мени, *Господе*: издржим ли и ово искушење, отвориће се двери *шога раја*?

Раја? Има ли људи *шамо* у *шоме рају*, *Господе*? Какви су они које си *шамо* сместио? Јесу ли лепа или су осушени и испијени као ја? Све је изгледа *шамо* красно, и птице, и ливаде, и дрвеће изобилних плодова, и бистри потоци, и дани пуни усхићене светлости, и мека предвечерја, и звездане ноћи, само су људи *шамо* исцеђени, суви, без сокова, сенке сулудих мученика и неподношљивих праведника. О чему бих тамо могао размишљати,

Господе? Блудио бих као дух преко миомирисних поља, међу милозвучном птичијом грајом, и *нишџа више. Нишџа више. Никад* ме *нишџа* не би заболело, *никад* се *ничему* не бих обрадовао, нити се због нечег растужио, наљутио, разбеснео. [...] (Ненадић 1984: 27–28).

Наведени одломци показују да су у *Дорошеју* изразито фреквенти различити типови набрајања: (а) стилска фигура *кумуляција* (само су људи тамо *исцеђени, суви, без сокова*); (б) стилска фигура *синаџроизам* ([...], нити се због нечег *растужио, наљутио, разбеснео*); (в) набрајање са катафоричким синсемантичким пилоном (*Све* је изгледа тамо *красно, и џиџице, и ливаде, и дрвеће изобиљних плодова, и бисџри џоџоци*, [...]). Ови стилеми у каснијим Ненадићевим романима постаје једна од стилистичких доминанти (в. Николић 2017).

Текстовне фигуре имају интегративну улогу у конструисању јединственог наративног ткива. Наводимо пример који се односи на повезивање два узастопна монолога (пр. 19), као и пример који се односи на повезивање два монолога која су удаљена (пр. 20):

(19) МАКАРИЈЕ

Само ја знам *да је Дорошеј сџиџао овамо да ме излечи*. Остали верују како га је епископ послао да би повећао број писмених калуђера у овом крају. Кријем од њих истину. Прибојавам се Прохорове злобе. Казаће: *уџлаџио се сџараџ смџи, сувише му је сџало до живџа* (Ненадић 1984: 2).

Прохор

Изгледа *да је Дорошеј видар* из ариљског манастира и *да је дошао овамо да излечи иџумана*. Дакле, игуман је кришом од нас послао поруку епископу Евсавију да му пошаље неког вештог травара који *би га сџасао скоре смџи*. *Преџао се сџари*. [...] (Ненадић 1984: 3).

(20) ПРОХОР

[...] Па добро, питам се, шта имају против мене ти убоги дроњаџци меропси, ако већ Димитрије хоће да ме уништи. Помињу *џлоџово џрње* иако сам ја само рекао *џрње* а нисам ни једном речју одредио какво *џрње*. Али они запели, *џлоџово* па *џлоџово* (Ненадић 1984: 17).

МАТИЈА

[...] Док сам му [Прохору] ово говорио није смео да се одмакне. Гледао је у земљу, очевидно поколебан. Хтео сам да га дотучем па сам рекао: „Помиње ли се овде једном речју *џлоџово џрње*? Не, не и не. Каже се само *џрње*, али нипошто *џлоџово*.” Он је онда управо на мене своје тврде очи, без сјаја, као мртве па ипак покретљиве. „Може бити и *џлоџово*, шта с тим какво је, важно је да је *џрње* и да пробија људску кожу, да изазива бол.” Помислио сам у том тренутку како је тај човек заправо луд. [...] (Ненадић 1984: 21–22).

3.6. Сџилске фџџуре засноване на амџлификаџивним десџедентним конекџорима

Развијање „текста с амплификативним десџедентним конекторима” упуђује на „закључак да тај тип структуре текста има исходиште у структури трију реторичких фигура: *регресџе, дисџрибуџије* и *џримџера (ехетрџит-а)*” (Ковачевић 2016б: 313). Карактеристично за ове фигуре је то што се у првој реченици исказује општа тема, која се на одређен начин даље развија.

Код *регресије* се наводи два или више појмова у форми координативне конструкције, а онда се о сваком појму посебно говори:

- (21) *Старац и грбо* [Макарије и Димитрије] су кликтали као какве успалене женетине. Не знам шта им је било толико смешно. *Димитрије* је скакутао и крештао својим пискавим гласом. *Макарије* се зацелуо, онда је захрипао, закашљао и једва се, после тога, повратио (Ненадић 1984: 10).
- (22) Тражио се најпогоднији момак. Требало је да буде *глуи* да би уопште пристао да узме једну тако извикану женску, *одан* и *послушан* да би то учинио одмах, *здрав* и *јак* да би се могао носити с њеном узаврелом похотом и *подозрив* да би је касније држао на узди. [...] Избор је одмах пао на Мијата Видића, соколара. Он је све оно што се тражило имао у претераном сувишку, па није имало никакве потребе ићи даље од њега. *Глуи*? Знам најмање три коња у Кули који су бистрији од Мијата. Глупост му бије из сваке кошчате гукe на ћошкастом лицу, из чела широког два палца, из ситних овчијих очију, широке носине и кратке тршаве косе. *Одан*? Та огромна сподоба би на миг господара, на један звиждук његов, скочила у провалију с највише тачке на Кули, не из љубави, привржености и оданости, него због тога што је на то навикнут од малих ногу [...]. *Снажан*? Рве се са младим јунцима, диже воденични камен. *Подозрив*? Збиља: да ли је Мијат довољно подозрив ако је већ тако безнадежно глуп? Да ли ће га временом Анчица, та мазна кујица, начинити својом великом медведином, турити му алку у ноздрве и вући га за собом куд хоће? [...] (Ненадић 1984: 94–95).

С друге стране, *дистрибуција* подразумева да се наведе један општи појам у форми лексеме или субординативне конструкције, а онда се тај појам конкретизује навођењем саставних делова:

- (23) Наспрам задњег треперења западне светлости видео сам само *њихове сенке*. *Један* је био плећат и висок. *Сенку оног другог*, скврчену, кривоногу и грбаву и сувише сам добро знао (Ненадић 1984: 2).
- (24) Понекад ми се учини да би он некако и прешао преко моје писмености да сам ја изгледом био достојан тога умећа. *Но овакав какав сам, по Прохору, нисам био низашто*. Глава ми је ћошкаста, коса тршава и чекињаста. Руке су ми две квржаве мотке с млитвим месом и смежураном кожом. Не знам какав би изглед Прохор тражио за писмена човека, знам толико да овај просто не би смео да изгледа као ја (Ненадић 1984: 6).

На крају, *ежемплум* се остварује навођењем општег става, који се конкретизује (индивидуализује) примером:

- (25) Човеку би требало омогућити да умре крај потока, под крошњом каквог гранатог дрвета у цик зоре. Кад би ми било дато да сам изаберам место и време своје смрти, изабрао бих поток и зору, руменило јутарњег сунца на лишћу, мирис шуме, опор и голицав мирис сагрулог лишћа, промукло гугутање дивљих голубова. [...] (Ненадић 1984: 35).

3.7. Стилске фигуре смисаоне дискурсне целине

У „стилске фигуре смисаоне дискурсне целине” спадају *енџимем* и *еџифонем*, а могу се препознати (идентификовати) по смисаоним везама, а не по формално-граматичким показатељима. Поменути текстостилеми „одражавају текстуално оваплоћење смисаоног јединстава општег и посебног, односно посебног и општег” (Ковачевић 2016б: 316).

Јединство општег и посебног, тј. дедуктивни принцип закључивања, представља одлику фигуре која се назива *енџимем*:

(26) *Очи су човеково проклетјство*. Оне нам служе само зато да би у своју бесмртну душу населили призоре ругобе и ништавило овога света. [...] (Ненадић 1984: 72).

(27) *Смрти је озбиљна ствар. Животи је озбиљнији*. Добро, знам, не би требало да се у овим годинама шегачим са животом и смрћу, да од свега тога правим спрдњу. Прешим? У реду, грешим, па шта? Бирам најлакши начин? Бирам. [...] (Ненадић 1984: 110).

С друге стране, јединство посебног и општег, тј. индуктивни принцип закључивања, одликује фигуру која се назива *еџифонем*:

(28) Један сметени краљев гласник допао је јутрос рано на Кулу. Био је преморен. Очигледно је јахао без престанка цео дан и целу ноћ. Чим смо га угледали, знали смо да носи лоше вести. *Краљеви зласници, уосталом, никад и не носе друкчије вести него лоше* (Ненадић 1984: 40).

(29) [...] Све време док сам био у манастиру жудео сам за једним оваквим јутром, и сад кад сам се нашао у њему, осећам се као да ми је душа празна мешина из које је истекло вино. *Зар човек збиља не може да издржи слободу?!* (Ненадић 1984: 115).

Текстостилеми овога типа подразумевају да се општа мисао исказује или као индивидуално осмишљена сентенца или као гномски исказ. У каснијим Ненадићевим историјским романима обе ове могућности ће доћи до изражаја.

4. Закључак

Лингвостилистичка анализа показује да се у роману *Дорошеј* Добрила Ненадића појављују следећи типови текстостилема: (1) употреба граматичке анафоре и граматичке катафоре у стилистичкој функцији; (2) позиционо условљена понављања хомоформних синтаксичких јединица (анафора, епифора, мезофора); (3) позиционо неусловљена понављања нехомоформних синтаксичких јединица (полиптон); (4) понављања приближних синонима, при чему синоними могу бити различитих хијерархијских нивоа, а понављања могу бити позиционо условљена (епанафора), као и позиционо неусловљена; (5) стилске фигуре засноване на амплификативним десцендентним конекторима (регресија, дистрибуција, егземплум); (6) стилске фигуре смисаоне дискурсне целине (ентимем, епифонем).

Закључује се да текстостилеми имају значајну улогу у формирању приповедне технике Ненадићевог романа *Дорошеј*: (а) омогућавају да се успоставе формалне и смисаоне везе унутар сваког монолога посебно, као и између појединачних монолога; (б) доприносе да се постигну смисаоне нијансе у унутрашњем свету различитих јунака, као и да се истакну духовне вредности које дело сугерише читаоцу.

ИЗВОР

Ненадић 1984: Д. Ненадић, *Доротеј*, Београд: Народна књига.

ЛИТЕРАТУРА

- Антонијевић 1983: Д. Антонијевић, Добрило Ненадић – *Доротеј*, у: Д. Антонијевић, *Акција критичке есеје и критичке*, Нови Сад: Матица српска, 39–43.
- Велчић 1987: М. Velčić, *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb: Školska knjiga.
- Гловацки-Бернарди 2004: Z. Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Јерков 1981: А. Jerkov, *Metafizika ćutanja*, *Savremenik*, 54/7, 57–74.
- Јовановић 2005: А. Јовановић, Божји дар и људска несавршеност – приповедачка стратегија и смисао приче, у: Д. Ненадић, *Доротеј*, Београд: Завод за уџбенике, НИИ, 244–254.
- Јовановић 2015: Ј. Јовановић, Проблеми анализе текста, у: Ј. Јовановић, *Вербалологија*, Београд: „Јасен”, 182–239.
- Ковачевић 1998: М. Ковачевић, Ентимеми и спифонеми у *Горском вијенцу*, у: М. Ковачевић, у: *Стилске фигуре и књижевни џекси*, Београд: Требник, 63–72.
- Ковачевић 2015а: М. Ковачевић, Дискурс једне pjesме Алека Вукадиновића у дискурсној анализи, у: Б. Мишић-Илић, В. Лопичић (ур.), *Језик, књижевности, дискурс. Језичка испраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 49–62.
- Ковачевић 2015б: М. Ковачевић, Стилске фигуре понаваље и лингвистика текста, у: М. Ковачевић, *Стилистика и драматика стилских фигура*, Београд: Јасен, 295–319.
- Крагујевић 1981: Т. Крагујевић, Доротеј или о смислу трагалаштва, у: Д. Ненадић, *Доротеј*, Београд: Народна књига, 5–11.
- Николић 2007: В. Николић, Експресивност и деконструкција пролепсе у романима *Доротеј* и *Победници* Добрила Ненадића, *Српски језик*, XII/1–2, 259–271.
- Николић 2017: М. Николић, Стилистика приповедања у стварносној прози Добрила Ненадића, *Српски језик*, XXI/1–2, 155–174.
- Обрадовић 2005: Т. Обрадовић, Фокнеров наративни модел у *Доротеју* Добрила Ненадића, *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 34/2, Београд: МСЦ, 409–414.
- Половина 1999: Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Београд: Ћигоја штампа.
- Силић 1984: Ј. Silić, *Od rečenice do teksta*, Zagreb: Liber.
- Сребро 1981: М. Srebro, Priroda pripovedanja u *Doroteju* Dobrila Nenadića, *Savremenik*, 54/7, 75–82.
- Хајдуковић 1986: Б. Хајдуковић, Добрило Ненадић – *Доротеј*, у: Б. Хајдуковић, *Искушења критичког присућа*, Београд: Књижевне новине, 79–86.
- Ћубелић 1982: V. Ćubelić, Dorotej i antidoroteji, *Polja*, 276, 89–91.

**STYLISTIC DEVICES IN THE NARRATIVE TECHNIQUE OF THE NOVEL *DOROTEJ*
BY DOBRILLO NENADIĆ**

Summary

The subject of this paper is the creative process which Dobrilo Nenadić used in order to unify the elements of his novel *Dorotej* (1977). The aim of the paper is to examine the role of stylistic devices in the narrative technique of the novel from a linguo-stylistic perspective. The novel consists of characters' monologues and the narrative technique is realized through their narration. Linguo-stylistic analysis shows the presence of the following groups of stylistic devices: a) repetition, figures of speech that can be recognized on the formal level; b) figures of speech based on inter-sentential relationships which cannot be identified on the formal level. The paper concludes that stylistic devices have a major role in forming the narrative technique of the novel *Dorotej*: a) they enable the formal and meaningful connections to be established within each monologue as well as between separate monologues; b) they add subtle shades of meaning to the internal world of different characters and foreground the spiritual values the novel suggests to its readers.

Key words: Dobrilo Nenadić, the novel *Dorotej*, narrative technique, stylistic devices, repetition, composition

Milka V. Nikolić

Вера ЂЕВРИЗ НИШИЋ¹
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

КОМУНИКАТИВНА И ПОЕТСКА ВРИЈЕДНОСТ ДИСТРИБУТИВНОГ МОДЕЛА КУМУЛАЦИЈЕ

У раду се анализирају структурно-стилисточке особености кумулативних конструкција са форичком компонентом, на грађи коју чине књижевноумјетнички прозни текстови модерне српске књижевности. Кумулативне конструкције са форичком компонентом по својим структурним особинама представљају врло стилематичан модел. Њихова стилематичност резултат је двоструке реализације истог денотата: у суодносу синтаксичко-семантички неподударних кумулираних јединица, форичка компонента, упућујући на вишеструки антецедент/постцедент, истовремено га супституише и преображава у јединствену цјелину.

Кључне ријечи: кумулација, форички односи, супституција, стилематично

1. Уводне напомене

Једна од основних особина сваке језичке јединице јесте међусобна повезаност њених саставних дијелова. Та је међусобна повезаност резултат установљавања одређених односа или употребе појединих елемената. У минималној јединици комуникације, као што је познато, уз субјекатско-предикатску везу, остварује се и синтаксичка веза истоврсних реченичних дијелова, гдје поступак понављања хомофункционалних језичких јединица представља својеврстан регуларитет што га омогућава сам језички систем. Граматичка кумулација која подразумијева гомилање више чланова са истом синтаксичком позицијом (као нпр.: Купио сам хљеба, меса, поврћа и воћа), настаје низањем равноправних елемената у функцији неког реченичног члана. Ту се под равноправним елементима не подразумијева припадност истој врсти ријечи, већ хомофункционални однос елемената према управном, надређеном елементу, тј. њихова синтаксичка функција (в. Мразовић и Вукадиновић 2009: 781, Симић 1979: 211). Основни, граматикализовани тип низања синтаксички равноправних елемената, реализује се као уређен координирани хомофункционални низ – најмање трокомпонентан, који у својој структури увијек подразумијевају везник, чија је примарна функција стварање низа. Структурно-семантичко-стилисточком модификацијом граматичког или узелног модела нагомилавања синтаксички истоврсних чланова, кумулација се остварује и као граматичко-стилисточка категорија. Предмет овдашње анализе јесте управо један тип синтаксичких структура насталих понављањем синтаксички једнородних² чланова, код којих се уз поступак хомофункционалног набрајања реализује и поступак супституције. Пошто ће нас у анализи занимати и функционална вриједност поменутих синтаксичких форми у конкретним контекстима, грађа за

1 veracevriz@yahoo.com

2 Једнородним називају се они реченични чланови „који се налазе у једнаком синтаксичком односу са неким чланом реченице, вршећи неку синтаксичку функцију” (Синтаксис 1979: 102).

ово истраживање ексцерпирана је из књижевноумјетничких прозних текстова који припадају модерној, односно савременој српској књижевности.

Прво и основно својство повезивања елемената у тексту, како семантички тако и синтаксички, врло је једноставно – елементи односно конституенти текста повезују се или с елементима који им претходе или с елементима који стоје иза њих. Ти се односи називају форичким односима (Гловацки-Бернарди 2004: 28), а, с обзиром на смјер повезивања, разликују се анафорички и катафорички односи. Повезивањем синтаксичких јединица у координирани хомофункционални низ могу се успоставити и одређени односи између конституената самога низа, и то тако што се један од чланова низа реализује и као супституент осталих координираних јединица. Тако настаје анафорички, односно катафорички маркирана кумулација координираних хомофункционалних јединица, која, осим редупликације синтаксичке позиције, подразумејева дакле и поступак супституције³. Преко појма супституције, као анафора, „орченито [se] може označiti sintagmatska supstytucija pri kojoj supstituendum (ona jedinica kojom se supstituiše) prethodi supstituensu (supstituisana jedinica), dok za kataforu vrijedi obrnuti redosljed” (Гловацки-Бернарди 2004: 61). „Budući da je posrijedi opetovano imenovanje istog designata, supstytuciju bi, zapravo trebalo odrediti kao podvrstu ponavljanja” (2004: 52). То за синтаксички низ настао кумулацијом хомофункционалних елемената значи да један члан низа бива и средство успостављања односа анафорског или катафорског типа.

У реторици анафора подразумејева понављање исте ријечи или скупа ријечи на почетку неколико узастопних стихова или реченица (као нпр.: *Поранила* косовка девојка / *Поранила* рано у недељу). Оно што је заједничко у употреби појма анафора у реторици и савременој лингвистици јесте повезивање елемената текста у веће цјелине. И анафора и катафора представљају дио „система језичких средстава и функција којима се остварује кохерентност делова реченице, и кохерентност текста као смисаоне, функционалне и формално-структурне целине којој реченица са анафорским и катафорским елементом припада” (Пипер и др. 2005: 926). Оба та вида секундарне референцијалности⁴ заснивају се „на способности заменица, или њима функционално сличних речи, да успоставе однос денотативне идентичности (или неидентичности) између такве јединице и неког другог текстуалног дела или дискурса” (Пипер и др. 2005: 926). Анафором у ширем смислу или ендофором назива се упућивање једних дијелова текста на друге дијелове, дакле, упућивање је везано за контекст, за разлику од егзофоричног или деиктичког у ужем смислу, којим се указује на нешто у ванјезичкој стварности, на нешто везано за језичку ситуацију (Кордић 2002: 68). Код унутартекстуалних⁵ упућивања могућа су само два правца: ретроспективни, тј. упућивање

3 Граматичка анафора подразумејева супституцију као ново именовање антецедента (Ковачевић 2007: 50), односно, она може бити одређена као „супституцијско понављање антецедентног а језички неистоврсног денотата” (2007: 50).

4 Референцијалност представља индивидуализацију неког објекта, узевши појединачно или као мноштво истоврсних објеката, из класе којој он припада (Пипер и др. 2005: 50). Као секундарни облик одређене референцијалности, анафорско-катафорска референцијалност „заснива се на чињеници да неке речи и облици имају својство да уместо непосредног означавања нечега што је изван реченице и њеног контекста упућују на друге делове исте реченице и њеног контекста, па преко њих и на елементе означене ситуацијом” (2005: 925).

5 Када је у питању структурни оквир поменутих комуникативних веза, С. Кордић (2002: 68–69) упућује на сљедеће дистинкције: интрафрастичко упућивање – може бити унутар граница једне реченице, и трансфрастичко – оно које прелази реченичну границу (2002: 69).

на претходно поменути дио текста⁶, тј. анафора у ужем смислу, и проспективни, тј. упућивање унапријед, на дио који тек слиједи у тексту – катафора⁷ (уп. Пипер и др. 2005: 926). И један и други тип комуникативне везе, како смо претходно поменули, функционишу, прије свега, као кохезивни елементи текста. У кумулативним конструкцијама о којима је овдје ријеч, упућивање је увијек ендифоричко, јер се у координацији регресивним или прогресивним супституентом указује на контекст, а не на ситуацију.

Кумулативне конструкције са форичком компонентом настају нагомилавањем хомофункционалних јединица од којих једна има и супститутивно-упућивачку функцију. Редуплицирана јединица која према осталим члановима низа успоставља анафорички или катафорички однос (терминолошки обједињено: форички⁸), семантички је веома уопштена, готово синсемантична, јер јој је садржај везан за оно што упућује (Силић и Прањковић 2007: 358). На структурном плану, кумулативне конструкције овог типа реализоване су као низ у набрајању, дакле, имају минимално трочлану форму, с тим што конститутивну јединицу низа чини нека анафорско-катафорска ријеч. С обзиром на то, семантички суоднос опетованих јединица одликује то што су, иако синтаксички истоврсне, семантички „неравноправне”, јер форички елемент захтијева навођење свих осталих који га семантички спецификују, па кумулације овог типа самим тим нужно укључују супституцију као операцију више у настанку.

Кумулативне конструкције са форичком компонентом, по структурно-семантичким особинама, блиске су структурама које реторика назива дистрибуцијом⁹ (уп. Ковачевић 2000: 149, Зима 1988: 97–99), код којих се семантички апстрактан појам разлаже на своје саставне елементе, тек чијим се навођењем и разоткрива његов садржај (Ковачевић 2000: 149). Када је ријеч о улози форичких односа у структурисању форми које потпадају под фигуру дистрибуцију, у литератури је чешће указивано на катафорски структурисан координирани низ, гдје се први члан тог низа реализује као регресивни супституент свих осталих јединица у координацији (в. Ковачевић 2000: 148; Катњић-Бакаршић 1996: 48). О кумулативним конструкцијама које потпадају под дистрибуцију која се одликује анафорички структурисаним низом досада је писано, колико нам је познато, једино у раду о кумулацијама у дјелима Стевана Сремца, ауторке Зорице Радуловић (2002: 162)¹⁰.

6 У вези са анафоричким упућивање у тексту, у литератури се помиње да је то један од најчешћих и најважнијих типова комуникативне везе, а главна средства којима се та веза остварује јесу показне и личне замјенице (Станојчић и Поповић 1995: 365).

7 Као што је познато, најтипичнија, граматикизована анафорска језичка средства у српском језику јесу показне замјенице. О основним облицима анафоризације, гдје се у улози супституента могу појавити као нпр. синоними, хипероними, хипоними и сл. (види у Пипер и др. 2005: 926).

8 Форичност или мебуупућивање, прије свега, односи се на структурисање реченице као конститутивног елемента текста (уп. Ковачевић 2007: 51; Силић и Прањковић 2007: 359).

9 Дистрибуција као стилска фигура подразумијева гомилање хомофункционалних чланова, гдје се први члан, будући семантички апстрактан појам, разлаже на своје саставне елементе (в. Ковачевић 2000: 148–150; Катњић-Бакаршић 2001: 311).

10 Подвргнувши стилској анализи неке кумулације у дјелима Стевана Сремца, З. Радуловић (2002) констатује да катафорски елемент може бити „антепонирани, али и постпонирани” (2002: 163), наводећи и сљедећи примјер: Они тепелуци и прстење, они сатови и ланчеви, оне бунде и либадета, зимски капут и иберцигери – све је то по једна интересантна и пикантна историја” (2002: 163).

2. Дистрибутивне катафорске кумулације

Код дистрибутивних кумулација катафорског типа, од свих јединица које омогућавају катафоричке везе у кумулативном низу, улогу катафорског елемента најчешће имају замјеничке лексеме. Међу катафорским кумулацијама у анализираном корпусу као најпродуктивнији модел издвајају се координиране копулативне синтагме с везником *и*, гдје се као катафорски елемент низа реализује замјеница *све* (1) или демонстративном замјеницом *оно* (2), као на пример:

- (1) Малена и крхка ствар, која сама по себи не може ништа, али је симбол царске власти и државне силе која диже и обара земље и народе, од које, у крајњој линији, зависи *све* што човек у животу треба: *храна, одело, оружје, мир, слобода и задовољство* (Андрић 2003а: 11); Пиће их је чинило способним *за све, за крађу и насиље, за лаж и поглотити*, као *и за подвиге у рату или великодушне постојанке у животи* ... (Андрић 2003а: 44); Сељачко дете, он је сам, својим радом, својом штедњом и скромношћу постигао *све* што је имао: *имање, радњу и положеј* (Андрић 2003б: 244); Како је страшно, тајанствено, опасно *и*, хоћеш-нећеш, лепо – *све* што је прошло испред њих: *оружје, војска и*, нарочито, *официри* (Андрић 2003а: 11);
- (2) Видиш само *оно* што не желиш и не волиш: *своју кућу или школу, познате људе и обичне ствари*. (Андрић 2003а: 149); Оцу мило што сам добар ђак, али му не пада на памет да му купи *оно* што из дна срца прижељкујем: *ципеле и шифоне панталоне* (Савић 1992: 11).

Сви кумулативни низови у наведеним примјерима (1)–(2) бинарно су структурисани: први, „отварачки” члан, мада улази у редуцирани низ, супротстављен је свим осталим. Због тог бинарног односа катафорски елемент, а као што се види и из примјера: Како је страшно, тајанствено, опасно *и*, хоћеш-нећеш, лепо – *све* што је прошло испред њих: *оружје, војска и*, нарочито, *официри* – и не мора бити у контактної позицији с осталим члановима: нужно је само да им он буде антепонирани. Дакле, сви елементи кумулативног низа у наведеним примјерима (1)–(2) немају исти синтаксичко-семантички статус: први члан, исказан замјеницом, семантички је уопштен, и има статус регресивног супституента осталих чланова у координацији. Замјеничке лексеме *све* и *оно* у датим низовима имају катафоричку упућивачко-супститутивну функцију, тј. представљају средство „супститутивног реименовања” (Ковачевић 2007: 50). Као њихови постцеденти, јављају се именичке синтаксеме *и/или* синтагме у различитим синтаксичким позицијама, а најчешће у функцији субјекта (Како је страшно, тајанствено, опасно *и*, хоћеш-нећеш, лепо – *све* што је прошло испред њих: *оружје, војска и*, нарочито, *официри*), или објекта (Видиш само *оно* што не желиш и не волиш: *своју кућу или школу, познате људе и обичне ствари*).

У катафорски структурисаном низу са замјеницом *све* (1), катафорска јединица реименује појмове детерминисане оним што је наведено хомофункционалним елементима као његовим постцедентом, тј. она указује на њихов садржај. Тако реализована, као катафорски конституент, замјеница *све* овдје нема генерализирајуће значење, односно не бива реализована у значењу правог потврдног универзалног квантификатора, већ има тзв. „сумирајуће збирно значење” (Ковачевић 2004: 58) постпонованих јој појмова. Тако у првом примјеру: Како је страшно, тајанствено, опасно *и*, хоћеш-нећеш, лепо – *све* што је прошло испред њих: *оружје, војска и*, нарочито, *официри* – замјеничка лексема *све*, антепонирани

је осталим јединицама у координацији, са којима успоставља однос денотативне идентичности. Захваљујући катафорској улози замјеничког *све*, остале јединице у кумулативном низу понављају се референтно истоветним изразом јер *све* покрива само опсег појмова који му слиједе у координацији, (у датом примјеру, именичких појмова – *оружје, војска и официри*). Тако успостављени семантички суоднос катафорског супституента *све* са осталим јединицама низа, истовремено појачава узајамну повезаност чланова у набрајању. Међутим, сама чињеница да изостављање катафорске компоненте не би нашкодило комуникативној, већ структурној вриједности исказа, указује на већу кохезионост датих структура. Највише по томе ови примјери катафорске дистрибуције могу се сматрати стилски изражајнијим од оних гдје се она не јавља, односно гдје изостаје поступаак супституције при редупликацији исте синтаксичке позиције. А као што наведени примјери (1) и показују, интерпретација катафорског елемента који улази у низ нужно зависи од осталих јединица, а кад год интерпретација једног елемента у тексту, односно, у низу, зависи о неком другом елементу, ријеч је и о кохезији¹¹. Сумирајући катафорски појам *све* као конституент синтаксичке форме која настаје набрајањем, окупља чланове с којима гради синтаксички низ, издвајајући их тако из речениног контекста. Поред тога, катафорски сумирајући појам има и обједињавајућу улогу у односу на ријечи које најављује: он то постиже тако што јединице које му слиједе у низу најављује недиференцирано, као цјелину. Тако свим члановима најављене конструкције намеће најпре сигнификацијско, а затим и синтаксичко јединство (в. Симић и Јовановић 2002: 394). Захваљујући томе, нагомилани елементи показују већу међусобну повезаност, тј. међузависност, а пошто су двоструко реализовани, и индивидуализовано и јединствено, у збиру, катафорски супституент, као њихов комуникативни редуликатор налази се под емфатичким акцентом.

Кумулације настале поменути поступком могу у одређеним контекстима бити и стилогене, и то најчешће кад су питању ситуације које подразумијевају психолошко портретисање ликова (као у примеру: *Пиће их је чинило способним за све, за крађу и насиље, за лаж и подлост*, као и *за подвиге у ратју или великодушине јошвијке у животију ...*), или приликом описа статичких мотива који служе као окосница неке радње (као нпр.: *Како је страшно, тајанствено, опасно и, хоћеш-нећеш, лепо – све што је прошло испред њих: оружје, војска и, нарочито, официри*). Из тога произлази катафорски струкурисан низ служи и као стилски релевантна категорија којом се одсликавају, тј. потпуније представљају и истовремено појачавају разнолики предмети и појаве.

И у конструкцијама гдје улогу катафорског елемента има демонстративна замјеница *оно* (2), први члан редулицираног низа реализован је као синтаксички „пилон”, чија употреба предодређује навођење више семантички пунозначних координираних јединица, тек уз чије присуство и он постаје „семантички валидан” (в. Ковачевић 2000: 148). Ова замјеничка лексема као конституент редулициране јединице у наведеним примјерима (2) има катафорску функцију

11 Кохезија се односи на начине на које су у складу с граматичким обрасцима и конвенцијама повезане компоненте површинске структуре текста (в. Бадурин 2008: 80). Кохезивност као једно, односно првоод *конститутивних начела текста* или *стандарда текстуралности* препознаје се у односима међу исказима унутар једног текста; „to su veze među elementima teksta: gramatičke ili leksičke spone koje rečenice/iskaze ujedinjuju u tekst...” (2008: 58). Друкчије речено, кохезија јесте „начин на који се језичке јединице од којих се текст састоји међусобно повезују у смислене секвенце на основу граматичких правила одређеног језика” (Штркаљ-Деспот 2008: 65).

јер је деиктивно-супститутивна јединица номиналних координираних постцедената. Пошто значење катафорског *оно* понављају семантички пунозначне јединице, његово је навођење комуникативно редувантно. Изостављање катафорске јединице, као и у кумулативним формама са замјеницом *све* (1), не би нашкодило комуникативној, већ структурној вриједности исказа, будући да замјеничка ријеч *оно* функционише као средство референцијалне кохезивне везе¹² међу елементима низа. С обзиром на то да дате кумулације, као и оне у претходном случају (1), одликује већа кохезионост, и то захваљујући најприје опетовању синтаксичке позиције и конјункцији (в. Бадурина 2008: 70), катафорским елементом додатно се појачава логичко-семантичка повезаност међу номиналним и/или синтагматским постцедентима. Компонентом катафоричности, дакле, постиже се груписање нагомиланих јединица и доприноси се да се тако груписана цјелина јасније и упечатљивије схвати. На тај начин реализоване, и кумулације у наведеним примјерима (2), функционишу као емоционално-стилски обиљежене јединице. Стилистички ефекат и овдје долази као резултат кохезионе везе међу кумулираним јединицама, јер се катафоричним елементом набројани појмови на извјестан начин резимирају, обједињују у цјелину, и тако још једном истичу. Тако оформљена кумулација привлачи на себе пажњу и доживљава се као нешто лишено аутоматизма, као нешто дезаутоматизовано. Захваљујући томе, она има за циљ да дјелује сугестивно, посебно у контекстима у којима се истиче афективна скала јунака, или када служи да се постигне што живљи опис (као у примеру: Видиш само *оно* што не желиш и не волиш: *своју кућу или школу, познатије људе и обичне ствари*; Малена и крхка ствар, која сама по себи не може ништа, али је симбол царске власти и државне силе која диже и обара земље и народе, од које, у крајњој линији, зависи *све* што човек у животу треба: *храна, одело, оружје, мир, слобода и задовољство*).

3. Дистрибутивне анафорске кумулације

Кумулације са анафорском компонентом настају постпоновањем супститутивно-упућивачке ријечи. Овдје се форичка ријеч реализује као затварачки елемент кумулираног низа. То подразумијева да је кумулативни низ структурисан тако да посљедњи члан, семантички уопштен, има статус прогресивног супституента осталих, који своју семантичку пуноћу остварује захваљујући упућивању на претходне јединице у низу. Будући да се остварује као прогресивни супституент, анафорски члан низа супротстављен је осталим кумулираним члановима. На формално-граматичком плану анафорски појам, као постпонован, доводи се у координирану везу иза редуплицираних антецедената.

Као анафорски супституент дистрибутивног низа који се у анализираним књижевноумјетничким текстовимареализује као фреквантан, остварује се замјеница *све*. Тај анафорски елемент уланчан је невезнички, као адлоцирана јединица¹³. Као на пример:

- (3) Други, невидљив, додаје однекуд: *ножеве, бришве, бришвуљине, брице и оружје, све* што може да посијече или убоде, бацаћете у кутију с десне

12 Кохезивна средства могу се на различите начине категоризовати: нпр. граматичка кохезија, лексичка кохезија и сл. (в. о томе шире у Бадурина 2008: 58).

13 Адлокација је „додати назив... са функцијом продубљивања и истицања номинације” (Симић 2000: 223).

стране (Лалић 1977: 262); *То семе, та звезда, те бриге престола, све* би то могло бити и на страном неком језику, а хоџа би ипак, чини му се, разумео шта се њима хоџе да каже и жели да постигне (Андрић 1983: 196); *Вода, шричак, несак, небо, све* је то било далеко (Црњански 2008: 71); *Немашићина, самоћа, болешићина, све* јој се то учини женска судбина (Црњански 2008: 87); *Брда, што су се дизалау даљини, сјржене шраве, воћњаци, све* је мирисало од прашине и запаре (Црњански 2008: 155); *Дуг ред ушврђења, бедема, звоник, високи кровови кућа, жући огромни балкон, лик ђенералов, све* је то пролазило кроз мозак Исаковичев, као гроз грозницу (Црњански 2008: 234); *Повраћак са војне, цело то зимовање у Оберифалцу, пушкроз Аустрију у кишовићом пролећу, долазак под Осек, све* јето ипак, ма колико да је било мучно и тешко, прошло Вуку Исаковичу као сан (Црњански 2008: 229).

И у датим кумулативним конструкцијама у наведеним примјерима (3) замјеница *све* покрива само опсег претходно наведених појмова из преткумулативног контекста, и то у субјекатској и објекатској позицији, закључујући, тј. сумирајући кумулативни низ. Будући да анафорски појам *све* обухвата цјелокупни денотат почетног дијела кумулативне конструкције, он нема генерализирајуће значење, тј. нема значење универзалног потврдног квантификатора, него, као и код нагомилавања у кумулативном моделу (1), има „збирно сумирајуће” значење. Синтаксички гледано, анафорски сумирајући појам јесте и централни члан кумулативног низа, који, упућујући на јединице које му претходе, сугерише да је без њега синтаксичка структура непотпуна. А захваљујући томе што је анафорски елемент овдје доведен у контактну позицију са његовим номиналним антецедентима, кумулативни низ реализује се и као апозицијска структура са лексемом *све*. То подразумеива да се бинарна организација кумулативне јединице, додатно ошљава тако што се сумирајуће *све* адлоцира, тј. накнадно додаје управном дијелу низа, као нужно функционално подударан елемент у његовој структури. Тако остварен елемент *све* реименује, одн. „изнова означава”, и то обједињено, у збиру претходеће му јединице у набрајању, која свака свој референт доноси појединачно. Адлоцирани сумирајући појам *све*, као што се може видјети и у датим примјерима (3), може да има, због свог финалног положаја у низу, истовремено и катафоричку улогу, када, као пилон зависној клаузи, упућује и на слиједећи садржај (као нпр.: Други, невидљив, додаје однекуд: *ножеве, бришве, бришвуљине, брице и оружје, све* што може да посијече или убоде, бацићете у кутију с десне стране).

Стилска вриједност дистрибутивног набрајања конструкција анафорског типа произлази из тога што се накнадно додатим анафоричким елементом нужно ошљава значење кумулативне конструкције у цјелини. Тако реализовано сумирајуће *све* у кумулацијама овог типа формално ошљава набрајајући низ и тежи да укаже на значење јединства представе. Другим ријечима казано, синтаксостилемска вриједност коју (за)добивају конструкције овог типа, као и код конкурентских форми са катафорички маркираним низом (1) и (2), долази као посљедица истицања садржаја кумулативне конструкције у цјелини, због тога што се појединачни денотати понављају обједињени анафорски сумирајућим појмом. Додавањем анафорске јединице у координираној вези вишеструки антецедент преноси свој лексички садржај на замјеницу. Будући да су представе везане за антецедентне садржаје низа равноправне, сумирајуће *све* преводи их у јединство. Кроз ту јединствену представу антецедентни појмови поново се препознају. Посриједи

су, дакле, двије реализације истих денотата. Захваљујући тој двојној реализацији, комуникативна вриједност осложава се стилистичком, тако што се преко анафорског појма успоставља веза антецедентних садржаја са говорним лицем. Тако реализован наведени модел (3) задобија стилематичност према конкурентним варијантама гдје изостаје анафорски сумирајући појам. Функционална вриједност нагомилавања овог типа у прозном тексту везује се прије свега за постизање веће убједљивости аргументације и што потпунијег описа.

Наведени модел дистрибутивне анафорске кумулације (3) јесте најубичајенији кад је ријеч о стилематичности саме форме. Као експресивнији модел реализује се хомофункционално нагомилавање гдје се анафорски елемент интонационо осамостаљује, као на пример:

- (4) *Необјашњив начин* како се управо он заразио, *крајикоћа боловања*, *неочекиване компликације* и *нагла смрт* – *све* је то носило на себи печат изузетне трагике (Андрић 1983: 243).

Као што наведени примјер (4) показује, цртом је интонационо издвојена анафорска јединица *све* од својих антецедентних садржаја. Претфинална претфокусна пауза обиљежена цртом губи сваку синтаксичку и добија искључиво стилистичку улогу. Разлог је томе што црта, с једне стране, нема никакве граматичке улоге, и, што, с друге, нема конкурента међу другим интерпункцијским знацима. Захваљујући њој, у датом се примјеру дистрибутивни низ у цјелини остварује као рематски дио реченице. Одлагањем исказивања тежишта, на интонационо-ритмичком плану, садржај анафорске компоненте низа задобија већу изражајност у односу на садржај претходних. Усљед тога не актуелизује се цијела конструкција као носилац битне информације, него она бива концентрисана на анафорски појам. Увођењем претфиналне стилске паузе, међу бинарно организованим члановима низа, уводи се и семантичко-стилска градација: реименујући сегмент *све* остварује се као нарочито истакнут, па он у датом примјеру највише и кореспондира саемотивним набојем јунака, односно њим се управо активира драмски напон.

4. Закључак

Кумулативне конструкције са форичком компонентом по својим структурним особинама представљају стилематичан модел превасходно због двоструке реализације истог денотата. Њихова стилематичност проистиче из суодноса синтаксичко-семантички неподударних кумулираних јединица, тиме што форичка компонента, која, упућујући на вишеструки антецедент/постцедент, истовремено га супституише и транспонује у јединствену цјелину. Тако обједињени, пунозначни елементи низа бивају поновљени референтно истоветним изразом. Равноправан однос њихових лексичкосемантичких садржаја бива преведен у суоднос дијела према цјелини, јер се, поновљени кроз цјелину, они додатно разоткривају као њени дијелови. Као експресивнији модел реализује се хомофункционално нагомилавање гдје се анафорски елемент реализује као интонационо осамостаљен. Кумулације овог типа имају у одређеним контекстима и функционалну вриједност. Њихова стилогеност у књижевноумјетничком прозном дискурсу огледа се првенствено у постизању веће убједљивости аргументације, што потпунијег описа, посебно у контекстима у којима се истиче афективна скала јунака.

ИЗВОРИ

- Андрић 1983: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Sarajevo: Svjetlost.
- Андрић 2003a: Ivo Andrić, *Omerpaša Latas*, Beograd: Dereta.
- Андрић 2003b: Ivo Andrić, *Jelena žena koje nema*, Beograd: Dereta.
- Лалић 1977: Mihailo Lalić, *Raskid*, Beograd: Nolit.
- Савић 1992: Милосав Савић, *Хлеб и стѐрах*, Београд: СКЗ.
- Црњански 2008: Милош Црњански, *Сеобе*, Београд: Штампар Макарије: Октоих.

ЛИТЕРАТУРА

- Бадурина 2008: Lada Badurina, *Između redaka. Studije o tekstu i diskursu*, Zagreb – Rijeka: Hrvatska sveučilišna naklada - Izdavački centar Rijeka.
- Гловацки-Бернарди 2004: Zrinjka Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Зима 1988: Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb: Globus.
- Катнић-Бакаршић 1996: Marina Katnić-Bakaršić, *Gradacija*, Sarajevo: Međunarodni cenar za mir.
- Ковачевић 2000: Милош Ковачевић, *Стилистика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
- Ковачевић 2004: Милош Ковачевић, *Огледи о синтаксичкој негацији*, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић 2007: Милош Ковачевић, *Србистичке теме*, Крагујевац: ФИЛУМ.
- Кордић 2002: S. Kordić, *Riječi na granici pinoznačnosti*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Мразовић и Вукадиновић 2009: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Sremski Karlovci - Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер и др. 2005: Преград Пипер, Ивана Антонић, Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременога српског језика: Простра реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.
- Силић и Прањковић 2007: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Радуловић 2002: Зорица Радуловић, *Алхемија ријечи*, Подгорица: Унирекс.
- Симић 1979: Radoje Simić, Gramatička kumulacija sa lingvističkog i stilističkog stanovišta, Београд: *Književnost i jezik*, god. XXXVI, br. 2-3, Beograd, 449-455.
- Симић 2000: Радоје Симић, *Основи синтаксе српског језика*, Београд: Јасен.
- Симић и Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса I-II*, Београд, Никшић: Научно друштво занеговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Синтаксис 1979: *Современный русский язык*, подред. Д.Э. Розенталя. Ч. 2, Москва: Высшая школа.
- Станојчић, Поповић 1995: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Београд – Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.
- Штркаљ Деспот 2008: Kristina Štrkalj Despot, *Tekstna kohezija u hrvatskoj srednjovjekovnoj drami*, Zadar: *Croatica et Slavica Iadertina*, Zadar, 65-87.

KOMMUNIKATIVE UND POETISCHE WERTE DES DISTRIBUTIOMODELLS VON ANHÄUFUNGEN

Zusammenfassung

Das wichtigste und das Grundmerkmal der Bindemittel im Text, sowohl das semantische als auch syntaktische, ist sehr einfach. Die Elemente, oder besser gesagt die Einheiten des Textes verbinden sich entweder mit den Elementen, die ihnen vorangestellt sind, oder mit Elementen, die ihnen nachgestellt sind. In der Arbeit wurden die syntaktischen Strukturen analysiert, die auf Grund der Wiederholung syntaktisch gleichwertiger Einheiten entstehen, bei denen sich neben den Anhäufungen von syntaktisch gleichwertigen Satzgliedern auch ein Substitutionsprozess vollzieht. Den Korpus der Arbeit stellen die literarisch-künstlichen Texte dar, die der modernen, d.h. der gegenwärtigen serbischen Literatur angehören.

Die kumulativen Konstruktionen mit der hinweisenden Komponente stellen auf Grund ihrer Struktureigenschaften ein sehr expressives Modell dar. Ihre expressive Eigenschaft ist das Ergebnis der doppelten Realisation desgleichen Denotats. Ihre expressive Eigenschaft geht aus der gegenseitigen Beziehung von nicht gleichwertigen, syntaktisch-semantischen kumulativen Konstruktionen hervor, deren hinweisenden Komponente auf das mehrgliedrige *Antecedent/Postcedent* hinweist, und dieses gleichzeitig substituiert und in eine Einheit zusammenführt. So zusammengestellt, werden die Reihenelemente mit voller Bedeutung auf Grund eines referenten Ausdruck wiederholt, und das gleichwertige Verhältnis ihrer lexisch-semantischen Inhalte wird als Beziehung des einzelnen Teils gegenüber der ganzen Einheit modifiziert, da sie auf Grund ihrer Wiederholung in der Einheit, als zusätzliche Teile entdeckt werden.

Schlüsselwörter: Kumulationen, Substitution, Distribution der anaphorischen Kumulation, Distribution der kataphorischen Kumulation

Vera Čevriz Nišić

Росица С. СТЕФЧЕВА¹

Софијски универзитет „Св. Климент Охридски“
Факултет за словенске филологије

ПАРТИКУЛЕ СА ЗНАЧЕЊЕМ КОМЕНТАРА ИСТИНИТОСТИ У БУГАРСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду покушавамо да прикажемо модификаторску функцију партикула *стварно, уистину...* // *действително, наистина...* на значењском и комуникативном плану. За нашу анализу као релевантан издвојио се процедурални приступ који се темељи на детаљној фиксацији контекстуалног понашања партикула. Следећи етапе процедуралног приступа (дефинисање когнитивних операција, конструисање инвариантног значења партикула, дефинисање модификација значења), установили смо да се различите модификације заснивају на когнитивној корелацији означене ситуације с неком претходном ситуацијом (P - P'). У контексту асертивних, директивних и експресивних говорних чинова партикуле варирају садржај исказа остварујући различите илокутивне компоненте, док на нивоу текста омогућавају његову смисаону повезаност.

Кључне речи: партикуле, модификатори, говорни чинови, модалност, смисаона повезаност текста

1. Увод

У раду се разматрају лексичко-семантички, функционални и прагматско-когнитивни аспект функционисања партикула у бугарском и српском језику: *стварно, заиста, у ствари, заправо* // *действително, наистина, вистинитост, в действителност*.

У прикупљеном корпусу наведене партикуле функционишу као модификатори садржајног и комуникативног плана дискурса, а њихова се модификаторска функција остварује као однос адресанта према садржају дискурса и према другом учеснику у комуникативној ситуацији.

2. Лексичкосемантичке карактеристике. Граматички статус партикула

Партикуле типа *стварно, заиста...* // *наистина, действително...* припадају класи јединица прелазних² категорија. Оне се издвајају у групу синсематичких,

1 rosica_stef@abv.bg

2 Функција модификације партикула разликује се од функције модификације коју реализују прилози. За разлику од њих, партикуле врше своју модификациону улогу не ступајући у синтагматску везу са јединицама које модификују већ се укључују у реченицу као уметнути или уводни делови што се најчешће огледа и у интерпункцији. Модификатори коју своју функцију усмеравају на садржај пропозиције одвајају се најчешће запетама. Уп.: *Ово се догодило заиста (збиља), Пајка ушла у кафану, попила пиво и побила се са њом. Није виц, ово се стварно догодило! Иако звучи невероватно, ова прича је истинитија и Заиста, не разумем како се ово могло догодити.; Това не беше сн. Случваше се наистина (в действителност), Наистина, те изгледаху свичко, което бяха обещали. Заправо, партикуле стварно, заиста... // наистина, действително показују функционално-семантичку блискост са модалним прилозима којима се изражава однос означеног реченицом догађаја према каквој реалности која се може подударати или не са објективном стварношћу (Ницолова 2008), нпр. помоћу прилога се радња означена предикатом (догодити се, збити се, десити се, бити, постојати, видети; случвам се, сџм, сџествувам, виждам) одређује,*

функцијских речи. То су такозвани модификатори (Ристић 2009) који модификују садржај исказа или садржај текста. Партикуле поседују све особине непунозначних лексема: оне су факултативни елемент реченичне структуре, а у семантичком погледу су неденотативне, те се њихово значење одређује према њиховим улогама у комуникацији (Зидарова 2003, Тишева 2013). Пошто служе за изражавање односа говорника према садржају исказа и према другим елементима комуникативне ситуације, називају се још и прагматичким партикулама или прагматичким маркерима³ (Тишева, Ро Хауге 2004, Ницолова 2008).

Укључивањем у дискурс ови маркери регулишу расподелу семантичке информације на плану садржаја (пропозиције, пресупозиције). Истовремено су индексалног типа, тј. упућују на најадекватнију интерпретацију исказа/дискурса.

Из свега наведеног следи да је значење партикула „процедурално” и да се њихова семантика може приказати као комплекс процедура којима се подвргава значењски план исказа (Баранов, Плунгян, Рахилина 1993: 10)⁴.

Процедурални приступ који смо применили на анализу честица *стварно, заиста... // наистина, действително...* темељи се на принципу детаљне фиксације њиховог контекстуалног „понашања” и њихових синтагматских својстава и одвија се у неколико етапа (в. ниже). Циљ његове примене јесте да се пронађе општи механизам који условљава употребу ових партикула и омогућава реализацију мноштва контекстуалних значења.

3. Процедурални приступ анализи функционисања партикула *стварно, заиста, у ствари, заправо // наистина, действително, в действителности, всъщности*. Етапе процедуралног приступа:

3.1. Дефинисање когнитивних операција:

Интервенција партикула (са инваријантним значењем *који одговара стварности, који је у складу са стварношћу*) у значењски план исказа или контекста остварује се као **коментар истинитости или стварности/реалности** неке претходно најављене или задате ситуације Р (Р се може односити на стања, догађаје, ставове, мишљења итд.): *Говорник сматра да актиуелизовани у његовој свесности/или реконструисани Р' (Р прим) пошћуно одговара стварности*. На когнитивном плану функција партикула се реализује као однос према централном

квалификује према (модалном) обележју модус егзистирања, постојања (егзистирање у реалном, објективном свету и егзистирање у замишљеном свету, „догађање у јави или у и сну”).

Партикуле *стварно, заиста // наистина, действително*, које имају хомонимне форме с прилозима, интерпретирају се као резултат синтаксичке деривације, тј. промене синтаксичке функције прилога (Ристић 1999: 98). Према К. Чолаковој код ових прилога је могућа десемантизација значења и појава хомонимије, при чему прилог стиче функцију интензивирајуће честице на илокутивном плану (Чолакова 1958), нпр., према речничким дефиницијама РБЕ и РМС у семантичкој структури партикула присутне су семантичке компоненте које се односе пре свега на интензификацију илокуције (Уп.: *За подчершаване на нешто, коешто одговара на истината...; за набљажане врху накакъв факт или шврѓение, показани в предходното изречение*).

3 У руској и француској терминологији за језичке јединице таквог типа употребљава се и термин *дискурсивные слова, mots du discours* (Баранов, Плунгян, Рахилина 1993: 7).

4 Управо овај процедурални аспект семантике дискурсивних речи заступа и теорија француског лингвиста А. Кјулиолија. Према његовом теоријском приступу постоји јединство значења и форме, тј. у конкретном контексту једној форми одговара једно значење (насупротив лексикографској полисемији), или тачније једна „когнитивна операција”. Претпоставља се да се носилац језика служи том когнитивном операцијом примењујући је у различитим контекстима и рачунајући са могућим модификацијама значења партикула (в. Баранов... 1993).

(прототипском) члану у појмовном пољу ИСТИНА/СТВАРНОСТ⁵, те се према критеријуму степеностог удаљавања од центра, одређује као високи степен уверености у реалност садржаја исказа.

Когнитивне операције могу се разматрати и у оквирима теорије домена (Ланакер 1987) као профилисање одговарајућег сегмента домена ИСТИНА/СТВАРНОСТ кроз активирање сектора / или концепта ОБИСТИЊАВАЊЕ изреченог, замишљеног, жељеног (ДОБИЈАЊЕ/СТИЦАЊЕ статуса, реалног, стварног, истинитог).

Просуђивање о истинитости ситуације остварује се на нивоу пресупозиција: датим партикулама се увек пресупонује постојање имплицитне тврдње о статусу изреченог. Партикуле указују на то да се у тренутку говора неки исказ, чија утемељеност, образложеност, истинитост није била тако очигледна и неоспорна, говорном лицу чини неоспоривом и непорецивом тврдњом. Истовремено се овим честицама сигнализује присуство пресупозитивних садржаја, којима се указује на постојање заједничких знања учесника комуникације о одређеним, експлицитно или имплицитно исказаним ситуацијама Р (догађајима, чињеницама, тврдњама, мишљењима и ставовима).

3.2. Конструисање инвариантног значења партикула⁶ (значење које је присутно у свим контекстима, „образ слова, сохраняющийся во всех контекстах” (Баранов, Плунгян, Рахилина 1993: 9). Пошто честице немају ванјезичке денотате, њихово се функционално и инвариантно значење одређује помоћу заједничких или интегралних, семантичких компоненти (сема), присутних у семантичкој структури лексема (укључујући и хомонимне прилоге) који творе лексичко поље⁷ **СТВАРНОСТИ** и који мотивишу тзв. унутрашњу форму речи: *истина, истинити, стварности, стваран, збиља, збиљски, реалности // истина, действителности, действителен, истински*.

Иако речници углавном нуде кружне дефиниције значења ових партикула⁸, анализа речничких дефиниција показала је да се као интегрално семантичко обележје издваја **релациона семантичка компонента** *који одговара стварности, који је у складу са стварношћу; који не противречи стварности (дакле, није лаж)*

3.3. Дефинисање модификација значења које наведене речи добијају у различитим контекстима.

Модификације су резултат примене когнитивних операција у различитим контекстима те су уско везане за контекстуално понашање речи (лексичка и семантичка спојивост, врсте контекста). Модификације се идентификују путем праћења путања њиховог извођења од инваријантног значења, односно препознавања активираних механизма семантичке деривације, нпр. конкретна модификација **Говорник са високим степеном уверености тврди да акциуелизовани**

5 Одлучили смо се за овај назив поља јер се у неким теоријама истине, полазећи од Аристотела (напр. теорија кореспонденције), истиче да „истина је рећи о ономе што јесте да јесте, а о ономе што није – да није”. Истина је слагање (адекватација, кореспонденција) мишљења и стварности и почива на поређењу стварности и опажаја стварности.

6 За разлику од других лексема партикуле су тешње повезане с контекстом што чини њихов лексикографски опис веома захтевним.

7 Лексичко поље представља скуп семантички повезаних лексема чија су значења међузависна, а која заједно чине појмовну структуру за одређени домен реалности (Ј. Трир, Л. Вајсгербер). Једно од основних Трирових запажања јесте да се речи не могу анализирати у изолацији, већ само кроз њихов однос према њима семантички блиским речима (Халас 2014).

8 Нпр. *стварно* – *уистину, доиста, заиста*; *у ствари* – *уистину, заправо* (РМС); *наистина* – *в действителности, всъщности* (РБЕ); *всъщност* – *в действителности, действително, наистина* (РБЕ).

у његовој свесџи (или реконструисани) P' пошћуно одговара стварношћи и неком претходном P активира се у семантичко-прагматичком контексту тврђе (репрезентативних исказа). Метајезик модификација најчешће има форму исказа предикатско-аргументне структуре (*Говорник сматра да...*) или представља метафорички назив (нпр. у срцу ствари).

3.4. Циљ примене процедуралног приступа јесте пронаћи општи механизам који управља употребом ових партикула и омогућава реализацију разноликих контекстуалних значења, а наиме: свим модификацијама је својствена примена когнитивне операције *Говорник сматра да актиуелизовани / или реконструисани у његовој свесџи P' пошћуно одговара стварношћи.*

Код свих модификација P је експлицитно или имплицитно присутан у претходном контексту.

4. Модификаторске функције партикула у контексту говорних чинова

У овој функцији партикуле варирају и прецизирају садржај одређеног исказа и упућују на однос говорника према адресату остварујући различите компоненте са илокутивном снагом. Пошто у свим контекстима партикуле стављају у први план однос говорника према различитим елементима комуникације њима се реализује категоријално значење шире схваћене модалности. На основу инваријантног обележја „коментар пропозиционог садржаја”, С. Ристић их сврстава у парадигму модалности заједно са честицама којима се исказују увереност (*сиђурно, засиђурно, свакако, несумњиво*) и истицања (интензификације, појачавања, експресивности): *па, ама, бре, тек, већ* и др. (Ристић 2009: 97).

4.1. *Партикуле стварно, заиста, у ствари, заправо // наистина, действително, всъщност, в действителност као модификатори илокутивног профила говорних чинова (асертивних, директивних, експресивних и интентивних)*

4.1.1. *Модификације у контексту асертивног говорног чина (тврђе)*

М1: Проверене тврђе: перцепција и изношење судова.

Говорник тврди да P' потпуно одговара стварности и настоји да убеди у то и саговорника (или себе). Ситуција или чињенице, означене исказом, износе се онакве какве су у стварности. При томе се идеја стварног и реалног трансформише у идеју истинитости, јер истина је оно што одговара стварности и што је у складу са збиљом.

- Реконструисани P (имплицитно или експлицитно присутан у контексту) потпуно се поклапа са актуелним P' .

Код асертивних говорних чинова разматране лексеме указују на говорников став према реалности пропозиције, који се манифестује и као процена истинитости пропозиционог садржаја и као већи степен одговорности говорног лица у односу на оно што се саопштава (типичан за тврђу). Истовремено, говорник настоји да утиче на саговорникову рецепцију (убеђивање саговорника у истинитост преношене информације). У ствари, заједничке илокутивне константе свих репрезентатива се разликују управо степеном експликације веровања у изречено. Речцама *стварно, заиста, збиља...* тај се став експлицитно наглашава.

4.1.1.1. Интеракција асертивне илокуције са категоријалним значењима евиденцијалности и епистемичке модалности

Пошто је степенована квалификација уверениости говорног лица у истинитост пропозиције типична за епистемичку модалност (Поповић 2005: 644), можемо рећи да су илокутивне компоненте свих асертивних исказа у сталној интеракцији са епистемичким компонентама⁹. У оквирима високог степена уверениости говорног лица исказ може да реферише о оцени реалности пропозиционог садржаја на основу различитих извора информације – директне или индиректне. Стога се епистемичка и евиденцијална значења међусобно прожимају¹⁰.

У актуелном тренутку говора помоћу партикула се наглашава истинитост (образложеност, утемељеност) исказа од стране изворног говорника, нпр. *Те наистина/действително изјавилиха својше обецања // Они су заиста/доиста/збиља/стварно испунили своја обећања*, или од стране актуелног говорника који преноси став изворног говорника: *Момчеташта действително вјрнали откраданаштише пари // Дечаца су заиста врашили украдени новац* (< препричавање става изворног говорника и његових очекивања/претпоставки или хипотеза у погледу обистињавања ситуације Р „повраћај новца”).

Уклапање евиденцијалности у епистемичку модалност огледа се и у томе да разматране лексеме *стварно, заиста...* // *наистина, действително* учествују у исказивању различитих евиденцијалних садржаја, нпр. нулте и инференцијалне евиденцијалности.

Када је извор информације перцептивне природе, реч је о нултом степену евиденцијалности, нпр. *Најољу је заиста почела да пада киша // Навън наистина зайочна да вали, Мария наистина се вѣща. Виждам њ куфарише пред врашаша. // Марија се заиста враћа. Видим њене кофере пред врашима*, при чему се време реалне ситуације или подудара с временом говорне ситуације или јој претходи. У обама случајевима партикуле сугеришу непосредно визуелно искуство и инсистирају на проверавању истинитости ситуације Р која антиципира актуелну ситуацију Р' (*Мая ми каза, че вали сняг (Р). Ошивам до прозореца и устано-вјам сѣс собственише си очи, че наистина / действително вали (Р')* // *Мая ми је рекла да пада снег. (Р). Ошисао сам до прозора и својим очима видео да заиста / стварно пада (Р')*).

У случају инференцијалне модалности¹¹ партикуле функционишу као евиденцијални маркери који истовремено упућују на процену истинитости пропозиције и на начин стицања информације (путем опажања симптома ситуације Р или путем логичког закључивања), нпр.

Срп.: *Помало ми се врти у глави. Заиста сам већ исцрпљен.*

Милан и Петар увек раде заједно. Они су заиста добри другови.

- Ти си ми намерно оставила сладолед у колима да се истопа на предњем стаклу.

- Ајме немој! *Заиста сам га случајно заборавила* (јер сам морала спаковати и шорбу за њлажу и понети све маске и пераје).

9 На семантичком плану евиденцијалност се преплиће са епистемичком модалношћу (Поповић 2014).

10 Ивана Трбојевић укључује евиденцијалност у шире схватање епистемичке модалности (Трбојевић 2004: 124).

11 Б. Вјемер користи термин инференцијална евиденцијалност за исказе који су засновани на индиректном личном искуству (Поповић 2014). При томе се индиректно искуство базира на утисцима које говорник стиче о одређеним објектима, на личном и општеприхваћеном искуству и на симптомима реалне ситуације који се најчешће испољавају на физиолошком или емотивном плану (реч је о тзв. ендорфичкој евиденцијалности).

Буг.: *Мария не ме поведе. Наистина изјелни шова, коетио ми обеща.*

В магазина ми казаха, че шези обувки са идеални за планински преходи и наистина се оказаха прави.

М2: Лажно vs истинишо. Чињенице против тврдњи (или У пошшоном раскораку са стварношћу)

Ситуација, чињенице означене исказом се износе онакве какве су у стварности. За разлику од претходне модификације реконструисани Р је у потпуном раскораку са актуелним Р'. Претходни Р се оповргава.

Срп.: *Она се само прави љубазна, а у ствари јесте лицемерна и непошћена.*

Буг.: *Той казва, че отивал на училище, а всъщност/в действителност се връщал обратно вкъщи застивал.*

М3: Интензификована тврдња

Ситуација, чињенице означене исказом се износе онакве какве јесу у стварности. Реконструисани Р се потпуно поклапа са актуелним Р'. Иако су чињенице и догађаји у складу са стварношћу, у контекстима интензификоване тврдње, илокуција се помера у правцу јачег наглашавања и сугерисања веће убедљивости, нпр.:

Срп.: *Нашим колеџама ми стварно дуџујемо мноџо шџога: они су нам заиста помогли да набавимо стручну литературу и стварно смо им захвални. Ја стварно мрзим ову песму.*

Буг.: *Те наистина мноџо ни помогнаха и без шяхна помощ наистина нямаше да се справим. Наистина не мога да понасям шязи чалџа.*

Мада слична понављања нису пожељна у негованом говору, она показују да у овим контекстима корелација између актуелне ситуације Р' и претходне ситуације Р није релевантна. У први план говорно лице не ставља проверавање истинитости Р него саопштава Р' инсистирајући на категоричности тврдње. Управо овај аспект зближава партикуле *заиста* и *стварно* с партикулом *просшо* (Уп. *Ја просшо не разумем шшја се догађа/Ја заиста не разумем шшја се догађа*). За обе врсте партикула карактеристична је модификација типа интензификације (Стефчева 2015). Партикуле тог типа „осим истицања категоричности јављају се и као сигнал комуникативне стратегије убеђивања” (Ристић 2009: 95).

М4: Прихватање говорниковог става

Честице се употребљавају у репликама које представљају реакције на асертивне или директивне исказе (препоруче или савете) и изражавају сагласност са говорниковом поруком:

Буг.: - *Трябва да промениш нещо в живота си.*

- *Да, наистина.*

Срп.: - *Просшо ми се чини сулудо да ја учим више од своје деце!*

- *Па стварно јесте шјако.*

- *Мораш се више одмарати.*

- *Стварно шо морам.*

4.1.2. Модификације у контексту директивних, експресивних и интентивних исказа.

У овом случају партикуле указују на однос говорника према адресату те реализују интенционалне и емоционално-експресивне компоненте.

Директивни искази:

М1: Сугерисање и подстицање.

Буг.: *Няма ли да сретне вече **наистина** с тези злујости! Това **наистина** е просто безобразно! Престани да крециш **наистина**! Ти **наистина** трябва промениш нешто на начина си на животи. Нешто **наистина** трябва да се промени.*

Срп.: *Престани **свварно** да измишљаш сџајистике!*

Партикуле указују на чињеницу да је саговорник игнорисао захтев упућен од стране говорника, те стога говорник инсистира на томе да његов партнер збиља оствари његово наређење/препоруку/савет/молбу/захтев. Партикуле служе интензивирању илокуције. Пропратни ефекти могу бити дивљење или раздражљивост јер је говорник приморан да се поново обрати саговорнику.

Експресивни искази:

М1: Интензификација

Функција модификације рефлектује се у промени илокутивног напона у смислу појачања, интензификације.

Буг.: *Пожелаваме на нашиџе учасџници **наистина** да победяџи и **наистина** да спечеляџи медалиџе.*

Срп.: *Крофне за џеџ минуџа! Али **свварно**!*

- *Мама, разредна ми је закључила кеџа из маџемаџике.*

- *Шџа, шџа си рекла? Какав кеџ! Како саџ одједном кеџ!*

- *Ма џоправиџу џа, немоџ се нервирати.*

- ***Свварно**, Тијана, немам речи! Толико новџа за часове и саџ јединиџа!*

Интерогативни искази

М1: Интензификација (Хибридна питања)

Партикуле у хибридним питањима (изражавају и илокутивност питања и истовремено молбе, предлога, итд.) служе померању илокуције у правцу веће експресије говорног чина, нпр. дивљења:

Срп.: - *Можеш замислиџи! Јуче сам срео Мирјану!*

- *Коју Мирјану? Из нашеџ разреда! **Свварно?!** Не могу да верујем.*

Буг.: - *Уџре няма да имаме маџемаџика џри класнаџа.*

- ***Наистина?!** Суџер!*

или премештају илокуцију на раван јаче молбе или захтева:

Буг.: ***Наистина** ли няма да дојдеи? (= Моля џе, ела!), **Наистина** ли не си му казал? (= Неџременно му кажи!)*

Срп.: ***Свварно** џеџе џолерисаџи овај исџаџ? (= **Свварно** немоџте ово џолерисаџи!)*

У питањима која су блиска реторичким питањима партикуле имају улогу интензификатора јер служе јачем подстицању говорника или саговорника на размишљање поводом настале ситуације, нпр.:

Буг.: *Коко џриятиџели имаш **всџиџностџ** /в дейџвиџиџелностџ? Пиџтал ли си се някоџа.*

Срп.: *Колико си се џуџа **зайраво** извинио или џризнао своје џрешке.*

М2: „Усмеравање према суштини.“

Помоћу честица *зайраво*, у *сввари* // *всџиџностџ* се реализује комуникативна стратегија за усмеравање конверзације према суштини разговора; говорник покушава да изврши селекцију чињеница и да дође до „сржи ствари“.

Буг.: *А џи кџде работиџи **всџиџностџ**? Коџа џе се виџдаме **всџиџностџ**?*

Срп.: *А џде џи **зайраво** радиџи?Колико ово **зайраво** кошџа?*

5. Модификације на нивоу текста. Партикуле *сйварно*, *заиста*, *заправо*, у *сйвари* // *наистина*, *действително*, *всщностй*, *в действителностй* као модификатори садржаја текста и као текстуалне јединице кохезивног типа

На нивоу текста партикуле овог типа функционишу као конектори (тј. као сигнали контекстуалне укључености), који, са једне стране, омогућавају повезаност текста захваљујући различитим компонентама у свом значењу (пропозиционим, когнитивним и прагматским), а са друге, учествују у процесу интеракције између говорника (Баранов, Плунгян, Рахилина 1993).

Модификаторска функција честица реализује се захваљујући присуству двеју компоненти у њиховом значењу (пропозиционе и прагматске): на темељу корелације означене ситуације с претходном ситуацијом (P – P') остварује се смисаона повезаност различитих сегмената текста. При томе је веза анафоричког или катафоричког типа (Гловацки-Бернарди 2004), што значи да се нпр. модификација *Арђуменџи и чињенице* реализује као навођење аргумената који антиципирају интензификовану тврдњу, или супротно – следе иза ње. Друга компонента у значењу партикула је неподударна актуелне ситуације P' са ситуацијом P која јој претходи. На основи тога смисаона повезаност се остварује као супротстављање или контрастирање (в. модификацију *Лажно vs истинитост*).

М1: Арђуменџи и чињенице

Срп.: *При свему овоме ми је заиста помогла Снежана. Она је продала кућу... јер да смо се ослонили само на што ја и сер Аршур знамо о практичним сйварима, кућа не само да би отишла у бесцење, него бисмо још били дужни.*

Сваки тренер има своје идеје, али ја сйварно не могу да разумем одлуку Гвардиоле. Трудим се да не кришкujem друге тренере, али одрицање од Харша је поштоно необјашњив избор, рекао је Манчини за Тушоспорџи.

После интензификованих тврдњи у наведеним примерима следе аргументи који их поткрепљују и садржајно конкретизују. Повезивање је катафоричко јер усмерава читаочеву пажњу на оно што ће уследити.

Поштована др Петровић, имам једно, рекла бих „сйручно” питање. Надам се да ми можете помоћи. Већ неколико година радим у једном приватном вртићу као медицинска сестра-васпитач са мешовитом групом деце (од 3 до 5) година. ... Међутим, већ неко време имамо проблем са једним малим дечаком од 5 година. То је дете за пожелети у колективу. ... Али, он већ неко време, можда од лета прошле године, има промене у понашању. Један дан је све у реду, а други дан илаче, неће у вртић, неће да се игра са другарима, жели кући, код маме... Заиста не знам у чему је проблем. Да ли сам ја крива или је проблем неке друге природе, јер се мени чини да њему породица ужасно много фали.

У овом тексту се партикулом заиста сигнализује сажимање или компресија претходног садржаја и истовремено се упућује на даље рашчлањавање теме.

Буг.: *Казаха, че имало земетресение, и действително се усетиша леки тшусове. Красавицише Лешисия Каста, Карли Кљос, Одри Тошу, Зоуи Салдана и Нада Ауерман... немаш никакъв проблем в божественошо предсшавяне на царскише си шоалети, но кралица във вечерша на първата премиера в Кан 2014 сшана Никол Кидман - шя и нейната героиня очаквано се оказаха главни виновници за светшката суета шози пшш. Наистина шрябва да се признае, че Никол блешеше какшо никој друг в шежката си шьргештвена Armani Privee.*

Партикулама се у овим примерима уводе искази којима се анафорички потврђују претходно изнесене чињенице.

М2: „У срцу ствари” (садржајно језгро текста): *прогреси у срж, у суштини, у оно што је најбитније. Истерији истину на чистину.*

Ова модификација јавља се у контексту тражења исправног одговора или истине. Партикулама *заправо, у ствари // в действителности, всъщности* се изражава настојање говорника да се утврди суштина, права вредност, прави или истински смисао нечега кроз вредновање различитих претпоставки, дефиниција (или „симптома” ситуације) и одабир оне најпримереније. На пример:

Буг. *Усецам слаба болка в черния дроб и стомахът ми не е много редовен, струва ми се... Всъщности трябва да призная, че се чувствувам доста добре.*

Занимљива је функција партикула у насловима новинских текстова, нпр.:

На колко години сме всъщности? Да ли новац стварно квари људе Колико стварно имаће година? Објављено што се стварно догодило Лейој Брени: Ходала у јапанкама, па зайела за сунцобран.

Питањем се у оваквим текстовима сигнализује тема текста, а употребом партикуле текст се садржајно усмерава према пропитивању веродостојности тзв. *уштаљених мишљења*. У том смислу наслов је носилац комуникативне стратегије помоћу које се конструишу макропозиције о теми текста, о начину развијања теме (нарација, дескрипција, аргументација...) (Иванетић 2003), о комуникативним циљевима, о илокутивној структури текста (Ван Дейк и Кинч 1988). Истовремено се између наслова и текста који следи успоставља катафоричка веза, јер се читаочева пажња усмерава на нове вести и информације: „Катафоричко је повезивање у тексту посебно примјерено усмјеравању читаочеве пажње у очекивању нових обавијести. Тиме се може протумачити честа упораба тих средстава у књижевности и у новинском чланцима” (Гловацки-Бернарди 2004: 55).

Срп.: *Да ли новац стварно квари људе?*

Пол Пиф са Универзитета Беркли је покушао да одговори на то питање. У једном истраживању окупио је испитанике различитих друштвених група, а поједини су имали годишње приходе изнад неколико стотина хиљада долара. Свим испитаницима дао је 10 долара и питао их колико ће од тога дати у добротворне сврхе. Сиромашни људи били су знајно дарежљивији од богаћих суграђана.

Буг.: *Какво в действителности означава BREXIT?*

BREXIT е симболом на длабока криза, в която се намира ЕС в настоящия момент. Това е криза първо на лидерството в Съюза. В ЕС днес липсват именно лидери, които да водят Съюза и да черпят недоволство бгдеще, за сметка на добре функциониращата машина на евробюрократиата.

М3: Лажно vs истинито; претпоставке и хипотезе vs чињенице: колизија између стварности и представа; оповргавање: стварност Р' се супротставља нереалности ситуација или чињеница Р. Помоћу партикула *заправо, у ствари // в действителности, всъщности* остварују се аргументативне стратегије уз навођење примера, цитирање, итд.

На пример:

Срп.: *Доручак се стално истиче као најважнији оброк у дану, а како уз то већина савети о исхрани тврди о истинитости угљикохидрата, већина људи једноставно повеже те две ствари и погрди се да поједу нешто без угљикохидрата и шећера, нарочито ако имају вишак килограма. Истраживање Универзитета у Тел Авиву показало је да*

зайраво шешко греше - људи чији доручак садржи *пиротине*, *уљикохидрате* и *десерт* лакше губе килограме од оних чији доручак има низак удио *уљикохидрата* и *шећера*.

Буг.: *Вчера лидерите на военниот сџюз објавиха планове за изираќање на војски во Полша, Литва, Латвија и Естонија, коишто граничат со Русија. По-рано шази година Москва предупреди, че ще разположи повеќе војници на западната граница, вклучително две дивизији. Горбачов изјавна, цитиран од Интерфакс, че „НАТО започна подготвока за ескалација од Студена војна към дореша”. Той добави, че... „Те само говорат за отбрана, но во действителност се подготвват за офанзивни операции”*

Закључак

Покушали смо да у овом раду покажемо у најопштијим цртама мултидимензионалност функционисања партикула *стварно*, *заиста*; у *ствари*, *зайраво* // *наистина*, *действително* // *всџност*, *во действителност* помоћу којих говорно лице даје свој коментар истинитости ванјезичких садржаја означених исказом. Функционисање партикула могуће је описати једино у контексту комплексности више наука о језику (нпр. лексикологије, синтаксе, лексикографије, прагматики и анализе дискурса/лингвистике текста), што пред истраживача ставља као задатак израду интегралног приступа, као и сагледавање њихове модификаторске улоге на више језичких нивоа.

ИЗВОРИ

- Речник на бугарскиот језик (2001-2012), Софија: Академично издателство „Марин Дринов”, ЕТ „ЕМАС”, БАН: Института за бугарски језик.
- Речник српскохрватског књижевног језика (1967-1976), Нови Сад/Загреб: Матица српска/Матица хрватска (Матица српска - Матица хрватска 1-3, Матица српска 4-6).
- Речник српског језика (2007), Нови Сад: Матица српска.
- <http://www.pcberza.rs/forum/topic.php?topic=52915&forid=8&catid=4/>. 20. 8. 2016.
- <http://zena.blic.rs/recepti/recepti-redakcije/45475/Krofne-za-pet-minuta-Ali-stvarno.7.8.2016>.
<https://www.24symbols.com/author/mirjana-markovic?id=482291>. 7. 8. 2016.
- http://www.b92.net/sport/fudbal/vesti.php?yyyy=2016&mm=09&dd=03&nav_id=1172769. 7. 8. 2016.
- <http://zena.blic.rs/saveti/21/Milica-Petrovic/strana/3>. 8. 8. 2016.
- <https://www.viewsofia.com/article/22669/Zvezdi-na-cherveniia-kilim---koi-kakvo-obleche-v-parvata-vecher-na-Kan> 8. 8. 2016.
- http://nightwishel.blogspot.bg/2011/01/blog-post_21.html). 8. 8. 2016.
- <http://bih.time.mk/c/f3425c6505/objavljeno-sta-se-stvarno-dogodilo-lepoj-breni-hodala-u-japankata-pa-zapela-za-suncobran.html>. 8. 8. 2016.
- <http://www.nezavisne.com/zivot-stil/zivot/Da-li-novac-stvarno-kvari-ljude/391524>. 9. 8. 2016.
- <http://epicenter.bg/article/Kakvo-v-deystvitelnost-oznachava-BREXIT/104358/11/0>. 9. 8. 2016.
- <http://informer.rs/magazin/ice-pice/72861/VIDEO-DORUCAK-SNOVA-Svako-jutro-jedite-ovo-kilogrami-nestati>. 1. 9. 2016.
- <https://news.bg/world/nato-se-dvizhi-v-posoka-obyavyavane-na-voyna-na-rusiya-predupredi-gorbachov.html>. 1. 9. 2016.

ЛИТЕРАТУРА

- Баранов *et al* 1993: А. Баранов, В. Плунгян, Е. Рахилина, *Пушведовителъ по дискурсивным словам русскогo языка*, Москва: Помовский и партнеры.
- Ван Дейк 1989: Т. А. Ван Дейк, *Язык. Познание. Коммуникация*, Москва: Прогресс.
- Гловацки-Бернарди² 2003: Z. Glovacki-Bernardi, *O tekstu*, Zagreb: Školska knjiga.
- Зидарова 2003: В. Зидарова, Частиците като част на речта: *Славистиката в началото на XXI век – традиции и очаквания*, София: „Сема РШ”, 23–31.
- Иванетић 2003: N. Ivanetić, *Uporabni tekstovi*, Zagreb.
- Ланакер 1987: R. Langacker, *Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1*, Stanford: Stanford University Press.
- Мразович, Вукадиновић 1990: P. Mrazović, Z. Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Ницолова 2008: Р. Ницолова, *Българска граматика. Морфология*, София: УИ „Св. Кл. Охридски”, 2008.
- Поповић 2005: Љ. Поповић, Комуникативне функције: *Синтакса савременог српског језика*. Београд, 983–1057.
- Поповић, Лудмила. *Катџорија евиденцијалности у српском и украјинском језику*. w www.ukrajnistika.edu.rs/preuzimanje/.../evidencijalnost.doc, 20. 4. 2016.
- Ристић 2009: Ст. Ристић, *Модификација значења и лексички модификациони у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2009.
- Стефчева 2015: Р. Стефчева, Просто ли така употребуваме думата *просто*: *Славистиката - италијанска и персјективи*: В чест на 70-годишнина юбилеј на проф. д.ф.н. Иванка Гуѓуланова, Пловдив: Унив. изд. „Паисий Хилендарски”.
- Тишева. Ѐ. *Прагматични аспекти на усјнаша реч*. <http://www.slav.uni-sofia.bg/naum/liliserie/diss/2013/3>. 10. 10. 2014.
- Тишева, Ро Хауге 2004: Ѐ. Тишева, Х. Ро Хауге, Частицата „абе” като прагматичен маркер: *Проблеми на българската разговорна реч*, Кн. 6, В. Търново, 255–266.
- Трбојевић-Милошевић 2004: I. Trbojević, *Modalnost. Sud. Iskaz. Epistemička modalnost i engleskom i srpskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Халас, Ана. *Полисемија у речницима енглеског и српског језика: теоријско-методолошки и практични аспекти обраде*. http://www.ff.uns.ac.rs/studije/doktorske/uvid_javnosti/AnaHalas_disertacija.pdf. 6. 9. 2016.
- Чолакова 1958: К. Чолакова, *Частичиците в съвременния български книжовен език*, София: БАН.
- <https://www.filozofija.org/rjecnik-filozofskih-pojmova/>, 20. 10. 2016.

PARTICLES WITH A COMMENT ON TRUTHFULNESS MEANING IN BULGARIAN AND SERBIAN

Summary

The study deals with the lexical-semantic, functional and pragmatic-cognitive aspects of the functioning of particles with a *comment on truthfulness* meaning in Bulgarian and Serbian (*стварно, уистину, збиља, заиста, усјвари // дејствително, наистина, всъщност*). (*actually, indeed, in fact*)

Since the meaning of such particles is non-denotative, the procedural analysis based on the detailed fixation of their contextual “behavior” is what is relevant for their description. By following the stages of such analysis, we have established the common cognitive mechanism governing the various modifications,

namely the correlation (realized at the level of presupposition) between the designated situation and another situation preceding it (P - P').

In the studied corpus, the particles function as modifiers of the illocutionary profile of the assertive, directive and expressive speech acts, and interact with the modal components of the epistemic modality and evidentiality categories. At text level, they function as means of semantic cohesion and achieve textual coherence of the cataphoric and anaphoric types.

Key words: particles, modifiers, speech acts, modality, textual coherence

Rositsa Stefcheva

Ивана Б. ПАЛИБРК¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику

КОМУНИКАТИВНА ФУНКЦИЈА ГРАФОСТИЛЕМА У ПОСТДРАМСКОМ ТЕКСТУ²

У књижевности као вишефункционалном систему естетска функција је неизоставна. С друге стране, графостилистика се бави функционисањем графолошке структуре текста, функцијама графолошких јединица у књижевним делима и њиховим вредностима. Како су анализе графостилема у драми ретке, радом настојимо да утврдимо њихове комуникативне функције у постдрамским текстовима. Квалитативна графостилемска анализа драме Саре Кејн показује специфичне употребе поменутих средстава са комуникативног аспекта. Закључак се бави значајем графостилема у појединим драмским текстовима, информацијама које оне преносе читаоцима и позоришним чиниоцима, односно њиховом експресивном и комуникативном вредношћу.

Кључне речи: комуникативна функција, графостилистика, графостилеме, постдрамски текст

1. УВОД

Многи лингвисти бавили су се проблемом језичких функција, те у различитим изворима можемо наћи да су основне комуникативна, експресивна и симболичка, затим функције саопштавања и изражавања или даље – општење, саопштавање и деловање, док неки тврде да је једина комуникативна, а остале њене подврсте, при чему постоје неслагања у рашчлањавању. Јакобсоново преузимање комуникацијског модела на основу ког је настала његова теорија функција говори у прилог томе. Такође су постављана питања примарних и секундарних функција, разлика између функција говора и функција језика, облигаторних и факултативних, итд. Иако комуникативну функцију језика нико не оспорава, то шта она представља у језику књижевности, предмет је расправа (Тошовић 2002: 73–76). Како је познато, књижевност је систем у коме се преплиће више функција, при чему је естетска иманентна. Уметничким текстом саопштава се одређена информација, односно преноси лепо изражена порука, али том поруком се такође делује на реципијента, тј. провоцира се његова (естетска) активност или реакција (Тошовић 2002: 109). У случају драме, комуникациони модел је сложенији тј. двостепен. Наиме, први степен представља комуникација између драмског писца и публике, а други комуникација између ликова (Катнић-Бакаршић 2003: 18), што можемо видети у табели испод.

Емитент → Порука → Реципијент		
Први ниво	Драмски писац	Публика/Читаоци
Други ниво	Лик А	Лик Б

1 ipalibrk@gmail.com

2 Рад је настао у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика*, број 178014, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Емитент и Реципијент стално мењају места и јављају се у обема улогама. Такође је основна претпоставка да у оваквом моделу комуникације Лик А преноси поруку Лику Б, али у драми она често представља уједно и поруку коју драмски писац преноси публици. У писаном тексту првом нивоу комуникације припада и дидактика, с тим што се она реализује директно (Катњић-Бакаршић 2003: 19). На сцени је ситуација још сложенија, а сложеност проистиче из чињенице да је вербални аспект тек део семиотичког система позоришта. Наиме, јављају се два нова нивоа – један између редитеља и драматурга и други између глумца и ликова. Глумци користе језик покрета, мимику и гестове као помоћни језик, те је сценска изведба „синкретичка комуникативна ситуација” (Катњић-Бакаршић 2003: 21).

Као што је познато, графостилистичка информација је информација о потенцијалу форме или стилистичком потенцијалу графолошког нивоа, а њен носилац је графостилем. Већа фреквентност графостилемау драми није очекивана, јер се такав текст најчешће пише за извођење. Међутим, како писани драмски текст представља уједно и књижевни текст, као такав се може и интерпретирати. Како ћемо видети даље у раду на примеру драме Саре Кејн, неки од постдрамских текстова посебно су погодни за ову врсту истраживања.

Када говоримо о форми савремене драме, неопходно је осврнути се на студију Постдрамско позориште Ханса-Тиса Леманакоји уводи тријаду – предрамско, драмско и постдрамско позориште, при чему се овај околишанизам односи на позориште настало у последњих четрдесетак година (Матић 2002: 88). Настанак постдрамског везује се за седамдесете године прошлог века када је тројство „драма, радња и подражавање” почело да бледи. Према овој теорији, драмски текст више није средиште и сврха позоришне радње, већ постаје говорни материјал у посебној уметности извођења, и као такав се може скраћивати и прерађивати. Драма постаје предлојак који коначни облик добија тек после сарадње редитеља и осталих учесника (Пелевић 2007). Заједно са новијом редитељском праксом деконструкције класичне драме у чијој је основи десемантизација или фрагментација језика, драмских личности и радње, сведоци смо писања које обележава жеља за превазилажењем форме (Топоришич 2007). Стога, у савременим драмама налазимо привидну доминацију форме над садржајем. Језик се осамостаљује, што значи да драматурзи траже новиоблик којим реализују смисао радње, те језик одвајају од говора ликова, чиме он постаје аутономни позоришни елемент (Леман 2006: 18). Тако настају дела састављена од гласова, речи и асоцијација у којима се повремено једино могу наслутити дијалози и фрагменти неке радње. Не ради се више о томе да ли и како позориште одговара на текст који је најбитнији у свему, него о томе да ли су и како текстови одговарајући за остварење позоришне замисли.

Што се *Психозе у 4.48* тиче, рађена је у стилу личне исповести и њена највећа снага не лежи у радњи него у језику. Различити су ставови о овом тексту, дефинисана је као песма у прози, драматизована песма, и као драмска песма у слободном стиху (Ворден 2005: 149). Кејнова је на почетку писања овог текста изјавила да је то још једна драма о подели између човекове свести и физичког бића и да је једино могуће вратити се у нормално стање управо кроз повезивање физичког са емоционалним, духовним и менталним бићем. Такође је напоменула да се слике налазе у оквиру језика, односно да нису визуализоване. Хтела је да пише о психичком слому и ономе шта се дешава уму особе када границе које деле реалност и мисли нестану, јер је то стање доживљавала као део континуума у коме се све структуре урушавају. Настојала је да и сама сруши границе ујединивши форму

и садржај (Сондерс 2009: 80–81). Утицај биографског елемента на интерпретацију је можда неизбежан, јер је драма први пут изведена четрнаест месеци после ауторкиног самоубиства и често посматрана као „драматизовано опроштајно писмо” иако се зна да је рад на овој драми започела годину дана пре смрти. Британски позоришни критичар Сирз истакао је да је драма пре формални покушај ломљења текста за извођење да би се описало поменуто стање него лични опис психичког проблема (Сондерс 2009: 36).

У *Психози* су очигледни одсуство упутстава режији (оних која се тичу сценографије, појаве и покрета глум(а)ца) и отклон од свих формалних метода карактеризације јунака. Ово је у неку руку и очекивано, пошто се „радња” *Психозе* одвија у „простору ума”; стога режисер и/или сценограф има(ју) потпуну слободу у постављању сцене. Такође, не постоји назнака колико глумаца драма захтева нити ко говори у било ком тренутку, може се једино говорити о неидентификованом броју гласова (Сондерс 2002: 111).

2. АНАЛИЗА

Драма се састоји из двадесет четири фрагмента који су одељени цртама. Интерпункцијски знак црта, тј. спој више црта је кључни структурни елемент који означава границу једне сцене. Време и простор се у читавом комаду померају, јер не постоји континуитет у традиционалном смислу, а црта се чини као добро средство јер ипак дозвољава или пропушта делове који се понекад понављају у другом контексту. Сваки фрагмент је посебно уређен, али се садржај слободно креће са једног краја на други и тако чини систем организованог хаоса (Сакарија 2007).

Осам фрагмената представљају неке врсте дијалога, а размена је обележена новим редом и цртом на почетку сваке изјаве. Понекад је тешко схватити ко учествује у размени, али постоје језички маркери који наводе на помисао да се ради о сукобљавању протагонисте са терапеутом, љубавником или самом собом. Осам фрагмената је дато у облику песме у слободном стиху која има специфичан приказ тј. организацију на страни и другачију интерпункцију. Три су описи тренутног стања субјекта у виду листе којом се наводе мисли, осећања и жеље. Два фрагмента дају опис болничког искуства (где је јасан глас аутора-наратора-протагонисте) и историје болести, два листе бројева, а цео један део чини само један акроним.

2.1. Типографски план обухвата приказ текста на страни – белине или одсуство текста, увлачење редова, употребу различитих типова и величина слова, а интерпункцијски подразумева маркирано (не)поштовање правила интерпункције. Све технике имају своју функцију, било да указују на одређени тип дискурса, било да указују на одређени „глас” или једноставно, како смо већ навели, као инструкција за начин извођења.

2.1.1. У фрагментима који приказују дијалоге (увек се ради о дијалогу конфликта), користе се стандардна средства у приказу и типографији (осим што не постоји ознака драмског субјекта). Текст је сложен као дијалог, за шта Кејнова, својствено прозном тексту, користи црте, што видимо на Слици 1.

Наиме, дати су примери разговора са психијатром, при чему се на првом делу налази читава размена, а на другом само његове/њене речи, на шта указује употреба црте. Други дијалог, својеврсни пролог, налази се у првом фрагменту. Потпун дијалог дат је на 26. страни, тако да нам је јасан ефекат који је ауторка желела да постигне, а то је преплитање сећања и стварности, али и дисторзија временског оквира.

Поред тога, у заградама су приказане паузе или „ћутање”, а опште је познато да у драмском тексту паузе не значе одсуство говора, већ имају комуникативну вредност. У свакодневном говору паузе имају различите функције, нпр. крај једне теме и почетак друге, оклевање, ознаку расположења или афеката говорника, али дијалог свакодневног говора и дијалог у оквиру драмског текста не могу се изједначавати. У драмском дискурсу свака пауза и ћутање, због кондензације дијалога, имају посебан значај и представљају минус-поступак, додатно маркиран и стилоген.

<p>–Have you made any plans?</p> <p>–Take an overdose, slash my wrists then hang myself.</p> <p>–All those things together?</p> <p>–It couldn't possibly be misconstrued as a cry for help.</p> <p>(Silence.)</p> <p>–It wouldn't work.</p> <p>–Of course it would.</p> <p>–It wouldn't work. You'd start to feel sleepy from the overdose and wouldn't have the energy to cut your wrists.</p> <p>(Silence.)</p> <p>–I'd be standing on a chair with a noose around my neck.</p> <p>(Silence.)</p> <p>–If you were alone do you think you might harm yourself?</p> <p>–I'm scared I might.</p>	<p>(A very long silence.)</p> <p>– But you have friends.</p> <p>(A long silence.)</p> <p>You have a lot of friends. What do you offer your friends to make them so supportive?</p> <p>(A long silence.)</p> <p>What do you offer your friends to make them so supportive?</p> <p>(A long silence.)</p> <p>What do you offer?</p> <p>(Silence.)</p> <hr style="width: 10%; margin-left: auto; margin-right: 0;"/>
---	--

Слика 1 Кејн, 2001: 3, 7.

Ћутање може значити да говорник не зна одговор на постављено питање или да одбија даљу комуникацију, при чему је важна улога екстралингвистичког контекста. Разликују се интратурнусно и интертурнусно ћутање, оно унутар реплике једног субјекта и оно у репликама двају субјеката. Неки аутори на основу ове поделе праве разлику између паузе и ћутања, те је пауза свако интратурнусно ћутање, а ћутање свако интертурнусно одсуство говора (Катнић-Бакаршић 2003: 175–177). У наведеним примерима имамо оба типа: на првом делу интертурнусно, а на другом интратурнусно ћутање. Уопштено говорећи, интертурнусно је фреквентније, што је случај и у овој драми. Када се ретке интратурнусне паузе јављају у монолозима „Психозе”, увек су означене једном речју „Ћутање”, док се интертурнусне јављају и као одређеније варијације „Дуго ћутање” и „Врло дуго ћутање”. Међутим, овде ћутање има више функција: одбијање одговора (кад лекар пита како би се убила), неку врсту прекора (кад лекар негира њене разлоге за самоубиство), наглашавање односа неповерења и напетости међу њима (када дијалог прераста у лекарев монолог). Са занатске стране, овим се успорава ритам и појачава драматичност и емоционални набој сцене (Катнић-Бакаршић 2003: 181). У монологу интратурнусно ћутање име функцију преласка на другу мисао или слику.

2.1.2. Што се приказа стране тиче, Кејнова користи различите типографске могућности чиме, пре свега, прави разлику у типу дискурса или у броју гласова. Белине и размаке такође користи да означи поделу ум/тело или расутог мисли. На првом делу следеће слике описано је болничко искуство, с тим што уводни

параграф даје опис сцене и стоји уместо дидаскалије, док су остали пасуси увучени и приказују „радњу” и мисли јунака. Друга део слике је такозвана „историја болести” у којој су почетак и крај обележени већим размацима.

It wasn't for long. I wasn't there long. But drinking bitter black coffee I catch that medicinal smell in a cloud of ancient tobacco and something touches me in that still place and a wound from two years ago opens like a cadaver and a long buried shame roars its foul decaying grief.

A room of expressionless faces string blankly at my pain, so devoid of meaning there must be evil intent.

Dr This and Dr That and Dr Whatsit who's just passing and thought he'd pop in to take the piss as well. Burning in a hot

tunnel of dismay, my humiliation complete as I shake without reason and stumble over words and have nothing to say about my 'illness' which anyway amounts only to knowing that there's no point in anything because I'm going to die. And I am deadlocked by that smooth psychiatric voice of reason which tells me there is an objective reality in which my body and mind are one. But I am not here and never have been. Dr This writes it down and Dr That attempts a sympathetic murmur. Watching me, judging me, smelling the crippling failure oozing from my skin, my desperation clawing and all-consuming panic drenching me as I gape in horror at the world and wonder why everyone is smiling and looking at me with secret knowledge of my aching shame.

Shame shame shame.
Drown in your fucking shame.

Symptoms: Not eating, not sleeping, not speaking, no sex drive, in despair, wants to die.

Diagnosis: Pathological grief.

Sertraline, 50mg. Insomnia worsened, severe anxiety, anorexia (weight loss 17kgs.) increase in suicidal thoughts, plans and intention. Discontinued following hospitalisation.

Zolpiclone, 7.5mg. Slept. Discontinued following rash. Patient attempted to leave hospital against medical advice. Restrained by three male nurses twice her size. Patient threatening and uncooperative. Paranoid thoughts – believes hospital staff are attempting to poison her.

Melleril, 50mg. Co-operative.

Lofepamine, 70mg, increased to 140mg, then 210mg. Weight gain 12kgs. Short term memory loss. No other reaction.

Слика 2 Кејн 2001: 5, 6, 16.

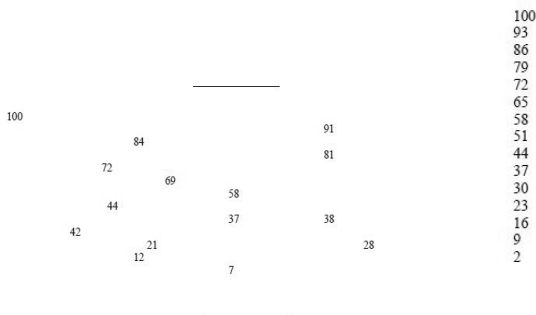
2.1.3. Како је већ наведено, у драми се појављују листе које приказују стање субјекта, мисли, осећања и жеље, а то можемо видети на Слци 3. Првим делом се приказује интроспекција која се огледа у употреби личне/присвојне заменице *ја/мој* на почетку сваког реда, а другим жеље или циљеви, где је маркирана употреба инфинитива.

I am sad
I feel that the future is hopeless and that things cannot improve
I am bored and dissatisfied with everything
I am a complete failure as a person
I am guilty, I am being punished
I would like to kill myself
I used to be able to cry but now I am beyond tears
I have lost interest in other people
I can't make decisions
I can't eat
I can't sleep
I can't think
I cannot overcome my loneliness, my fear, my disgust
I am fat
I cannot write
I cannot love
My brother is dying, my lover is dying, I am killing them both
I am charging towards my death
I am terrified of medication
I cannot make love
I cannot fuck
I cannot be alone
I cannot be with others

to achieve goals and ambitions
to overcome obstacles and attain a high standard
to increase self-regard by the successful exercise of talent
to overcome opposition
to have control and influence over others
to defend myself
to defend my psychological space
to vindicate the ego
to receive attention
to be seen and heard
to excite, amaze, fascinate, shock, intrigue, amuse, entertain, or entice others
to be free from social restrictions
to resist coercion and constriction
to be independent and act according to desire
to defy convention
to avoid pain

Слика 3 Кејн, 2001: 4, 24.

2.1.4. На следећој слици видимо фрагменте са низовима бројева, с тим што су у првом бројеви просути по страни без видљивог обрасца, а у другом поређани од броја 100 до броја 2 у размацима од седам.

Слика 4 Кејн, 2001: 5, 23

Наиме, један од начина да се помогне пацијентима оболелим од клиничке депресије да усмере ток мисли јесте да броје уназад у размацима од нпр. седам, што је Сара представила на два начина. У првом случају, ради се о немогућности говорника да се усредсреди на било шта, односно о расутости мисли што је показано у „распореду” бројева, а у следећем, бројеви су поређани на одговарајући начин. Наравно, поступак није лако приказати приликом извођења јер визуелна линеарност на страни треба да се изрази и на сцени (Ворден 2005: 149).

2.1.5. Полилог је представљен кроз поделу фрагмената и специфичан распоред текста на страни, као што ћемо видети у следећим примерима са слика 5а и б.

I dread the loss of her I've never touched
 love keeps me a slave in a cage of fears
 I gnaw my tongue with which to her I can never speak
 I miss a woman who was never born
 I kiss a woman across the years that say we shall never meet

Everything passes
 Everything perishes
 Everything palls

my thought walks away with a killing smile
 leaving discordant anxiety
 which roars in my soul

No hope No hope No hope No hope No hope No hope No hope

A song for my loved one, touching her absence
 the flux of her heart, the splash of her smile

In ten years time she'll still be dead. When I'm living with it, dealing
 with it, when a few days pass when I don't even think of it, she'll still
 be dead. When I'm an old lady living on the street forgetting my

Слика 5а Кејн, 2001: 12.

На Слици 5а дат је поетски одломак у оквиру полилога, али се фраза „Нема наде”³ понавља осам пута и излази изван задатог оквира, односно до саме ивице маргине.

3 Превод наш.

Body and soul can never be married

I need to become who I already am and will bellow forever at this
incongruity which has committed me to hell

Insoluble hoping cannot uphold me

I will drown in dysphoria
in the cold black pond of my self
the pit of my immaterial mind

How can I return to form
now my formal thought has gone?

Not a life that I could countenance.

They will love me for that which destroys me
the sword in my dreams
the dust of my thoughts
the sickness that breeds in the folds of my mind

Слика 5б Кејн, 2001: 8.

Друга слика је солилоквиј о „души и телу који никада не могу постати једно”⁴, с тим што последњи пасус почиње реченицом чија су слова мање величине у односу на остатак – „Волеће ме због онога што ме уништава”⁵. Оно што уништава и на неки начин умањује личност је управо стање депресије, што је Кејнова осликала описаним типографским поступком. С друге стране, ово може бити схваћено и као упутство глумцу.

И у другим поетским фрагментима видимо неубичајен распоред текста – размаке, увлачење и друга померања. Осим фонолошких и семантичких фигура⁶ у првом фрагменту Слика 6 издвајају се померања модалних глагола, који као да граде степенике тј. изражавају извесну градацију или кулминацију степена вероватноће схватања, излечења и јасног разграничавања стварности и фантазије, свесног и подсвесног. Средњи део материјализује поделу ума и тела – док се ум (лева страна) пита „Како престаје”⁷, тело (десна страна) одговара „болем и смрћу”⁸. Трећи пример је песма самоповређивању у два гласа, са „строфама” сачињеним искључиво од ономатопејских глагола који означавају различите врсте нашошења бола и мислима јунака између.

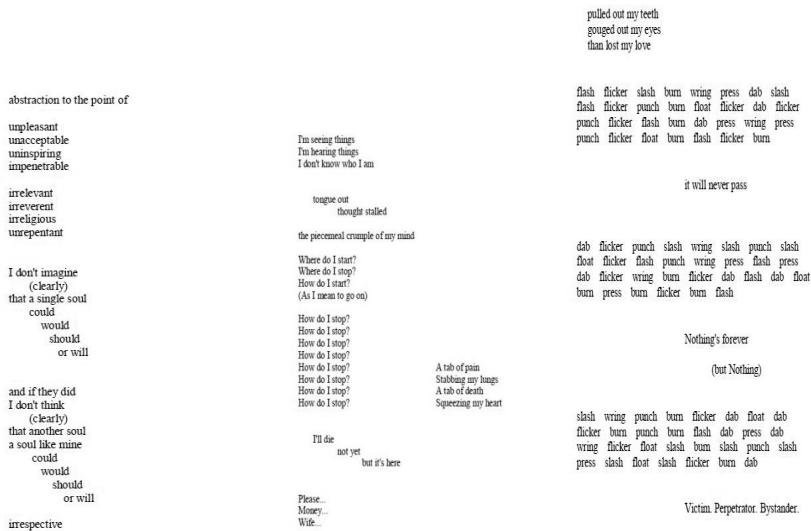
4 Исто.

5 Исто.

6 Наиме, стихови две „строфе” сачињени су од по четири придева са негативном префиксацијом, тако да се у првој понављају консонанти **п** и **с**, у другој **л**, **р** и **в**, у обе вокали **а**, **е** и **и**, што указује на употребу алитерације и асонанце које при изговарању, како је познато, производе одређене поетске ефекте.

7 Превод наш.

8 Исто.

Слика 6 Кејн, 2001: 15, 18, 22.

2.1.6. Од посебних типова слова користе се верзал и курзив у емфатичкој функцији и као упутство за извођење, с тим што се курзив користи и у ретким дидаскалијама. Све ово приказано је на слици датој испод.

–ASK
ME.
WHY.

(A long silence.)

–Why did you cut your arm?

–Because it feels fucking great. Because it feels fucking amazing.

– Can I look?

–You can look. But don't touch.

–(Looks) And you don't think you're ill?

–No. It's not your fault.

–It's not your fault, that's all I ever hear, it's not your fault, it's an illness, it's not your fault, I know it's not my fault. You've told me that so often I'm beginning to think it *is* my fault.

–It's *not* your fault.

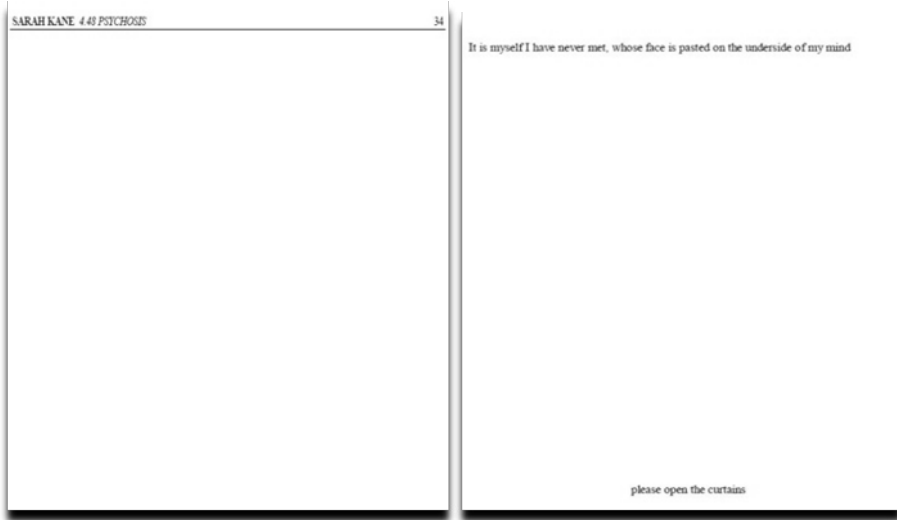
–I KNOW.

–But you allow it.

Слика 7 Кејн, 2001: 12, 14.

У првом делу видимо верзал у поменутој употреби, а наглашавање се додатно појачава раздвајањем фразе на посебне редове и тачкама иза сваке речи. Овде такође имамо курзив у референцијалној дидаскалији на самом крају, која упућује на то како говорник на сцени треба да реагује. На другом делу, у оквиру емфазе, курзивом је исписано „јесте” у одговору пацијента и „није” у терапеутовом одговору, чиме се на основу супротности дефинише још један од односа у драми – однос оболелог и лекара.

О питању белина, најочигледнија је маркираност на самом крају, где читаवे празне стране означавају нестајање протагонисте, губљење мисли, свести и коначно – смрт.

Слика 8 Кејн, 2001: 34, 35.

2.2. Што се интерпункције тиче, конвенције се доследно прате у дијалозима и фрагментима о болничком лечењу, док поетски делови следе поетску, односно слободну интерпункцију или недостатак исте. Ипак, интересантно је да једну од најкарактеристичнијих дијалогских особина, недовршеност и испрекиданост израза (иманентну овој драми), Кејнова не изражава уобичајеним средством интерпункције, тротачком. Наиме, апосиопеза као говорничка фигура која подразумева изненадно прекидање говора због колебања, узбуђења, сумње и др. најчешће се графостилемски обележава поменутиим знаком (Ковачевић 2013: 335). Међутим, у *Психози* три тачке се користе на једном једином месту, у описаном фрагменту састранице 18.

3. ЗАКЉУЧАК

Да би приказала апстрактне идеје попут различитих нивоа стварности, Кејнова је морала да прибегне другачијој форми у којој се сама структура користи при режији, а то подразумева поделу драме на серију „дискурса” (који се овде схватају као подврсте шире схваћеног дијалога). Те дискурсе ауторка користи да језиком омеђи стварност, фантазије, снове, сећања, психозе, како смо видели у анализираним примерима.

Такође смо могли видети да у драми нема одређивања *dramatis personae*, те огољена структура и одсуство основних драмских маркера наводе читаоца/гледаоца да се више укључи у језик и ту потражи везе и створи односе иако они нису директно дати (Сакарија 2007). При ишчитавању нужно је питање ко говори, а затим и да ли се ради о једној особи или више особа или о више „гласова” у оквиру једног јунака и коначно која је (комуникативна) функција тог вишегласја. Наравно, отвореност, флуидност и мноштво гласова последица су саме поставке, а то је простор психе. Пошто је драма метафора за ум, гласови су одговарајуће средство преношења садржаја тог ума – сећања, делова разговора, тренутака бола – који се у фрагментима сливају пред публиком. Урбан сматра да

је ово дело еквивалентно текстуалном колажу, јер без обзира на број гласова и типове дискурса, публика може да схвати да је текст монолог, творевина једног, мада подељеног ума (Урбан 2001) у коме *ја* драмског лица треба да се поклопи са *ја* гледаоца или читаоца. Колаж не треба схватити као површан избор или недостатак техничког умећа, зато што исцепканост није случајна – веза мисли и поетског језика остварује се нелинеарним језиком и временским оквиром. Може се схватити да је управо то једна од порука коју Кејнова публици и позоришним субјектима на овакав начин преноси.

Кад је форма у питању, видљиво је да ауторка, пре свега, користи изглед стране да испита статус и поставку драмских субјеката. Поделом на редове и интерпункцијом постиже неку врсту стилистичког приступа ишчитавању драме: говор на страни представља у виду посебно организованих редова, а онеобичајеном интерпункцијом приморава глумце да драму не читају како су навикли нити како су научени. Кејнова сматра да се смернице за одговарајуће извођење могу пронаћи у штампаном тексту – интерпункција се користи да укаже на преношење, а не на поштовање граматичких правила. Овакав модус отежава театризовање текста, пошто се изглед стране користи да прикаже немогућност проналажења субјекта у једном гласу (Ворден 2005: 146–148). Наиме, како се материјализација драме врши прво на страницама, елементи језика су раштркани на папиру, што значи да измичу прилагођавању писаног извођењу. Кејнова настоји да изрази материјалну страну језика у писаном тексту кроз средства која се и иначе приликом штампе користе да пренесу утисак субјекта, а то подразумева стално сусретање са разноврсним техникама израза. Ипак, мноштво техника подразумева и мноштво начина извођења на сцени, те овакав текст представља велики изазов било којој стратегији конвенционалне позоришне реализације (Ворден 2005: 152–156).

Са стилистичког аспекта, сви набројани поступци имају функције, што је анализа и показала. Пошто у овом раду говоримо о комуникативној функцији, најочигледнија је комуникација аутора са режисером, драматургом, глумцима и публиком, а од свих њих се готово захтева претходно читање читавог текста. Претпостављамо да је и ова драма написана са циљем да буде изведена, а то подразумева преношење изразите и сврсисходне графичности са папира на сцену.

У постдрамском позоришту текст губи примат, равноправан је са осталим елементима театра, радикално укида постулате драме и грубо наглашава дисхармоничан однос са позорницом, али његова форма, осим што утиче на укупну књижеоуметничку вредност драме, нужно утиче и на форму извођења. Наравно, утицај зависи и од других средстава и могућности које пружа савремени театар, али непобитна је чињеница да овакви текстови позивају на удруживање свих фактора приликом реализације тј. продукције. У том смислу, учесници лондонске поставке *Психозе у 4.48* настојали су да најбоље прикажу стања свести која је Кејнова успешно материјализовала на страницама. Наиме, најдоминантнија реквизита било је огледало постављено под углом од 45 степени, тако да је публика могла да гледа представу у две равни истовремено – глумци су изводили драму пред главама и изнад глава гледалаца. Употреба огледала директно је разјашњавала различита стања свести у којима се налазе субјекти, као и питање одвојености тела од ума. Двојна перспектива опонашала је стање клиничке депресије при ком се пацијенти жале на осећај да су заробљени посматрачи који на себе и свакодневницу изван, гледају одозго. Огледало и сто су такође употребљени као преносиоци писаних порука из текста – листа бројева у представи је дата

тако што један од глумаца исписује обрнуте цифре на столу, а оне се у правом облику појављују у огледалу и одатле приказују публици. Стање одвојености тела и ума је реализовано кроз пројектовање видео записа у огледалу (Сондерс 2002: 115–116). Форма постдраме која искључује ознаке ликова и остале конвенције, шкрта на дидаскалијама и било каквим упутствима, ипак пружа огромну слободу у тумачењу и извођењу. С друге стране, једна од основних одлика ове подврсте – синестезија, често се тумачи као вид експеримента, а то у критичкој рецепцији није увек позитивна особина. Такође, када се говори о пријему публице, статус оваквих дела другачије се процењује у односу на то да ли се ради о познаваоцима и поборницима традиционалног или савременог позоришта.

Према речима Катнић-Бакаршић, драма не представља монолошко самоприказивање стања свести као у поезији, нити се слободно креће између свести и комуникације попут наратора у прози, већ је презентација директне интеракције лицем у лице, како год да је стилизована форма у којој се то одвија (Катнић-Бакаршић 2003: 10). Међутим, обрађеном драмом показано је у којој се мери и на који начин у савременој драми приказују управо различита стања свести и публици саопштава о њима, као и каква форма омогућава поменута преплитања. У свету медијске културе мења се теоријски контекст из ког се читају и настају драмски текстови (Леман 2006: 167). Стога, није необично што се у савременим драмама користи еклектични језик медија. Он се пародира и то „насиље колажираниог језика” које медији поседују, пружа могућност представљања језика идеологије једне епохе (Леман 2006: 174). Како смо могли видети, графостилемски аспект чини неизоставни део представљања поменутог језика.

ЛИТЕРАТУРА

- Ворден 2005: W. B. Worthen, *Print and the Poetics of Modern Drama*, Cambridge: CUP.
- Катнић-Бакаршић 2003: Marina Katnić-Bakaršić, *Stilistika dramskog diskursa*, Zenica: Vrijeme.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *Српски писци у озрачју стилистике*, Београд: Филип Вишњић.
- Леман 2006: Hans-Thies Lehmann, *Postdramatic Theatre*, New York: Routledge.
- Матић 2002: Ljubiša Matić, „Drama je mrtva, živelo pozorište”, u: Vujanović, A. (ur.), *TkH, časopis za teoriju izvođačkih umetnosti*, broj 3, Beograd: TkH-centar za teoriju i praksu izvođačkih umetnosti, 88–90.
- Пелевић 2007: Maja Pelević, „Nasilje kolažiranog jezika u postdramskom teatru”, u: Nikolić, D. (ur.), *Scena, Časopis za pozorišnu umetnost*, broj 1–2, Novi Sad: Sterijino pozorje, <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena1207/15.htm>, 12. 11. 2015.
- Сакарија 2007: Mustafa Sakarya, *A Controlled Detonation: The Protean Voice of 4. 48 Psychosis*, <http://www.iainfisher.com/kane/eng/sarah-kane-study-ms1.html>, 10. 11. 2015.
- Сондерс 2002: Graham Saunders, *Love me or kill me – Sarah Kane and the theatre of extremes*, Manchester: Manchester University Press, 109–118.
- Сондерс 2009: Graham Saunders, *Playwright and the work – About Kane*, London: Faber and Faber.
- Топоришич 2007: Tomaž Toporišič, „Reteatralizacija i rekonstrukcija dramske forme”, u: D. Nikolić (ur.), *Scena, Časopis za pozorišnu umetnost*, broj 1–2, Novi Sad: Sterijino pozorje, <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena1207/13.htm>, 15. 11. 2015.
- Тошовић 2002: Бранко Тошовић, *Функционални стилилови*, Београд: Београдска књига.

Урбан 2001: Ken Urban, *An Ethics of Catastrophe: The Theatre of Sarah Kane*, <http://www.iainfisher.com/kane/eng/sarah-kane-study-ku.html>, 10. 11. 2015.

THE COMMUNICATIVE FUNCTION OF GRAPHOSTYLEMES IN A POSTDRAMATIC TEXT

Summary

The paper deals with communicative functions of graphostylemes in postdramatic plays. The qualitative graphostylemic analysis of Sarah Kane's *4.48 Psychosis* will show the specific usages of the mentioned devices on a communicative level. The conclusion discusses the significance of graphostylemes in certain dramatic texts, the information they convey to the audience and theatrical performance and their expressive and communicative values.

Key words: communicative function, graphostylistics, graphostyleme, postdramatic text

Ivana B. Palibrk

Мирјана МИШКОВИЋ ЛУКОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ЈЕДНО КАЖЕМ А СУПРОТНО МИСЛИМ? ИРОНИЧНА УПОТРЕБА ЈЕЗИКА

Иронија је случај *par excellence* за студије семантичко-прагматичког интерфејса. Да бисмо потпуније сагледали механизме који су на снази приликом тумачења ироничне употребе језика, доводимо у питање оправданост одбацивања Грајсовог конструкта *као да се каже* и појма супротности у когнитивно-прагматичком приступу иронији из перспективе теорије релеванције. Анализу заснивамо на типичним хипотетичким примерима и примерима из разговорног језика. Закључујемо да су корени хипотезе о имплицитној, атрибутивно-ехоичној метарепрезентацији према којој се заузима такође имплицитан, али дистанцирајућ пропозициони став, садржани у Грајсовом супротстављању семантичког садржаја исказа и наведеног конструкта те да је супротност, у ширем схватању овог појма, „окидач“ за формирање релевантног пропозиционог става на експлицитном плану комуникације.

Кључне речи: иронија, супротност, ехоична употреба, фатичка комуникација, прагматика

1. Увод

Иронична употреба језика опстаје као предмет живих дебата у савременим научним истраживањима различите провенијенције. Као специфичан ментални конструкт, или „поглед на свет“, иронија је општеприсутна. Своју језичку реализацију једнако остварује у усменом и писаном медијуму.

Анализом ироније, као студије случаја, у разматрању појма вишезначности, и посебно односа дословног и фигуративног значења из прагматичке перспективе, бавили смо се у Мишковић-Луковић (2014), где смо представили три утицајна приступа иронији: један кодно-реторички и друга два инференцијална – Грајсов прагматички приступ и когнитивно-прагматички приступ теорије релеванције.

Сличност између реторичког и једног од два доминантна инференцијална приступа иронији налазимо у концепту *супротности*. Тако се у *Речнику књижевних термина* иронија дефинише као: „углавном духовито и подсмешљиво држање које значи управо супротност од онога што се речима исказује“ (Живковић 1992: 294) док се у Грајсовом (1989) инференцијалном приступу иронија објашњава увођењем термина „као да се каже“ (*making as if to say*).

Ипак, други доминантни инференцијални приступ иронији, формулисан у окриљу теорије релеванције, управо одбацује супротност као основу за разумевање ироничних исказа:

[3]ашто би се говорник, који је своју намеравану поруку могао изравно исказати, одлучио, наместо тога, да каже нешто супротност од онога што мисли да саопшти. Изричито наглашавамо да би таква пракса била крајње чудна [...] Не објашњава се разлика између праве ироније и обичне ирационалности. [наш превод]

(Спербер и Вилсон 1986/95: 240-241)

1 mirjanamiskovic@yahoo.co.uk, mirjana@filum.kg.ac.rs

У овом раду, међутим, враћамо се „коренима” у дефинисању ироније. Циљ нам је да преиспитамо оправданост појма *сујроинности*, као основе за тумачење ироничне употребе језика. Посебно се бавимо односом Грајсовог конструкта *као да се каже* и контрааргументима теорије релеванције (Карстон 2002). Наше налазе повезујемо с феноменом *фајичке комуникације* (Жегарац 1998, Малиновски 1923).

2. Прелиминарне анализе

Погледајмо следеће примере:²

- (1) а. А: Лепо време за шетњу.
[Саговорници одлазе у шетњу, уживајући у благодетима лепог времена]
б. Б: Баш лепо време за шетњу.
- (2) а. А: Лепо време за шетњу.
[Саговорници одлазе у шетњу, али се журно враћају због изненадног пљуска]
б. Б: Баш лепо време за шетњу.
- (3) а. Чомски је сјајан социолингвиста.
б. +> Чомски уопште није социолингвиста, а камоли тек сјајан.
- (4) а. Леп си ми ти пријатељ.
б. +> Саговорник није пријатељ говорнику (нпр. због свог поступка).
в. +> Саговорник је непријатељ говорнику.
- (5) [Саговорници А и Б почињу да гледају филм на телевизији на инсистирање саговорника Б, који је прекинуо емисију коју је саговорник А до тада, са занимањем, пратио; у филму глуме саговорницима непознати глумци]
а. А: Сви познати глумци.
б. Б: Ето видиш.

Искази (26)–(5) илуструју ироничну употребу језика. Исказ (16), у контексту примера (1), напротив, има поредбену функцију: служи, наиме, као „коректив” који би требало да покаже да се иронија не заснива на супротности него на хоичности. То је когнитивно-прагматички приступ иронији (из перспективе теорије релеванције) наспрам кодно-реторичком и Грајсовом инференцијално-прагматичком приступу.³

Према когнитивно-прагматичком приступу, искази (16) и (26) се тумаче на исти начин – инференцијално – као ехо претходних исказа (1а) и (2а). То значи да до разлике у тумачењу не долази на нивоу основне пропозиције исказа⁴

2 Примери (1)–(2) су модификације типичног, хипотетичког примера из литературе теорије релеванције (в. нпр. Спербер и Вилсон 1986/95). Пример (3а) је типичан, хипотетички пример из литературе (Грајсове) теорије о конверзационим импликатурама (в. нпр. Хуанг 2007). Пример (4а) је преузет из књижевности (Живковић 1992). Пример (5) је из нашег личног корпуса прикупљеног у свакодневним, разговорним ситуацијама. Символ +> користимо за обележавање инференцијално изведене пропозиције из говорниковог исказа, према устаљеној нотацији за Грајсове конверзационе (генерализоване и партикуларизоване) импликатуре.

3 Да бисмо избегли понављање, в. Мишковић-Луковић (2014) за детаљније објашњење два инференцијална модела комуникације у којим се оквирама објашњава и питање тумачења ироније.

4 Основна пропозиција исказа, као и свака пропозиција (експлицитна или имплицитна), има сопствене истиносне услове у односу на ситуациони контекст.

(‘[Данас_x] [је_y] лепо_z време за шетњу [нпр. у парку]’⁵), која уопште није релевантна за тумачње ироничне употребе језика. Другим речима, основна пропозиција није поента говорниковог исказа те зато не може ни да буде експлицирана. Ради се, дакле, о *неексплицираној пропозицији* исказа.⁶ Иако до разлике у тумачењу и даље долази на плану *експлицитне* комуникације, сада је то ниво говорниковог пропозиционог става према основној (неексплицираној) пропозицији исказа. Наиме, у оба исказа, саговорник Б понавља (ехо) исказ саговорника А, али се кључна, тј. релевантна контекстуална разлика испољава у говорниковом ставу: у примеру (1б) долази до имплицитне ехоичне алузије (слагање са исказом (1а)); у примеру (2б) долази до имплицитног дистанцирања од исказа (2а) (нпр. неутрално-чињеничног, подругљивог, саркастичног и сл.). У оба примера партикула *баиш* има дискурсну функцију интензификатора значења: иако је локални, синтаксички, опсег над придевском синтагмом, у глобалном, семантичком, опсегу је пропозициони став говорника.

Конверзациона импликатура (3б), према Грајсовом инференцијалном моделу, добија се на *имплицитном* плану комуникације. Наиме, исказ (3а) крши конверзацијску максиму квалитета (да говорник даје истинит исказ). Под претпоставком да се поштује кооперативни принцип, као основни (регулативни) прагматички механизам у вербалној комуникацији, саговорник закључује да поента говорниковог исказа није семантичке природе (тј. није на нивоу онога што говорник „речима каже”) него прагматичке (тј. на нивоу онога што је говорник својим исказом намеравао додатно да пренесе). Дакле, иронична употреба исказа (3а), којим се генерира (партикуларизирана) конверзациона импликатура (3б), добија се на основу кршења конверзацијске максиме квалитета, у ситуационом контексту „знања о свету”, на основу чега се (инференцијално) долази до супротности између *биџи сјајан социолингвиста* и *не биџи (сјајан) социолингвиста*.⁷ Овакву супротност, која се тиче описаног односа између семантике и прагматике говорниковог исказа, Грајс (1989) је назвао *као да се каже*.

Пример (4), који се у кодно-реторичком приступу такође заснива на супротности, подлеже анализи *à la* Грајс: поштује се кооперативни принцип, али се крши максима квалитета те се добијају инференције (4б) или (4в) као конверзацијске импликатуре.⁸

5 Символима *x*, *y*, *z* означавамо различите врсте прагматичког обогаћења декодиране логичке форме исказа, да би се добила основна (истиносно-вредносна) пропозиција исказа: контекстуално употпуњење неискazanог темпоралног деиктика *данас* (нпр. ‘1. април текуће године’), контекстуално употпуњење елиптичне језичке процедуре да би се добио одговарајући темпорални конституент (нпр. садашње време) и контекстуално сужавање кодираног значења придевског концепта *лепо* (нпр. ‘довољно (за саговорнике) топло’ за активност која се даје у предикацији). Неисказани конституент [за шетњу] део је прагматичког обогаћења основне пропозиције исказа на основу контекста.

6 „Неексплицирана пропозиција” (*unexplicated proposition*) се односи на пропозициони садржај исказа за који говорник не даје никакве гаранције (тј. не стоји иза такве пропозиције у смислу истиносних услова; в. Карстон 2002).

7 У овом примеру је на снази семантичка или логичка импликација (*entailment*); наиме, ако је истинито да је неко сјајан социолингвиста, онда је нужно истинито да је тај неко социолингвиста.

8 Која ће се посебна импликатура генерирати зависи од тумачења имплицитане супротности: синтаксичка негација *није пријатељ* (4б) је негација предиката (тј. порицање применљивости термина *пријатељ* на субјекат); морфолошки инкорпорирана негација *непријатељ* (4в) је афирмативна предикација негативног термина. Разрешење супротности у тумачењу исказа контекстуално је условљено.

У примеру (5), оба исказа су иронична.⁹ Према инференцијално-прагматичкој анализи, саговорнику Б би требало да буде евидентно да је исказ (5а) неистинит на нивоу онога што саговорник А каже. Ако А и даље поштује кооперативни принцип, Б закључује да је поента исказа у додатном значењу, на основу чега се генерира супротна конверзациона импликатура, да у филму играју непознати глумци (што даље имплицира да филм није вредан њихове пажње те да А жели да се врати програму који је до тада пратио). Према когнитивно-прагматичкој анализи, исказ (5а) има неексплицирану пропозицију ‘Сви [који су нама] познати* глумци_x [играју] [у филму који гледамо]’¹⁰. Да би се иронија схватила, неопходно је да Б одбаци претпоставку о тврђењу и да, наместо тога, формира претпоставку о интерпретативној употреби тврђења према којој онда А заузима неодобравајући став. Другим речима, одбацује се експликатура вишег нивоа о пропозиционом ставу ‘Говорник верује да је P ’ (где је P основна пропозиција исказа), која се стандардно формира при дескриптивној употреби декларативних исказа; уместо тога, долази до формирања другачије експликатуе вишег нивоа, то јест, до пропозиционог става да се А не само прећутно „ограђује” од P него и да то ради на прећутан, неодобравајућ начин.¹¹ Протумачена иронија омогућава извођење даљих контекстуално релевантних претпоставки као имплицираних закључака исказа (5а).

У овом делу закључујемо да иронични искази генерирају извесне контекстуалне импликатуре, и то није спорно. Спорна је, међутим, разлика у третману семантичко-прагматичког интерфејса ироничних исказа. У Грајсовом инференцијалном моделу комуникације (1989), семантика исказа служи као „окидач” за ирониичну интерпретацију исказа на импликатурном нивоу. У когнитивно-инфенцијалном моделу теорије релеванције (Спербер и Вилсон 1986/95), пропозициони садржај исказа је семантичко-прагматички амалгам који је код ироније неексплициран те служи као „окидач” за експликатурну претпоставку о пропозиционом ставу говорника који ехоично користи семантичко-прагматички амалгам за свој имплицитни, дистанцирајући став.¹²

9 Да не бисмо ширили дискусију и тиме изашли из оквира теме, ограничавамо се на анализу исказа (5а), јер сматрамо да код ироничног уланчавања исказа („иронија на иронију”) долази заправо до манипулативне употребе језика када се саговорников очито ироничан исказ тумачи на дескриптиван начин ради постизања одређених циљева. Уланчана иронија онда остварује само привид релеванције.

10 До развоја основне пропозиције из декодиране логичке форме исказа долази на основу инференцијалних процеса: додељивања референције (обележено ознаком x), уопштења неисказаних конституената (обележено уластим заградама), сужавања кодираног значења квантификатора (обележено уластим заградама) и модулирања саопштењеног значења придвеног концепта (обележено звездом) – на основу контекста. Напомињемо, ради прецизности, да се квантификаторска синтагма *сви познати глумци* може објаснити и инференцијалним процесом формирања концепта *ad hoc*, тј. као лабава употреба језика те односом између денотације кодиране синтактичком главом синтагме и денотације саопштењеног концепта (о процесу формирања концепта *ad hoc* в. нпр. Мишковић-Луковић 2015).

11 Интерпретативна (или атрибутивна) употреба исказа не заснива се на истинитости (као код дескриптивне употребе језика) него на (већој или мањој) сличности. Наиме, пропозициони садржај исказа је заправо метареференција: репрезентација неке друге репрезентације (другог исказа или мисли) која се приписује некоме (нпр. људима уопште, као „општа истина”, саговорнику, неком трећем лицу или чак самом говорнику у моменту (прошлом или будућем) који није једнак моменту казивања). Детаљније о интерпретативној употреби језика в. Спербер и Вилсон 1986/95.

12 Уместо Грајсовог рационалног (тј. свесног) кооперативног принципа, теорија релеванције постулира другачији прагматички принцип – релеванцију – који је когнитивно уграђен (тј. несвесно и аутоматски се активира у тумачењу комуникације): исказ постаје релевантан у

Међутим, за наш рад су битна два питања: (уже) питање опречних ставова који се тичу појма супротности као основе за разумевање ироније и (шире) питање како разумети појам супротности.

3. Супротност као основа ироније

У реторичком приступу иронији, супротност има недвосмислен семантички (тј. кодни) садржај: „У тропу се противречност заснива на речима, а у фигури на значењу” (Живковић 1992: 295). Према кодном моделу вербалне комуникације, пошиљалац поруке кодира своју (непреносиву) мисао у поруку (говорников исказ), која се потом преноси каналом (акустичким или графичким) до примаоца поруке (саговорник), који поруку декодира да би дошао до кодираног значења.¹³ Супротност значења се тако своди на супротност која је *кодирана* речима (тј. лексемама у менталном лексикону). То би се, надаље, тумачило структуралистички, као парадигматски однос антонимије у ком је први елемент антонимијског пара исказан док је други имплициран; нпр. *лејо – ружно* (време) у примеру (2), *социолинџвистџи – није социолинџвистџи* у примеру (3), *иријашељ – неиријашељ* у примеру (4), *познајши – непознајши* (глумци) у примеру (5) (в. нпр. Круз 1986 за различите типове антонимије зависно од (не) могућности бинарне опозиције).

У Грајсовом инференцијалном приступу иронији ситуација је сложенија. Основни проблем се тиче Грајсовог одређивања семантичког садржаја исказа – *оно што се каже* – који треба да задовољи услов тесне кореспонденције између говорниковог значења и језичког (тј. кодираног) значења.¹⁴ Другим речима, *казивање* семантички (или логички) имплицира *значење*, што надаље повлачи да ако говорник не мисли оно што речима исказује, семантички садржај исказа постаје празан, јер није задовољен први Грајсов услов за однос исказа и пропозиције, који парафразирамо као „исказ значи да је *П*” (Грајс 1989: 87). Да би разрешило своју контроверзу, Грајс (1989: 41) уводи појам *као да се каже*: „Можда се исказом ништа не каже, али има нешто што говорник као да каже” (наш превод).

Контрааргументи теорије релеванције Грајсовом приступу стилским фигурама, па тако и иронији (в. Карстон 2002), свде се, у суштини, на следеће: семантичком исказа (тј. *оним што се каже*, укључујући прагматичке процесе додељивања референције и раздвозначавања) на основу које се применом кооперативног принципа и кршењем конверзацијске максиме квалитета генерира одговарајућа конверзациона импликатура, ништа се заправо не каже. Ако се већ ништа семантички не исказује, онда се, прагматички, не може ни кршити максима квалитета на нивоу семантике исказа те остаје нејасно како се генерира конверзациона импликатура.¹⁵

мери у којој истовремено смањује процесуални напор у обради и повећава когнитивне ефекте (тј. извођење адекватних контекстуалних импликација). Разлика између два инференцијална приступа присутна је и у методолошкој херменеутици: рационална стратегија наспрам стратегије најмање напора (в. Мишковић-Луковић 2015).

- 13 Наравно, под претпоставком да сви елементи у кодном моделу „раде” (нпр. да нема шумова у каналу и да саговорници деле исти код).
- 14 Једини инференцијални процеси који могу да учествују у декодирању семантичког садржаја исказа јесу додељивање референције и раздвозначавање двосмислених лексема.
- 15 Грајсов „циркуларни проблем” у семантичко-прагматичком интерфејсу избегнут је у когнитивно-прагматичком објашњењу ироније, јер се укида услов да пропозиција исказа семантички имплицира значење (штавише, пропозиција исказа је семантичко-прагматички

Наша хипотеза, напротив, иде у следећем правцу. За разлику од реторичког приступа иронији, где је појам супротности одређен кодно-антонимијски, Грајсов конструкт *као да се каже* уводи појам супротности инференцијално, на основу сличности (а не истинитости) сада когнитивних (а не лексичких) „јединица” (*оно што се каже – као да се каже*).¹⁶ Преведено у оквире теорије релеванције, можемо слободно рећи да се и овде ради о својеврсној интерпретативној језичкој употреби (наспрам дескриптивне).

Остаје нам да разјаснимо контроверзни однос *ехоичности – суифоиности* у тумачењу ироничних исказа. Међутим, да бисмо заокружили наше виђење ироничне комуникације, морамо да направимо дигресију и укратко размотримо случај фатичке комуникације.

3.1. Фатичка комуникација

Своје запажање да постоје и такви изрази чија је улога искључиво друштвена, ради избегавања непријатних ситуација (нпр. ћутање) и стварања позитивних односа међу саговорницима, Малиновски (1923) је формулисао појмом „фатичке комуникације” (*phatic communion*). Такве су, рецимо, говорне размене о времену или саговорниковој тренутној ситуацији (нпр. у комшијским сусретима), питања о непосредним догађајима (нпр. међу непознатим саговорницима или у површним познанствима на некој друштвеној забави), као и коментари о дневно-политичкој ситуацији (нпр. међу учесницима у јавном саобраћају). Ради се, дакле, о различитим видовима „необавезног” разговора.

За Малиновског, значења речи употребљених у фатичкој комуникацији готово су ирелевантна. Слично мишљење има и Жегарац (неколико радова; в. нпр. Жегарац 1998), који овај вид комуникације анализира из перспективе теорије релеванције, наглашавајући да је основна поента фатичких исказа у самом чину казивања (тј. у чињеници да је неко нешто рекао), а не у пропозиционом садржају (основној експликатури) исказа (тј. шта је неко рекао).

Браћајући се нашој дискусији, сличност између фатичке комуникације и ироније управо је у неексплицитаној пропозицији исказа, то јест, у одбацивању експликатуре вишег нивоа о пропозиционом ставу ‘Говорник верује да је П’. Међутим, за разлику од ироније, релеванција фатичких исказа је у експликатури вишег нивоа о илокуционој снази говорног чина ‘Говорник *каже* да је П / Говорник *пита* да ли је П’.¹⁷ Иако се, на први поглед, ради о дескриптивној језичкој употреби (наспрам интерпретативне) управо чињеница да релеванција исказа не лежи у пропозиционом садржају (тј. у ономе шта речи значе, укључујући различите видове прагматичког обогаћења *à la* теорија релеванције) сврстава фатичку комуникацију у исту когнитивну категорију са ироничном употребом језика.

Зато се говорне размене о времену, што спада у корпус тема фатичке комуникације, из деконтекстуализованих исказа (1) и (2), на пример, могу и фатички користити. (Замислимо, рецимо, нови контекст у ком комшије А и Б разговарају,

феномен) а тумачење ироније се везује за прагматички принцип оптималне релеванције на нивоу описа вишег реда, тј. за експлицитну комуникацију интерпретативно схваћеног „оног што се каже” уз прећутан пропозициони став неодобравања.

16 Овим, наравно, радимо поновну интерпретацију Грајсовог присупа у светлу савремене литературе посвећене иронији.

17 Мислимо на псеудо-асертиве и псеудо-питања типа *Дочекасмо лепо време или Како сће? / Шта има ново?*

идући сваки својим послом низ своју улицу.) Други речима, фатичка комуникација не искључује ироничну употребу језика.

Илуструјемо ово запажање додатним примером из личног корпуса:

(6) [Комшија каже „преко плота” свом комшији]:

А: Нарацио си се око ораха овог викенда.

Исказ (6) се даје у контексту у ком саговорник Б недељама обећава саговорнику А да ће исећи гране свог ораха, које прелазе ограду која дели комшијска двооришта. Исказ је не само иронично употребљен него остварује и фатичку комуникацију као први, поздравни елемент у *близинском пару* поздрав-отпоздрав.¹⁸

Јасно је да прототипични случајеви фатичке комуникације нису иронични искази због основне друштвене функције фатичких исказа (успостављање позитивних односа и избегавање ћутње). То значи да говорник формулише свој исказ на такав начин да се саговорнику намеће најмањи процесуални напор у тумачењу, како би се добио брз, инференцијално предвидљив, повратни *шурнус*.¹⁹ То, такође, значи да се избегавају језичке формулације којима се угрожава друштвени „образ”²⁰ саговорника, међу којима је и иронична употреба језика. Међутим, као што смо напоменули, не прејудуцирамо да се иронија не може користити, нарочито у фатичким разменама саговорника који имају пролонгирану друштвену интеракцију. У таквим ситуацијама, обично је први елемент у близинском пару ироничан, чиме се стварају могућности за иронично уланчавање у говорној размени (у зависности од контекста).²¹

Враћамо се ироничном примеру (6), који такође можемо двојако анализирати. С једне стране, исказ саговорника А прећутно одјекује претходно обећање саговорника Б, које није испуњено, па саговорник А истовремено прећутно исказује и свој дистанцирајућ (нпр. подругљив, саркастичан) пропозициони став и тиме сигнализира правац у ком треба потражити релеванцију исказа. С друге стране, долази и до супротности између исказаног глаголског концепта НАРАДИТИ СЕ и имплицираног концепта НЕ (У)РАДИТИ (НИШТА).²² Према Грајсовој анализи, исказ би био очито неистинит на нивоу семантике исказа (због кршење максиме квалитета), али под претпоставком да је говорник и даље интерактивно кооперативан, саговорник треба да закључи да је поента исказа у генерирању супротне конверзационе импликатуре: +> Ниси обрезао гране ораха које прелазе у моје двориште, овог викенда. Другим речима, ироничан исказ (6) тумачи се као прекор или замерка, што, потенцијално, угрожава саговорников образ.

18 Енглески термин *adjacency pair* преузимамо из конверзационе анализе (в. Сакс 1992, превод Стевић 1997).

19 Енглески термин *turn* преузимамо из конверзационе анализе (в. Сакс 1992, превод Стевић 1997).

20 Енглески термин *avoidance strategies in face-threatening acts* (теорија учтивости Браун и Левинсона 1988).

21 Већ смо споменули иронично уланчавање исказа. Ипак, закључак који се овде намеће, јесте да се с порастом прагматичких закључака на основу чињенице да је говорник употребио семантички јачи скаларни израз (тј. ако се неко већ нарадио, онда је нужно да је тај неко (нешто) радио), чиме се релеванција импликатурних закључака добија на основу логичке импликације скаларних израза. Комбиновање семантичке и прагматичке инференције није спорно у моделу комуникације који постулира теорија релеванције, али је, напротив, искључено у Грајсовом моделу (в. детаљније Мишковић-Луковић 2006).

22 Глаголски концепт НАРАДИТИ СЕ, у поређењу с концептом РАДИТИ, засебно генерира релевантан скуп прагматичких закључака на основу чињенице да је говорник употребио семантички јачи скаларни израз (тј. ако се неко већ нарадио, онда је нужно да је тај неко (нешто) радио), чиме се релеванција импликатурних закључака добија на основу логичке импликације скаларних израза. Комбиновање семантичке и прагматичке инференције није спорно у моделу комуникације који постулира теорија релеванције, али је, напротив, искључено у Грајсовом моделу (в. детаљније Мишковић-Луковић 2006).

4. Закључак

Грајс није разрађивао конструкт *као да се каже* у објашњењу реторичких фигура. Ми смо га у овом раду размотрили у односу на семантички конструкт *оно што се каже*, доводећи их у везу с дескриптивно-интерпретативном дистинкцијом, која је у теорији релеванције кључна за објашњење ироничне употребе језика.

Није нам, дакле, била намера да доказујемо предност Грајсове анализе ироније, кроз генерирање партикуларизоване импликатуре на основу кршења конверзацијске максиме квалитета на кодном плану садржаја говорниковог исказа. Напротив, хтели смо да скренемо пажњу на прерано и једнострано одбацивање потенцијала конструкта *као да се каже*, који је, како нама изгледа, претеча хипотезе о прећутној атрибутивно-ехоичној метареференцијацији као основи за разумевање ироничне употребе језика.

С друге стране, као прагматичар који ради на развијању когнитивно-инференцијалног приступа семантичко-прагматичком интерфејсу, па тако и иронији, нисмо били у потпуности задовољни ни олаким одбацивањем појма супротности у анализи ироније из перспективе теорије релеванције. При једном ширем схватању овог појма, а не само на кодно-антонимијски начин, можемо објаснити интуитиван осећај да у иронији лежи супротност те да је управо тај механизам кључ за саговорниково инференцијално извођење претпоставке о невербализованом исказивању говорниковог дистанцирајућег пропозиционог става као главне релеванције ироничних исказа.

Импликације нашег закључка су барем двојаче за будућа истраживања. У когнитивно-прагматичкој теорији, темељнији захват у категорију *иншерпешивне* употребе језика, да би се утврдило шта спаја или раздваја феномене за које се анализама случајева утврди да спадају у дату категорију. Циљ је објашњење различитих видова когнитивних бленди, као што је овде био кратак осврт на однос ироније и фатичке комуникације.²³ У неограјсовској, лингвистичкој прагматици, која је усмерена ка развијању теорије о аутоматским инференцијама, ревидирани конструкт *као да се каже* пружа могућност за евентуално сагледавање ироније на начин генерализованих конверзационих импликатура.

ЛИТЕРАТУРА

- Браун и Левинсон 1988: P. Brown and S. C. Levinson, *Politeness: Some Universals in Language Usage*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Грајс 1989: H. P. Grice, *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Жегарац 1998: V. Žegarac, What is *Phatic Communication*?, in: V. Rouchota and A. Jucker (eds), *Current Issues in Relevance Theory*, Amsterdam: John Benjamins, 327–361.
- Живковић 1992: Д. Живковић (ред.), *Речник књижевних термина* (друго издање), Београд: Нолит.
- Карстон 2002: R. Carston, *Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication*, Oxford: Blackwell.
- Круз 1986: D. A. Cruse, *Lexical Semantics*, Cambridge: Cambridge University Press.

23 В. нпр. Мишковић-Луковић (2013) о предлогу да се и метафора уврсти у интерпретативну категорију те објашњење метафоричких наспрам метафоричко-ироничних исказа.

- Малиновски 1923: В. Malinowski, The problem of meaning in primitive languages (supplementary essay), in: С. Ogden and I. A. Richards (eds), *The meaning of Meaning*, New York: Harcourt, Brace & World, 296-336.
- Мишковић-Луковић 2015: М. Мишковић-Луковић, *Прагматика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Мишковић-Луковић 2014: М. Мишковић-Луковић, Дословно и фигуративно значење: прагматичке перспективе, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 1, *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 345-355.
- Мишковић-Луковић 2013: М. Mišković-Luković, Od fikcije ka realnosti: leksika kao osnova za generiranje stereotipa, у: В. Mišić Ilić i V. Lopičić (red.), *Jezik, književnost, vrednosti: jezička istraživanja*, Niš: Filozofski fakultet, 47-63.
- Мишковић-Луковић 2006: М. Mišković-Luković, *Semantika i pragmatika iskaza: markeri diskursa u engleskom jeziku*, Beograd: Filološki fakultet.
- Сакс 1992: Н. Sacks, *Lectures on Conversation* (Vol. I&II), Oxford: Blackwell.
- Спербер и Вилсон 1986/95: D. Sperber and D. Wilson, *Relevance: Communication and Cognition*, Oxford: Blackwell.
- Стевић 1997: S. Stević, *Analiza konverzације*, Beograd: Filološki fakultet.
- Хуанг 2007: Y. Huang, *Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.

I SAY SOMETHING BUT I MEAN THE OPPOSITE? IRONIC USE OF LANGUAGE

Summary

The title of my paper has been envisaged with a view of capturing the gist of two influential, but opposing approaches to irony in language use – one Gricean, the other relevance-theoretic. My main concern in this paper relates to the notions *making as if to say* and *oppositeness*, both of which figure prominently in the former account but are of no significance, and are, moreover, highly controversial, in the latter.

On the one hand, I have always wondered whether there is something more to the construal *making as if to say* than meets the eye, and have thought that relevance theory discarded it all too soon (as did some of the renown advocates of Grice's approach to communication). On the other hand, I could not resist an intuitive feeling that oppositeness was indeed at the very heart of irony.

This paper is, therefore, about remedying the situation. First, after revisiting Grice's *making as if to say* (in relation to *what is said*) I conclude that there is an important similarity with the later, relevance-theoretic notion of interpretive language use (vs. descriptive use). Secondly, if oppositeness is understood in a broader way (not just in terms of coding), it serves as a trigger for an inferential derivation of the most relevant higher-level explicature 'Speaker is taking an implicit dissociative attitude to *P*' (where *P* is the metarepresented thought or utterance). Thirdly, phatic exchanges, though not typically ironic, shed a significant light on understanding the workings of irony.

Key words: irony, oppositeness, echoic use, phatic communication, pragmatics

Mirjana Mišković Luković

Марко ЈАНИЋИЈЕВИЋ¹
Нови Пазар

РЕАЛИЗАЦИЈА УПИТНИХ ИСКАЗА У БИОГРАФСКИ УСМЕРЕНОМ ИНТЕРВЈУУ (НА ПРИМЕРУ КОЛЕКЦИЈЕ *ОДГОВОРИ*)

Предмет рада су типови упитних исказа који се реализују у интервјуима биографске оријентације. Циљ је показати у којим се видовима остварује упитна (интерогативна) функција у (биографски усмереном) интервјуу. Анализа је утемељена у лингвистичкој прагматици (превасходно, теорији говорних чинова) и синтаксичкој семантици. Као грађа за истраживање коришћен је знатан део Колекције *Одговори*, која садржи књиге интервјуа са истакнутим културним посленицима. У биографски усмереним интервјуима посматране грађе упитни искази се реализују као (а) директни (поларни тј. да/не, изборни, заменички и номинативни), најчешће у упитном комплексу реченица испитивачевог реда говора, и као (б) индиректни (императиви, перформативи молбе/предлога, искази са упитним предикатима, епистемички модализовани и парајезички упитни искази), који најчешће сами чине испитивачеве редове говора.

Кључне речи: интервју, упитни искази, индиректан говорни чин, прагматика

1. Увод

Предмет рада су типови упитних исказа који се реализују у интервјуима биографске оријентације. Циљ је показати у којим се видовима остварује упитна (интерогативна) функција у (биографски усмереном) интервјуу. Анализа је утемељена у лингвистичкој прагматици (превасходно, теорији говорних чинова) и синтаксичкој семантици.

Као грађа за истраживање коришћен је знатан део Колекције *Одговори*, која садржи преко 210 књига интервјуа које је, почев од 1974. године, новинар и публициста Милош Јевтић водио са истакнутим научним, уметничким и културним радницима, углавном српским, као и југословенским и неким иностраним. Првобитно су то били радијски интервјуи (емисија *Гости* Другог програма Радио Београда), али и тада високог степена припремљености.

Питања се могу посматрати из формалне и функционалне перспективе, тако да постоје: (а) искази који су формално и функционално питања, (б) они који су функционално, а не и по форми, питања, и (в) они који су то само по форми, а не и функционално (уп. нпр. Пипер 2005: 676–677). Предмет овог рада су прва два типа, с тим што је прелаз између упитне функције и других функција изнијансиран, често нејасан.

Неки аутори питања посматрају као подтип директива (почев од Цона Р. Серла 1979), други као посебну класу говорних чинова (нпр.: Вундерлих 1986; Поповић 2005; Хенкс 2015). Серл (1991: 126) као услове успешности говорног чина питања издваја следеће:

¹ trupko@outlook.com

- (а) питањем може бити садржан било који исказ (код питања да/не типа) или исказна функција (код питања са непознатим елементом);
- (б) 1° говорник не зна одговор, тј. не зна да ли је исказ истинит или, у случају исказне функције, нема информацију која је потребна да се истински употпуни исказ;

2° ни говорнику ни саговорнику није очигледно да ће саговорник пружити информацију и без постављеног питања;

- (в) говорник жели ту информацију (правило искренности);
- (г) суштинско правило важи као покушај да се из саговорника извуче нека информација.

Немали је број типологија упитних исказа/реченица предлаганих у литератури, при чему су коришћени различити критеријуми класификације. Можда је најстарије разликовање тзв. правих реторичких питања. Права питања имају првенствено функцију тражења информације, док реторичка питања јесу упитна у формалном смислу, а у функционалном смислу упитност изостаје у корист изјавности и/или експресивности, тако да типично нема очекивања одговора (в. Пипер 2005: 677). Сродна наведеној дистинкцији је подела на питања са примарном и питања са секундарном функцијом (*Руска ђрамаишка Академије наука СССР*, наведено према Мирић 2013: 29), за коју се узима „пренос позитивне информације, редовно експресивно маркиране” (исто). Кад је реч о исказима са упитном формом, а не упитном функцијом, Кристин Бартелс (2013: 247) издваја инференцијалне асертиве, реторичке исказе (тј. реторичка питања), екскламације и директиве. Сродна је и подела према интензитету упитне функције, на јака питања, која јасно захтевају одговор, и слаба питања, која не изискују нужно одговор, већ превасходно имају неку другу комуникативну функцију (Пипер, Клајн 2010: 422). Такође повезана је и начелна функционална подела на монофункционална питања, која изражавају само илокуциону функцију питања, тј. тражења информације, и полифункционална питања, која осим илокуције питања изражавају и (још) неку од директивних функција, нпр. молбе, предлоге, понуде, и сл. (в. Поповић 2005: 1042–1043).

Према типу информације која се тражи од саговорника, разликују се: (а) тотална, којима се тражи информација о целини исказане ситуације, (б) парцијална, којима се тражи информација о једном сегменту исказане ситуације, и (в) изборна питања, којима се од понуђених референата захтева информација о идентитету траженог референта (уп. Поповић 2005: 1044–1047; Ковачевић 2012: 68). Тотална питања су питања са целовитом пропозицијом, парцијална са пропозицијом, а изборна са потпуном пропозицијом и њеним дисјунктом (Мирић 2013: 46–47). Терминима тотална, парцијална и изборна питања одговарају и чешћи термини (ситуативно) општа, (ситуативно) посебна питања и алтернативна питања (уп. Ковачевић 2012: 68; Пипер 2005: 672–673), а с граматичког становишта, генерално гледано, и термини поларна или да/не питања, заменичка и дисјунктивна питања.

Ипак, како показује Кифер (1980), неки типови поларних (тј. да/не) питања у извесним условима се интерпретирају као парцијална питања, нпр. *Да ли двоје деце имаше?* (у смислу *Колико деце имаше, да ли двоје?*). С друге стране, поларна питања неретко се посматрају као изведена од алтернативних (Бартелс 2013: 83; уп. Мусићево становиште наведено у: Мирић 2013: 31), тако да је, нпр. у

тоталном питању *Је ли се враћио?* подразумевана структура изборног питања *Је ли се враћио или није?*

Подела у Руској граматици Академије наука СССР према критеријуму елемената непознате информације и степену непознавања уважава и реченични акценат разликујући питање у коме: (а) сви елементи су подједнако вероватни (*Когда он придет?*), (2) један од елемената је највероватнији (*Он придет во вторник?*) (3) једнако је вероватно постојање/непостојање елемента (*Он придет во вторник?*) (4) непознати елемент се супротставља претходном, већ познатом (*Ходит он может уже давно. А бежит?*) (5) непознати елемент је аналоган познатом (*Ходит он уже давно может. И бежит может?*) (в. Мирић 2013: 30).

Према степену граматицизованости могу се издвојити граматицизоване упитне реченице, која садрже лексичке маркере упитности², и неграматицизоване упитне реченице, које имају интонационе или ортографске показатеље упитности (Ковачевић 2012: 68). Сродна је подела питања која се може начинити према степену директности (пре него граматицизованости, како то чини Пипер 2005: 676–677), на директна питања, која поседују и формалне и функционалне карактеристике питања, и индиректна питања, која имају само функционалне карактеристике питања, без формалних. На прелазу ка индиректним су неграматицизована директна питања, која се означавају, с обзиром на форму, као декларативна.

Према критерију вида недостатности (енгл. *incompleteness*), Р. Фиенго (2007: 10–11) предлаже поделу питања на отворена (енгл. *open questions*), која су недостатна у реченичној структури, и питања потврде (енгл. *confirmation questions*), која су недостатна у реченичној употреби. Код отворених питања говорник оставља опсег потенцијалних одговора отворен, а код питања потврде говорник пита за потврду свог уверења (исто). Оба типа могу бити реализована и као да/не питања и као заменичка питања. Питањима потврде одговарају декларативна питања, код којих се недостатност реализује у употреби.

2. Реализација типова упитних исказа у Колекцији *Одговори*.

2.1. Директни упитни искази

2.1.1. Поларни упитни искази.

2.1.1.1. Највећи број поларних (да/не) упитних исказа посматране грађе почиње сложеном партикулом *да ли*. Експлицитност и искључивост *да ли* питања чине их код испитивача³ омиљеним за добијање егзактне потврде, односно оповргнућа, неке пропозиције, увек исказане са специфичног, питаоачевог становишта. Обично су део комплекса питања (упитних реченица), у комбинацији са другим типовима питања (у примеру 1 са заменичким, са операторима *зашто*, *какав*, *који*), чиме испитивач, управо имајући у виду искључив карактер да/не питања, тежи да добије потпунији одговор.

2 Граматицизоване упитне реченице се даље могу поделити према позицији маркера упитности, на инхоативне, са упитним маркером на почетку и финитивне (одговара енгл. *tag questions*), са упитним маркером на крају реченице (Ковачевић 2015: 151–152).

3 Тако и код комуникатора повлашћеног статуса у другим мање-више сродним жанровима, нпр. у 'информативном разговору' (у полицији и сл.).

[1] [...] *Да ли безбрижност припада само годинама детињства и основног школовања, односно међуратном времену? Да ли је у току окупације било неких тешких и тегобних ситуација? Да ли сте у првим послератним годинама били захваћени, као многи млади, оним познатим еланом, који се тада називао 'време обнове и изградње'? Зашто сте променили толико места? Да ли Вам је то представљало извесну тешкоћу, на пример у честом трагању за друговима и пријатељима? [...] Такође, какав сте били ђак? Који су Вам предмети били блиски? Да ли сте, могуће у вишим разредима гимназије, почели да се опредељујете? (Јевтић 1998б: 5)*

Ређе је само једно *да ли* питање у једном реду говора, што је тада обично потпитање, као у примеру 2, где испитивач (А) реферира на претходни одговор (Б) анафоричким *што*.

[2] Б: Моја животна филозофија је – „шта бих радио када не бих радио”. У ствари, сâм смисао живота увек сам тражио и налазио у раду. [...]
А: *Да ли* то значи да не признајете такозвано слободно време? (Јевтић 2006б: 205–206)

Још ређе налазимо и питања формирана помоћу упитне речце *ли*, било у комплексима реченица (примери 3 и 4) или појединачно (пример 5). То случајеви сложеног футура са обликом помоћног глагола хтети праћеног речцом *ли* (пример 3) и презента са речцом *ли* непосредно иза њега (примери 4 и 5).

[3] [...] *Хоће ли* човечанство зависити, на пример, и у наредном веку (а он је ту, само што није стигао) од силе, и то од силе сада само једне државе? [...] (Јевтић 1998а: 45)

[4] [...] *Волите ли* да путујете? [...] *Уживате ли* у уметностима? (Јевтић 1992а: 177)

[5] Ако већ имамо толико галерија, и толико изложби и, посебно, толико уметника, значи *ли* то дасу данашња ликовна атмосфера и укупна ситуација у ликовном животу бољи него ранијих година? (Јевтић 2002: 95)

Ретко су заступљени и поларни одрично-упитни искази, са упитним маркерима *ли* (примери 6 и 7) и *зар* (пример 8), којима је својствена дистанца говорника у односу на пропозитивни садржај (Мирић 2013: 207), тачније очекивање супротног (у примеру 6 дистанцу појачава партикула *ипак*). Као одрично-упитни искази са речцом *ли* заступљени су случајеви копулативних предиката са глаголом *јесам/бићи*, дакако у презенту (примери 6 и 7). У питањима са речцом *зар*, која садрже информацију о изневереној очекиваности супротне ситуације од оне изражене пропозицијом, (Пипер 2005: 674), негација се може – како то чине Пипер и Клајн (2010: 425) – сматрати имплицитном, као у примеру 9.

[6] А: *Нису ли* то [аеронаутика и офталмологија], *ипак*, две потпуно различите области интересовања?

Б: Сигурно, јесу! ... (Јевтић 2000а: 32)

[7] А: [...] *Није ли* велико охрабрење ово што раде Горбачов у Совјетском Савезу и Реган у Сједињеним Државама у изналажењу споразумевања и успостављању сарадње, као и у смањењу наоружања, самим тим и ратних стрепњи? (Јевтић 1991а: 177–178)

[8] А: Зашто Вас и Ваше другове нису мобилисали? *Зар* одлазак на Сремски фронт није био обавеза, а за скојевце и понос?

Б: Управо тако је било... (Јевтић 2001б: 91)

- [9] [...] *Зар* је могуће да су Хрвати народ брзог заборав, па их се више не тичу, нити дотичу све геноцидне страхоте недавног рата? [...] (Јевтић 1992б: 165)

Са изузетком примера одричног облика (6, 7), испитивач не користи упитни израз *је(сти)е ли*, који је у неколико уобичајенији у разговорном стилу него *да ли* (в. Пипер и Клајн 2010: 420), па би тиме асоцирао мањи степен формалности. Ипак, дозу неформалности и спонтаности разговорног функционалног стила уносе тзв. декларативна питања, као питања у форми декларативне реченице (са интонацијом, односно са упитником, као сигналом упитности), ублажавајући стагусну маркираност саговорника. Функционишу као сугестивна да/не питања или, према Фиенгу (2007), питања потврде, често и са модификаторима персуазивности, веће (*дакле*, у примеру 10; *значи*, у примеру 12) или мање уверљивости (*слушимо*, пример 11), при чему очекивање испитивача може бити и изневерено (пример 13). У анализираној грађи, типично су потпитања која сама чине један ред говора, обично у функцији тражења разјашњења, односно давања подстицаја за разраду претходног одговора.

- [10] А: Ви сте, *дакле*, за рационалну еколошку борбу?
Б: Наравно! (Јевтић 1991а: 461)
- [11] А: *Слушимо*, ново Вас више узбуђује, ако не и радује?
Б: Може бити... Тек, то је прави живот! [...] (Јевтић 1995а: 78)
- [12] А: Све је било уобичајено, и све је, *значи*, обећавало најбоље?
Б: Тачно! [...] (Јевтић 2004: 126)
- [13] А: И тако је почео Ваш универзитетски живот?
Б: Не, није баш све тако било ... (Јевтић 2000а: 62)

2.1.1.2. Испитивач често употребом формално поларних (тоталних) питања заправо жели да добије одговор парцијалног (посебног) карактера, тј. такав који се односи на одређени елемент питањем обухваћене ситуације, што би прагматички било еквивалентно парцијалним (посебним) питањима, која се, иначе, постављају помоћу заменичких оператора. Таква је већина питања у егзистенцијалној форми, као примери 14 и 15, у којима је непознати елемент изражен неодређеним заменицама (*неке песнике; нека [песма]*), а чију парцијалну интерпретацију потврђују дати одговори. Такође, има случајева где поларна питања у виду управних клауза са менталним (*имате информација*, у примеру 16) или комуникативним предикатом (*бисте рекли*, у примеру 17) посредују парцијална питања остварена као зависно-упитне клаузе (индиректна питања *колико...*, у пр. 16, и *како...*, у пр. 17). Посредовање поларних (да/не) питања у функцији је постизања вишег нивоа учтивости упитних исказа (која, иначе, како сматра Серл 1979: 36, представља главну мотивацију за индиректност код директивних говорних чинова).

- [14] А: *Да ли* сте – у току студија – упознали, будући да сте били и сами песник, и *неке* песнике, славне у то време? [Ако јесте, *које*?]
Б: У доба студентских дана упознала сам се са *Црњанским, Крклецом*, са *Ђуром Гавелом, Дучићем и Ракићем* [...] (Јевтић 1994в: 29)
- [15] А: [...] *Да ли* међу њима [песмама] постоји *нека* која Вас, према сопственом осећању, најцеловитије – као песника – представља? [Ако постоји, *која*?]

Б: [...] Mislim da se u *pesmi Žižak* može prepoznati i ponešto od mojih ne samo poetičkih, već i životnih načela i principa. (Јевтић 2000в)

[16] [...] *da li имате информација колико се данас преводи и уопште колико се зна о југословенској књижевности у Мађарској?* (Јевтић 1991а: 75)

[17] *Да либисте нам рекли – када смо већ код Медиале – како је она деловала, да кажемо, у пракси, у животу?* (Јевтић 1992б: 39)

2.1.1.3. Индиректан чин који остварује полифункционални (поларни) упитни исказ не мора бити интерогативан, већ може бити из шире класе директива. У анализираној грађи обично је то чин молбе (као у примеру 18, уп. 17), или предлога, који налазимо и код интервјуисаних (саговорник Б, у примерима 19 и 20). У тој функцији налазимо (изузетно) код интервјуисаних питања обележена само речом *да* (пример 20). Индиректност, постигнута упитном формом, и у таквим случајевима је у функцији учтивости индиректног говорног чина (молбе, предлога).

[18] А: *Да ли бисте нам прочитали један одломак из тог будућег петокњижја о пораженима?*

Б: Могоа бих, почетак романа... (Јевтић 2005: 31)

[19] Б: ... *Да ли се слажете да нешто више о томе кажем?*

А: Како да не! ... (Јевтић 2001б: 121–122)

[20] Б: У те године спада и моје прво путовање у Босну 1997. године... *Да испричам како сам га доживео?* (Јевтић 2006а: 69)

2.1.2. Изборни упитни искази. Изборна питања су сугестивна питања, јер говорник, заправо, сам сугерише одговоре и тражи од саговорника да се определи за један од сугерисаних одговора. Изборна питања у анализираном корпусу знатно су ређа од поларних и заменичких, обично су алтернативна, тј. садрже два сугерисана одговора и најчешће су, као и друга два главна типа питања (поларни и заменички), део упитног комплекса, као у примеру 21в и 21д. Коришћена форма типично одговара поларним *да ли* питањима, од којих се разликује по уведеном сувишном дисјункту (или дисјунктима) посредством везника *или*.

[21] [а] Ви сте до сада, углавном, говорили о свом животу и, посебно, о свом редитељском раду. Међутим, Ваш позоришни рад обухвата и друге видове. Рецимо, бавили сте се, и то готово у истој мери, драматизацијама и савремених и класичних текстова.

[б] Шта је једног редитеља нагнало, кажемо то условно, да приђе и тим задужењима?

[в] *Да ли је то био знак незадовољства постојећом драмском литературом или, може бити, потреба да у позоришни репертоар унесете и мисао чувених драмских дела?*

[г] Како сте у драматизацијама постизали јединство или, барем, склад између мисаоних равни литерарног дела и условљености позоришног чина?

[д] Уопште, *да ли су* – како сада на то гледате – драматизације нужно зло савременог позоришта *или* њен [sic] природан део? (Јевтић 1997: 36)

Ипак, постојање дисјункције не гарантује изборни карактер питања. Док је изборни карактер првог питања у 22 с обзиром на изражену дисјункцију две контрадикторне пропозиције, несумњив, изборни карактер питања у 22 није вероватан (већ је је реч о поларном, тј. да/не, питању) и поред две дисјункције,

будући да је прва (*скривени или зашурени од јавности*), остварена као апозитив, у другом плану, што не одговара информационој структури алтернативног питања, а код друге (*значајни сџари рукописи или ретка нека стара издања*) је непознато, у првом реду, постојање референата оба дисјункта (с обзиром на преходно питање) да би се између њих уопште и постављало питање.

- [22] [...] *да ли* је све истражено *или* има и празнина? *Да ли* се, заправо, може очекивати да још увек негде чаме, скривени или затурени од јавности, значајни стари рукописи или ретка нека стара издања? [...] (Јевтић 1998а: 139)

Има случајева (као 23) где је изборно питање употребљено самостално, у засебном реду говора. У примеру 23 интервјуисани је имплицитно одабрао другу од понуђених пропозиција, одговарајући као да је то једина пропозиција у поларном (да/не) питању, што опет сведочи о блискости поларних и изборних питања која користе поларну форму.

- [23] А: *Да ли* сте се, касније, повукли *или* сте наставили да учествујете, директније, и у политичком организовању Срба у тадашњој Хрватској?
Б: Не на много истакнут и видљив начин... (Јевтић 1999: 91)

Такође, има ређих примера (као 24) где је сугерисано више могућих одговора, када је дисјункција обележена и невезнички, а везнички само између последња два дисјункта.

- [24] *Да ли* су разлози растурања и распада, а могли бисмо слободно рећи и краха те [СФР] Југославије били национални, економски, политички, религијски *или* неки сасвим други, можда сада још недовољно познати? (Јевтић 2001а: 129)

Налази се и понеки пример (као 25 и 26) који комбинује заменичку и дисјунктивну форму, приближавајући та два типа питања. Пример 25 и 26 почињу заменичким упитним операторима (*ко; колико*), а подразумевају и избор, обележен дисјунктивним везником *или*. Пример 25 може се парафразирати и у типичној форми изборних питања (*Да ли је ... или ...?*), а и у типичној форми парцијалних питања, без навођења опција (*Који покрети ошћора је био ближи тадашњем српском селу?*). С друге стране, у примеру 26 заменичка форма домаћајем остаје у оквирима првог дисјункта, у случају чијег избора (односно, потврде његове пресупозиције да је саговорник *обавезан да се држи наставних програма*) захтева спецификацију непознатог елемента тог дисјункта, док избор другог дисјункта не захтева даљу конкретизацију.

- [25] *Ко* је био ближи тадашњем српском селу – четнички *или* партизански покрет? (Јевтић 2003а: 33)
[26] *Колико* сте обавезни да се држите наставних програма *или* у своја предавања можете да уносите и резултате својих истраживања?... (Јевтић 2006а: 85)

2.1.3. Заменички упитни искази. У посматраном корпусу, највише заменичких питања почиње маркером *како*, којима аутор тражи објашњење (опис, оцену, став) онога о чему је у уводу свог исказа (и интервјуа) већ делимично информисао аудиторијум. И она се већином реализују у комплексима реченица који чине испитивачеве редове говора. У примеру 27 маркирана су заменичким речима *како, шта* (*у чему*) и *који*.

- [27] [а] Рекли смо у уводу, бавите се и изучавањем и тумачењем уметничке прошлости српског народа...
 [б] *Како* бисте, рецимо у неком аутобиографском приповедању – како су то некад чинили Вељко Петровић и Милан Кашанин – објаснили суштинне, границе и садржаје свог научног рада?
 [в] Такође, у чему се огледа континуитет?
 [г] Уосталом, *који* су – и према, сигурно, строгом сопственом осећању – најважнији налази Ваших понирања у уметничке токове ранијих времена? (Јевтић 1995б: 107)

У примеру 28 налазимо и неколико краћих питања у линеарно блиским редовима говора испитивача, маркираних заменичким речима *штџа*, *где*, *куда*, *када*, *како*, повезаних и јаком тенденцијом ка полисиндетској употреби конектора и на почетку питања, која доприноси динамичности разговора.

- [28] И *када* је дошло, да кажемо, ослобођење?
 [...] И *куда* Вас је водио пут?
 [...] И *где* сте дочекали крај рата, капитулацију?
 [...] И *штџа* се десило?
Када сте, заправо, демобилисани?
 [...] И *штџа* сте одлучили?
 [...] И *како* сте се осећали [...]?
 (Јевтић 2003а: 34–47)

Наилази се покаткад и на тзв. контекстуално укључене упитне исказе, у виду елиптичних питања са изостављеним, а контекстуално подразумеваним, предикатом, као и на парцелисане упитне исказе. Пример 29 садржи три заменичка питања (у прва два испитивачева реда говора), маркирана операторима *како* и *колико*, и једно декларативно поларно питање (у трећем испитивачевом реду говора). У првом питању другог испитивачевог реда говора изостављен је предикат (*пише/ше*), наведен у претходном испитивачевом реду говора, а подразумеван и у претходном одговору (*пенкалом ...*), као и у наредним редовима говора. Друго питање другог испитивачевог реда говора је парцелат (објекат) претходног, а следе три елиптична реда говора: одговор који садржи само експликацију непознате претходног заменичког питања, декларативно поларно питање (питање потврде) и његов ехо-одговор.

- [29] А: *Како* пишете?
 Б: Пенкалом. Руком. На хартију.
 А: *Колико* пута [пишете]? Рецимо, једну кратку причу?
 Б: Једном.
 А: Само [једном је пишете]?
 Б: Само.
 (Јевтић 1995а: 188)

2.1.4. Номинативни упитни искази. Ређе у анализираном корпусу има питања сажетих у номинативан израз, реч (примери 30 и 32) или синтагму (31), који именују тему питања. Таква питањане стичу предикативност из контекста, али се на њега ослањају. Тако, у примерима 30 и 31 интервјуисани је пропустио да одговори на једно питање из комплекса питања, па га испитивач понавља у наредном реду говора у виду номинативног израза, који одговара кључном појму питања на које је пропуштен одговор. У примеру 32 номинативни израз *пријатељи*, који чини прво питање, антиципира субјекат наредне заменичке упитне реченице.

[30] А: [...] Да ли је фудбал и сада Ваша љубав, као што је био у доба Ваше младости, када сте били, како сте нам говорили, перспективни играч са дресом број 10, а касније и обећавајући тренер? [...]

Б: [...]

А: *А сјорп?* (Јевтић 2003б: 96–97)

[31] А: [...] Уосталом, како осматрате судбину 'југословенске идеје', која је старија од државе и која, у својим почецима, и није имала државне, већ духовно-националне циљеве?

Б: [...]

А: *А југословенска идеја?* (Јевтић 2006а: 120)

[32] А: *А пријатељи?* Шта они значе?

Б: [...]

А: *Сјорп?* (Јевтић 1991б: 90–91)

Номинативни упитни искази испољавају карактер парцијалних питања, слично заменичким питањима, о чему сведочи и могућност њихове преформулације у заменичка питања, нпр.: *Шта је са сјорпом [југословенском идејом / пријатељима]?*.

2.2. *Индијектни упитни искази*. Индијектни упитни искази су полифункционални искази који реализују упитну функцију (индијектан говорни чин) посредством реализације (још) неке директивне или пак асертивне функције (директан говорни чин). „Индијектна питања [у смислу индијектности илокуције⁴; прим. М. Ј.] у облику прости реченице честа су у интервјуима и дијалогским емисијама на електронским медијима када онај који води разговор жели да избегне отворено пропитивање свог саговорника, односно када жели да разговору да изглед спонтаног дијалога комуникативно равноправних саговорника” (Пипер 2005: 677), мада се то, начелно, како наводи Д. Валић Недељковић (1999: 83), не препоручује у институционалној комуникацији (сем у случају цитирања саговорника или програма институције коју саговорници представљају). Индијектни упитни искази и сами се разликују према степену (ин)директности. Према глаголском начину можемо издвојити императивне и декларативне (треба их разликовати од декларативних директних упитних исказа) индијектне упитне исказе, при чему су императивни директнији од декларативних, будући да је императив близак интерогативу као егземпларан, имплицитно-перформативан начин реализације директивне функције уопште.

2.2.1. *Императивни упитни искази*. Иако чест у разговорном језику, императив у институционалном разговору типа медијског интервјуа није уобичајен⁵.

4 Због двосмислености термина 'индијектно питање' (в. нпр. Метјуз 2007: 191), у раду преферирамо термин 'индијектан упитни исказ'.

5 Џакер (1986: 115), нпр. наводи само један такав пример за свој корпус интервјуа.

У посматраном корпусу користи се углавном у оквиру увода у питања. Међутим, има примера где се сама питања формулишу императивом првог лица (примери 33 и 34). Императивни упитни искази су блиски директним упитним исказима по основној директивној функцији навођења на неки чин (уп. и чин молбе у 35, са еквивалентним чином у учтивој форми да/не питања у примеру 18).

[33] *Пођимо*, онда, од ћелије... (Јевтић 2003а: 62)

[34] *Враћим се* Америци, односно Вашингтону, који је био Ваша прва адреса... (Јевтић 2003а: 126)

[35] Рецимо, *читајте* својим ђацима, о којима сте са толико љубави говорили. (Јевтић 1996: 22–23)

2.2.2. Декларативни индиректни упитни искази. Декларативни индиректни искази већином су остварени као потпитања и показују хетерогеност у погледу вида и манифестације упитности, као и степена (ин)директности. Најдиректнији су индиректни упитни искази у форми перформатива молбе (или предлога), дакле са истовременом функцијом молбе и питања, какви су ретки у посматраној грађи (примери 36 и 37).

[36] *Молимо* Вас да нам испричате своју причу о Годоу. (Јевтић 1994а: 76)

[37] *Молимо* Вас отуда да – по могућству популарније, да би Вас разумели и они који нису више обавештени – разјасните и садржај и домете свог научног рада. (Јевтић 1998б: 28)

Посебан тип (декларативних) индиректних упитних исказа представљају они са тзв. индиректним (неуправним) или уметнутим питањима, која се реализују као зависноупитне клаузе (в. нпр. Перовић 1996: 11–15), као у примеру 38. Они функционишу и као асертиви, па су мањег степена директности.

[38] Занима нас и *како* факултетски наставници подстичу своје студенте... (Јевтић 2006б: 172)

Сродни су и други искази са глаголима питања ('упитним глаголима'; в. Перовић 1996: 189) у првом лицу као предикатима, где садржај глагола није изражен у виду клаузе (пример 39). Пошто изостају формална упитна обележја, степен директности је још нешто нижи у односу на уметнута питања.

[39] Питали смо Вас и о занатској школи. (Јевтић 2003б: 16)

Још нижи степен директности оличавају епистемички модализовани искази (уп. модификоване упитне исказе са значењем персуазивности, у Мирић 2013: 218–236), где се испитивач изјашњава о истинитости пропозиције (епистемичка модалност), која је познатија интервјуисаном, и на тај начин провоцира саговорника да се и он сам изјасни. Те исказе обележавају нефактивни епистемички глаголи (*мора да је*, у примеру 40; *чули смо*, у примеру 41; *прејшјостављам*, у 42) или епистемички реченични модификатори (*сиђурно*, у 42).⁶

[40] А: Ви сте били ђак, а сада сте и професор Харвардског универзитета. То *мора да је*, у исто време, и врло часно и одговорно.

⁶ О таквим (нефактивним) маркерима в. нпр. Гивон 2001: 154–155, 305–306.

Б: У праву сте. То је и часно и одговорно. Сада, можда, више одговорно!
(Јевтић 1991а: 63–65)

[41] А: *Čuli smo da se upravo na području humanitarne pomoći – iako tu ne bi trebalo da deluju sankcije – javljaju velike teškoće.*

Б: Има много теškoћа [...]. (Јевтић 1994б: 55)

[42] А: *Претходностављам да у хемији израда докторског рада подразумева и обиман експериментални рад...*

Б: Да, тачно...

[...]

А: И то су били, *сиђурно*, повољни стартни услови...

Б: Да, то је омогућило доста успешан почетак [...] (Јевтић 2006б: 57–58)

Конечно, најнижи степен директности налазимо у исказима у којима одсуствују језички докази о њиховој функционалној упитности, па о њој сведоче парајезички сигнали. У примеру 43, три тачке, као знак прекида, одговарају паузи као сигналу за смену реда говора (уп. примере 38 и 42).

[43] А: Осим у нашој најзнаменитијој установи – Српској академији наука и уметности, били сте у више научних и стручних организација...

Б: Драго ми је што сте ми поставили једно овакво питање... (Јевтић 2003а: 14)

3. Закључак

У биографски усмереним интервјуима посматране грађе, упитни искази се реализују као (а) директни, најчешће у упитном комплексу реченица испитивачевог реда говора, и као (б) индиректни, који најчешће сами чине испитивачеве редове говора. Видови реализације директних упитних исказа класификовани су, према познатој граматичкој типологији, у поларна (да/не), изборна и заменичка питања, с тим што су, као посебан тип, издвојена 'номинативна питања', у грађи ређе заступљена. Од поларних питања изостају она са маркером *је(ст)и* ли, уместо кога се, ради официјелнијег тона интервјуа, користи партикула *да ли*. Показана је полифункционалност поларних питања у неким случајевима (а) у њиховом директном функционисању као тоталних, а индиректном као партиципалних питања, и (б) у њиховом директном функционисању као питања, а индиректном као директива молбе, предлога, и сл. (у смислу Серлове дистинкције директних и индиректних говорних чинова). Уз указивање на сродност изборних питања са поларним или са заменичким, уочена је и нетипична конструкција дисјунктивног питања чији је један дисјункт у форми заменичког питања.

Индиректни упитни искази, као полифункционални упитни искази, класификовани су према степену директности, прво у императивне и декларативне, а од потоњих су, смером опадајуће директности, издвојени перформативи молбе/предлога, искази са упитним предикатима, епистемички модализовани искази и парајезички индиректни упитни искази. Индиректне упитне исказе испитивач користи у функцији учтивости, ненаметљивости питања, односно 'естетизације' интервјуа, представљања улога комуникатора као равноправних.

КОРПУС

- Јевтић 1991а: Милош Јевтић (ур.), *Са светским славистима*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Јевтић 1991б: Милош Јевтић (ур.), *Суочавања са Ђелићем*, Ваљево: Кеј.
- Јевтић 1992а: Милош Јевтић (ур.), *Историчари*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Јевтић 1992б: Милош Јевтић (ур.), *Светови Милића од Мачве*, Горњи Милановац – Београд: Дечје новине – Палада.
- Јевтић 1994а: Милош Јевтић (ур.), *Са Мићом Појовићем*, Горњи Милановац – Београд: Дечје новине – Просвета.
- Јевтић 1994б: Miloš Jevtić (ur.), *Dve obale Radomira Putnikovića*, Gornji Milanovac: Dečje novine.
- Јевтић 1994в: Милош Јевтић (ур.), *Десанкина казивања*, Горњи Милановац – Београд: Дечје новине.
- Јевтић 1995а: Милош Јевтић (ур.), *Двадесет година – двадесет разговора*, I, Београд: Радио-телевизија Србије
- Јевтић 1995б: Милош Јевтић (ур.), *Историчари уметности*, Београд: Чигоја штампа.
- Јевтић 1996: Милош Јевтић (ур.), *Са домаћим славистима*, књ. 1, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Орфелин.
- Јевтић 1997: Милош Јевтић (ур.), *Сценска поезија Мирослава Беловића*, Београд – Ваљево: Орфелин – Кеј.
- Јевтић 1998а: Милош Јевтић (ур.), *Библиотекари*, књ. 1, Београд: Заједница библиотека Србије.
- Јевтић 1998б: Милош Јевтић (ур.), *Откровења природе: разговори са историчаром природе Николом Панчићем*, Ваљево: Кеј.
- Јевтић 1999: Милош Јевтић (ур.), *Остаје прича: разговори са Јованом Радуловићем*, Ваљево: Кеј.
- Јевтић 2000а: Милош Јевтић (ур.), *Видна поља Добросава Цвејковића*, Београд – Ваљево: Београдска књига – Кеј.
- Јевтић 2000б: Милош Јевтић (ур.), *Животна игра Ласла Пашикија*, Суботица – Београд – Нови Сад: Градска библиотека – Београдска књига – Академија уметности – Позоришни музеј Војводине.
- Јевтић 2000в: Miloš Jevtić (ur.), *Poreklo nade: razgovori sa Dragomirom Brajkovićem. Riznica srpska*. <<http://riznicasrpska.net/knjizevnost/index.php?topic=352.0;wap2>>. 12. 9. 2016.
- Јевтић 2001а: Милош Јевтић (ур.), *Коридори Ивана Максимовића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јевтић 2001б: Милош Јевтић (ур.), *Ујоришћа Александра Деспића*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јевтић 2002: Милош Јевтић (ур.), *Колевка реке, разговори са Бошком Карановићем*, Београд – Ваљево: Београдска књига – Кеј.
- Јевтић 2003а: Милош Јевтић (ур.), *О микрокосмосу: разговори са Владимиром Панчићем*, Београд – Ваљево: Београдска књига – Кеј.
- Јевтић 2003б: Милош Јевтић (ур.), *Мајсторати Душка Трифуновића*, Београд – Ваљево: Београдска књига – Беосинг.
- Јевтић 2004: Милош Јевтић (ур.), *Трасе Милисава Чушовића*, Београд – Ваљево: Београдска књига – Кеј.
- Јевтић 2005: Милош Јевтић (ур.), *Пелин Жарка Команина*, Београд: Београдска књига.

- Јевтић 2006а: Милош Јевтић (ур.), *Slavistička raskršća Gerharda Neveklovskog*, Београд: Београдска књига.
- Јевтић 2006б: Милош Јевтић (ур.), *Између духа и материје: разговори са Живорадом Чековићем*, Београд: Београдска књига.
- Јевтић 2008: Милош Јевтић (ур.), *Живи звуци Ненада Грујичића*, Београд: Београдска књига.

ЛИТЕРАТУРА

- Бартелс² 2013: Christine Bartels, *The intonation of English statements and questions: a compositional interpretation*, New York – London: Routledge.
- Валић Недељковић 1999: Dubravka Valić Nedeljković, *Радијски интервју: прагматичне особине интервјуа са црквеним великодостојницима емитованим на радију*, Београд: Задужбина Андрејевић.
- Вудерлих 1986: Dieter Wunderlich, *Како долазимо до типологије говорних аката?* *SOL*, 2, 7–17.
- Гивон 2001: Talmy Givón, *Syntax: An Introduction*, Vol. 1, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.
- Кифер 1980: Ferenc Kiefer, *Yes-No Questions as Wh-Questions*, in: J. R. Searle, F. Kiefer & M. Bierwisch (eds.), *Speech Act Theory and Pragmatics*, Dordrecht – Boston – London: D. Reidel Publishing Co., 97–120.
- Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Синтакса и стилистика упитних исказа у роману Господска улица Ранка Рисојевића*, у М. Ковачевић (ред.), *Наука и идентитет*, том 1, Филолошке науке, Пале: Филозофски факултет, 67–87.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *О реченици и њеним члановима*, Београд: Јасен.
- Метјуз 2007²: Peter H. Matthews, *The Concise Oxford Dictionary of Linguistics*, Oxford – New York: Oxford University Press.
- Мирић 2013: Dušanka Mirić, *Упитни исказ у руском и српском језику*. <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/edis02_Miric_0.pdf>. 14. 10. 2016.
- Petrović 1996: Slavica Perović, *Engleski i srpskohrvatski jezik – Indirektna pitanja u kontrastu*, Podgorica: “UNIREKS”.
- Пипер 2005: Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика, у М. Ивић (ур.), *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 575–982.
- Пипер, Клајн 2010: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормативна граматика српског језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Поповић 2005: Људмила Поповић, *Комуникативне функције прости реченице*, у М. Ивић (ур.), *Синтакса савременога српског језика: проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 983–1057.
- Серл 1979: John R. Searle, *Expression and Meaning: Studies in the Theory of Speech Acts*, New York: Cambridge University Press.
- Serl 1991: Džon Serl, *Govorni činovi: Ogled iz filozofije jezika*, Београд: Nolit.
- Фиенго 2007: Robert Fiengo, *Asking Questions: Using Meaningful Structures to Imply Ignorance*, New York: Oxford University Press.
- Хенкс 2015: Peter Hanks, *Propositional Content*, New York: Oxford University Press.
- Џакер 1986: Andreas H. Jucker. *News Interviews: A Pragmalinguistic Analysis*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

**THE REALIZATION OF INTERROGATIVE UTTERANCES IN THE
BIOGRAPHICALLY ORIENTED INTERVIEW (IN THE EXAMPLE OF THE
ODGOVORI COLLECTION)**

Summary

The paper deals with the types of interrogative expressions which are realized in interviews of biographical orientation. The goal is to show the ways interrogative function manifests itself in (such) interviews. The analysis is grounded in linguistic pragmatics (notably, the speech act theory) and syntactic semantics. The significant part of the *Odgovori* collection, which consists of books of interviews with prominent cultural workers, serves as the data of the analysis. It is found that the interrogative utterances are realized as (a) direct (polar, i.e. yes/no, alternative, pronominal and nominative), most often in the interrogative sentence complexes of the interviewer's speech turns, and (b) indirect (imperatives, performatives of requests/suggestions, utterances with interrogative predicates, epistemically modalized and paralinguistic utterances), which most often solely constitute the interviewer's speech turns.

Key words: interview, interrogative utterances, indirect speech act, pragmatics

Marko Janićijević

Нина МАНОЈЛОВИЋ¹
Филолошко-уметнички факултет
Универзитета у Крагујевцу

МЕТАФОРИЧКО МАПИРАЊЕ ЛЕКСЕМЕ *FUTURE* У ЕНГЛЕСКОМ И ЛЕКСЕМЕ *БУДУЋНОСТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Рад представља прилог проучавању полисемије и уланчавања значења из перспективе когнитивне лингвистике. Прецизније, рад је део једног ширег истраживања које се бави појмом ВРЕМЕ као циљним доменом. Предмет рада су појмовне метафоре које садрже лексему *future* (односно *будућности*), која стоји у метонимијској вези са лексемом *time* (*време*). Главни циљ јесте испитивање мапирања изворних домена који учествују у метафоричкој конкретизацији лексеме *future* у енглеском и лексеме *будућности* у српском језику. Шири циљеви овог истраживања јесу и поређење изворних домена уочених у нашем корпусу са изворним доменима који најчешће учествују у мапирању циљног домена ВРЕМЕ, испитивање „мешања” изворних домена када су у питању одређени метафорички изрази, као и поређење резултата добијених при испитивању мапирања наведених лексема у испитиваним језицима.

Кључне речи: изворни домен, циљни домен, теорија концептуалне интеграције, теорија о концептуалним метафорама, ВРЕМЕ, лексема *future*, лексема *будућности*

1. Увод

Мапирање циљног домена ВРЕМЕ (TIME) врши се кроз метафоричку конкретизацију бројних лексема које углавном стоје у метонимијској вези са наведеним појмом – *прошлости*, *садашњости*, *будућности/past, present, future, day* (као и називи дана у недељи), *година/year* (и појединачне године и датуми), *век, столеће/century, месец/month* (као и називи месеца у години), називи годишњих доба (*јесен, пролеће, лето, зима/autumn, spring, summer, winter*), али и појединачни догађаји и празници и сл. У оквиру овог рада циљ је да се испитају концептуалне метафоре које садрже лексему *future*, односно лексему *будућности*.

Корпус одакле су ексцерпирани примери јесте *Корпус савременог америчког енглеског* (СОСА), Антологија српске књижевности (АСК), али и резултати интернет претраге (*Google*). Примери су оргнизовани према изворним доменима уз помоћ којих се врши мапирање, а извршено је и поређење са мапирањем лексеме *време (time)*.

2. Теоријски оквир

Приступ који ћемо користити у оквиру наше анализе јесте когнитивно-лингвистички, односно теорија концептуалне интеграције и теорија о концептуалним метафорама. Когнитивна лингвистика метафору посматра као један од организационих принципа појмовног система људи. Истраживања из ове области претежно се баве мотивацијом и утемељењем (у искуству човека) појмовних метафора (Лејкоф и Џонсон 1980, Кликовац 1998, 2004, Тејлор 1998, Еванс 2003, 2013 и др.).

1 manojlovic.nina@gmail.com

Когнитивна лингвистика посматра језик као неодвојиви део човековог појмовног апарата и у складу са тим за циљ има да објасни опште принципе према којима функционише људска когниција. У оквиру овог приступа значење се изједначава са концептуализацијом (Кликовац 2004), што би значило да појмове стварамо, категорисамо и повезујемо на основу човековог искуства. Овако схваћена, метафора игра важну улогу у обликовању наше стварности, као и поимања света око нас и наших поступака.

Метафоре често служе да се, кроз представљање једне ствари (непознате) – циљни домен, уз помоћ друге (познате) – изворни домен, боље разумеју апстрактни појмови. Исти појам можемо представити и разумети уз помоћ више различитих метафора које се међусобно допуњују, али које не морају нужно бити у сагласности (Кликовац 1998: 37).

Лејкоф и Џонсон (1980) пружају велики број примера појмовних метафора и њихових метафоричких израза, на које су касније надовезали бројна истраживања која за циљ имају даљу разраду метафоричких мапирања изворних и циљних домена. Они метафоре деле на структурне метафоре, које подразумевају пресликавање целог домена искуства на други домен, те апстрактни домен поприма структуру изворног (нпр. РАСПРАВА ЈЕ РАТ, ЉУБАВ ЈЕ ПУТОВАЊЕ и сл.); оријентационе, које повезују апстрактне концепте и домен просторне оријентације (нпр. БУДУЋНОСТ ЈЕ ГОРЕ, ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, МОЋ ЈЕ ГОРЕ и сл.) и онтолошке, које подразумевају посматрање апстрактних концепата као ентитета, где апстрактан домен поприма особине и структуру изворног домена (нпр. УМ ЈЕ МАШИНА, ИНФЛАЦИЈА ЈЕ ЕНТИТЕТ и сл.). Поред тога, у својој анализи нису заобишли ни *имагинативне* или *фигуративне* метафоре. Међутим, ове метафоре се стављају у контраст са *дословним* метафорама и стога оне не улазе у предмет анализе (Лејкоф и Џонсон 1980: 53).

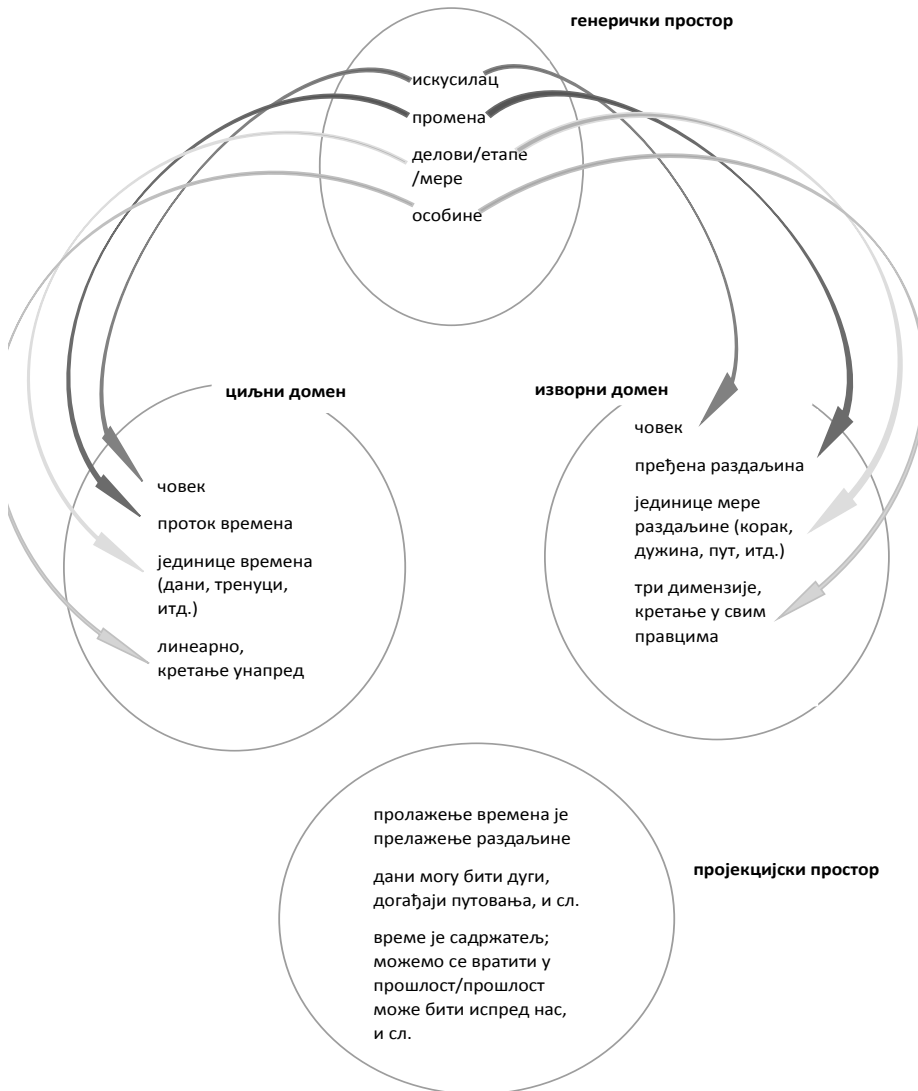
Грејди (2007: 188) налази да управо метафоре најјасније илуструју начин на који језик представља одраз других аспеката људске когниције. Притом, он наглашава да се, када говоримо о когнитивној лингвистици, термин *метафора* односи пре на образац концептуалних асоцијација него на појединачне употребљене метафоричке изразе или лингвистичку конвенцију. Концептуалне метафоре систематски су организоване, асиметричне и засноване на апстракцији – систематски преносе карактеристике и структуру познатог (изворног) домена на апстрактнији (циљни) домен како би се олакшало његово разумевање (Саед 2016: 372-374).

Теорија концептуалне интеграције (*conceptual integration* или *blending theory*) има нешто другачији приступ метафори, мада за циљ има испитивање исте језичке појаве. Обе теорије посматрају метафору као концептуални феномен, а не чисто језички и предвиђају систематична мапирања међу концептуалним доменима. Главна разлика лежи у томе што, поред изворног и циљног, у оквиру овог приступа претпоставља постојање се још два домена – генеричког и пројекцијског простора (Фокоње и Тарнер 1998). Оваква анализа пружа објашњење случајева када је метафорички израз много више од мапирања изеђу двају домена, као што ћемо и показати у нашем раду. Осим тога, приступ из позиције теорије концептуалне интеграције пружа механизам за анализу и фигуративних, а не само дословних метафора, о чему ћемо детаљније говорити.

3. Мапирање циљног домена ВРЕМЕ

Апстрактни појам ВРЕМЕ се мора метафорички дефинисати (Лејкоф и Џонсон 1980: 118). Ако изуземо време као граматичку категорију, о временској димензији се углавном говори кроз метафоричке изразе, јер дату димензију готово неизоставно доживљавамо кроз друге видове искуства (нпр. ВРЕМЕ ЈЕ ПУТАЊА, ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ, ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ и сл.).

У српском и енглеском језику, изворни домени се могу организовати према следећој схеми (в. Слика 1.) у којој изворни домен представља ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР, а циљни је ВРЕМЕ.

Слика 1. Приказ сликовне схеме ВРЕМЕ ЈЕ (ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ) ПРОСТОР

Из наведене схеме произилазе концептуалне метафоре кретања, садржавања, мерење/скала, као и оријентационе метафоре. Дакле, може се узети да је основни изворни домен за конкретизацију временске димензије управо ПРОСТОР, што представља једну од основних метафора уз помоћ којих људска когниција поима временску димензију (в. Раден 2011).

Метафорички изрази који се не уклапају у горенаведену схему могу се подвести под окриље једног широког појма који се најприближније може одредити као ЕНТИТЕТ. Оваква схема објаснила би метафоричке изразе, као што су *time is money / време је новац* или *time heals all wounds / време лечи све ране* и сл. Дакле, на начин сличан оном из приказане схеме, концептуалном интеграцијом изворног домена ЕНТИТЕТ и циљног домена ВРЕМЕ, добијамо концептуалне метафоре, нпр. ВРЕМЕ ЈЕ РОБА, ВРЕМЕ ЈЕ АГЕНС и сл. Из ових појмовних метафора вишег реда произилазе бројне метафоре нижег реда, нпр. ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ, ВРЕМЕ ЈЕ ИЗЛЕЧИТЕЉ, ВРЕМЕ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ, ВРЕМЕ ЈЕ ОГРАНИЧЕНО и др.

4. Лексеме *future* и *будућности*

Централни део рада посвећен је анализи концептуалних метафора које садрже лексеме *future* и *будућности*. Лејкоф и Џонсон (1980: 16) показују да се време концептуализује кроз појмовну метафору FORESEEABLE FUTURE EVENTS ARE UP² and AHEAD ('БУДУЋИ ДОГАЂАЈИ СУ ГОРЕ И ИСПРЕД НАС'). Еванс (2003: 192) предлаже да концепт БУДУЋНОСТ произилази из очекивања неког циља из позиције садашњег тренутка. Узимајући у обзир асиметрију осе испред/иза, циљеви су лоцирани испред искусиоца и то је смер оријентације и кретања (Еванс 2003: 192). Еванс даље наводи примере који иду у прилог његовим запажањима (2003: 193):

- а. The future lies in front of us
- б. She has a bright future ahead/in front of her

Он такође наводи и примере који су конкретизација исте појмовне метафоре, а не садрже саму лексему *future*:

- а. Old age lies way ahead of me
- б. Having children is in front of us
- в. The years ahead of us will be difficult

У оквиру нашег рада предмет анализе биће само метафорички изрази који садрже лексеме *future* или *будућности*, а не и примери метафора који се односе на будућност, али не садрже наведене лексеме. Циљ рада јесте испитивање свих изворних домена који учествују у метафоричком мапирању лексема *future*

2 Међутим, постоје неслагања при концептуализацији будућности која би била постављена у горњем делу вертикалне димензије. Постоји и мишљење да концептуализација времена у вертикалној димензији и не постоји (Еванс 2003). Рецимо, најчешће навођен пример конкретизације појмовне метафоре FUTURE EVENTS ARE UP (БУДУЋНОСТ ЈЕ ГОРЕ), *What's up?* нема парњак у српском језику. Наведена фраза углавном се преводи уз помоћ лексема *ићи* (*Како иде?*) и *имати* (*Шта има?*). Осим тога, како метафоре у оквиру истог домена не морају да буду увек у сагласности, налазимо израз који би, према аналогiji с изразом *What's up?*, био конкретизација појмовног пресекавања FUTURE EVENTS ARE DOWN (БУДУЋНОСТ ЈЕ ДОЛЕ) – *It's about to go down*. Сматрамо да су у енглеском језику наведени изрази лексикализовани, дакле представљају фразе за чије разумевање се не активира значење вертикалности предлога *up* односно *down*.

и *будућности*, као сличности и разлика у мапирању циљног домена ВРЕМЕ у српском и енглеском језику, бар када су у питању испитиване лексеме. У нашој анализи испитаћемо усклађеност метафоричке конкретизације испитиваних лексема са схемом из претходног одељка – дакле, колико изворних домена који учествују у концептуалним метафорама са циљним доменом ВРЕМЕ граде дате метафоричке изразе уз помоћ лексема *future* и *будућности*.

4.1. Крећање

Као што је већ наведено у претходном одељку, многобројни метафорички изрази који концептуализују појам времена могу се сврстати у схему КРЕТАЊА и то ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ³ (*time-moving schema*), ВРЕМЕ ЈЕ СТАЦИОНАРНО И МИ СЕ КРЕЋЕМО КРОЗ ВРЕМЕ (*ego-moving schema*), ВРЕМЕ ЈЕ КРУЖНА ПУТАЊА и сл. Ковечеш (2002) наводи да уз помоћ метафоре ВРЕМЕ ЈЕ КРЕТАЊЕ разумемо време у смислу физичких објеката, њихове локације и кретања. Сматрамо да је људска когниција спознаје проток времена као кретање због потешкоће поимања ове четврте димензије неким чулом. Време доживљавамо кроз промене (дана, годишњих доба, старења, итд.), а кретање и јесте промена – промена места у свом основном искуственом поимању, али уланчавањем значења може се односити на читав низ промена које човек доживљава (*time will come / доћи ће време, time passes us by / време пролази, итд.*). Овде се могу посебно издвојити и метафорички изрази који се односе на брзину протока, односно *пролажења* времена. Тако време може да се *вуче*, али и да *пролази брзо* – *the day is dragging, time flies, итд.*

Лексема *future* се појављује у метафоричким изразима који припадају двама схемама – *time-moving* и *ego-moving schema*.

- E1. Africa Leads the World into the Future of Market Research
- E2. G20: is it time to go back to the future, before globalisation?
- E3. I would like to talk about „acculturation back into the future”, because that is a large part of who we Native Hawaiians are. We have acculturated, and we have been able to go back in order to go into the future.
- E4. Information technology takes intermodal industry into future
- E5. The Future is Coming. Will You be Ready?
- E6. The future will come by itself progress will not.
- E7. The Future That Never Comes
- E8. I never think of the future - it comes soon enough.

Прва четири примера метафорички су изрази појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ СТАЦИОНАРНО И МИ СЕ КРЕЋЕМО КРОЗ ВРЕМЕ (*ego-moving schema*). Међутим, интересантно је приметити да смер кретања није увек напред ка будућности. Ако погледамо примере E2. и E3. видимо да се у будућност можемо враћати као да није испред, већ *иза* нас. Примери E5. до E8. представљају метафоричке изразе појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ (*time-moving schema*). Човек концептуализује протицање времена кроз промене које искуствено може да опazi, те није необично што се проток времена конкретизује уз помоћ схеме кретања.

3 Иако, морамо признати, метафора ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ може пре бити схваћена као конкретизација проистекла из пројекцијског простора који настаје од изворног домена ЕНТИТЕТ и циљног домена ВРЕМЕ.

Лексема *будућности* такође се јавља у примерима на српском језику у оквиру обе схеме кретања, с тим што смо у оквиру нашег корпуса наишли само на мере за ego-moving схему⁴:

- C1. Пошто су се нагутале узбудљивих романа, Поповићеве принцезе јуришају у будућност, спремне на највећа узбуђења и одрицања, на радост и на разочарање, на све, осим на живот. (*Наивна њесма*, Милован Данојлић)
- C2. Па ви сад видите шта је то живот кад вам је нешто наређено и тачка – заврши госн Суле своју филозофску расправу о јачању ножних мишића на путу у светлију будућност, а ја се вратих своме случају. (*Белешке једне Ане*, Момо Капор)
- C3. Исаковиче, у Росији, очекује, сасвим сигурно, лепша будућност. (*Сеобе, књижа друга*, Милош Црњански)
- C4. Народ на свој начин покушава да докучи шта га чека у будућности. (*Представа о детишту у српској култури*, Жарко Требјешанин)
- C5. Небеска механика испитује те вековне или, како се то каже, секуларне промене, и омогућава нам да их пратимо рачуном, корак по корак, у далеку будућност или у древну прошлост. (*Кроз васиону и векове*, Милутин Миланковић)
- C6. „Упркос великих напредака природних наука који нас води великој будућности, многи научници упиру још увек свој поглед у противном правцу да би нас одвели у давно прошла времена, а понеке катедре нашег Универзитета сматрају још стару Аристотелову науку о четири основна елемента као највећу мудрост овога света”. (*Кроз царство наука*, Милутин Миланковић)
- C7. Сада је Багрицки говорио о ономе што нас у будућности чека. Било је то нешто што је свако од нас бар милион пута чуо. (*Гласам за љубав*, Гроздана Олујић)

Добијени резултати никако не говоре да time-moving схема није заступљена у српском језику, већ да корпус треба проширити. Интернет претрагом нађени су бројни примери концептуалне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ у српском језику:

- C8. Али та будућност ће доћи. Улице Билоксија и Галфпорта ће опет бити пуне љупких домова и звука дечије игре.
- C9. БУДУЋНОСТ ДОЛАЗИ: Следеће године први туристички лет до Месеца!
- C10. Будућност ће доћи прије него што ће отићи садашњост.
- C11. По мојој дијагностици код свих људи на Земљи од тог периода ће бити нова енергетика, то јест, будућност ће доћи и промијенити нас.
- C12. Будућност долази: Ускоро ћете се возити у аутомобилу БЕЗ ВОЗАЧА.
- C13. Идеја нам не мањка и једва чекамо будућност!
- C14. И док ми чекамо будућност, прошлост никако да нам прође.

4.2. Садржавање

Лејкоф и Џонсон (1980) наводе и метафору САДРЖАВАЊА где се догађаји и активности/радње повезују са ограниченим временским интервалима, те се

⁴ С тим што овде можемо видети „мешање” домена, најчешће са изворним доменом САДРЖАВАЊЕ, као што је случај у примерима C1. и C2.

концептуализују као САДРЖАТЕЉИ. Кликовац (2000: 323) налази да су периоди кроз које човек својим постојањем пролази САДРЖАТЕЉИ за оно што се догађа (отуда употреба предлога *in* у временском значењу)⁵. У оквиру наше анализе уочили смо бројне примере у којима се време, односно будућност, концептуализује примарно као садржатељ⁶:

- E9. What do you think technology will be like in the future?
- E10. [...] and whether it should continue in a similar way into the future.
- E11. Looking into the Future.
- E12. When we forgive others as God forgives us, we open a future for communion with another or others that would otherwise have been impossible.
- E13. What the future holds when you're ill.
- E14. In the future, irrigated crop production will be affected significantly with water scarcity.
- E15. The purpose of this protocol is to vision into the future and tell what it would look like in the very best-case scenario [...]

Слична ситуација је и у српском језику. Наиме, бројни су примери где се остварују бар два изворна домена, од којих је један САДРЖАВАЊЕ:

- C15. И моје је уверење да оно у скорој будућности са историјском неоодољивошћу мора бити решено. (*Дневник једног добровољца*, Пера Тодоровић)
- C16. Ужасно је проводила и дане и ноћи; дању црне мисли, а ноћу страшни снови низаху све црње и црње слике из будућности Зонине. (*Зона Замфирова*, Стеван Сремац)
- C17. Ми смо два имена у једној истој будућности. (*Кроника ђаланачког гробља*, Исидора Секулић)
- C18. У будућност, колико њих одабраних ће свега ући! (*Кроника ђаланачког гробља*, Исидора Секулић)
- C19. Па се сви троје загледају као некуда у мутну будућност. (*Кроника ђаланачког гробља*, Исидора Секулић)
- C20. Прекинули смо са традицијом, јер се бацамо, стрмоглав, у будућност. (*Лирика Ишаке*, Милош Црњански)
- C21. Не знам шта ће бити у далекој будућности. (*Српска шрилоџија - књиџа шрећа*, Стеван Јаковљевић)
- C22. Пси су жртве аутомобилске хајдучије, Ал у будућност не може се друкчије! (*Пси и проџрес* - Милован Данојлић)

Видимо, дакле, да се у примеру С19. конкретизује и појмовна метафора БУДУЋНОСТ ЈЕ ЛОША/ГОРА кроз употребу епитета *мутна*, а у примеру С20. БУДУЋНОСТ ЈЕ ДОЛЕ, односно реч је оријентационој метафори (о чему ће бити више речи у наредном одељку). Такође, пример С22. јесте и пример појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ СТАЦИОНАРНО И МИ СЕ КРЕЋЕМО КРОЗ ВРЕМЕ. Мешање изворних домена САДРЖАВАЊЕ и КРЕТАЊЕ заступљено је и у српском и у енглеском језику.

5 Кликовац (2000) показује да се време и у енглеском и у српском језику концептуализује као ток и то *изнујтра* (ВРЕМЕ ЈЕ ТУНЕЛ) и *своља* (ВРЕМЕ ЈЕ СКАЛА). Примери укључују метафоричке изразе са предлозима *at, on, in, within, into, through*.

6 Неки од метафоричких израза могу се сматрати и конкретизацијом схеме КРЕТАЊА, међутим сврстане су у схему САДРЖАВАЊА због тога што је значење *крећања* секундарно (видети пример Е10.).

4.3. Оријентационе метафоре

Оријентационе метафоре прате две главне осе – ИСПРЕД/ИЗА и ГОРЕ/ДОЛЕ (односно вертикална оријентација). Лејкоф и Џонсон показују да се време концептуализује кроз појмовну метафору FORSEEABLE FUTURE EVENTS ARE UP (and AHEAD). Већ је било речи о појмовној метафори БУДУЋНОСТ ЈЕ ИСПРЕД ИСКУСИОЦА која произилази, као и све метафоре анализирани до сада у раду, из пројекцијског простора циљног домена ВРЕМЕ и изворног домена ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР:

- E16. As we consider the future and what lies ahead for our current generation of students [...]
- E17. [...] likely to have a great future in front of him.
- E18. This is a great day for Europe, for we have a shared and, it is to be hoped, a good future ahead for our European continent.
- C23. Пред тобом у тами будућност се вила (*Војиславу*, Владислав Петковић Дис)
- C24. „Зашто да очајавам? Будућност стоји још преда мном, а ја сам још млад као роса!” (*Кроз царство наука*, Милутин Миланковић)
- C25. Између Доситеја и романтичара наших постоји разлика која је између разумна човека који ведро гледа преда се у будућност и збуњених људи и магловитих глава који гледају назад у прошлост. (*Историја нове српске књижевности*, Јован Скерлић)

Такође, наишли смо и на пример у српском језику где је БУДУЋНОСТ ИЗА ИСКУСИОЦА:

- C26. Остависмо будућност далеку (*Бол и стиг*, Владислав Петковић Дис)

Посебан део заузимају метафоре које конкретизују БУДУЋНОСТ такође као тродимензионални простор, с тим што се не прецизира да ли се будућност налази нужно испред нас. Међутим, наслућује се да је смер кретања *напред*. Овакве метафоре показују израженији стилогени потенцијал, те се неке метафоре могу посматрати и као конкретизација појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ СТАЦИОНАРНО И МИ СЕ КРЕЋЕМО КРОЗ ВРЕМЕ (рецимо, примери E19. и E23.), односно ВРЕМЕ ЈЕ АГЕНС (пример C27.):

- E19. [...] capable of leading our state and nation into the uncertain and uncharted waters of the future with what Patrick Henry described as "the lamp of experience".
- E20. The future, for both men, seems instead to lie in a literal, nonillusionistic use of materials.
- E21. These are narrative threads, linking past, present and future, and these are accounts of agency and the degree to which it concerns' influences from the past, orientations towards the future and engagement with the present [...]
- E22. Without a curriculum that builds on prior learning, students will study genocides as historical events rather than with a critical eye on the future.
- E23. The outline of your future path already exists, for you created its pattern by your past.
- C27. И ко може знати какав удес кобан

Најближа будућност спрема вам и снује. (*Познанство*, Владислав Петковић Дис)

- C28. Смрт ваша тешка мој је био живот,
К'о рука каква болесна и мека,
Он пада на вас и спрема ваш ђивот
Где је и моја будућност далека. (*Како ми је...*, Владислав Петковић Дис)
- C29. Он је човек нових и напредних идеја и његов поглед окренут је ка будућности. (*Историја нове српске књижевности*, Јован Скерлић)

Неке метафоре које садрже лексему *future*, односно *будућности*, могу се повезати са сликовном схемом вертикалне димензије. Наиме, једна од концептуалних метафора јесте и ДОБРО (БОЉЕ) ЈЕ ГОРЕ, те се, условно говорећи, метафорички изрази који представљају конкретизацију појмовне метафоре БУДУЋНОСТ ЈЕ БОЉА могу посматрати као примери појмовне метафоре БУДУЋНОСТ ЈЕ ГОРЕ:

- E24. [...] which will also prepare the students and our nation for a brighter future.
- E25. Clearing the path to a brighter future: Addressing barriers to community college access and success.
- C30. [...] те сад то неће сметати великом и мудром државнику да сву своју бригу и старање посвети на добро и срећу ове намучене земље и да је поведе још бољој будућности. (*Мртво море*, Радоје Домановић)
- C31. [...] док је трајало и последње паре у државној каси, они су прекодан весела и ведра лица примали силне депутације из народа и држали дирљиве говоре о срећној будућности миле им и напаћене Страдије. (*Мртво море*, Радоје Домановић)
- C32. Наш разговор је нормално скренуо на моју турбину, а ја сам постао прилично ватрен. „Скот”, узвикнуо сам понесен сликом славне будућности, „моја турбина ће отерати у старо гвожђе све топлотне машине на свету.” (*Моји изуми*, Никола Тесла)

С друге стране, постоје и метафорички изрази који будућност описују као неизвесну или мрачну, те представљају конкретизацију појмовне метафоре БУДУЋНОСТ ЈЕ ГОРА (односно, БУДУЋНОСТ ЈЕ ДОЛЕ):

- E26. [...] the uncertain future of their jobs, and the rapidly changing nature of school libraries.
- E27. [...] families are fragile, social safety nets are shrinking, and the future is uncertain.
- C33. Трагичну будућност што сја као варка (*Обилић*, Сима Пандуровић)
- C34. Па се сви троје загледају као некуда у мутну будућност. (*Кроника паланачког зробља*, Исидора Секулић)
- C35. Прошлост њихова остала је са оним лешинама, садашњост је очајна, а будућност неизвесна... (*Српска шрилођија - књижа друга*, Стеван Јаковљевић)
- C36. Будућност је како нас опомену високоучени астролог Његовог Величанства, тмурна. Уживајмо зато весело у садашњици! (*Кроз васиону и векове*, Милутин Миланковић)

Дакле, све наведене метафоре које имају различите изворне домене, као и нивое конкретизације испитиваног циљног домена могу се подвести под окриље

схеме приказане у претходном одељку о циљном домену ВРЕМЕ – ВРЕМЕ ЈЕ (ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ) ПРОСТОР. Оваква анализа даље даје могућност испитивања и фигуративних метафоричких израза у оквиру истог теоријског модела.

4.4. Ентитет

Као што је већ наведено у оквиру одељка о мапирању циљног домена ВРЕМЕ, постоје метафорички изрази који се не уклапају у сликовну схему ТРОДИМЕНЗИОНАЛНОГ ПРОСТОРА. Ове метафоре смо сврстали у прилично широко одређену, сликовну схему ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ.

Једна од најпродуктивнијих појмовних метафора у оквиру ове схеме јесте ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ. Како је ова метафора заживела у језику (и то у различитим језицима у једном релативно кратком периоду) није сасвим јасно. Лејкоф и Џонсон (1980: 139–146) сматрају да је наведена метафора узрок великих културолошких промена и да је изазвала промену ка западњачком начину размишљања и поимања стварности у многим културама широм света. С друге стране, може се сматрати да је културна промена условила појаву дате метафоре (Кликовац 1998: 36). Према приступу принципијелне полисемије (Еванс 2003) наведена метафора настала је проширивањем имплицитног значења лексеме *време* које подразумева *финитност*. Као што је споменуто, метафорички изрази показују висок степен систематичности, па тако појмовна метафора TIME IS MONEY (ВРЕМЕ ЈЕ НОВАЦ) реализује своје појмовно пресликавање у бројним метафоричким изразима (*to spend time / трошишии време, have (enough) time / имаши (довољно) времена, waste time / траћити (зубити) време, live on borrowed time* и сл.). Наведена појмовна метафора уско је повезана са метафоричким концептима TIME IS A RESOURCE и TIME IS A VALUABLE COMMODITY и са њима чини јединствен систем (Лејкоф и Џонсон 1980: 7–9).

E28. Why waiting for climate consensus could waste your future.

E29. Don't WASTE your future!

E30. How will you spend your future?

E31. The future is running out on dictators, on upper-insiders, and habitus of the "bell jar" [...]

E32. Or they might rise up from below, like the protesters in 1989 in Budapest, Gdansk, and Leipzig, who stood up against tyranny and reclaimed their future.

E33. In New York City, labor and management may be battling over the future of the Daily News, but as ABC's Bob Jamieson reports, both sides would do well to ask whether there's going to be a future.

E34. He knew that she was under intolerable pressure and he had no intention of adding to it, nonetheless, he knew, when he was honest with himself, that they could have no future together.

C37. Будућност је постала опет траженом робом, иначе ови силни астролози не би имали од чега да живе". (*Кроз васиону и векове*, Милутин Миланковић)

C38. Постепеним током догађаја Ђурица се већ навикао на свој положај, а озбиљне прилике наведеноше га на мисао: да овим положајем осигура себи и своје другу будућност. (*Горски цар*, Светолик П. Ранковић)

C39. Куфер је, разуме се, и био светиња, јер је у њему сигурно судбоносни уговор; управо, у том куферу беше, ни мање ни више, већ будућност, срећна будућност целе једне земље. (*Мртво море*, Радоје Домановић)

- C40. Зато је, дакле, министар председник, знајући шта носи у својим рукама, изгледао свечан, преображен, поносит, јер у својим рукама носи будућност земље Страдије. (*Мртво море*, Радоје Домановић)
- C41. Он је први у свом добу видео могућност социјалног романа у српској књижевности, и још 1857. тврдио да он »има велику будућност«. (*Историја нове српске књижевности*, Јован Скерлић)

И у српском и у енглеском језику ако неко/нешто *има будућности* значи да се очекује да буде добро, успешно, јер ИМАТИ БУДУЋНОСТ ЗНАЧИ ИМАТИ НЕШТО ВРЕДНО / БИТИ ВРЕДАН (VALUABLE)⁷. Осим наведених метафора које се могу подвести под концептулну метафору ВРЕМЕ ЈЕ РОБА другу велику групу чинили би метафорички изрази које произилазе из концептуалне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ АГЕНС. Ове метафоре такође показују велики стилогени потенцијал:

- E35. [...] but the future may bring the ability to send other sorts of information, e.g. test results.
- E36. The future rewards those who press on.
- E37. Let the future tell the truth, and evaluate each one according to his work and accomplishments.
- E38. As stated earlier, young adults need to have the personal resources that will allow them to face the future, which by its very nature is always uncertain because events usually evade human control.
- E39. [...] having diverse abilities in itself is not enough to face the future successfully.
- C42. Будућност својим љуљуска нас крилом. (*Мртви богови*, Милутин Бојић)
- C43. Нико међу њима, ни у Русији, није знао шта им носи будућност. (*Сеобе, књиџа друџа*, Милош Црњански)
- C44. Као оно Фауст књигу Нострадамусову, ја стадох прелиставати неке књиге и списе да бих из њих сазнао шта будућност крије у свом крилу. (*Кроз васиону и векове*, Милутин Миланковић)
- C45. Док будућност полагао покров скида (*Стара песма*, Владислав Петковић Дис)
- C46. Луч невоља стално букти и будућност пламен лиже (*Песма*, Владислав Петковић Дис)
- C47. Само будућност може поуздан бити сведок. (*Писмо*, Иван В. Лалић)

Када је у питању глагол *face*, метафоричке изразе сматрамо конкретизацијама појмовне метафоре које БУДУЋНОСТ представљају као НЕПРИЈАТЕЉА (ПРОТИВ КОГА СЕ ЧОВЕК БОРИ)⁸. Наиме, метафорички израз *Face the future* (*Суочити се са будућношћу*) може да се разуме као конкретизација појмовне метафоре ВРЕМЕ ЈЕ ОБЈЕКАТ КОЈИ СЕ КРЕЋЕ (Лејкоф и Џонсон 1980: 42-43), међутим, без узимања потенцијалног контекста у обзир, исти метафорички израз може се разумети и као врста онтолошке метафоре, односно персонификације појма ВРЕМЕ, дакле ВРЕМЕ ЈЕ НЕПРИЈАТЕЉ или ВРЕМЕ ЈЕ НЕПРИЈАТАН ЕНТИТЕТ/ДОГАЂАЈ, итд. Поред тога, очигледно је да се може разумети и као оријентациона метафора где је БУДУЋНОСТ ИСПРЕД ПОСМАТРАЧА.

⁷ Погледати примере E34. и C41.

⁸ Ова појмовна метафора има више метафоричких израза са лексемом *време* – *He is fighting a losing battle against time, race against time* и сл.

Јасно је да је глагол *face* полисемичан и када су у питању изрази који нису метафорички употребљени и да се сваки метафорички израз са овим глаголом мора посматрати у ширем контексту. А и тада можемо говорити о делимичном припадању бар двама појмовним метафорама.

Поред концептуализације будућности као робе и као агенса, у оквиру сликовне схеме ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ (односно БУДУЋНОСТ ЈЕ ЕНТИТЕТ) постоје примери метафоричких израза који представљају будућност као ЕНТИТЕТ НА КОЈИ ЧОВЕК (НЕ) МОЖЕ ДА УТИЧЕ/МЕЊА:

- E40. [...] new understanding of the present and prepared them to make decisions that will shape the future of our nation and the world.
- E41. We cannot foretell what the future will bring.
- E42. In this view, we are responsible for the future of the entire web of being.
- E43. Composing our future: Preparing music educators to teach composition.
- E44. Only you can control your future.
- S48. И у један мах учинише му се ништавни сви планови о будућности који су га дотле загријавали, и немио му поста манастир. (*Бакoња фра Брне, Симо Матавуљ*)
- S49. Подижем будућност са својих осама!
У њој ће све бити мило и весело! (*Пољед, Владислав Петковић Дис*)
- S50. Будућност сигурна, савез за будућност склопљен, ура! (*Кроника паланачког гробља, Исидора Секулић*)

Подједнако су заступљене метафоре које концептуализују будућност као ентитет на који човек може да утиче, као и метафоре кроз које се будућност представља као ентитет који је унапред одређен и који човек не може да мења, већ само да чека/прихвати.

6. Закључак

На основу анализе, закључујемо да метафорички изрази који садрже лексеме *future*, односно *будућност*, показују висок степен слагања и систематичности с појмовним метафорама вишег реда које као циљни домен имају концепт TIME, односно ВРЕМЕ.

Уочавамо поклапање изворних домена који проистичу из сликовне схеме ВРЕМЕ ЈЕ ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР, односно TIME IS THREE DIMENSIONAL SPACE, али и схеме ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ, односно TIME IS ENTITY. Када је реч о испитиваним лексемама, видимо, такође, да концепт ПРОСТОР представља основни изворни домен којим се може разумети циљни домен (што је, уосталом и случај с концептуалним доменом ВРЕМЕ). Напротив, већи стилогени потенцијал даје сликовна схема ВРЕМЕ ЈЕ ЕНТИТЕТ (TIME IS ENTITY), као и метафорички изрази који из ове схеме произилазе.

Метафоричко пресликавање наведених лексема одвија се на сличан начин у двама контрастираним језицима, јер нисмо уочили когнитивно релевантне разлике. Неопходно је, ипак, да се наши закључци провере на већем корпусу, да би се установили начини на које се лексеме *future* и *будућност* пресликавају.

Осим тога, видели смо и да се „уметничке”, односно *фигуративне* метафоре, уклапају у схеме добијене на основу теорије о концептуалној интеграцији, али ова тема захтева више пажње и простора за обраду, те превазилази оквире наше анализе.

ЛИТЕРАТУРА

- Грејди 2007: J. Grady, *Metaphor*, in: D. Geeraerts and H. Cuyckens (eds), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 188–213.
- Еванс 2013: V. Evans, *Language and time: A cognitive linguistics approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Еванс 2003: V. Evans (ed), *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Кликовац 2004: D. Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кликовац 2000: D. Klikovac, *Semantika predloga: studija iz kognitivne lingvistike*, Beograd: Filološki fakultet.
- Кликовац 1998: D. Кликовац, *Метафоре наше насушне, Свети речи: средњошколски часопис за српски језик и књижевности* 6(8): 35–37.
- Ковечеш 2002: Z. Kövecses, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford: Oxford University Press.
- Лејкоф, Џонсон 1980: G. Lakoff, M. Johnson. *Metaphors We Live By*, Chicago: University of Chicago Press.
- Раден 2011: G. Radden, *Spatial time in the West and the East*, in: M. Brdar et al. (eds), *Space in Time and Language*, Frankfurt: Peter Lang, 1–40.
- Саед 2016: J. I. Saeed, *Semantics* (4th edition), New York City: Wiley
- Тејлор 1998: J. R. Taylor, *Linguistic categorization: Prototypes in Linguistic Theory*, Oxford: Clarendon Press.
- Фокоње, Тарнер 1998: G. Fauconnier, M. Turner, *Conceptual integration networks*, *Cognitive Science*, 22:2: 133–187.

КОРПУС

Corpus of Contemporary American English (COCA) – Brigham Young University corpora (corpus.byu.edu/coca/)

АСК – Антологија српске књижевности (www.antologijasrpskeknjizevnosti.rs)

Интернет претрага (www.google.com)

METAPHORIC MAPPINGS: THE LEXEME *FUTURE* IN ENGLISH AND *BUDUĆNOST* IN SERBIAN

Summary

Couched within the framework of cognitive linguistics, this paper aims at contributing to the study of polysemy and meaning-chaining. More broadly, it is part of the research that examines the concept of TIME as a target domain. The subject of my paper relates to conceptual metaphors which contain the English lexeme *future* and the Serbian lexeme *budućnost*, both of which are metonymically related to the English and Serbian lexemes *time* and *vreme*, respectively. The immediate aim of my paper is to examine the mapping of the source domains involved in the metaphorical concretization of the lexemes *future* and *budućnost*. However, my broader objectives include a comparison of the source domains attested in the data with the source domains, which, more often than not, participate in the mapping of the target domain TIME ('VREME'). To this purpose, I examine the interference between the source domains, which certain metaphorical expressions induce, and compare the results obtained from the comparison of the two languages.

Key words: source domain, target domain, blending theory, conceptual metaphors theory, TIME, lexeme *future*, lexeme *budućnost*

Nina Manojlović

Даница М. ЈЕРОТИЈЕВИЋ ТИШМА¹

*Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за англистику*

ПЕРЦЕПЦИЈА И КОМУНИКАТИВНИ ЕФЕКАТ СТРАНОГ НАГЛАСКА СРПСКИХ ГОВОРНИКА ЕНГЛЕСКОГ КАО СТРАНОГ ЈЕЗИКА

У раду се испитују сличности и разлике у перцепцији страног нагласка код изворних и неизворних говорника енглеског језика, као и комуникативни ефекти које исти може произвести. Због релативно малог броја испитаника рад представља једну врсту прелиминарног истраживања које може послужити као увод у студије ширих размера, у смислу броја говорника различитих матерњих језика. У експерименталном делу истраживања учествовало је десет изворних говорника са британског и америчког енглеског говорног подручја, као и тридесет неизворних говорника необучених у лингвистичком смислу, чији су матерњи језици српски, бугарски, хебрејски, италијански, јапански и немачки, и још пет неизворних говорника, српских наставника енглеског језика, дакле, обучених када је у питању лингвистичко знање и енглеског изговора уопште. Дати испитаници су процењивали степен страног нагласка и његов утицај на разумевање, као и степен изиританости, односно комуникативни ефекат по угледу на једну претходну студију (Дел Пуерто и др. 2014). Говорници (укупно десет), чији се страни нагласак оцењивао, припадали су српском говорном подручју, различитим дијалектима, али су сви одабрали америчко-енглески као доминантну варијанту циљног језика. Резултати потврђују ранија истраживања са одређеним одступањима, на које ће се посебно указати у раду.

Кључне речи: страни нагласак, перцепција, комуникативни ефекат, (не)изворни говорници

1. Увод

За страни нагласак као феномен у процесу усвајања страног језика нема јединствене дефиниције. Оне варирају од тога да се страни нагласак посматра готово као говорна мана коју нужно треба подвргнути адекватној терапији (Воџик 1980), до тога да се ипак посматра као говор који се делимично систематично разликује од говора изворних говорника, али је непатолошки по природи (Манроу, Дервинг 1998: 160). Флеги (1988) страни нагласак описује као искуствени феномен настао као производ акустичких разлика у изговору матерњег и страног језика.

Појам разумљивости изговора, као и утицај страног нагласка на разумевање, честа је тема примењенолингвистичких истраживања која се баве међујезичком фонологијом. Нека од њих показала су да страни нагласак заправо и не мора онемогућавати разумевање, као и то да је већа препрека неразумевању неадекватна употреба супрасегментних карактеристика циљног језика, него сам неправилан изговор појединачних гласова (Дервинг, Манроу 1997: 2-3). Међу лингвистима није постигнут консензус око тога шта треба бити циљ у настави страног језика: једни се залажу за побољшање изговора до готово потпуног одсуства

1 danicajerotijevic@gmail.com

страног нагласка, како би се предупредила дискриминација, нарочито у контексту запошљавања и професионалног напредовања (Келин, Рејко 1978), док други тврде да је достизање изговора налик матерњем готово немогуће, поготову за одрасле ученике страног језика, и да је довољно да изговор буде разумљив ученицима у интеракцији (Морли 1991; Дервинг и др. 1998).

Подстакнути поменути нерешеним питањима и недоумицама везаним за страни нагласак и разумевање, као и недостатком датих истраживања у српском научном контексту, у раду смо желели да истражимо сличности и разлике у процени страног нагласка и његових комуникативних ефеката код изворних и неизворних говорника енглеског језика.

2. Страни нагласак и студије међујезичке фонологије

Бројне студије посведочиле су о постојању страног нагласка код неизворних говорника енглеског језика (Андерсон-Хси и др. 1992: 530), те изговор остаје једна од важних тема савремених истраживања у области усвајања страног језика.

Испитивања перцепције страног нагласка углавном су се фокусирала на говорнике енглеског као страног језика, међу којима су рецимо матерњи говорници руског (Томсон 1991: 195-199), кинеског (Флеги, Флечер 1992: 385), јапанског (Рајни, Такаги 1999), корејског (Флеги и др. 1999: 101-102), итд. Знатно је мање истраживања која су се бавила енглеским матерњим говорницима као ученицима страних језика, али има примера рецимо шпанског (Гонзалес-Буено 1997: 262-265) или холандског (Сноу, Хофнагел-Хуле 1977).

Сматра се да и одређени фактори специфични за сваког говорника појединачно утичу на начин перципирања страног нагласка, а међу њима најутицајнији су матерњи језик, старосно доба почетка учења страног језика, време проведено у земљи где се говори циљни језик, али и афективни фактори попут мотивације (Флеги и др. 1995). Користећи метод трансплантације прозодије, у студији на британским слушаоцима који су оцењивали страни нагласак италијанских говорника, Роњони и Буса (2014: 555-557) установили су да карактеристике појединачних гласова највише утичу на перцепцију страног нагласка, али да им одмах следе основни тон (енгл. *fundamental frequency*) и трајање (енгл. *duration*) као прозодијски чиниоци. Малобројна су, и донекле недоследна, истраживања која указују на повезаност тренутка наступа звучности (енгл. *voice onset time*) и степена страног нагласка. Флеги и Ефтинг (1987: 198) показали су да код говорника са слабијим страним нагласком тренутак наступа звучности краће траје, а слични су и налази још једне студије (Мејдор 1987: 107). Међутим, у првом случају није потврђено да код говорника са јачим страним нагласком тренутак наступа звучности траје дуже. Једна каснија студија на јапанским говорницима енглеског као страног језика (Рајни, Такаги 1999: 298) потврдила је међузависност степена страног нагласка и почетка наступа звучности, али су неопходна даља истраживања са говорницима различитих матерњих језика како би се потврдили закључци на обимнијем узорку.

Страни нагласак може се мерити двојачко: ослањањем на процене од стране изворних говорника, а студије су показале да се процене степена страног нагласка међу изворним говорницима углавном слажу (Мојер 1999: 82-95), или, ређе, али објективније, методама експерименталне фонетике и одговарајућим инструментима за мерење одређених фонетских карактеристика (Тат 2009). На перцепцију страног нагласка може утицати претходно искуство слушања одређеног

страног нагласка, као и лична одбојност према неком акценту, у вези с тим, неизбежна је субјективност у оцени када се страни нагласак мери проценом изворних или неизворних говорника (Дервинг, Манроу 2005: 382). Када су у питању узорци оцењивача, односно слушалаца који су доносили суд о страном нагласку, многе студије базирале су свој корпус на изворним говорницима као слушаоцима (Елиот 1995). Међутим, поједнако бројне су и студије са неизворним говорницима, како лингвистички компетентним (Томсон 1991), тако и лаицима (Мекдермот 1986). Недостатак лингвистичке обучености понекад се посматра као предност, јер се на тај начин добија објективна слика перцепције страног нагласка без уплива стручног знања на дату тему. С друге стране, лингвистичка компетентност присутна код оцењивача страног нагласка резултатима истраживања доприноси поузданошћу и мањом варијабилношћу међу оцењивачима (Томсон 1991: 198-202). Уопштено, упознатост оцењивача са различитим акцентима утиче на њихову перцепцију страног нагласка, и меродавнији је фактор од нпр. географског порекла (Мекдермот 1986). Од нарочитог значаја за наше истраживање јесте и важност употребе адекватне скале за процену степена страног нагласка, која значајно одређује резултат перцепције (Саутвуд, Флеги 1999: 345-346).

3. Комуникативни ефекти страног нагласка

Иако је велики број истраживања о факторима који утичу на настанак страног нагласка, као и оних која се баве проценом страног нагласка код различитих говорника, мање је радова који испитују како заправо страни нагласак утиче на слушаоца, односно какав комуникативни ефекат изазива. Страни нагласак може имати разне комуникативне ефекте, од проблема разумевања до психолошких реакција попут умора, нервозе или чак беса, што су потврдиле релевантне студије (Канингхем-Андерсон 1996: 155-158; Бент, Бредлоу 2003: 1605-1608). При процени разумљивости страног нагласка слушаоци се ослањају и на сегментне и супрасегментне карактеристике језика, а од нарочитог значаја је и брзина којом се говори (Кенг 2010: 312). Такође, варијације висине тона и акцентовање речи могу у великој мери утицати на разумљивост и степен страног нагласка.

Наш рад представља наставак претходне студије (Дел Пуерто и др. 2015) у којој је установљено да изворни и неизворни говорници на сличан начин перципирају страни нагласак без обзира да ли су лингвистички обучени или не, док су разлике примећене у процени комуникативног ефекта који се односи на степен разумљивости страног акцента. Такође, претходно поменути рад је указао на негативну корелацију између степена страног нагласка и разумљивости, као и позитивну корелацију између степена страног нагласка и изиритираности, прецизније, са јачањем страног нагласка смањује се разумљивост, док се иритираност повећава. Ми ћемо се у раду фокусирати на два комуникативна ефекта страног нагласка – степен разумљивости и изиритираности, по угледу на претходно наведену студију. Изиритираност није јасно дефинисан појам у литератури која се бави ефектима страног нагласка, већ може подразумевати да слушаоца буквално нервира нагласак и стога га негативно оцењује (што је распрострањеније тумачење (Фрејер, Красински 1987: 316-319)), али га може и ометати у разумевању и исувише му одвраћати пажњу. Међутим, важно је истаћи да се слушаоци релативно лако прилагођавају страном нагласку, тако да, што је дуже време слушања, расте и брзина процесуирања информација (Кларк, Герет 2004: 3650).

4. Методологија

4.1. Циљ рада

Рад има за циљ да упореди перцепцију страног нагласка код изворних и неизворних говорника, као и комуникативни ефекат који страни нагласак може имати код изворних и неизворних говорника. Прецизније, намера нам је била да испитамо има ли разлике између лингвистички необучених неизворних говорника и изворних говорника у перцепцији и комуникативном ефекту страног нагласка српских говорника енглеског као страног језика, као и да ли постоје сличности између језички поткованих неизворних говорника и изворних говорника, чиме заправо истражујемо утицај језичког знања на перцепцију и комуникативни ефекат страног нагласка и интуиције матерњих говорника. Под лингвистички обученим говорником подразумевамо говорника који је завршио терцијарни ниво образовања везан за језик и лингвистику, дакле, формално је школован у овој области, у нашем случају то је наставник енглеског језика. Наше истраживање се ослања на претходну студију са сличном тематиком (Дел Пуерто и др. 2015), с тим што смо желели да проширимо претходно истраживање, те да проверимо да ли говорници различитих матерњих језика на једнак начин, као и изворни говорници енглеског, перципирају страни нагласак.

4.2. Истраживачка питања

Имајући у виду циљ истраживања, у раду смо поставили следећа истраживачка питања:

- Има ли разлике у перцепцији страног нагласка између изворних и лингвистички необучених неизворних говорника енглеског језика?
- Има ли разлике у перцепцији страног нагласка између изворних говорника и лингвистички поткованих неизворних говорника?
- Да ли страни нагласак изазива исти комуникативни ефекат код изворних говорника и лингвистички необучених неизворних говорника?
- Да ли страни нагласак изазива исти комуникативни ефекат код изворних говорника и лингвистички обучених неизворних говорника?

4.3. Испитаници

У експерименталном делу истраживања учествовало је укупно 45 испитаника, 10 изворних и 35 неизворних говорника енглеског, а процењивали су страни нагласак и комуникативни ефекат истог, тј. степен разумевања и ириритираниости. Кратак опис узорка датих 45 говорника дат је у табели 1.

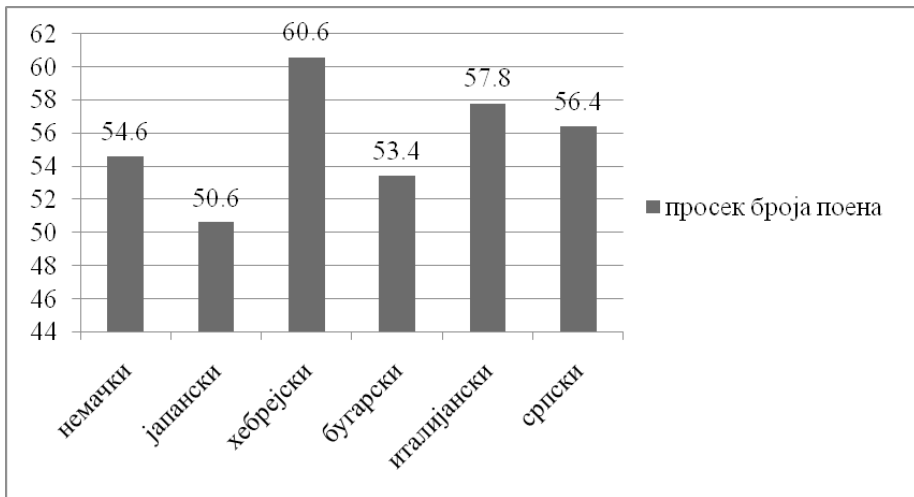
Табела 1. Опис узорка испитаника

Број испитаника	Пол (М, Ж)	Просечне године старости	Матерњи језик	Лингвистичка обученост
5	М: 1, Ж: 4	31.0	британски-енглески	-
5	М: 3, Ж: 2	29.8	амерички-енглески	-
5	М: 3, Ж: 2	27.0	немачки	-

5	М: 4, Ж: 1	31.2	јапански	-
5	М: 0, Ж: 5	26.2	хебрејски	-
5	М: 1, Ж: 4	30.8	бугарски	-
5	М: 3, Ж: 2	30.0	италијански	-
5	М: 0, Ж: 5	30.2	српски	-
5	М: 2, Ж: 3	26.8	српски	+

Сви испитаници чији матерњи језик није енглески, а припадају групи лингвистички необучених, поседују одређени ниво познавања енглеског језика које су стекли или кроз основно школско образовање, или у неформалном контексту, живећи у средини где се говори енглески језик. Резултати дијагностичког теста познавања енглеског језика², урађеног пре почетка истраживања, приказани су на графикону 1.

Графикон 1. Просечни ниво постигнућа говорника са нематерњих подручја на дијагностичком тесту са додатком матерњих лингвистички необучених говорника

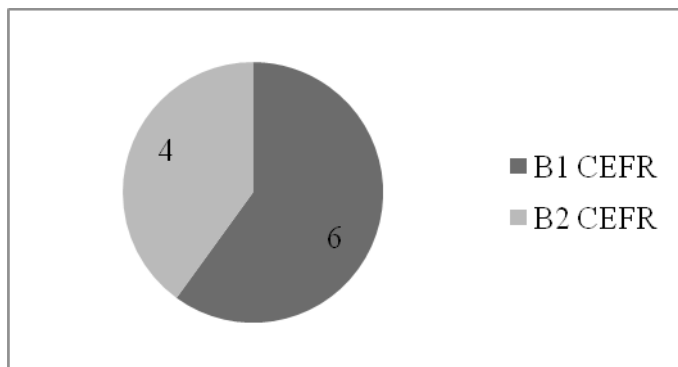

Циљ тестирања познавања језика био је да се утврди меродавност испитаника и способност процене страног нагласка, у вези с тим, није нам био неопходан исцрпан тест све четири језичке вештине, већ нам је било довољно да су испитаници имали контакт са енглеским језиком, те су упознати са тим како звучи изговор матерњих говорника. Такође, није нам било неопходно да нематерњи говорници поседују напредни ниво знања, јер бисмо у том случају могли да их класификујемо као лингвистички обучене. Управо због тога нашим узорком преовладавају говорници средњег нивоа познавања енглеског (0-20 – основни ниво, 20-50 – нижи средњи, 50-60 – средњи, 60-80 – виши средњи, 80-100 – напредни). Наставници енглеског језика, који су сврстани у групу лингвистички обучених говорника, имали су поене за напредни ниво познавања језика на дијагностичком тесту (средња вредност = 91.8). Изворни говорници нису тестирани по питању познавања енглеског језика, јер је за наш рад довољно било да се у процени ослане на интуицију изворног говорника.

2 Дијагностички тест Департамента за енглески језик, Маастрихт универзитета, из 2002. године, који смо применили у раду, може се наћи на www.maastrichtuniversity.nl.

Када су у питању говорници енглеског као страног језика чији је говор сниман као материјал за тестирање перцепције и комуникативног ефекта страног нагласка, њих је било укупно десет, просечне старосне доби 19.3, где најстарији има 26, најмлађи 16 година, 6 женског и 4 мушког пола. Сви учесници похађају приватне часове енглеског језика на различитим нивоима, што је описано у графикаону 2, са посебном напоменом да су претходни ниво успешно положили.

Графикон 2. Нивои похађања наставе за узорак сниманих говорника

4.4. Инструменти

Снимани говорници чији је страни нагласак процењиван имали су задатак да препричају унапред дату причу *The Three Little Pigs*, али им је понуђена и прича у сликама као подсетник. Дата прича коришћена је у претходним студијама као материјал за снимање (Ро и др. 2009: 610-611). Снимци су начињени у звучно изолованој просторији диктафоном Olympus VN-8600PC, а просечно трајање снимака је 5.32 минута.

По угледу на претходну студију која је инспирисала наш рад (Дел Пуерто и др. 2015), перцепција страног нагласка, као и комуникативни ефекат, степен разумевања и изиритираности, измерен је код изворних и неизворних говорника петостепеном Ликертовом скалом, од 1 до 5, где је 5 означавало највећи интензитет изиритираности, тј. најјачи степен страног нагласка, а један најмањи. Скала степена разумевања била је опсега такође од 1 до 5, али обрнутим редоследом, 5 – највиши степен разумевања, а 1 – најнижи. Првобитну деветостепену скалу препоручену у претходним студијама (Манроу, Дервинг 1999) смањили смо због прелиминарног карактера истраживања, такође, имајући у виду неискуство испитаника када је у питању учешће у лингвистичким експериментима. Детаљнији опис сваке од испитиваних категорија за највишу и најнижу оцену налази се у табели 2.

Табела 2. Опис Ликертове скале степена страног нагласка

Степен	Страни нагласак	Разумљивост	Изиритираност
1	- изговор приближан матерњем, одсуство страног нагласка; - минималне, готово занемарљиве грешке у изговору појединачних гласова;	- готово потпуно нејасан, неразумљив изговор који омета слушање, паузе су честе и неприродне; - говорник изговара речи и реченице уз велики напор;	- изговор не иритира, пријатан је за слушање;
2	- присуство благог страног нагласка, препознаје се да није у питању изворни говорник; - ређе грешке у изговору појединачних речи;	- прилично нејасан, неразумљив изговор који омета слушање у значајној мери, паузе су честе и помало неприродне; - говорник изговара речи и реченице уз нешто већи напор и мање опуштено;	- изговор врло ретко иритира и најчешће је пријатан за слушање;
3	- приметан умерени страни нагласак, јасно је да није у питању изворни говорник; - повремене грешке у изговору гласова и речи;	- изговор у мањој мери омета разумевање, а паузе су учестале; - осећа се блажа напетост и напор говорника приликом изговарања речи и реченица;	- изговор повремено иритира и понекад је помало непријатан за слушање, али не зауставља континуитет слушања;
4	- присутан поприличан страни нагласак, изговор прилично одступа од изворног; - честе грешке у изговору; - уочљив је утицај матерњег језика;	- прилично јасан, разумљив изговор; - паузе у говору су релативно природне и повремене; - говорник изговара речи и реченице уз блажи напор, ређе мање течно и опуштено;	- изговор прилично отежава слушање, иритира и непријатан је; - изговор изазива повремено жељу да се престане са слушањем;
5	- снажан страни нагласак, изговор у великој мери одступа од изворног; - сталне грешке у изговору; - уочљив је јак утицај матерњег језика;	- потпуно јасан, разумљив изговор; - паузе у говору су природне; - говорник изговара речи и реченице без претераног напора, течно и опуштено;	- изговор отежава слушање, иритира и непријатан је константно; - изговор изазива јаку жељу да се престане са слушањем;

Инструменти коришћени за дијагностиковање нивоа познавања енглеског језика описани су раније у раду.

4.5. Процедура

Српски говорници енглеског као страног језика чији је говор сниман као материјал за процену страног нагласка снимани су у више наврата током 2012.

године, а сам експеримент у коме су изворни и неизворни говорници процењивали страни нагласак и његове комуникативне ефекте одвијао се од августа 2015. до априла 2016. године. Због просторне удаљености и немогућности тестирања уживо, експеримент перцепције са британским, америчким, немачким, хебрејским и јапанским говорницима одвијао се кореспонденцијом преко интернета и скајп сесијама појединачно или у мањим групама у два наврата, док су бугарски, италијански и српски испитаници експеримент радили у присуству аутора рада уживо, сви заједно у групи у три наврата да би се избегао умор због дугог трајања снимака и избегла исцрпљеност као ометајући фактор, али без консултација и без могућности упоређивања и коментарисања резултата. Пре самог експеримента свим испитаницима су прослеђена детаљна упутства о начину преслушавања снимака и оцењивању страног нагласка у писаној форми. Кратким интервјуом са испитаницима преко скајпа или уживо поновљено је објашњење и проверено разумевање инструкција. Укупно трајање снимака за преслушавање било је око 54 минута. Током преслушавања испитаницима је било дозвољено да записују повремене коментаре о говорниковом начину изражавања, страном нагласку и комуникативним ефектима које њихов говор изазива код испитаника, иако је примарни задатак био да оцене страни нагласак, разумљивост и изиритираност на унапред задатој Ликертовој скали.

4.6. Статистичка обрада података

Како бисмо упоредили резултате изворних и неизворних говорника, као и лингвистички обучених и необучених испитаника, спровели смо статистичке тестове корелације (енгл. *correlation*), анализу варијансе (енгл. *ANOVA*) и Студентов т-тест (енгл. *Student's t-test*), не бисмо ли утврдили статистички значај разлика у одговорима. Дескриптивна статистика и остале анализе урађене су познатим статистичким програмом SPSS, верзија 20.0.

5. Резултати истраживања и дискусија

Зарад боље прегледности најпре ћемо приказати средње вредности оцена испитаника за сваког говорника појединачно, а затим резултате статистичке анализе. Оцењивачи чији је матерњи језик српски обележени су двојако у табелама: лингвистички необучени (С. I) и лингвистички обучени (С. II).

Резултати процене степена страног нагласка говорника, појединачно и свеукупно, приказани су у Табели 3. Као најстрожи оцењивачи страног нагласка показали су се изворни говорници са америчког и британског говорног подручја, као и српски наставници енглеског језика. Најблажи у оцени били су јапански изворни говорници, а затим италијански.

Табела 3. Процена степена страног нагласка (средње вредности)

Говорник	Оцењивачи страног нагласка								
	Брит.	Амер.	Нем.	Јап.	Хебр.	Бугар.	Итал.	С. I	С. II
G1	1.4	1.2	1.0	1.0	1.6	1.4	1.4	1.4	1.2
G2	2.6	2.4	3.0	1.0	2.6	2.8	2.6	2.4	2.6
G3	4.6	4.8	4.6	2.4	4.6	4.2	5.0	4.4	4.6
G4	5.0	5.0	5.0	3.2	4.2	4.6	4.8	4.4	4.8
G5	3.2	3.4	3.0	1.6	3.4	3.2	3.2	3.0	2.6

Г6	1.2	1.6	1.2	1.4	1.6	1.4	2.0	1.6	1.8
Г7	4.4	4.8	4.4	2.0	3.2	4.2	3.8	4.8	4.6
Г8	2.8	2.4	2.4	2.2	3.0	3.4	3.4	2.8	3.6
Г9	4.2	4.4	3.0	2.0	3.6	4.0	4.8	3.8	4.2
Г10	5.0	5.0	5.0	3.2	5.0	4.6	4.6	4.8	4.4
Укупно	3.44	3.5	3.26	2.0	3.28	3.38	3.06	3.34	3.44
Ст.дев.	1.34	1.49	1.47	0.79	1.15	1.2	1.27	1.28	1.3

Када је у питању комуникативни ефекат степена разумљивости који на слушаоце оставља страни нагласак, средње вредности оцена за сваког говорника, али и укупно по испитаницима налазе се у Табели 4. Српски, лингвистички не-обучени, неизворни говорници оценили су снимљене акценте највишом оценом када је реч о питању разумљивости (да подсетимо, скала је у случају степена разумљивости дата обрнутим редоследом), а затим следе италијански и српски лингвистички компетентни говорници. Разлог за то вероватно лежи у чињеници да испитаници деле исти матерњи језик и сличне потешкоће у изговору, те их лакше разумеју, што се слаже са налазима Дел Пуерта и др. (2015). Слично се може објаснити и чињеница да српски наставници енглеског као страног језика разумљивост оцењују прилично високо, али се том објашњењу може додати и то да модернији приступи у настави, попут комуникативног, наглашавају да разумљивост има предност над изговором налик матерњем, те су српски наставници вероватно и у настави оријентисани ка датим препорукама.

Табела 4. Процена комуникативног ефекта: степен разумљивости (средње вредности)

Говорник	Оцењивачи степена разумљивости								
	Брит.	Амер.	Нем.	Јап.	Хебр.	Бугар.	Итал.	С. I	С. II
Г1	4.6	4.8	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0	5.0
Г2	4.6	4.6	4.6	4.4	4.6	4.6	4.6	4.4	4.6
Г3	1.6	1.6	1.4	1.2	1.2	2.2	2.0	2.0	2.0
Г4	1.0	1.6	1.6	1.4	1.6	2.2	2.2	1.8	2.0
Г5	3.0	3.4	3.4	3.6	3.0	2.8	2.0	3.2	3.0
Г6	5.0	4.4	4.8	4.6	4.6	5.0	3.6	3.6	4.6
Г7	1.6	2.0	2.2	1.2	1.2	2.6	2.0	2.2	1.8
Г8	2.0	1.2	1.4	2.0	1.4	1.4	1.4	2.0	2.2
Г9	1.0	1.0	1.4	1.6	1.4	1.4	1.2	2.0	2.6
Г10	1.0	1.4	1.4	1.2	1.4	1.8	3.2	2.8	2.8
Укупно	2.71	2.6	2.72	2.62	2.54	2.9	3.06	3.18	3.04
Ст.дев.	1.54	1.53	1.56	1.59	1.60	1.43	1.32	1.12	1.22

Други аспект комуникативног ефекта страног нагласка који смо испитивали јесте степен изиританости датим нагласком, а резултати оцењивања налазе се у Табели 5, за сваког говорника појединачно, заједно са укупним средњим вредностима. Највиши степен изиританости говорници су изазвали код српских наставника, који су доделили значајно вишу оцену за степен изиританости од наредних, бугарских испитаника. Најмање изиритирани били су јапански изворни говорници, што можда поново упућује на то да су навикли да слушају говорнике са много снажнијим страним нагласком, те им наши говорници нису звучали иритирајуће у толикој мери.

Табела 5. Процена комуникативног ефекта: степен изиритираности (средње вредности)

Говорник	Оцењивачи степена изиритираности								
	Брит.	Амер.	Нем.	Јап.	Хебр.	Бугар.	Итал.	С. I	С. II
Г1	1.0	1.2	1.2	1.0	1.2	1.2	1.0	1.0	1.2
Г2	2.0	2.6	1.2	1.0	2.4	2.0	1.6	2.0	2.8
Г3	4.2	4.4	4.2	2.0	4.4	4.6	4.4	4.0	5.0
Г4	4.6	4.6	4.6	2.6	4.6	4.8	4.2	4.2	5.0
Г5	3.2	2.6	3.0	1.2	3.0	3.2	3.4	3.0	4.2
Г6	1.4	1.0	1.2	1.4	1.6	1.6	1.0	1.4	1.4
Г7	5.0	4.2	4.8	2.4	4.0	4.4	4.2	4.6	4.8
Г8	2.2	2.4	2.0	2.2	2.4	3.0	3.2	2.4	3.8
Г9	3.6	3.8	3.4	2.2	4.0	4.0	4.6	4.4	4.4
Г10	5.0	5.0	4.8	3.2	5.0	4.8	5.0	5.0	4.8
Укупно	3.22	3.18	3.04	1.92	3.26	3.36	3.26	3.2	3.74
Ст.дев.	1.42	1.42	1.54	0.74	1.32	1.37	1.52	1.43	1.45

Што се тиче поређења резултата процене страног нагласка код испитаника, које смо ради лакше анализе сврстали у три групе (нематерње лингвистички необучене (јапански, немачки, бугарски, италијански, хебрејски и српски говорници), нематерње лингвистички компетентне (српски наставници енглеског као страног језика) и изворне говорнике (британски и амерички)), резултати анализе варијансе показују да углавном нема статистички значајних разлика у резултатима процене степена страног нагласка, што значи да сви поменути испитаници на сличан начин перципирају и процењују степен страног нагласка (Табела 6). У том смислу наши резултати слажу се са претходним истраживањем Дел Пуерта и др. (2015). Ипак, када се погледају одређени говорници појединачно, применом Tukey post hoc теста уочавају се статистички значајне разлике између изворних говорника и неизворних лингвистички необучених, нарочито код четвртог ($p=0.018$), седмог ($p=0.035$) и деветог говорника ($p=0.046$). Детаљнији подаци о разликама биће приказани у наставку рада.

Када је у питању оцена комуникативног ефекта разумљивости акцента, статистички значајна разлика применом Tukey post hoc теста јавила се између изворних и обе групе неизворних говорника, и то код првог ($p=0.002$), деветог ($p=0.000$) и десетог говорника ($p=0.002$).

Коначно, што се тиче оцењивања комуникативног ефекта изиритираности страним нагласком, Tukey post hoc тест показао је статистички значајну разлику између неизворних лингвистички необучених и неизворних лингвистички компетентних, односно, наставника енглеског као страног језика, и то код другог ($p=0.011$), петог ($p=0.003$) и осмог говорника ($p=0.003$).

Табела 6. Резултати Анализе варијансе (ANOVA) за степен страног нагласка и комуникативне ефекте разумљивости и изиритираности за три групе испитаника

Говорник	Страни нагласак		Разумљивост		Изиритираност	
	F	p	F	p	F	p
Г1	0.101	0.904	7.000	0.002	0.212	0.810
Г2	0.404	0.670	0.347	0.709	5.069	0.011

Г3	1.543	0.226	0.805	0.454	3.667	0.034
Г4	4.455	0.018	2.605	0.086	2.960	0.063
Г5	2.007	0.147	0.220	0.803	6.718	0.003
Г6	1.050	0.359	0.967	0.388	0.502	0.609
Г7	3.629	0.035	0.139	0.871	2.697	0.079
Г8	2.440	0.099	2.333	0.109	6.540	0.003
Г9	3.306	0.046	14.129	0.000	1.095	0.344
Г10	2.408	0.102	6.966	0.002	1.376	0.264

Како бисмо добили прецизније податке о разликовању међу групама језика појединачно, спровели смо анализу варијансе за сваку групу изворних и неизворних говорника посебно. Зарад боље прегледности и јасноће изостављени су комплетни резултати *post-hoc* анализа, а дате су само релевантне *p* вредности.

Једина група испитаника чији се резултати процене страног нагласка статистички значајно разликују од свих осталих јесте група испитаника чији је матерњи језик јапански ($p=0.000$). Tukey *post-hoc* тест који смо спровели након резултата анализе варијансе показује да су резултати јапанских говорника различити код чак осам од десет оцењених говорника (Табела 7). Разлог за то се може потражити у карактеристикама матерњег језика, који се драстично разликује од осталих језика, што резултира потешкоћама везаним за перцепцију и продукцију енглеских гласова типичним за јапанске говорнике. Разлике су видљиве у оцењивању страног нагласка где су били блажи од осталих испитаника, али и у степену изиритираности, где су дали најнижу оцену, а статистички значајна разлика уочена је са америчким ($p=0.002$), немачким ($p=0.039$), хебрејским ($p=0.009$) и српским лингвистички обученим испитаницима ($p=0.000$). Што се разумљивости тиче, ту се не разликују много од осталих испитаника.

Такође, када смо обавили Tukey *post-hoc* тест за степен разумљивости, уочили смо да постоје статистички значајне разлике између британских, бугарских и српских лингвистички необучених испитаника ($p=0.005$) код шестог говорника; бугарских и британских ($p=0.016$), немачких и јапанских ($p=0.016$), немачких и хебрејских ($p=0.016$), хебрејских и бугарских ($p=0.010$), и хебрејских и српских необучених ($p=0.016$) код седмог говорника; српских наставника и британских ($p=0.001$), америчких ($p=0.001$), немачких ($p=0.033$), хебрејских ($p=0.033$), бугарских ($p=0.033$) и италијанских испитаника ($p=0.007$) код деветог говорника; британских и италијанских ($p=0.000$), српских обучених и необучених испитаника ($p=0.004$), као и немачких и хебрејских и италијанских ($p=0.000$), и обе групе српских испитаника код десетог говорника ($p=0.004$).

Када је у питању степен изиритираности, као што смо поменули, јапански говорници се статистички значајно разликују у оцени од свих осталих испитаника ($p=0.000$) за већину говорника, док се српски наставници разликују од јапанских ($p=0.000$), италијанских ($p=0.039$), британских ($p=0.046$), немачких ($p=0.016$), хебрејских ($p=0.019$) и српских необучених испитаника ($p=0.019$) код другог, трећег, петог и осмог говорника.

Табела 7. Резултати Анализе варијансе (ANOVA) за степен страног нагласка и комуникативне ефекте разумљивости и изиритираности појединачно

Говорник	Страни нагласак		Разумљивост		Изиритираност	
	F	p	F	p	F	p
G1	0.974	0.472	1.800	0.109	.500	.848
G2	7.425	0.000	0.210	0.987	4.661	.001
G3	12.023	0.000	2.540	0.026	20.250	.000
G4	6.217	0.000	1.789	0.112	8.615	.000
G5	10.857	0.000	1.089	0.393	11.896	.000
G6	1.500	0.192	5.040	0.000	1.125	.370
G7	8.534	0.000	6.188	0.000	12.273	.000
G8	2.018	0.072	2.423	0.033	2.981	.011
G9	10.931	0.000	4.352	0.001	5.364	.000
G10	11.577	0.000	12.583	0.000	19.125	.000

Иако је наше истраживање прелиминарног карактера, резултати углавном потврђују закључке претходне студије (Del Puerto et al. 2015), али има и неколико одступања. Наиме, када смо изворне и неизворне говорнике посматрали групно, статистички значајне разлике у оценама страног нагласка и његових комуникативних ефеката уочили смо само за неколико говорника, и то између неизворних говорника и изворних говорника за страни нагласак, и неизворних лингвистички обучених и неизворних необучених говорника за комуникативне ефекте. Ипак, када смо резултате посматрали појединачно за сваки матерњи и нематерњи језик, установили смо статистички значајне разлике нарочито код јапанских испитаника у односу на све остале испитанике, када је у питању процена страног нагласка. Разлике у оцени степена разумљивости уочили смо код српских наставника у односу на поједине испитанике, а и разлике у процени степена изиритираности такође код српских наставника, тј. лингвистички компетентних испитаника. Уочене су и разлике између самих неизворних лингвистички необучених испитаника за неке говорнике. С обзиром на то да су добијене статистичке разлике везане само за неке говорнике, не можемо са сигурношћу генерализовати закључке да међу изворним и неизворним говорницима постоје разлике у перципирању страног нагласка и његових комуникативних ефеката, као и између лингвистички обучених и необучених неизворних говорника. Неопходна су додатна истраживања са већим бројем испитаника како би се дошло до валиднијих закључака.

Резултати статистичке анализе корелације између процене степена страног нагласка и степена разумљивости ($p=0.542$ Pearson correlation= 0.236), као и између степена разумљивости и степена изиритираности ($p=0.242$ Pearson correlation= 0.432), нису показали статистички значајну корелацију, што се не поклапа са резултатима претходне студије (Del Puerto et al. 2015), где је уочена негативна корелација између степена страног нагласка и степена разумљивости. Разлог за то може бити недовољан број испитаника, али и методолошка мањкавост скале коју смо смањили због претходно наведених разлога. С друге стране, наши резултати слажу се са претходним налазима када је у питању корелација између степена страног нагласка и степена изиритираности, односно наши резултати су такође указали на позитивну, овога пута статистички значајну корелацију ($p=0.001$ Pearson correlation= 0.911), што значи да, судећи по нашем узорку

испитаника, са порастом интензитета страног нагласка, расте комуникативни ефекат изиритираности.

6. Закључак

Након представљања неких од најважнијих досадашњих истраживања у области проучавања страног нагласка, у раду су представљени резултати спроведене анализе. Циљ нам је био да истражимо да ли међу изворним и неизворним говорницима енглеског језика постоје разлике у перципирању страног нагласка и његових комуникативних ефеката. Укупно 45 испитаника подељених у три групе (изворни, неизворни лингвистички необучени и неизворни лингвистички обучени) оцењивали су страни нагласак десеторо говорника, унапред снимљених како препричавају причу на енглеском, скалом од 1 до 5.

Строже оцене страног нагласка уочили смо код српских лингвистички обучених испитаника, што може бити последица природе посла, јер су као наставници навикли да оцењују изговор, тј. да траже грешке, и лакше их уочавају од осталих испитаника. Насупрот томе, оцене за разумљивост акцента код српских наставника и српских лингвистички необучених испитаника су више, док је најочљивија разлика у оценама у комуникативном ефекту изиритираности. Српски наставници дали су највише оцене за изиритираност, чак више и од изворних говорника, што може бити последица чињенице да се константно труде да своје ученике науче правилном изговору и максималном умањењу страног нагласка, али да резултати изостају.

Резултати анализе корелације између степена страног нагласка и степена изиритираности показали су статистички значајну позитивну корелацију, што значи да са порастом страног нагласка код слушалаца расте степен изиритираности истим.

Иако су пронађене разлике у процени страног нагласка код различитих група испитаника у нашем истраживању, општији закључци се не могу са сигурношћу донети услед прелиминарног карактера истраживања и ограниченог броја испитаника. Може се рећи да наши резултати потврђују налазе претходне студије (Дел Пуерто и др. 2015) да изворни и неизворни говорници, уопштено гледано, на сличан начин оцењују страни нагласак и њиме изазване комуникативне ефекте, али уочене разлике у нашем раду указују на неопходност даљих истраживања са већим бројем испитаника по групама, како би се утврдили фактори који утичу на потенцијалне разлике у перципирању страног нагласка. Такође, још једно од потенцијалних ограничења нашег истраживања јесу неједнака распоређеност броја испитаника по групама изворних и неизворних говорника, нарочито лингвистички компетентних и некомпетентних. Скала за оцењивање треба имати већи распон како би се добили поузданији резултати.

У будућа истраживања требало би укључити још испитаника из разних говорних подручја који би процењивали говорнике на различитим нивоима постигнућа, како би се стекао бољи увид у сличности и разлике у перцепцији страног нагласка. Што се тиче комуникативних ефеката, даља истраживања би се могла позабавити психолошким и социо-културолошким факторима потенцијално значајним, нарочито када је у питању степен изиритираности страним нагласком.

Литература

- Андерсон-Хси и др. 1992: Anderson-Hsieh, J., Johnson, R., Koehler, K.. The relationship between native speaker judgments of nonnative pronunciation and deviance in segments, prosody, and syllable structure. *Language Learning*, 42, 529–555.
- Бент, Бредло 2003: Bent, T., Bradlow, A. R. The interlanguage speech intelligibility benefit. *Journal of Acoustical Society of America* 114 (3), 1600–1610.
- Воцик 1980: Wojcik, R. H. "Natural Phonology and Foreign Accent". Paper presented at the *Linguistic Society of America* annual meeting. San Antonio (Texas).
- Гат 2009: Gut, U. *Non-native Speech: A Corpus-based Analysis of Phonological and Phonetic Properties of L2 English and German*. Frankfurt: Peter Lang.
- Гонзалес-Буено 1997: González-Bueno, M. Voice-Onset-Time in the Perception of Foreign Accent by Native Listeners of Spanish. *IRAL*, 35(4): 251–267.
- Дел Пуерто и др. 2015: Del Puerto, F.G., Lecumberri, M. L. G., Lacabex, E.G. The assessment of foreign accent and its communicative effects by naïve native judges vs. experienced non-native judges. *International Journal of Applied Linguistics*, Vol. 25, No. 2. 202–224.
- Дервинг и др. 1998: Derwing T., Munro, M., Wiebe, G. Evidence in favor of a broad framework for pronunciation instruction. *Language Learning*, 48, 393–410.
- Дервинг, Манроу 1997: Derwing, T., Munro, M. Accent, intelligibility, and comprehensibility: Evidence from four L1s. *Studies in Second Language Acquisition*, 19, 1–16.
- Дервинг, Манроу 2005: Derwing, T. M., Munro, M. J. Second language accent and pronunciation teaching: A research-based approach. *TESOL Quarterly*, 39, 379–397.
- Елиот 1995: Elliott, A. R. Field Independence / Dependence, Hemispheric Specialization, and Attitude in Relation to Pronunciation Accuracy in Spanish as a Foreign Language. *The Modern Language Journal*, 79(3): 356–371.
- Канингхем-Андерсон 1996: Cunningham-Andersson, U. Learning to interpret sociodialectal cues. *TMH-QPSR*, 37(2), 155–158.
- Калин, Рејко 1978: Kalin, R., Rayko, D. S. Discrimination in evaluative judgments against foreign-accented job candidates. *Psychological Reports*, 43, 1203–1209.
- Кенг 2010: Kang, O. Relative salience of suprasegmental features on judgments of L2comprehensibility and accentedness.. *System*, 38(2), 301–315.
- Кларк, Герет 2004: Clarke, C. M., Garrett, M. F. Rapid adaptation to foreign-accented English. *Journal of the Acoustical Society of America*, 116(6), 3647–3658.
- Манроу, Дервинг 1998: Munro, M. J., Derwing, T. M. The Effects of Speaking Rate on Listener Evaluations of Native and Foreign-Accented Speech. *Language Learning*, 48(2): 159–182.
- Манроу, Дервинг 1999: Munro, M. J., Derwing, T. M. Foreign accent, comprehensibility and intelligibility in the speech of second language learners. *Language Learning*, 49 (Supp. 1), 285–310.
- Мејџор 1987: Major, R. C. A model for interlanguage phonology. *Interlanguage phonology: the acquisition of a second language sound system*, ed. by Georgette Ioup and Steven H. Weinberger, 101–25. New York: Newbury House/Harper & Row.
- Мекдермот 1986: McDermott, W.L.C. *The Scalability of Degrees of Foreign Accent*. Ph.D. Dissertation. Cornell University, Ithaca, NY.
- Мојер 1999. Moyer, A. Ultimate attainment in L2 phonology. *Studies in Second Language Acquisition*, 21, 81–108.
- Морли 1991: Morley, J. The pronunciation component of teaching English to speakers of other languages. *TESOL Quarterly*, 25, 481–520.

- Рајни, Такаги 1999: Riney, T. J., Takagi, N. Global Foreign Accent and Voice Onset Time Among Japanese EFL Speakers. *Language Learning*, 49(2): 275–302.
- Ро, Ченг, Тароун 2009: Rau, V., Chang H. Tarone E. Think or Sink: Chinese Learners' Acquisition of the English Voiceless Interdental Fricative. *Language Learning* 59(3), 581–621.
- Роњони, Буса 2014: Rognoni, L., Busà, M.G. Testing the effects of segmental and suprasegmental phonetic cues in foreign accent rating. An experiment using prosody transplantation. *Concordia Working Papers in Applied Linguistics*, 5, 547–560.
- Саутвуд, Флеги 1999: Southwood, H., Flege, J.E. The validity and reliability of scaling foreign accent. *Clinical Linguistics and Phonetics* 13, 335–349.
- Сноу, Хофнагел-Хуле 1977: Snow, C. E. Hoefnagel-Höhle, M. Age Differences in the Pronunciation of Foreign Sounds. *Language and Speech*, 20(4): 357–365.
- Томсон 1991: Thompson, I. Foreign Accents Revisited: The English Pronunciation of Russian Immigrants. *Language Learning*, 41(2): 177–204.
- Фејер, Красински 1987: Fayer, J. M., Krasinski, E. Native and non-native judgments of intelligibility and irritation. *Language Learning* 37(3): 313–27.
- Флеги 1988: Flege, J. Factors affecting degree of perceived foreign accent in English sentences. *Journal of the Acoustical Society of America*, 84, 70–79.
- Флеги, Ефтинг 1987: Flege, J., Eefting, W. Cross-language switching in stop consonant perception and production by Dutch speakers of English. *Speech Communication*, 6, 185–202.
- Флеги, Флечер 1992: Flege, J. E, Fletcher, K. L. Talker and Listener Effects on Degree of Perceived Foreign Accent. *Journal of the Acoustical Society of America*, 9(1): 370–389.
- Флеги и др. 1999: Flege, J. E., Yeni-Komshian, G. H., Liu, S. Age Constraints on Second-Language Acquisition. *Journal of Memory and Language*, 41: 78–104.

PERCEPTION AND COMMUNICATIVE EFFECTS OF SERBIAN EFL SPEAKERS' FOREIGN ACCENT

Summary

The paper explores the similarities and differences in foreign accent perception by both native and non-native speakers of English, as well as communicative effects resulting from foreign accent. Due to the relatively small number of participants, the paper should be regarded as a kind of preliminary small-scale research that can inspire further cross-linguistic studies with larger samples. The experimental part of the research incorporated ten native speakers from Britain and America, as well as thirty non-native speakers from Serbia, Bulgaria, Israel, Italy, Japan and Germany, all laypeople in terms of linguistic knowledge, and five non-native speakers from Serbia, graduated students of English, i.e. experienced speakers in terms of linguistics studies. The participants did perception tasks in which they were supposed to estimate the degree of foreign accent, its comprehensibility and irritation degree, i.e. communicative effect, as suggested in one of the previous studies (Del Puerto et al. 2015). Ten EFL Serbian speakers evaluated based on foreign accentness spoke American variety of English, and the results confirmed the previous findings, with certain incongruities that we specifically addressed in the very paper.

Key words: communicative effects, foreign accent, (non)native speakers

Danica Jerotijević Tišma

Марина КЕБАРА¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

ФОНО(МОРФО)СЕМАНТИКА ДЕЧЈИХ ОКАЗИОНАЛИЗАМА КАО ПРЕЦЕДЕНТ ЛИНГВИСТИЧКОГ ЕКСПЕРИМЕНТА У УМЕТНИЧКОМ ДИСКУРСУ

У раду применом (психо)лингвостилистичке методе, са аспекта психолингвистике и психопоетике, анализирамо негативни језички материјал на релацији норма/аномалија у оквирима поступка за грађење језичке игре (ЈИ) као лингвистичког експеримента (ЕЈИ). Преовлађујући оперативни поступак у ЈИ овог типа представља деривација и употреба okazaционализама, чија је битна особеност индивидуална припадност и функционална једнократност. Наш циљ је: 1) издвајање, класификација и опис три подтипа ЕЈИ, који су настали семантизацијом okazaционализама са фоносемантичким и морфосемантичким својствима у подлози као иманентним принципом; 2) одређивање и опис издвојених подтипова ЕЈИ као прецедентног модела и примарног услова структурно-семантичког прекодирања у уметничком дискурсу. Главни критеријум у нашој анализи представљају структурно-семантички параметри са фоносемантичким и морфосемантичким својствима деце ЈИ у подлози, а на основу њих издвојени су, класификовани и описани следећи подтипови експерименталне језичке игре: 1) ЕЈИ фоносемантичког подтипа; 2) ЕЈИ морфосемантичког подтипа; 3) ЕЈИ фоно(морфо)семантичког подтипа.

Кључне речи: психолингвистика, прецедентност, дења okazaционална деривација, експериментална језичка игра, фоно(морфо)семантика

1. О језичкој игри као лингвистичком експерименту

Са аспекта *теорије асоцијативног пошеницијала речи* (Гридина 2012: 104), у значењу вишевалентних веза вербалног знака и могућности њихових различитих интерпретација у језичкој свести конкретних носилаца језика (језичких личности), okazaционалне творевине које не припадају узусу и не одговарају општеприхваћеној употреби лексичких јединица могу се разматрати у својству изражајног средства за грађење језичке игре (даље у раду ЈИ). Она се најчешће гради по принципу намерног одступања од норме унутар општеприхваћеног језичког система и у односу на узус и норму генерише другачија средства изражавања одређеног садржаја или објективизује нови садржај, уз истовремено чување или измене старе форме. У савременој лингвистици се за свесну неправилну употребу речи у сврху откривања законитости и правила функционисања језика, као и за изучавање аномалних (периферних) појава у језику, све чешће користи појам *језички експеримент* (Апресјан 1990, Арутјунова 1987). Полазећи од опозиције норма/антинорма, Арутјунова у свом раду *Аномалије и језик* истиче корисност аномалних језичких појава за описивање језичког система у целини: „Експериментами над језиком занимаются все: поэты, писатели, остряки и лингвисты. Удачный эксперимент указывает на скрытые резервы языка, неудачный

1 m.kebara@filum.kg.ac.rs

– на их пределе. Известно, сколь неоченимую услугу оказывают языковедам отрицательные факты” (Арутјунова 1987: 6). Концептуално поље нормативности у корелацији је са појмовима „*обыденности, ординарности, предсказуемости, привычности*” (рутине, обичности, предвидљивости, уобичајености), док поље антинорме има одговарајућа супротна значења, која се најпре уграђују у структуру лексичке, творбене и синтаксичке семантике, а потом завршавају у спонтаном (оказионалном) говорном стваралаштву: „последовательность действия отклонений от нормы, которая берет свое начало в области восприятия мира, поставляющего данные для коммуникации, проходит через сферу общения, отлагается в лексической, словообразовательной и синтаксической семантике и завершается в словесном творчестве” (Арутјунова 1987: 8). Преовлађујући оперативни поступак за изражавање језичке игре као лингвистичког експеримента представљају okazjiонализми, чије је иманентно својство индивидуална припадност и функционална једнократност, а са лингвистичког аспекта одређују се као аномалне, стране појаве које испадају из система. У том контексту, Е. А. Земскаја уводи супротстављене појмове *потенцијалне речи / okazjiоналне речи* (Земскаја 1992: 92), при чему потенцијалне представљају реализацију модела, okazjiоналне – нарушавање модела. Оваквим тумачењем указује се на апстрактан карактер деривационог моделовања, уз постојање одређених тешкоћа при опису и класификацији, посебно при опису творбених значења. Усмереност на ЈИ укида противречности између узуралне и okazjiоналне употребе речи, будући да се у језичкој игри истовремено актуализује оријентација на норму (систем) и на свесну продукцију говорних аномалија. Напред наведена својства указују на чврсту везу између okazjiонализама и живог говора, а одсуство строге стилистичке диференцијације на нивоу творбе речи и нестабилност норме отежавају прецизно разграничавање продуктивних и непродуктивних начина деривације, потенцијалних и okazjiоналних речи, што се рефлектује како у свакодневном говору, тако и у уметничким текстовима. Ова појава резултира у савременом језику све тежим разграничавањем нормативности/ненормативности, употребљивости/неупотребљивости, померањем од центра према периферији и обрнуто. Наведене карактеристике управо и дају okazjiонализмима статус главног средства у поступцима за грађење ЈИ, а будући да путем процеса спонтаног настајања у говору доспевају у свакодневни говор, почињу активно да се укључују и у уметнички текст.

Применом (психо)лингвистичке методе, са аспекта психолингвистике и психопоетике, анализирамо у раду okazjiонализме као негативни језички материјал на релацији норма/аномалија у оквиру поступка за грађење језичке игре као лингвистичког експеримента. *Експериментална ЈИ* (даље у раду ЕЈИ) са okazjiоналном реализацијом интенционално релевантних ноема у подлози најчешће се остварује по узуралним деривационим моделима и тада се не може говорити о неузузалној игровој делатности, али формално делујући у оквиру узуса претпоставља могућност грађења нових смислова унутар аномалних опозиција. Истражују се изражајна средства у форми okazjiонализама типа дечје и народне етимологије, уз поредбену анализу са нормативним исказима, која током интенционално усмерене деривације егзистирају на граници језика, често прелазећи његове оквири. ЈИ овог типа ублажава границе између говора и језика, тачније између кодификованог књижевног језика и свакодневног говора (разговорног језика), открива граничне, парадоксалне случајеве постојања и функционисања језичког знака и као таква представља предмет нашег посматрања.

2. Фоно(морфо)семантичка анализа дечје спонтане деривације као прецедента експерименталне ЈИ у уметничком дискурсу

У дечјем говору околионализми представљају веома честу појаву, а њихову суштинску карактеристику, с обзиром на динамички аспект грађења рефлексиван у несталности форме, чини управо та динамичност, животност, креативност, покретљивост и експресивност. Иако деца-говорници најчешће не користе околионализме као намерно одступање од норме, ипак их свесно користе у функцији игровног поступка за што непосредније, тачније и истинитије изражавање смисла/садржаја, из чега следи да су околионализми у дечјој парадигми производ говорномисаоног чина, дакле поступка за грађење ЈИ. Полазећи од описаног услова и чињенице да им узусне форме нису довољне за тачно преношење садржаја и смисла, односно поруке којом желе да делују на рецепијента у комуникацији (другог у игри), деца-аутори, свесне језичке личности, интенционално користе околионализме као најповољније језичко средство за грађење жељеног исказа са циљем постизања игровног ефекта.

ЈИ са околионализмима у подлози, као главним изражајним средством, гради се код одраслих по истом принципу као и код деце, што и одређује њену прецедентну функцију – заснива се на покушају да се нађе унутрашња форма која ће се потом експлицитирати, што доста подсећа на дечје говорне иновације. Прецедентни исказ (ПИС), као један од четири типа прецедентних феномена (ПФ)², представља „чисто лингвистички феномен, обавезно и редовно продукован у говору, за разлику од других ПФ који могу да буду потенцијално фреквентни” (Кебара 2014: 110). Са аспекта форме, ПИС може да буде изражен или текстом-извором или неком чисто језичком јединицом (лексемом, синтагмом, реченицом, фразом), изграђеном по законима језика, али са добијеним статусом ПФ, при чему у раду за ПИС у значењу текста-извора употребљавамо термин прототекст, текст-донор или денотат првог реда, на пример дечје лексичке иновације, краћи дечји стихови или римовани синтагматски низови у функцији ЈИ, док за текстове, чија се поетска структура и главна изражајна средства заснивају управо на напред поменути ПФ, користимо у анализи термин текст-реципијент или денотат другог реда. Разматрани тип ЈИ, одређен као *експериментална ЈИ* или *лингвистички експеримент*, у функцији прецедента нарочито је примењивана у поезији руских писаца, футуриста и обериута (Мајаковски, Хлебњиков, Хармс, Северјањин, Кручоних), док се код нас уочава у поезији зенитиста, дадаиста и модерне (Љубомир Мицић, Бранко ве Пољански, Драган Алексић, Иво Андрић). Свакако се обилато примењује и у уметничким текстовима за децу, што условљава избор корпуса у овом раду. Примере за анализу дечјег дискурса екцепирали смо из дечјих оригиналних изјава и творевина, скупљених и забележених у књигама К. Чуковског *Од друже до ђеће* и Ј. Ј. Змаја *Зелени миш*, те су и оне уврштене у корпус.

Структурно-семантички параметри, односно корелативност форме и садржаја, представљају главни критеријум за вршење класификације и описа подтипова ЕЈИ, са акцентом на фоносемантичким и морфосемантичким својствима дечје реторичке парадигме, што чини главни предмет нашег истраживања. Циљ анализе у овом раду је да у дечјој говорној/реторичкој парадигми и дечјем дискурсу издвојимо и опишемо три подтипа ЈИ, који настају путем семантизације спонтаних деривата са напред поменути својствима у подлози као иманентним

2 О прецедентности и прецедентним феноменима вид. више у: Кебара 2014: 109–125.

принципом, а потом да ове подтипове одредимо и опишемо у значењу темељних елемената прецедентног модела ЕЈИ, испољене у својству примарног услова структурно-семантичког прекодирања у уметничком дискурсу. Полазећи од наведеног критеријума издвајамо три подтипа ЕЈИ: 1) ЕЈИ фоносемантичког подтипа; 2) ЕЈИ морфосемантичког подтипа; 3) ЕЈИ фоно(морфо)семантичког подтипа.

2.1. Прецедентни модел ЕЈИ фоносемантичког подтипа

Фоносемантика је посебна грана у психолингвистици (Горелов, Седов 2001: 9–21) која изучава међуоднос звука и смисла у језичкој свести учесника у комуникацији. Звук сам по себи не носи никакво значење, скуп фонема у различитим језицима скоро никада се не подудара, нити је звуковни састав тих језика исти, из чега следи да је звуковна форма речи конвенционална (условљена), а фонетско значење било би оно које у себи носе говорни звуци. Фонетска језичка средства у говорној делатности представљају довољно ефективна и делотворна средства преношења информације и деловања на процес перцепције говорне поруке. Закони фоносемантике најтранспарентније се испољавају у уметничким текстовима (превасходно у поезији)³, но осим у овом дискурсу, јасно се рефлектују и у дечјим језичким творевинама. ЈИ у дечјим текстовима са израженим фоносемантичким својствима базира се на звучним сликама изграђеним употребом ономатопеје или имитацијом њене форме, чиме се прецизира садржај и смисао и истовремено постиже снажан експресиван ефекат у перцепцији другог учесника у комуникацији:

(1) Mama, kako idu tramvaji?

Kroz žice ide struja. Motor počinje da radi, točkovi da se vrte i tramvaj kreće.

Ne, nije tako.

Nego kako?

Evo kako: din, din, din, ž-ž-ž-ž! (Чуковски 1986: 128)

(1a) Drimapon! / Rimapon! / Seo tata u vagon – / Mašina kò strela/ Kući ga donela! (Чуковски 1986: 291)

(1б) Било је већ девет сати ујутру, а деца још нису добила своје млеко, јер је мати била у неком послу па је и заборавила на њих. У соби је висио велики сат о зиду. А мали Степа загледао се у шеталицу, штавише и уво је окренуо према сату, према шеталици.

– А шта ти то радиш, Стеване? – запита га мати, која сад истом опази.

– Слушам шта шеталица говори.

– А шта говори?

– Све каже: фруш-тук, фруш-тук. (Змај 1982: 42)

Исти тип семантизације ЈИ препознајемо као прецедент (текст-донор или денотат првог реда) у поетском поступку В. Хлебњикова, те ниже наведене стихове можемо одредити као текстове-рецепијенте (денотате другог реда) са ЕЈИ фоносемантичког подтипа у подлози (подвучене оказионалне лексеме):

3 У поменутом контексту истичемо В. Хлебњикова, будући да га одређена група научника (Горелов, Седов, 2001) руске психолингвистичке школе сматра најизразитијим психолингвистичким песником, који је у својим уметничким експериментима у естетским декларацијама антиципирао настајање теорије говорне делатности. Песник је имао идеју да направи универзални *заумни језик* (заумный язык), заснован само на фонетским значењима, заједничким за све људе.

(1в) Bobeobi pevale su usne / Veeomi pevali se gledi/ Pieeo pevale se vedje/ Lieej – pevao se izgled/ Gzi – gzi – gzeo pevao se lanac./ Tako na platnu nekih podudarnosti/ Izvan dimenzija živelo je Lice. (В. Хлебњиков у: Антологија 1975: 123)

Оно што је заједничко за дечју реторичку парадигму и поетско стваралаштво управо је недовољност већ постојећих језичких форми, односно структурно-језички лакуни и честа употреба ономаатопејских јединица и идефона. Обратимо пажњу на подвучене речи у ниже наведеним стиховима Д. Хармса и В. Хлебњикова:

(1г) Све све дрвеће пиф/ све све камење паф/ сва сва природа пуф. // Све све девице пиф/ сви сви мушкарци паф/ сва сва женидба пуф. // Сви сви Словени пиф/ сви сви Јевреји паф/ сва сва Русија пуф. (Хармс 1994: 20-21)

(1д) Krilacajući zlatopismom/ Najistančanijih žila,/ Cvrčak naslagao pod krila/ Obalskih mnogo trava i ševara./ Pinj, pinj, pinj, pinj! – zinziver uši para./ O, labudovi!! Ozarite! (В. Хлебњиков у: Антологија 1975: 24)

Звучна страна речи у наведеним примерима фонетски је обликована употребом ономаатопеја или имитацијом различитих гласова и представља личну аутореву твоеревину изражену околионализмима, а њена функција је у поменути случајевима стварање експресивности и сликовитости. Особито живописан колорит добија околионализам у форми ономаатопеје изражене директним звучним подражавањем, асоцирајући на глаголску форму и функцију, што се види у подвученим болдираним речима у ниже наведеној песми С. Лазића:

(1ђ) Бимбури,/ бамбури,/ бум –/ кокица стала на друм!/ Ту ауто прође: пџ-пџ!/ Ту пашче прође: кеф-кеф!/ Ту медвед прође: брум-брум!/ Ту бумбар прође: зум-зум! [...] (С. Лазић: *Кокица на друму* у: Антологија 1995: 188)

Подтип ЕЈИ са фоносемантичким својствима у подлози најјасније се уочава у ниже наведеној песми П. Бјелошевића *Човјек и вријеме*, у којој су сви стихови, осим наслова, уобличени искључиво од околионализама поменутог типа:

(1е) ... Тик так/ тика така тик так/ црк цврк чврк чврк/ чвок чвак чвок чвак/ клип клоп клип клоп/ пшшшш тап/ кшшшш пљаф/ шљап љос шљап трос/ ух/ ав ав ав/ гррр грров гррр грап/ ја ноооух/ сниф снаф сниф снаф/ гррриц крррц кррррак/ мљоф мљац мљоф трес/ трес трас трес трас/ хррр рхх/ хрр рх/ хр р/ р/ тик так тика така/ тик так ... (П. Бјелошевић: *Човјек и вријеме* у: Антологија 2000: 159)

2.2. Прецедентни модел ЕЈИ морфосемантичког подтипа

Деривациона семантика се не уноси у лексикон говорећег (језичке личности) само као резултат индивидуалног процеса творбе речи, већ углавном улази у речнички састав у готовом виду из говора других чланова социјума. Када језичка личност употребљава изведену лексему, веома ретко размишља о пореклу њеног настанка, најчешће се и не сећа њеног изведеног и мотивационог значења у оним случајевима када те речи имају јаке семантичке везе са одређеним контекстом. У оним ситуацијама међутим, када деривати немају чврсте контекстуалне везе, главну функцију преузима мотивациона семантика која се већ налази у подлози унутрашње форме речи (Кебара 2016)⁴. Ослањање на деривациону семантику дешава се у говорној пракси тада, када се говорник сусреће са новом,

4 О унутрашњој форми речи и метајезичкој рефлексiji вид. више у: Кебара 2016: 311-324.

од раније непознатом речју или у комуникативним ситуацијама када носилац језика не влада довољно језичком нормом (одрасли ниског степена образовања и деца). У таквим условима долази до преобликовања и прекодирања изведене лексеме са циљем да се она боље објасни, односно да се њена унутрашња форма учини прозачнијом (вртилатор од вентилатор, полуклиника од поликлиника исл.). Ова појава је у лингвистици означена термином *народна етимологија* (Марузо 1960, Ахманова 1966, Розентаљ 2009), а истраживање дечјег говора показало је њену изузетну фреквентност у дечјој говорној парадигми (подвучене болдиране речи у ниже наведеним примерима):

(2) Trogodišnja Mura utrčala je u svoju sobu i rekla:

– Mama moli **mazelin!**

– Kakav **mazelin?**

Pokazalo se da su je poslali po vazelin. (Чуковски 1986: 40)

(2a) Мати: Пази, Катинка, немој се тако сагибати над свећом, може ти се коса запалити.

Катинка: Ништа, мамице, моја је коса угасита, па ће се брзо угасити. (Змај 1982: 34)

(2б) Lenočka Lozovska (četiri i po godine), ugledavši pačice, uzviknula je:

– Mama, patke idu pačeći.

– Kao guske (jedna za drugom).

– Ne, guske idu guskeći, a patke pačeći. (Чуковски 1986: 66-68)

Подвучени оказационализми у функцији су грађења ЈИ са морфосемантичким својствима у подлози, а поступак семантизације у примерима 2) и 2a) заснива се на прецизирању или појашњавању унутрашње форме, у чијој су подлози механизми *„ремотивације и реноминације у сврху актуализације и објашњења значења речи”* (Кебара 2016: 316) или *„случајне фонетске сличности са разумљивом лексемом”* (Кебара 2016: 317), док се у примеру 2б) семантизација заснива на „формалној аналогiji, односно чисто језичким механизмима у процесу деривације” (Кебара 2016: 316) по принципу семантичког укључивања различитих когниција. Описани тип ЈИ карактеристичан за дечји дискурс, често се користи у функцији прецедента у уметничком дискурсу, а попут претходног подтипа посебно се рефлектује у поезији В. Хлебњикова, који је у ниже наведеном тексту спровео поетски експеримент грађења свих стихова (осим наслова) од неологијама са статусом оказационалијама, изведених од једног истог корена – *смех*. На тај начин, Хлебњиков је у песми *Заклетва у смех*⁵ *градио свој поетски пошћуиак управо на уиошребџи ЕЈИ морфосемантичког подишиа*:

(2в) О, насмејте се, смејачи!/ О, засмејте се, смејачи!/ Смеју ли се смеховима, смејанче ли смеховно./ Засмејте се подсмеховно!/ О, смејишта смешљива – смех засмејних смејаша!/ О, исмеј се расмејано, смеху смешника смејача!/ Смехало, смехало./ Засмеј, исмеј – смешци, смешци./ Смејунчићи, смејуљчићи./ О, насмејте се, смејачи!/ О, засмејте се, смејачи! (Хлебњиков 1985: 1)

Новотворевине Хлебњикова у наведеним стиховима могу се посматрати као потенцијализми, услед тога што они органски припадају стандардној творбеној парадигми: сви неологизми су изведени од једног истог корена – *смех* који припада узусној лексици, али зато добијене иновације постају инвентар новог

5 Превела Злата Коцић.

аутохтоног поетског *заумног језика*⁶, стичући значење и функцију околиналиста, будући да су настали спонтано и не припадају узусу. Слично налазимо и у тексту *Побједа над сунцем*, који су коауторски написали В. Хлебњиков и А. Кручоних⁷, при чему наводимо само пролог, будући да је он ауторски продукт Хлебњикова (подвучене речи представљају аутохтоне новогворевине Хлебњикова, односно околинализме у функцији језичког средства за изражавање ЕЈИ морфосемантичког подтипа):

(2г) ПРОЛОГ ЦРНОТВОРНЕ НОВОСТИ

Људи! Ви рођени али још неумрли. Пожурите међу мишљаче и мишљачице./ Будућник/ Мишљачица ће вас водит./ Мишљач ће вас предводит./ Саборишту мрачних вода/ Од мука и ужаса до забављача и смијача оноземних смјехних и веселих пролазит ће пред пажљивим мотрачима, мишљачима и гледачима, пролазачима, искушачима, пјевачима, идачима, зевачима, величачима, судбоговорачима и лимачима./ Зовачи ће вас зазвати као поднебеснике и оноземце./ Прошлољупци ће вам причати што сте кадицад били./ Живачи – тко сте – будућари што сте могли бити./ Лимачи сугрошњи и јутробудни причат ће вам што бити ћете./ Никада ће прохидит тиха сновиђења./ Малеца водачица одлучно ће вас провести./ Овдје ће бити прошли и измишљајни./ А са њима снивање знавањи./ Свирачи и пјесмачи бришу сузу./ Војак, трговац и орач. Мишљаху за вас сењач, снивач./ Говорни и двојрни пјевачи обузимљу вас./ Снагачи смјењују слабаче./ Први размишљај – када мотрач постаје претоварач./ Грозовитогласни, хитропророчући ходачи узбуђују./ Облечећи, живахнећи преобразно обучени, покретани игром врача-погађача, у чудесне преоблаке одјевени показују јутро, вечер, дан по замисли маштара свих небожитеља данашњих и овдашњих./ У дјетињству мишљача „Будућослав” ја свој шапутач. Постарат ће се да говорачи и пјевачи иду без тешкости и запињастости да постигну владалаштво над слушања-читатељством како би ослободили људове мишљаче од бијеса Суздаљаца./ Призорства написана ум-јетницима, створит ће прерушену природу./ До звука звонца заузмите мјеста на облацима, дрвећу и кита у незгоди./ Звуци из трубе допиру до вас./ Користач ће вас срести./ Снозвиздук пјевача надопуња мишљача./ Звучаре се покуравају водичу – импровизатору./ Семење „Будућослава” полетјет ће у живот./ Мишљач је устао!/ Нек буде слуховит (уховит) мишљач!/ И мотрач. (Хлебњиков 2008: 175–176)

И код српских писаца проналазимо примере поетског поступка утемељеног на описаном подтипу ЕЈИ као прецеденту, посебно у текстовима за децу у стиховној форми:

(2д) Рз Брзотрз/ брзо трза/ рзо брза/ (...)/ врз у клупку врзином/ зврк у игри брзином/ зврком зврчка/ клепком клепа/ брзом трчи/ трком брзи/ Рз брзотрз/ не зна за шалу/ док учи школу/ рзавску малу/ (..)/ и зраком лотри/ и зортом мотри/ и зором прзни/ и зимом крзни/ низ длаку неће прзница/ ржицу рже рзница/ (...)/ и трзом брза/ на слова мрзла/ из рзотрзла (Предраг Бјелошевић: *Пјесма о Рзу Брзотрзу* у: Антологија 2000: 157–158)

(2ђ) Трчи, трчи трчуљак/ visi, visi visуљак./ Beži, beži bežуљак/ за njим juri jurуљак./ Drma drvo drмуљак/ а клима се климуљак./ Kad је pao padуљак./ zgrabio га zgrabуљак./ па је јадног јаднуљка/ smazo gladни gladнуљак. (Божидар Тимотијевић: *Трчи шрчи шрчуљак* у: Антологија 1984: 171)

6 О експерименталном *заумног језику* Хлебњикова Збигњев Бјењковски (у преводу Бисерке Рајчић) каже: „Хлебњиков је желео да створи општи заумни језик, некакав есперанто мунди. Његова поезија је била лабораторија. Језик није стварао поезију, већ је поезија стварала језик. (...) Хлебњикова би требало издати двојезично. (...) У том руском футуристи савремена поезија нема само претка. Он је живи извор. Реч поезије није нигде тако луда као код Хлебњикова. А осим тога, у том лудилу постоји метод” (Бјењковски 1985: 15).

7 Предео Бранимир Донат.

2.3. Прецедентни модел ЕЈИ фоно(морфо)семантичког подтипа

Својства ЈИ овог подтипа јасно се уочавају у поетском поступку Д. Хармса, који се у грађењу новотворевина, за разлику од Хлебњикова, није ослањао на потенцијалне деривационе моделе, већ је градио окказионализме као аномалне опозиције потенцијализмима, чинећи их тако изражајним средством у функцији грађења ЕЈИ са својствима оба подтипа у подлози: и фоносемантичког и морфосемантичког. Тиме су створени услови за издвајање и трећег подтипа ЕЈИ – фоно(морфо)семантичког:

(3) Руа **рео**/ Кио **лау**/ Коњи фију/ Пеу **боу**./ Рт. Рт. Рт./ То вам је боље познато. (Хармс 1994: 72)

Подвучени неболдирани окказионализми у горе наведеној песми морфолошки асоцирају на облик имицице и са синтаксичког аспекта у функцији су вршиоца радње (аналогно лексеми *коњ* у трећем стиху), док подвучени болдирани окказионализми асоцирају на форму експресивних ономагопејских глагола у функцији предиката (аналогно лексеми *фију*, такође у трећем стиху). Истичемо да у овом случају окказионализми нису мотивисани речима са познатим узусним лексичким значењем, већ је у подлози њихове деривације искључиво (фоно)морфосемантичка функција као поступак грађења ЈИ типа лингвистичког експеримента. Оваквим уметничким поступком Хармс је створио ефекат атракције реалне и измишљене лексичке и синтаксичке компатибилности.

Попут претходних подтипова ЕЈИ, и овај се развио из прецедентног модела ЈИ уобличеног у дејој реторичкој парадигми (подвучени болдирани окказионализми у ниже наведеном примеру):

(3а) To se dešava kada dete samo izmisli neku strašnu reč. Prvi put sam se u ovo uverio kad se mojoj maloj kćerki dogodilo nešto slično što sam, dok su mi utisci još bili sveži, zapisao u ovim nepretencioznim stihovima: (...) „A šta je ono tamo,/ Čudno i nepoznato,/ S desetinu roga,/ S desetinu noga?“/ „То је **Бјака-Закалјака**/ **Сама сам је измислила**“ // „Što si svesku bacila/ I crtati prestala?“/ „**Ја се Бјаке бојим**“ (Чуковски 1986: 91-92)

Окказионализми **Бјака-Закалјака** и **Бјака**, у функцији су експресеме за означавање концепта страха. Они својом гласовном структуром асоцирају на лексеме за означавање нечег страшног путем именовановања свакојаким чудовишта, баука и страшила. Дечји говор се одликује урђеним језичким осећањем за морфемску и фонетску структуру речи. Гласовни склоп речи, сходно законима фоносемантике, делује веома снажно на дететову перцепцију, а поимање унутрашњег значења речи повезано је са експресијом коју сваки појединачни глас носи у себи у спрези са морфемским значењем (морфосемантика), при чему се све дешава независно од лексичког значења. У ниже наведеном примеру ЈИ у дејем говору, аутохтоном ауторском продукту, подвучени болдирани окказионализми изграђени су помоћу суфикса који су дете-аутора асоцирали на концепт великог и/или малог, док фонетска структура корена својим звучањем асоцира на концепт страшног и/или доброг (лепог):

(36) – Šta je to **Bardadim**? Šta misliš? – pitaju četvorogodišnjeg Vanju. On smesta odgovara: – **To je neki strašan, veliki, evo, ovoliki!**

I pokazuje rukom prema tavanici.

A ko je **Mikluščka**?

E, on je **malecan, lep... Mikluščka**. (Чуковски 1986: 92)

(3в) Jedna petogodišnja devojčica je, pošto je čula šum na stepeništu, prošaputala: „Mamice, ja se bojim. Ovamo sigurno ide **Tramot**.” „Kakav **Tramot**?” „Ovoliko veliki, težak i lupa po stepenicama.” (Чуковски 1986: 91)

Прецедентни модел ЕЈИ фоно(морфо)семантичког подтипа проналазимо и у уметничком дискурсу српских писаца (пример 3г), уз напомену да у поетском поступку дадаиста овај подтип представља темељно изражајно средство (примери 3д, 3ђ):

(3г) У краљевству Јутутуту,/ Краљ тринајсти Балакаха/ Обећао свом народу/ Да ће дати јухахаха (устав). // Само нека буду верни,/ Нек војују о свом круху,/ Нека ћуте и нек жмуре,/ Нек плаћају јухухуху (порез). // Послушни су Јутутунци,/ Плаћали су јухухуху,/ Ћутали су, жмурили су,/ Војевали о свом круху. // А пролећем свака годa/ Попне с' на брег Балакаха./ Па повиче громогласно:/ Добићете јухахаха! // У краља су јаке прси,/ Грлат ли је Балакаха./ Кад повиче, брда с' хоре – / Јухахаха, хаха, хаха! [...] (Змај 1992: 201)

(3д) Дрво? Ојок./ онда нови показивач:/ ајс воле – ојок/ хајс биће – ојок/ шиц маче – ојок/ марш пашче – ојок/ гајс паче – ојок/ хрр козо – ојок/ иха кљушче – ојок/ чик мазго – ојок/ гиц прашче – ојок/ циу врапче – ојок/ сто врагова. Не знати више ништа. Типка зној... (Алексић 1978: 33)

(3ђ) Kratzkratz i kruci kritz/ nuna nuna chrsk chrsk chrsk/ sisoririrara/ sisoririrara/ chek konto riskon (...)/ Japan Yosaka trokakotoro (...)/ Sarajevo spalato horendasitile/ Barcelona 900 trippercastrata. (Алексић 1978: 33)

Модернисти су такође правили језичке покушаје овог типа, те код И. Андрића уочавамо сличан експеримент: песма *Лили Лалауна* конструисана је од слогова женског грчког властитог имена:

(3е) Лала лула, луна лина/ Ала луна лани лана/ Ана лили ула ина/ Нали илун лилиана // Лила ани ул улана/ Лани лину ул нанула/ Анали ни нина нана/ Ила ала уна нула // Алауна лул ил лала/ Алилана, лан, лу, ла. / Налу нилу нун нинала/ Нала уна ананила. (Андрић 1981: 241)

Исти модел ЈИ врши функцију прецедента (текста-донора, денотата првог реда) и у уметничким текстовима за децу (текстови-рецепијенти, денотати другог реда):

(3ж) [...] Оде **Мото** да се **мота**./ Оде **Ото** да се **ота**./ Иду дани, иду дани... (Бранислав Црнчевић *Иду дани* у: Антологија 2007: 125-126)

Нарочито су изражајни околионализми изражени директним звучним подражавањем у форми експресивних глагола, што се види у подвученим речима у ниже наведеној песми С. Лазића. Овде се уочава моделовање глаголске семантике поступком граматичке транспозиције → ономотопеја се транспонује у околионални глагол (подвучене болдиране речи у стиховима врше функцију глагола, односно, предиката: хумба батоба, хумбаба; подвучени околионализам боламба је, међутим, у форми именице и има функцију вршиоца радње, односно, субјекта):

(3з) (...) **Хумба батоба**./ **хумба батоба**./ на кога?/ На жутог,/ љутог/ африканског лава. // **Хумбаба о**./ **хумбаба о**./ а ко? // **Боламба**./ син ловца Мору Јосуфу Гава./ док је играо око мртвог лава. // **Хумбаба** ја./ **Хумбаба** ја./ хаха!... (С. Лазић, *Боламба* у: Антологија 1995: 191-192)

Унутрашња перцепција таквих творевина представља један од суштинских предмета психоллингвистичког истраживања, а будући да њихова унутрашња

форма и семантика захтевају од рецепијента (читаоца, слушаоца) самостално осмишљавање, описани тип ЈИ изузетно је заступљен као прецедент у књижевним текстовима за децу.

3. Закључак

ЕЈИ са околионалном реализацијом интенционално релевантних ноема у подлози, формално делујући у оквиру узуса, претпоставља могућност грађења нових смислова унутар аномалних опозиција, ублажавајући на тај начин границе између говора и језика, тачније између кодификованог књижевног језика и свакодневног говора (разговорног језика). Након спроведне анализе, може се извести закључак да психоллингвистички приступ проблемима функционисања језика не може да се ограничи на анализу језичких појава као таквих. Њих треба изучавати у специфичном систему координата који узима у обзир различите факторе и услове повезане са психичким животом активног субјекта говорномисаоне делатности, језичке личности укључене у друге видове делатности унутар социјума, услед чега се формира индивидуална слика света ван које језичка средства немају смисла. Анализа ЕЈИ и њених подтипова показала је да негативни језички материјал, односно језичке аномалне појаве у форми околионалних творевина које не припадају узусу и не одговарају општеприхваћеној употреби лексичких јединица, никако не могу да се окарактеришу као нарушавање норме, будући да овакве језичке творевине истовремено објективизују нови садржај, уз чување или измене старе форме. Оне као такве, заправо представљају одраз дубинских својстава функционисања говорне организације језичке личности у интеракцији вербализованог и имплицитног при стапању речи и означене њом реалије (у ширем смислу).

У децјој говорној/реторичкој парадигми уочена је појава интенционалне употребе околионализма као најповољнијег језичког средства за грађење жељеног исказа са циљем постизања игровног ефекта, будући да им узусне форме нису довољне за тачно преношење садржаја и смисла у (игровној) комуникацији, из чега следи да су околионализми у децјој парадигми производ говорномисаоног чина, дакле поступка за грађење ЈИ. Овај тип ЈИ гради се код одраслих по истом принципу као и код деце, што и одређује њену прецедентну функцију, те се наше истраживање заснивало на упоредној анализи децјег и уметничког дискурса, чија се поетска структура и главна изражајна средства заснивају управо на напред поменутој прецедентној функцији ЈИ децјих творевина.

Структурно-семантички параметри (корелативност форме и садржаја) са фоносемантичким и морфосемантичким својствима децје реторичке парадигме у подлози, представљали су главни критеријум анализе, током које смо остварили два постављена задатка у раду: 1) издвајање, класификација и опис три подтипа ЕЈИ, који су формирани путем семантизације околионализма са поменути својствима у подлози као иманентним принципом; 2) одређивање и опис издвојених подтипова ЕЈИ као прецедентног модела и примарног услова структурно-семантичког прекодирања у уметничком дискурсу. Фоносемантичка и морфосемантичка својства ЈИ у децјој реторичкој парадигми представљају темељне компоненте прецедентности издвојених, анализираних и описаних подтипова ЕЈИ, употребљених у својству прототекста (текста-донора или денотата првог реда) у текстовима уметничког дискурса (текст-рецепијент или денотат другог реда). На основу напред поменутих параметара, као главног критеријума анализе, издвојили смо и описали следећа три подтипа ЕЈИ:

1) *ЕЈИ са фоносемантичким својствима у подлози*: у дечјем дискурсу базира се на околионализмима у форми звучних слика, изграђених употребом онома-топеје или имитацијом њене форме, чиме се прецизира садржај и смисао и истовремено постиже снажан експресиван ефекат у перцепцији другог учесника у комуникацији (примери: 1, 1а, 1б). Исти тип семантизације ЈИ препознајемо као прецедент у текстовима уметничког дискурса (примери: 1в, 1г, 1д, 1ђ, 1е). Заједничко својство које повезује дечју говорну парадигму и поетско стваралаштво са ЕЈИ овог подтипа у подлози је недовољност већ постојећих језичких форми, односно структурно-језички лакуни и честа употреба онома-топејских јединица и идефона.

2) *ЕЈИ са морфосемантичким својствима у подлози*: главно изражајно средство у ЕЈИ овог подтипа представљају околионализми настали као резултат мотивационе семантике која се већ налази у подлози унутршње форме речи. У таквим условима долази до преобликовања и прекодирања изведене лексеме са циљем да се она боље објасни, односно да се њена унутрашња форма учини прозачнијом (механизмима ремотивације и реноминације, случајне фонетске сличности са разумљивом лексемом и формалне аналогije), што је честа појава у дечјој говорној парадигми (примери: 2, 2а, 2б). Описани тип ЈИ, карактеристичан за дечји дискурс, уочен је у функцији прецедента у уметничком дискурсу (примери: 2в, 2г, 2д, 2ђ).

3) *ЕЈИ са фоно(морфо)семантичким својствима у подлози*: за разлику од околионализама карактеристичних за морфосемантички подтип ЕЈИ, који се граде углавном ослањањем на потенцијалне деривационе моделе, околионализми овог подтипа настају као аномалне опозиције потенцијализмима, тј. нису мотивисани речима са познатим узусним лексичким значењем, већ је у подлози њихове деривације искључиво (фоно)морфосемантичка функција као поступак грађења ЕЈИ: гласовни склоп речи, сходно законима фоносемантике, делује веома снажно на перцепцију, а поимање унутрашњег значења речи повезано је са експресијом коју сваки појединачни глас носи у себи у спрези са морфемским значењем (морфосемантика). На овај начин ствара се ефекат атракције реалне и измишљене лексичке и синтаксичке компатибилности и препознаје се као поетски поступак у уметничком дискурсу (примери: 3, 3г, 3д, 3ђ, 3е, 3ж, 3з). Попут претходних подтипова ЕЈИ, и овај се развио из прецедентног модела ЈИ уобличеног у дечјој реторичкој парадигми (примери: 3а, 3б, 3в).

ИЗВОРИ

- Алексић 1978: Драган Алексић, *Дага Танк*, Београд: НОЛИТ.
- Андрић 1981: Иво Андрић, *Ex ponto, немири, лирика*, Сабрана дела Иве Андрића, књ. једанаеста, допуњено издање, удружени издавачи, Београд: Просвета, Загреб: Младост, Сарајево: Свјетлост, Љубљана: Државна Заложба Словеније, Скопје: Мисла, Титоград: Побједа, 241.
- Антологија 1975: *Moderna ruska poezija*, priredile Nina Bogdanović, Milica Nikolić, Beograd: NOLIT.
- Антологија 1984: Milan Vitezović, Radomir Smiljanić, *Antologija savremene jugoslovenske poezije za deci, knj. 1*, Beograd: ILF, ZAPIS, preuzeto izdanje Arandelovac: NAPREDAK.
- Антологија 1995: *Антиологија српске књижевности за децу I, поезија*, приредио Драгољуб Јекнић, Београд: Мак.

- Антологија 2000: *Избор из поезије за дјецу пјесника из Републике Српске*, приредио Др Цивијетин Ристановић, Српско Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Антологија 2007: *Од Змаја до Љубивоја, ризница српске поезије за децу*, уредио Ненад Кебара, Крагујевац: Лира.
- Змај 1982: Јован Јовановић Змај, *Зелени миш, досетке и наивности из дечјег света*, изабрао и приредио Милован Витезовић, Ваљево: Милић Ракић.
- Змај 1992: Јован Јовановић Змај, *Певанија Змај-Јована Јовановића*, Београд: Култура.
- Хармс 1994: Данил Хармс, *Архимедова када (стихови, молиће, песме, чаролије)*, избор и превод с руског Д. Патић, Нови Сад: СОЛАРИС.
- Хлебњиков 1985: Велимир Хлебњиков, *Заклетва у смех*, превела Злата Костић, *Књижевна реч*, бр. 266, година XIV-10. XI, Београд: Књижевна омладина Србије, 1.
- Хлебњиков 2008: Велимир Хлебњиков, *Руски алманах*, година XVII, бр. 13/2008, Земун: Књижевно друштвено писмо, 175-189.
- Чуковски 1986: Корнеј Чуковски, *Од друге до пете*, Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1990: Юрий Дареникович Апресјан, Языковые аномалии: типы и функции, *Res Philologica. Филологические исследования*, Памяти академика Георгия Владимировича Степанова (1919–1986) / Под ред. Д. С. Лихачева. 1990, Москва: Наука, 50–71.
- Арутјунова 1987: Нина Давидовна Арутјунова, Аномалии и язык, *Вопросы языкознания*, № 3, 1987, Москва: Наука, 3–19.
- Ахманова 1966: Ольга Сергеевна Ахманова, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Советская энциклопедия, 1966.
- Бјењковски 1985: Збигњев Бјењковски, Лудило речи, превела Б. Рајчић, *Књижевна реч*, бр. 266, година XIV- 10. XI, Београд: Књижевна омладина Србије, 15.
- Горелов, Седов ³2001: Илья Наумович Горелов, Константин Федорович Седов, *Основы психолингвистики. Учебное пособие*, третье переработанное и дополненное издание, Москва: Лабиринт.
- Гридина 2012: Татьяна Александровна Гридина, Художественный текст как поле языковой игры, *Уральский филологический вестник, серия: Психолингвистика в образовании*, № 5, Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. пед. ун-та., 2012, 101–110.
- Земскаја 1992: Елена Андреевна Земская, *Словообразование как деятельность*, Москва: Наука.
- Кебара 2014: Марина Кебара, Језичка игра у дечјем дискурсу као прецедент поетске употребе речи, *Књижевност за децу у науци и настави, зборник радова, књ. 18*, Универзитет у Крагујевцу, Педагошки факултет Јагодина, 109–125.
- Кебара 2016: Марина Кебара, Лингвокогнитивна функционална анализа дечјих неологизам као метајезичких рефлексива у језичкој игри, Београд: *Српски језик XXI*, Београд, 311–324.
- Марузо 1960: Жюль Марузо, *Словарь лингвистических терминов*, Москва: Издательство иностранной литературы, 202.
- Розентал и др. 2009: Дитмар Эльяшевич Розентал, Ирина Борисовна Голуб, Маргарита Алексеевна Теленкова, *Современный русский язык*, Москва: АЙРИС-пресс.

ФОНО(МОРФО)СЕМАНТИКА ДЕТСКИХ ОККАЗИОНАЛИЗМОВ В КАЧЕСТВЕ ПРЕЦЕДЕНТА ЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ

Резюме

В настоящей работе, с точки зрения психолингвистики и (психо)лингвостилистики (психопозитики), анализируется отрицательный языковой материал по отношению норма/аномалия в рамках приема для создания языковой игры (ЯИ) в качестве лингвистического эксперимента (ЭЯИ). Преобладающим оперативным приемом в языковой игре этого типа является деривация и использование окказионализмов, чья основная характеристика – индивидуальная принадлежность и функциональная одновременность. Нашей целью в этой статье является: 1) выделение, классификация и описание трех подтипов ЭЯИ, которые образуются в процессе семантизации окказионализмов с фоносемантическими и морфосемантическими свойствами в основе в качестве имманентного принципа; 2) определение и описание выделенных подтипов ЭЯИ в качестве прецедентной модели и первичного условия структурно-семантического перекодирования в художественном дискурсе. Структурно-семантические параметры, с фоносемантическими и морфосемантическими свойствами детской ЯИ в основе, представляют собой главный критерий в нашем анализе и на их основе были выделены, классифицированы и описаны следующие подтипы экспериментальной языковой игры: 1) ЭЯИ с фоносемантическими свойствами в основе; 2) ЭЯИ с морфосемантическими свойствами в основе; 3) ЭЯИ с фоно(морфо)семантическими свойствами в основе.

Ключевые слова: психолингвистика, прецедентность, детская окказиональная деривация, экспериментальная языковая игра, фоно(морфо)семантика

Марина Кебара

Жељка БАБИЋ¹
 Универзитет у Бањој Луци
 Филолошки факултет
 Студијски програм енглеског језика и књижевности

ПОСТОЈАЊЕ ТРАНСКУЛТУРАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У ПРЕВОДУ

Полазећи од поставке Роузмери Арохо (1997: 31) да постоји потреба да се процес превођења оснажи и да је улога преводиоца промијењена, те је он сада „свјесно видљив”, рад представља анализу превода дјела Дена Брауна *Инферно* с енглеског на српски језик. Компаративно-контрастивни приступ коришћен је за откривање значењских слојева унутар превода који могу да послуже као средства транскултуралне комуникације. Анализирајући процесе „одوماћења” и „пострањивања”, рад се усредсређује и на откривање стратегија које је преводилац користио не би ли на тај начин превазишао културолошки јаз између језика-извора и језика-циља, стварајући на тај начин посебан, хибридни простор између ова два језика и ове двије културе. Закључак до кога се дошло анализом показује да се преводилац служио властитим, еклектичним приступом при превођењу културолошки маркираних појмова, као и да је један од могућих разлога за то управо приступ производу превођења као вриједности коју одређује тржиште коме је намијењено.

Кључне ријечи: превод, транскултуралност, мултикултуралност, одوماћење, пострањивање

1. Увод

Ишчитавање језичких слојева унутар комплексне творевине зване превод омогућава истраживачима не само да дају нова тумачења датог текста него и да понуде властито ишчитавање текста на језику-циљу. Разматрајући превод као основни алат културолошког посредовања између језика, јасно је да однос према преведеном тексту није више усмјерен на сам производ преводиоцевог дјеловања него се превод посматра као процес, а самим тим се и улога преводиоца ставља у посебан контекст.

Враћање преводу као полазној основи за посматрање културолошких слојева који се могу разазнати у њему, превасходно води ка изналажењу најоптималнијег начина представљања истраживане појаве. Оно што је специфично за лингвистичко поимање транслатолошке праксе јесте изналажење начина ограђивања од етикетирања превода као доброг или лошег, без да се и у једном тренутку изгуби критичка свијест при вршењу саме анализе. Наравно, одабир било ког поступка унутар критичке транслатолошке праксе значи и отварање саме анализе новој критичкој мисли. Ранија истраживања преводилачких процеса (Бабић 2016а и 2016б) показала су неопходност сагледавања производа преводилачке праксе као процеса, те изнова позвала на разматрање специфичне врсте транскултуралне комуникације, коју превод неминовно врши између језика и култура којима припадају производи из језика-извора и језика-циља.

1 zeljka.babic@flf.unibl.org

2. Мултикултурализам и транскултурализам

Појам мултикултурализма, толико присутан у нашој свакодневици, у себи носи јукстапониране позиције схватања креације преводилачке праксе као производа или као процеса. Буден и др. (2009: 198) истичу да је мултикултурализам „заснован на идеји о јединствености и оригиналности културалних творевина”, те да он „претпоставља постојање интринзичке везе између културе и ’расног’, родног или етничког поријекла”², а да деконструктивисти сматрају да је „култура наратив без било каквог историјског или физичког извора”, те да „извори уопште не постоје, него само његови трагови, само његове ’копије”³. Један од одговора на одлуку да ли се приклонити мултикултуралном или деконструктивном приступу понудио је Хоми Баба унутар своје теорије културалног превода, која се наставља на поставке које је почетком 20. вијека поставио Бењамин. У есеју „Улога преводиоца”, Бењамин се бави бинаризмом оригинал-превод, који је био основа свих полазишта транслатолошке теорије и праксе, представљајући га у облику тангенте, која само у једној тачки дотиче кружницу и након тога слиједи властити пут. Тако и Бењамин сматра да ни текст у језику-циљу ни његов превод не треба посматрати као фиксне категорије, јер се њихова евалуација мијења сваким новим читањем и процесирањем. У намјери да представи властити критички однос према мултикултуралности, сматрајући је идеологијом, Баба (1994) је изњедрио нови концепт, који се заснива на хибридности, херези, субверзији, који он назива „трећим простором” (third space). Бинарност дјелује као сингуларност унутар тог новог простора и она више не постоји као основа јукстапонираности, као извор могућих сукоба или расправа, него служи као посредник, медијатор, спона. Буден и др. (2009: 201) критички се осврћу на овакве поставке, али ипак закључују да „[...] културално превођење не мора само да буде средство слободоумног развоја него и средство искључивања које у коначници своје обећање о ослобођењу претвара у угњетавање”⁴. Кронин (Буден и др 2009: 218) даје веома једноставан одговор на овакве поставке, које постојање бинарности не схватају као искључивост него као могућност избора или неизбора:

„У класичним бинарностима теорија превођења, језику-извору и језику-циљу, изворној и циљној култури, аутору и преводиоцу, преводиоцу и читаоцу, пред нас се ставља бинарна логика мисаоног суочавања. Ентитети унутар непромјенљивих идентитета супротстављени су без имало бинарне опозиције. Но, превођење као сукоб не представља супротстављање: оно представља сукоб као учешће у мултидимензионалности текстова, језика и култура. Оно побија културалне верзије савремене биосиле која преводу и тумачењу оспорава право на унутрашње споредне чињенице не би ли се избјегао „судар цивилизација” у коме су сви сукоби представљени као супротстављање кроз бинарне стереотипове о Нама и Њима”⁵.

2 „[...] multiculturalism is based on the idea of the uniqueness and originality of cultural formations. It assumes there is an intrinsic connection between culture and “racial”, gender or ethnic origins. [...] a culture is a narrative without any historical or physical origin [...] there are no origins at all, but only their traces, only their ‘copies’”.

3 Све цитате превела је Жељка Бабић.

4 „For cultural translation may not be only a vehicle of progressive development, but also a means of exclusion that finally turns its promise of liberation into oppression”.

5 „In the classic binaries of translation theory, source language and target language, source and target culture, author and translator, translator and reader, we find the binary logic of specular confrontation. Entities with fixed identities face up to each other in a zero sum of binary opposition. But translation as conflict is not confrontation; it is conflict as engagement with the multidimensionality of texts, languages and cultures. It contests the culturalist versions of the contemporary biopower which denies

Ера глобализације овај бинаризам полако проширује у трокут, уводећи појам транскултуралности. Наравно, метафора са геометријским фигурама може ићи и даље у зависности од тога које од концепата аутор или истраживач укључује у саме теоријско-методолошке поставке. Разматрајући појам транскултуралности, Хеп (2015: 7) истиче да „транскултуралност није само још један компаративни оквир који треба придодати интеркултурализму и интернационализму. Концепт транскултуралне комуникације укључује посебно разумијевање посљедица глобализације, постколонијалну критику и методолошка размишљања”.⁶ Сам концепт се користи у различитим научним дисциплинама, од економије и филозофије до комуникологије и медија, но, за потребе овог истраживања, користићемо Ортизову (1970: 102f) дефиницију у којој он наводи да „ријеч транскултурација јасно изражава на бољи начин различите фазе процеса транзиције из једне културе у другу, што енглеска ријеч акултурација заиста и имплицира, али овај процес у себе укључује и губитак или уништење претходне културе, што би се могло дефинисати као декултурација. Такође, појам у себи носи идеју о посљедичном стварању нових културолошких феномена, што можемо назвати неокултурацијом”.⁷

Разматрајући критички поставке Вјержбицке и њене теорије семантичке анализе под називом *природни семантички метајезик* (Natural Semantic Metalanguage (NSM)) о појмовима непреводивости, еквиваленције и интерлингвалног превода кроз призму транслатологије, Блумчински (2013: 272) истиче да „[...] сви преводи на природне језике (били они мета или не) укључују и интерлингвалне дефиниције: они никад нису исцрљени, коначни или универзални”.⁸

Из претходно наведеног кратког прегледа неких од рецентних истраживања везаних за појмове мултикултуралности и транскултуралности, видљиво је да се унутар теоријске транслатологије и овдје појављују раслојавања када су у питању значај и примјењивост било ког од предложених приступа. Ипак, сасвим је јасно да се из њих може извући једна заједничка повезница, а то је да се сваки превод посматра као појединачни производ специфичне преводачке праксе појединца, заједно са свим посебностима које сам производ, али и онај ко га је створио, носе у себи, и то у временско-просторном оквиру ограниченом управо самим стваралачким или обртничким процесом.

3. Појмови одомаћења и пострањивања

Поставке приступа Арохове (Chesterman and Arrojo 2000: 159) под називом критичке преводачке студије (critical translation studies, CTS) упућују нас на појмове „оснаживање” (empowerment) и „освјешћивање” (raising consciousness)

---

translation and interpreting right to internal minorities in the name of avoiding a “clash of civilizations”, where all conflict is presented as confrontation through the binary stereotyping of Us and Them”.

- 6 „Transculturality is not just another comparative framework to be added to interculturalism and internationalism. The concept of transcultural communication involves a particular understanding of the consequences of globalization, postcolonial criticism and methodological reflection”.
- 7 „[...] the word transculturation better expresses the different phases of the process of transition from one culture to another, because this does not consist merely in acquiring another culture, which is what the English word acculturation really implies, but the process also necessarily involves the loss or uprooting of a previous culture, which could be defined as deculturation. In addition it carries the ideas of the consequent creation of new cultural phenomena, which could be called neoculturation”.
- 8 „all translations in natural language (meta- or not), including intralingual definitions: they are never exhaustive, final or universal”.

везане за културе које се срећу унутар превода као путоказ при транслатолошким истраживањима. Уско везано уз појмове видљивости или невидљивости, као једног од бинаризама⁹ који и даље преовладава транслатолошком теоретском литературом, „оснаживање” води и ка поновном одређивању бинаризма *одомаћење* и *пострањивање*. Полазећи од Шлајермахеровог (2002: 74) бинарног концепта из далеке 1813. године, који се огледа у његовој изричитости или-или при приклањању приступу превођењу¹⁰ и који и даље представља један од најутицајнијих есеја у транслатолошкој теорији, Венути (1995: 309) даје критички осврт на одомаћење (domestication) које, према њему „тренутно доминира англоамеричком књижевном културом”,¹¹ те истиче да „познавање културе језика-циља, ма какво изванредно оно било, није довољно да изњедри превод који је и читак и отпоран на редуктивно одомаћење”, пошто је дужност преводиоца да посједује и „одлично познавање различитих културолошких дискурса у језику-циљу, и оном прошлом и овом садашњем”.¹² Овакав поглед донекле одговара и присталицама теорије да се глобализација превасходно огледа у англификацији културолошких и лингвистичких особености земаља у којима се енглески језик посматра као одомаћени.¹³ Као што је случај и са другим бинаризмима, и овдје је веома тешко приклонити се само једном приступу, поготово ако се раде анализе савремене преводилачке праксе.

Јукстапонирање ова два појма објасниле су и Палопоски и Оитиненова (Paloposki and Oittinen 2000: 386) истичући сљедеће:

[...] пострањивање и одомаћење су контекстуални феномени и треба их и изучавати као такве. Чак и ако се сложимо да је превод увијек питање моћи и политике, осјећамо да је превод више од тога. Ријеч 'пострањивање' сама по себи може да завара, бар у контексту превођења: сваки пут када преводимо, ми морамо и да одомаћујемо, на један или на други начин. Текст постаје дио културе и књижевности језика-циља. Важан је и правац културалног трансфера: превод на енглески другачији је од превода с енглеског.¹⁴

Оно што произилази из претходног кратког осврта на теоретска разматрања ова два појма јесте поставка да, иако се транслатолози истраживањем овог бинаризма баве већ два вијека, сваки нови превод омогућава и нови поглед, а самим тим даје и нови увид и критички осврт на поставке које се приписују као карактеристике појмова одомаћења и пострањивања унутар превода.¹⁵

9 Види Венути 1995.

10 „Entweder der Uebersetzer läßt den Schriftsteller möglichst in Ruhe, und bewegt den Leser ihm entgegen; oder er läßt den Leser möglichst in Ruhe, und bewegt den Schriftsteller ihm entgegen”. (Преводилац или оставља писца на миру, уколико је то могуће, и упуњује читаоца у његовом правцу или оставља, уколико је то могуће, читаоца на миру, а писца усмјерава ка њему.)

11 „The domesticating translation that currently dominates Anglo-American literary culture”.

12 „Knowledge of the source-language culture, however expert, is insufficient to produce a translation that is both readable and resistant to a reductive domestication; translators must also possess a commanding knowledge of the diverse cultural discourses in the target language, past and present”.

13 „Nativized” термин је кога уводи Твртко Прпић (Прпић 2014).

14 „[...] foreignizing and domesticating are contextual phenomena and need to be studied as such. Even if we agree that translating is always an issue of power and politics, we feel that translation is more than that. The word 'foreignizing' in itself may be misleading, at least in the context of translating: every time we translate we necessarily domesticate, one way or the other. The text becomes part of the target-language culture and literature. The direction of this cultural transfer also matters: translating *into* English is different from translating *from* English.”

15 Види истраживање Чау и др. (Chou et al. 2016: 162) у коме се истиче да постојање бинарности одомаћење наспрам пострањивање подразумева и постојање других бинаризама унутар

4. Корпус истраживања

Анализирајући културалне слојеве унутар књижевног корпуса који су представљали краће књижевне форме као што су драма и пјесме, примијећено је да су они јасно изражени и видљиви, било да су у питању били преводи рађени прије готово педесет година (Бабић 2016а) или су у питању рецентни текстови (Бабић 2016б). Лингвистичка специфичност обрађеног текста, будући да је обрађивани корпус био усмјерен на стих (бланкверс и слободни стих), истакла је потребу истраживања могућности друге врсте језичког комуницирања унутар текста који неће бити ограничен формом, а самим тим и синтаксичко- семантичким структурама. Одабир романа Дена Брауна *Инферно* за корпус овог истраживања био је условљен са већим бројем фактора. Глобализација је утицала да се енглески језик посматра као *лингва франка*. Штавише, у већини земаља у доминантно српском говорном подручју, он представља обавезни први страни језик који се изучава од најранијег основношколског узраста, па до додира између култура језика-извора и језика-циља долази још и прије саме латерализације. Утицај енглеског језика је, такође, вишеструк – како путем медија (телевизије, интернета, часописа), тако и путем изложености англосаксонским вриједностима које се, отворено или прикривено, пропагирају кроз њих. Самим тим, поставило се и питање да ли ће се у преводу разазнати преводиоцев однос према културалним посебностима израженим у тексту на језику-извору. Такође, у складу са јукстапонираним поставкама о постојању једног заједничког, односно два спојена и/или посебна мјеста унутар мозга у којима се складишти синтаксичко-семантички материјал¹⁶, жељело се провјерити да ли се у тексту на језику-циљу прате синтаксичке структуре језика-циља или је могуће примјетити трагове интерференције. Наравно, овдје се превасходно мисли на анализу лингвистичких јединица у тексту, а ни у ком случају евалуацији и покушају описа психолингвистичких и/или неуролошких процеса који прате сам процес превођења и за чији би опис, наравно, била потребна специфична мјерна апаратура. Враћајући се бинаризму као основи за успостављање односа одомаћења насупротив пострањивању као приступима који су коришћени при реводилачкој пракси, истраживала се и могућност постојања других стратегија којима се служио преводилац не би ли успјешно превазишао културолошки јаз који неминовно постоји како између језика-извора и језика-циља, тако и између аутора и преводиоца, те преводиоца и читаоца и аутора и читаоца.¹⁷ Коришћењем текста који припада популарној литератури омогућило се и истраживање односа преводиоца према самом тексту. Наиме, тржиште је преплављено разним издањима популарне књижевности, те је приступ самом преводу све више под утицајем тржишних потреба, јер ће се читалачка публика окренути другим издањима уколико јој се, у довољно кратком року, не обезбиједи превод траженог текста. С друге стране, поготово ако се ради о преводу с енглеског језика, преводилац је сасвим свјестан чињенице да је приступ тексту на језику-извору једна од опција за којом реципијент његовог креативног процеса може да досегне, тако да се он налази у непрестаном самоиспитивању и преобликовању сопствене реводилачке вјештине и праксе.

Потребно је истаћи да се рад заснива на разматрању само издвојених примјера до којих се дошло у процесу самог истраживања корпуса, јер се као

текста, нпр. бинаризма неутралност наспрам неутрализација (neutrality and neutralization).

16 Види Паивлио (1971) и Рид (2013).

17 Види Кронин у Буден (2009).

методолошки основ узео квалитативни, а не квантитативни приступ истраживању студије случаја, у овом случају превода белетристике. Пошто је рад преваходно усмјерен на примјере у којима се анализирају примјене поступака „одомаћења” и „пострањивања”, јасно је да коришћење квантитативне анализе доноси и ограничења којих смо били свјесни. Ипак, полазећи од закључка истраживања Олка (Olk 2013: 255), које је било усмјерено на могућност примјене квантитативне анализе на подручје културалног превођења, у коме се закључује да ова врста анализе посједује „своју улогу и може значајно да повећа валидност и прошири опсег истраживања тако што ће примијенити селективнији и фокусиранији приступ”, сматрало се да ће и ова анализа моћи успјешно да одговори на изазов који представља истраживање постојања транскulturалне комуникације унутар превода.

7. Резултати истраживања и дискусија

Временско-просторни оквир романа Дена Брауна *Инферно* савршен је примјер искорака из једнокултуралног миљеа не би ли се привукао што већи број читалаца. Непрестано мијењање мјеста радње, од Фиренце преко Венеције све до Истанбула, тражи од преводиоца и читаоца прећутну сагласност о томе да је општекултурални оквир саставни дио и једног и другог свјетоназора и да се он подразумијева. Но, сам жанр романа изискује да шира читалачка публика којој је намијењен уопште и не осјети ту подразумијевану слојевитост, те да се роман може читати и као обични криминалистички текст у коме су у центру пажње нагласак на напетости, ишчекивању и коначном разрјешењу мистерије која је представљена.

Када је у питању превод који одражава говор неизворног говорника, лексички и морфосинтаксички одабир преводиоца је интересантан.

„Sienna, eez Danikova! Where you?! Eez terrible!! Your friend Dr. Marconi, he dead! Hospital going craazy! Police come here! People telling them you running out trying to save patient?! Why!? You don't know him! Now police want to talk to you! They take employee file! I know information wrong - bad address, no numbers, fake working visa - so they no find you today, but soon they find! I try to warn you. So sorry, Sienna.” (I, 44)¹⁸

„Sienna, ovde Danikova! De si? Ovde je užasno! Tvoj prijatelj, doktor Marconi, mrtav je! Bolnica je kô ludnica! Policija dođe 'vamo! Ljudi im kazali ti pobjegla probala spase pacijent? Zašto?! Ne poznavaš ga! Sad policija 'oće priča s tobom! Uzeli tvoj dosje! Znam podaci pogrešna - loša adresa, bez brojevi, lažno radna viza - tako da tebe ne nađe danas, ali ubrzo 'oće! Pokušala te upozoriti! Tako žao, Sienna.” (II, 47)

Комбиновање екавице и ијекавице у тексту на језику-циљу читаоца наводи на помисао да се ради о особи нижег степена образовања. У истом маниру преведен је и остатак ове кратке поруке на телефонској секретарици. У тексту на језику-извору сасвим је јасно да се ради о неизворном говорнику енглеског језика, и типичне фонолошке и морфосинтаксичке грешке јасно су означене, али прагматичка анализа нигдје не показује друштвени слој из кога говорник потиче. Одомаћење које је овдје примијењено у потпуности мијења слику о лику који је представљен у језику-извору, тако да се овдје преводилац појављује у улози тумача текста, тј. видимо његову представу лика описаног у језику-извору. Негативна конотација која преовладава из језичких структура којима је представљен

¹⁸ Ради лакше прегледности, цитати из Браун 2013а означени су са I, а из Браун 2013б са II.

лик на језику-циљу (коришћење колоквијалног *ђе*, изостављање сугласника *х*, за-мјена самогласника, и слично) додјељује лику улогу која се не може разазнати у изворном тексту.

Погледајмо сљедећи примјер.

Out of the blue, a childhood nursery rhyme jumped into Sienna's mind: *Ring around the rosie. A pocketful of posies. Ashes, ashes. We all fall down.* (I, 171)

Potpuno iznenada, Sienna se sjetila jedne dječije pjesmice: *Crveni prsten. Džep pun bilja. Pepero, pepero. Svi padosmo.* (II, 170)

Из контекста књиге, сасвим је јасно зашто се преводилац одлучио на буквалан превод, тј. радња која слиједи и објашњење значења дјечије пјесмице важан су путоказ ка рјешењу проблема пред којим се налазе главни јунаци. Но, сама пјесмица звучи доста чудно у језику-циљу, поготово ако знамо да постоји еквивалент те пјесмице у српском језику (Ринге, ринге, раја). Културолошки би било значајно да је преводилац показао бригу за читаоца и дао барем напомену о овоме, јер се ради о познатој симболици. Овдје, такође, видимо и други примјер у коме се у истој реченици преводилац одлучује да игнорише дату информацију, јер нам изворни текст говори да је ријеч о „пјесмици из његово дјетињства”, дакле види се лична асоцијација, што се у даљњем тексту јасно може ишчитати.

Сљедећи примјери илуструју још једну тенденцију преводиоца које се држи у читавом раду, а то је коришћење курзива и досљедно превођење културолошких одредница.

As Langdon stared into his own weary eyes, he half wondered if he might at any moment wake up in his reading chair at home, clutching an empty martini glass and a copy of *Dead Souls*, only to remind himself that Bombay Sapphire and Gogol should never be mixed. (I, 36)

Dok je zurio u sopstvene umorne oči, napola se pitao da li će se, u nekom trenutku, probuditi u svojoj fotelji kod kuće, držeći praznu čašu martinija i primjerak *Mrtvih duša*, shvatajući kako *bombay sapphire* i Gogolja ne treba miješati. (II, 40)

Outside the Baptistery of San Giovanni, the man in the Plume Paris spectacles and a paisley necktie moved through the crowd, ignoring the uneasy stares of those who noticed his bloody rash. (I, 268)

Ispred krstionice, čovjek s *plume paris* naočalama i šarenom kravatom probijao se kroz gomilu, ignorišući nelagodine poglede onih koji su primijetili njegov krvavi osip. (II, 259)

Преводилац као да претпоставља да су читаоци упознати са марком познатог алкохолног пића (у овом случају, ради се о цину), јер је његово име наведено курзивом и нигдје није означено као једна од одредница која би могла да представља проблем при разумијевању. Штавише, може се поставити и питање самог изговора представљеног производа, јер се има осјећај да се познавање енглеског језика читаоца на језику-циљу подразумева. А сам аутор непрестано нас засипа подацима, посебно топонимима и објашњењима, тако да ми, као читаоци, не морамо да познајемо културолошке одреднице које нам представља. Но, када се сложене именичке синтагме, некад представљене и у виду тзв. „малих клауза” (small clauses), као у претходно наведеном случају, преведу на српски језик, читалац се не може отети утиску да је управо временско ограничење, које мора да је постојало при превођењу, узрок оваквих неспретних конструкција. Гледајући само превод, веома је тешко стећи утисак о описиваном лику. Наиме,

коришћење инструментала и одомаћења марке наочала у другом примјеру, штавише произвољно одређивање значења придјев *paisley*¹⁹, тешко да читаоца може навести да си предочи и социјални статус представљеног лика који је у тексту на језику-извору сасвим јасан.

Сљедећи примјер представља изврсну илустрацију проблема који се јављају при превођењу властитих именица на српски језик коришћењем властитог система који је успоставио преводац, а који одступа и од претходних и од садашњих правописних норми и може се схватити као мјешавина прескриптивног и преводиоачевог приступа прилично лабавом схватању изазова који превод ових структура може да представља.

Dante Alighieri had evolved into one of history's true cult icons, sparking the creation of Dante societies all around the world. The oldest American branch had been founded in 1881 in Cambridge, Massachusetts, by Henry Wadsworth Longfellow. New England's famous Fireside Poet was the first American to translate *The Divine Comedy*, his translation remaining among the most respected and widely read to this day. (I, 92)

Dante Alighieri je prerastao u jednu od kulturnih ikona historije, nadahnjujući osnivanje Danteovih društava širom svijeta. Najstariji američki ogranak je osnovao 1881, u Cambridgeu, Massachusetts, Henry Wadsworth Longfellow. Čuveni pripadnik skupine *Fireside Poets* iz New Englanda, bio je prvi Amerikanac koji je preveo *Božanstvenu komediju*, a taj prijevod je do danas ostao jedan od najcjenjenijih i najčitanijih. (II, 92)

Thirty-four thousand feet above the dark expanse of the Bay of Biscay, Alitalia's red-eye to Boston cruised westward thorough a moonlit night. (I, 526)

Deset hiljada metara iznad tamnog prostranstva zaliva Biscay, noćni let Alitalije za Boston letio je na zapad, kroz mjesječinom obasjanu noć. (II, 508)

У настојању да одступање између два језика буде што мање, у првој реченици је видљиво коришћење елипсе унутар придјевске премодификације (*history's true cult icons*). Веома је тешко објаснити инсистирање на пресликавању топикализације из језика-извора у другој реченици, поготово на одступање од слагања именица (Cambridgeu, Massachesetts). Такође, у тексту на језику-циљу, очекујемо коришћење детерминатива на почетку треће реченице, јер је, овако конструисана, реченица доста незгодна за процесирање. И овдје видимо двострук приступ превођењу властитих именица, наиме назив пјесничке групе је преведен, а назив географског подручја остављен је у оригиналу, мада је у српском језику одомаћено и прихватљиво само коришћење назива Нова Енглеска.

Што се тиче другог примјера, може се само нагађати разлог због кога је преводац одлучио да не користи општу географску одредницу, дакле Бискајски заљев, већ се одлучио за англизам, поготово када се у обзир узме чињеница да име залива на језицима земаља и покрајине којима припада, француском *le golfe de Gascogne*, шпанском *el golfo de Vizcaya*, баскијском *Bizkaiko golkoa*, показује да су сви они прилагођени терминологији језика-циља.

Погледајмо на који начин преводац приступа превођењу криптичне поруке која је основа заплета саме радње романа.

O you possessed of sturdy intellect, observe the teaching that is hidden here beneath the veil of verses so obscure. Seek the treacherous doge of Venice who severed the heads from horses ... and plucked up the bones of the blind. Kneel within the gilded mouseion of holy wisdom, and place thine ear to the ground, listening to the sounds of trickling water.

19 Уобичајени превод термина је кашмир (дезен).

Follow deep into the sunken palace ... for here, in the darkness, the chthonic monster waits, submerged in the blooded waters ... of the lagoon that reflects no star. (I, 286)

Tko zdrav sud ima, nek sad pomno štije, da bi mu pažnja nauk razbrala, što se pod velom čudne pjesme krije ... Potraži izdajničkog dužda Mletaka, što glave konjske odsijeca ... i vadi kosti slijepaca. Klekni u zlatnom museionu svete mudrosti, i na zemlju uho prisloni, osluhni zvuk vode što žubori. Slijedi ga duboko, do potopljene palače ... gdje u tami, hadska neman vreba, uronjena u vode krvave ... kanala u kom se ne zrcale zvijezde. (II, 277)

Текст на језику-извору даје нам превод Дантеовог *Пакла*, те се и преводилац одлучује за исти приступ, мада је архаичност израза на граници разумљивости. Овај кратак исјечак обилује примјерима из којих се јасно назире пажња коју је преводилац посветио свакој преведеној структури, али и културолошком миљеу потенцијалног читаоца његовог производа. Коришћење облика присвојног придјева другог лица једнине *thine*, кога можемо сусрести у раном модерном енглеском (ЕМоЕ) и кога одликује архаичност, преводилац успјешно наглашава коришћењем топикализације у тексту на језику-циљу; штавише, разлика између коришћења замјенице другог лица једнине и множине веома вјешто се превазилази употребом синтаксичке апаратуре пословице, што је наглашено и коришћењем упитног *ћико*, на које, иначе, не наилазимо у другим дијеловима превода. Надаље, да би читаоца упутио на разлику између садашњости и прошлости, именицу *Venice* преводи архаичним *Млеци*; именицу која је повезница са Венецијом, *lagoon*, веома домишљато мијења у *канал*, што је у језику-циљу и најчешћа асоцијација на овај италијански град, а што, у коначници, не мијења ни саму предоцбу о мјесту које се описује, чак ни онима који на крају сазнају да се ради о истанбулској *Цистерни*, поготово ако су је посјетили; придјев *chthonic*²⁰ упућује на подземни свијет у грчкој митологији, тако да коришћење лексеме *хагски* јасно приближава читаоцу на језику-циљу значење придјева чија је дистрибуција у енглеском језику веома ограничена. У преводу на српски језик, преводилац непрестано користи придјевску постмодификацију (нпр. воде крваве) не би ли истакнуо временски одмак и посебну културолошку маркираност структура које преноси у језик-циљ.

Навешћемо још један примјер као илустрацију преводилачких стратегија коришћених у преводу.

I was there when he jumped off the Badia tower.
Mine were the last eyes he ever saw. (I, 327)

Bio sam tamo kad je skočio sa tornja Badia.
Posljednje što je vidio bile su moje oči. (II, 317)

Понекад коришћење граматичког рода које захтијева сам језик може читаоца да наведе на сасвим погрешан пут при разумијевању текста, а да се преводиоцу при томе не нуди никакво алтернативно рјешење унутар самог језичког система. Тек на крају књиге сазнајемо да је говорник особа женског пола, па се с разлогом поставља питање – због чега се преводилац одлучио да његов лик проговара као мушкарац? Одговор је, наравно, очигледан и сасвим једноставан. Енглески, као језик који тежи ка потпуном губитку ионако малог броја референтних ријечи које су родно маркиране, омогућава писцу да упућује на особу родно

20 Овдје је потребно напоменути да је значење овог придјева објашњено и раније унутар самог текста и да је то учинио сам писац.

је не маркирајући. У српском језику, мушки род још увијек има ту особину да се користи у генеричком смислу када се из контекста не може одредити пол говорника. Дакле, када преводилац чита текст на изворном језику, он му и подсвјесно даје карактеристике мушког рода, уколико у њему нема никакве одреднице која би упућивала на други закључак. У претходно наведеном примјеру, јасно је да је и сам ефекат који коришћење мушког рода носи већи, јер је и изненађење читаоца, када схвати да је његова дедукција кренула погрешном стазом, веће. Треба примјетити да је топиализација у другој реченици на енглеском језику избјегнута у преводу на српски, што је читаоца лишило и видљиво израженог емотивног набоја који јасно произилази из коришћене структуре за чији су се трансфер могла користити разна језичка средства, од реченичне до синтагматске топиализације или коришћења диверзитета граматиких времена.

8. Закључна разматрања

Прилазак проблему превођења кроз транслатолошку теоретску праксу не значи само коришћење језичке анализе него и откривање и разоткривање културолошких слојева унутар текстова на језику-извору и језику-циљу, те могућност изналажења начина за превазилажење јаза који неминовно постоји и између језика и између култура. Анализом одабраних примјера из корпуса који је представљао роман Дена Брауна *Инферно* и његов превод на српски језик, дошло се до закључка да су приступи и преводилачки поступци којима се преводилац користио били еклектични, што је било и очекивано. Сам жанр испитиваног текста, као и тржишни захтјеви, требало би да су били неки од разлога који су узорковали одабир баш овог приступа. Ипак, оно што се намеће као општи утисак након анализе јесте јасно оцртавање онога што Прћић (2014) назива „англификацијом културолошких и лингвистичких особености”. Преводилац је јасно видљив у читавом тексту, али његова видљивост је посебне врсте: умјесто да као читаоци искусимо лингвистичку и културолошку диверсификацију која јасно карактерише ликове у тексту на језику-извору, изложени смо насумичном одабиру разноликих приступа обради текста. У цијелом преводу не може се систематично одредити приступ превођењу културолошки маркираних појмова и структура него се има осјећај да и коришћени еклектични приступ одступа од опште систематизације. Од самог преводиоца зависи хоће ли или не приступити преводу или објашњењу маркираног појма или структуре. Појам интер- и мултикултуралног у свом основу постаје синоним за глобалистичко, трансккултурално схватање да је англоамерички свјетоназор толико близак читаоцу на језику-циљу да и није потребно вршити приближавање или одомаћење културолошких одредница, пошто оне треба да су већ уписане у општекултурални код просјечног читаоца на језику-циљу. Наравно, све претходно речено представља чисто лични одраз анализе резултата истраживаних структура и не треба га ни у ком случају схватити ни као паушално или субјективно критизерско аналитичко средство него као покушај да се укаже на проблем који се у транслатолошкој пракси оријентисаној на тржиште и производ већ дужи низ година може примјетити у преводима белетристике. Наиме, у трци са временом и захтјевима тржишта преводилац као да је већ изгубио ритам корака, и само је питање времена када ће се и сама преводилачка вјештина сматрати тек пуким преношењем претпостављаних значењских слојева. Уколико се то догоди, оно што се налази у сржи сваког преводилачког напора, имагинација и посебност сваког индивидуалног преводилачког

гласа, нестаће у монотонији и сивилу амалгама замишљеног изгледа будућег производа превођења. Европски парламент већ одавно захтијева коришћење систематски одређеног вокабулара и граматичких структура приликом изјашњавања својих чланова не би ли се омогућило и полуаутоматско, машинско превођење током његовог засиједања. Али ту се, наравно, ради о ономе што се зове тумачење или симултано превођење, које не захтијева познавање и ишчитавање тананих културолошких посебности унутар оба језика. Када се такав, помало окамењен и јасно ограничен приступ примијени на превод белетристике или књижевног текста, добијамо производ лишен особености и језика-извора и језика-циља, те читаоцу онемогућавамо искуствени одабир слојевитог читања новоствореног текста. Глобализацији се можемо одупријети на различите начине, тако да се овај рад може схватити и као покушај промишљања о могућностима интензивније укључености лингвистичке и транслатолошке теоријске и практичне мисли у очување свих оних посебности које, да се послужимо Агаровим (1994) терминима и језикокултура језика-извора (LC1, source languaculture) и језикокултура језика-циља (LC2, target languaculture) посједују.

ЛИТЕРАТУРА

- Агар 1994: M. Agar, *Language Shock: Understanding the Culture of Conversation*, New York: William Morrow and Co.
- Арохо 1997: R. Arrojo, The 'Death' of the Author and the Limits of the Translator's Visibility, у: M. Snell Hornby, Z. Jettmarova and K. Kaindl (eds.), *Translation as Intercultural Communication*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing, 21–32.
- Бабић 2016а: Ž. Babić, Translation as Empowerment of Cultural Mediation: Revaluing Relevance, Equivalence and Discourse Shift, у: P. Penda (ed.), *The Whirlwind of Passion: New Critical Perspectives on William Shakespeare*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 10–27.
- Бабић 2016б. Ж. Бабић, Поетско кроз призму лингвистике: превод као вјештина, умјетност или одјек Другог, у: Ковачевић, М. и др, *Језик, књижевности, уметности*, књ. 1, Крагујевац. Филолошко-уметнички факултет, 329–341.
- Бењамин 1923/1992: W. Benjamin, The task of the translator (Trans. Harry Zohn), у: R. Schulte and J. Bignuet (eds.), *Theories of translation. An anthology of essays from Dryden to Derrida*, Chicago: University of Chicago Press, 71–82.
- Блумчински 2013: P. Blumczyński, Turning the tide: A critique of Natural Semantic Metalanguage from a translation studies perspective, Oxford: *Translation Studies*, 6:3, Oxford, 261–276.
- Браун 2013а: D. Brown, *Inferno*, New York: Doubleday.
- Браун 2013б: D. Brown, *Inferno*, Sarajevo: Buybook.
- Буден и др. 2009: B. Buden et al, Cultural translation: An introduction to the problem, and Responses, Oxford: *Translation Studies*, 2:2, Oxford, 196–219.
- Венути 1995: L. Venuti, *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, London and New York: Routledge.
- Олк 2013: H. M. Olk, Cultural references in translation: a framework for quantitative translation analysis, *Perspectives: Studies in Translatology*, 21:3, Oxford, 344–357.
- Ортиз 1970: F. Ortiz, *Cuban Counterpoint: Tobacco and Sugar*, Vintage Books: New York.
- Паивио 1971: A. Paivio, *Imagery and Verbal Processes*, New York: Holt, Rinehart, and Winston.

- Палопоски и Оитинен 2000: O. Paloposki and R. Oittinen. The domesticated foreign. у: A. Chesterman et al. (eds.), *Translation in Context*, Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins, 373–390.
- Прћић 2014: Т. Prčić, English as the Nativized Foreign Language and Its Impact on Serbian, Cambridge, *English Today*, 30:1, Cambridge, 13–20.
- Рид⁹ 2013: S. K. Reed, *Cognition: Theories and Application*, Belmont, CA: Wadsworth Cengage Learning.
- Фоконије 2007: G. Fauconnier, *Mental Spaces*, у: D. Geeraerts and H. Cuyckens (eds.), *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, Oxford: Oxford University Press, 351–376.
- Хеп 2015: А. Hepp, *Transcultural Communication*, Malden, MA: John Wiley and Sons, Inc.
- Чау и др. 2016: I. C Chou et al, Translation Ethics from a Cognitive Perspective: A Corpus-Assisted Study on Multiple English-Chinese Translations. у: T. Seruya and J. M. Justo (eds.), *Rereading Schleiermacher: Translation, Cognition and Culture*, Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer, 159–173.
- Честерман и Арохо 2000: A. Chesterman, and R. Arrojo, Shared ground in Translation Studies, Forum. Amsterdam and Philadelphia, *Target*, 12:1, Amsterdam and Philadelphia, 151–160.
- Шлајермахер 2002: F. Schleiermacher, Ueber die verschiedenen Methoden des Uebersetzens, у: M. Rössler (ed.), *Akademievorträge*, Berlin: Walter de Gruyter, 67–93.

THE EXISTENCE OF TRANSCULTURAL COMMUNICATION IN A TRANSLATION

Summary

Starting from the Rosemary Arrojo's (1997: 31) posit that there exists a need for empowerment of the translation process and that the translator's role is changed in that he/she is now "consciously visible", the paper presents an analysis of the translation of Dan Brown's *Inferno* from English into Serbian. The comparative-contrastive approach is used for uncovering the semantic layers within the translation, which can serve as a means of transcultural communication. By analysing the processes of *domestication* and *foreignization*, the paper focuses on uncovering of strategies used by the translator in order to overcome cultural gap between the source and target language, thus creating a particular, hybrid space between these two languages and these two cultures. The conclusion of the analysis shows that the translator used his own eclectic type of approach towards the translation of culturally-marked issues, and that one of the possible reasons for such an approach is the very approach to translation as a product whose values are determined by the market to which it is aimed.

Key words: translation, transculturality, multiculturalism, domestication, foreignization.

Željka Babić

Аница КРСМАНОВИЋ¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Кашегра за енглески језик и књижевност

КОМУНИКАТИВНА КОМПЕТЕНЦИЈА И ПОСТИГЊУЋЕ У УЧЕЊУ СТРАНИХ ЈЕЗИКА

Током последњих неколико деценија аутори настоје да одреде место комуникативне компетенције у процесу учења страних језика. Различита одређења ове компетенције могу се првенствено наћи у оквиру настојања да се дефинише постигнуће у учењу страних језика. Према првим моделима, постигнуће представља углавном једнодимензионалну структуру која искључује постојање комуникативне компетенције. Међутим, почетком седамдесетих година аутори, а пре свега Дел Хајмс, почињу да истичу значај комуникативне компетенције, односно почињу да тврде да постигнуће подразумева не само познавање одређеног језичког система већ и способност употребе тог система. У овом раду даћемо критички преглед и анализу различитих модела постигнућа у учењу страних језика с освртом на место комуникативне компетенције, почевши од модела који су предложили Канал и Свејнова, преко Бахмановог и Палмеровог конструкта језичке способности, педагошки оријентисаног модела који предлажу Селсе-Мерсија и др., до Заједничког европског референтног оквира за учење, подучавање и вредновање језика.

Кључне речи: постигнуће, комуникативна компетенција, учење страних језика

1. Увод

Постигнуће у учењу страних језика у области лингвистике је, у најширем смислу, дефинисано као степен у којем појединац може да користи одређени језик (колико успешно чита, пише или говори на страном језику, или у којој мери разуме тај језик). Настојећи да прецизније дефинишу постигнуће, аутори (Чомски 1965; Дел Хајмс 1972; Канал, Свејн 1980; Бахман, Палмер 1996) су се првенствено оријентисали ка утврђивању компетенција које процес учења страних језика укључује. Како су различити аутори истицали значај различитих способности, односно компетенција за процес учења страних језика, тако се током последњих неколико деценија може уочити неколико модела постигнућа. Заинтересованост за прецизно дефинисање комуникативне компетенције потиче од потребе да се одреди шта је то постигнуће у учењу страних језика, са циљем да се олакша тестирање и оцењивање у области учења и наставе страних језика. Селсе-Мерсија и др. (1995) сматрају да је веома важно разумети и прецизно дефинисати шта комуникативна компетенција представља, како би из таквих увида проистекле валидне педагошке и практичне импликације усмерене ка примени у области учења страних језика, као и области тестирања и оцењивања. Неки истраживачи попут Селсе-Мерсија и др. (1995) настоје да дефинишу комуникативну компетенцију у контексту педагошке и практичне примене у настави, док други, као што су Бахман и Палмер (1996) разматрају оне аспекте комуникативне компетенције који су важни за тестирање и оцењивање постигнућа. Поред тога, неки аутори попут

1 anicrad@yahoo.com

Мекгрортија (1984, цитирано у Селсе-Мерсија и др. 1995: 30) сматрају да се комуникативна компетенција не може прецизно и стриктно дефинисати, већ она у различитим ситуацијама и контекстима има различита одређења у зависности од тога ко су ученици, какве су њихове потребе и какви су циљеви учења. Већина поменутих аутора сматра да је важно разумети шта је то комуникативна компетенција и које димензије она подразумева, како би из таквих сазнања проистекле валидне педагошке и практичне импликације за наставу страних језика.

У примењеној лингвистици комуникативна компетенција је уопштено дефинисана као знање не само о томе да ли је нешто формално могуће у језику већ и да ли је изводљиво, прикладно и употребљиво у одређеној говорној заједници (Ричардс, Шмит 2010). Током претходних неколико деценија, настојећи да на што прецизнији начин дефинишу комуникативну компетенцију, истраживачи су предлагали различите моделе постигнућа у учењу страних језика, у оквиру којих је комуникативна компетенција заузимала различита места. У овом раду даје се преглед, анализа и дискусија неколико оваквих модела с освртом на место комуникативне компетенције у области учења страних језика, почевши од модела који су предложили Канал и Свејнова (1980), преко Бахмановог и Палмеровог (1996) конструкта језичке способности, педагошки оријентисаног модела који предлажу Селсе-Мерсија и др. (1995), до Заједничког европског референтног оквира за учење, подучавање и вредновање језика.

2. Модел постигнућа и комуникативне компетенције

2.1. Почетна одређења постигнућа и комуникативне компетенције. Под утицајем Чомског (1965) и његове идеје о језичком знању настао је модел постигнућа према којем успешно овладавање језиком подразумева познавање граматичких структура тог језика. Термин *комуникативна компетенција* потиче из Дел Хајмсовог (1972) одговора на дефиницију коју је Чомски предлагао. Наиме, Чомски познавање језика ограничава на познавање граматике, односно језика као формалног система. С друге стране, Дел Хајмс, тврдећи да познавање језика као формалног система представља само једну од димензија комуникативне компетенције, истиче да су поред ове димензије неопходна социолошка и културолошка знања како би се то формално знање употребило на правилан начин. Према овом аутору, комуникативна компетенција се не своди на једноставну дихотомију знање/деловање, већ је превазилази тако што укључује знање и вештине (Дел Хајмс 1972). Овако дефинисано знање подразумева оно што појединац зна о језику, али и другим димензијама живота, а вештине укључују успех у том језичком деловању. На основу оваквих твдњи Дел Хајмс је предложио оквир комуникативне компетенције који обухвата следеће судове:

- Да ли је нешто формално могуће (граматично, културолошки исправно и комуникативно)?
- Да ли је нешто изводљиво (у односу на биолошке и психолошке чиниоце, ограничење меморије, итд.)?
- Да ли је нешто прикладно (у односу на одређени контекст)?
- Да ли се нешто стварно извршава (да ли је нешто уобичајено или не)?

Дакле, за разлику од Чомског, који се у оквиру генеративне лингвистичке традиције фокусира на идеалног говорника-слушаоца, односно на говорника-слушаоца који поседује идеално језичко знање, Дел Хајмс предлаже модел који подразумева постојање лингвистичке димензије, психолингвистичке

способности појединца и природе комуникације. Према овом моделу језик не представља формални систем већ он постоји искључиво у контексту и на тај начин га је једино исправно и проучавати.

Неки аутори попут Севил-Троики (1996) настојали су да из лингвистичко-етнографске перспективе дефинишу комуникативну компетенцију у учењу страних језика, ослањајући се на Дел Хајмсову идеју комуникативне компетенције. Наиме, ови аутори сматрају да комуникативна компетенција укључује три типа знања: језичко знање (које одговара ономе што је Чомски називао компетенција, али укључује и језичке компоненте којима се преносе друштвене поруке и референтна значења), интеракционе вештине (познавање друштвених норми и конвенција) и културолошко знање (познавање друштвене структуре говорне заједнице).

Након Дел Хајмса, Канал и Свејнова, а потом и Бахман и Палмер покушали су да прецизније одреде комуникативну компетенцију. У свим овим моделима комуникативна компетенција имала је три основне димензије: граматичку, друштвену и психолошку.

2.2. Канал и Свејнова. Први значајан модел комуникативне компетенције, који је касније често представљао основу за настајање других оквира, био је модел који су предложили Канал и Свејнова (1980). Под утицајем Дел Хајмсовог модела, ови аутори истичу значај комуникативне компетенције за постигнуће, тврдећи да она укључује три димензије: граматичку компетенцију (познавање граматике, лексике, морфологије, синтаксе, семантике и фонологије), социolingвистичку компетенцију (познавање друштвено-културолошких правила употребе језика и дискурса) и стратегијску компетенцију (способност превазилажења препрека које се могу јавити у комуникацији).

Грамагичка компонента овог модела одговара језичкој компетенцији онаквој како ју је одредио Чомски. Овако дефинисана компетенција омогућује говорнику да употребљава знање и вештине неопходне за преношење и разумевање дословног значења исказа. Слично као и Дел Хајмс, ови аутори сматрају да социolingвистичка компетенција обухвата познавање правила неопходних за исправну употребу језика у одређеним језичком и друштвеном контексту. Стратегијска компетенција обухвата вербалне и невербалне стратегије које се користе како би се надокнадили недостаци у комуникацији који настају због недостатка у некој другој компоненти комуникативне компетенције.

Дакле, према овом моделу који представља синтезу знања и вештина потребних за комуникацију, та знања се односе на познавање граматичких правила, начина употребе језика у друштвеном контексту и познавање начина комбинавања исказа и комуникативних функција у складу са одређеним дискурсом. С друге стране, вештине подразумевају начин на који појединац користи то знање у стварној комуникацији.

Неколико година касније Канал (1983) предлаже нешто измењени модел према којем је одређење комуникативне компетенције било приближније оној дефиницији коју је предложио Дел Хајмс. Наиме, према овом новом моделу, комуникативна компетенција подразумева и знање, и вештину употребе тог знања у интеракцији у стварној комуникацији (Канал 1983: 5). Овај аутор истиче разлику између комуникативне компетенције и комуникације, наглашавајући да знање и вештине представљају основне способности, док њихова манифестација у реалној ситуацији представља комуникацију. Овај нови модел садржао је промењену дефиницију граматичке компетенције, али значајне промене када су

друге компетенције у питању. Према овом моделу, социолингвистичка компетенција подразумева искључиво познавање друштвено-културолошких правила и то правила употребе значења и форме као и у првобитном моделу, као и правила невербалног понашања. Дакле, у новом моделу социолингвистичка компетенција се не односи на познавање дискурзивних правила већ познавање ових правила сада припада посебној дискурзивној компетенцији која се дефинише као способност правилног коришћења различитих облика и значења како би се постигла кохерентност и кохезија усменог или писаног текста (Канал 1983: 9). Друга измена коју је аутор унео у нови модел односи се на значење стратегијске компетенције, која сада подразумева не само способност превазилажења проблема и препрека у комуникацији већ и способност побољшавања ефикасности комуникације уопште (Канал 1983).

Дакле, нови модел подразумева четири компетенције: две које одражавају употребу језичког система (граматичка и дискурзивна), и две које се односе на функционалну димензију комуникације (социолингвистичка и стратегијска). Граматичка компетенција укључује познавање лексике и правила морфологије, синтаксе, семантике и фонологије, док дискурзивна подразумева способност повезивања исказа у дискурс. Социолингвистичка компетенција укључује познавање правила употребе језика у различитим социолингвистичким контекстима. Коначно, стратегијска компетенција се односи на комуникационе стратегије (вербалне или невербалне) којима се побољшава ефикасност комуникације.

Више од једне деценије овај модел је био доминантан модел комуникативне компетенције. Иако се у међувремену појавило неколико других модела, неки оквири комуникативне компетенције и постигнућа у учењу страних језика који су актуелни данас, засновани су на димензијама модела који су предложили Канал и Свејнова.

2.3. Бахман и Палмер. Бахман (1990) је уместо термина *комуникативна компетенција* предложио термин *комуникативна језичка способност* (енгл. *communicative language ability*) која, према овом аутору, представља комбинацију језичке способности и језичке делатности реализоване у одређеном контексту. Овај аутор под комуникативном компетенцијом заправо подразумева језичку компетенцију. Бахман и Палмер (1996) предложили су модел према којем језичка компетенција подразумева организациону компетенцију која се односи на познавање структуре језика и прагматичку компетенцију која је описана као употреба организационог знања у одређеном контексту. Организациона компетенција укључује граматичку и текстуалну компетенцију. Граматичка компетенција се односи на познавање вокабулара, морфологије, синтаксе и фонологије/графологије, и као таква одговара ономе што Канал и Свејнова називају граматичком компетенцијом. Текстуална компетенција укључује кохезију и реторичку организацију, односно оно што Канал и Свејнова подразумевају под дискурзивном компетенцијом. Прагматичка компетенција обухвата лексичку компетенцију, тј. познавање значења, функционалну компетенцију, односно познавање комуникативних функција језика, и социолингвистичку компетенцију, која одговара социолингвистичкој компетенцији у моделу који предлажу Канал и Свејнова. Бахман и Палмер су стратегијску компетенцију издвојили из језичке компетенције, сматрајући да особе могу поседовати исту језичку компетенцију, али да не буду подједнако успешне у примени тог језичког знања. Ове компетенције су означили као метакогнитивне и под њима подразумевају процењивање комуникацијских извора, постављање комуникацијских циљева и планирање.

На основу приказа Бахмановог и Палмеровог модела може се закључити да је овај модел сложенији, прецизније организован и да даје детаљније описе компонентни комуникативне језичке способности у односу на модел који предлажу Канал и Свејнова.

2.4. Селсе-Мерсија и др. У средишту овог педагошки оријентисаног модела комуникативне компетенције стоји дискурзивна компетенција. Поред ове, ту су и социокултуролошка, језичка и акциона компетенција. Дискурзивна компетенција налази се тамо где се ове три компетенције преплићу, тј. спајају како би обликовале дискурс, који такође повратно обликује ове три компетенције (Селсе-Мерсија и др. 1995: 9). Све ове четири компетенције обухваћене су стратегијском компетенцијом која омогућује говорнику да оствари успешну комуникацију.

Дискурзивна компетенција односи на оно место где се лексичко-граматичка компонента укршта са комуникативном намером или друштвено-културолошким контекстом (Селсе-Мерсија и др. 1995: 13). Према овом моделу дискурзивна компетенција обухвата: кохезију, деиксе, кохеренцију, жанровске структуре и конверзационе структуре. Језичка компетенција подразумева лексичко-граматичку димензију јер, како аутори наглашавају, комуникативна компетенција није једноставно познавање правила за формулисање реченица, већ она се односи на познавање граматичких и лексичких образаца, и правила, као и на способност примене тих правила. Језичку компетенцију чине: синтакса, морфологија, лексика, фонологија и ортографија. Акциона компетенција односи се на способност преношења и разумевања комуникативне намере. Ову компетенцију чине познавање језичких функција и познавање сетова говорних чинова. Социокултуролошка компетенција укључује познавање правила употребе и преношења порука у оквиру одређеног друштвеног и културолошког контекста у складу са прагматичким факторима који се односе на варијације у језичкој употреби (Селсе-Мерсија и др. 1995: 23). Ова компетенција укључује: друштвено-контекстуалне, стилске, културолошке факторе и факторе невербалне комуникације. Под стратегијском компетенцијом аутори подразумевају комуникационе стратегије уопште.

Како је овај модел педагошки оријентисан, циљ аутора је био да се на основу прецизног дефинисања комуникативне компетенције дође до практичних открића која би се могла применити у оцењивању, састављању наставних планова и избору наставног материјала у области учења страних језика.

2.5. Заједнички европски референтни оквир за учење, подучавање и вредновање језика (ЗЕРО²). Заједнички европски референтни оквир за учење, подучавање и вредновање језика (2001) намењен је учењу језика, као и оцењивању. Структура овог моделасе састоји се из хоризонталне и вертикалне димензије. Хоризонтална димензија односи се на два аспекта: језичке активности у које је говорник укључен (контекст, тема, комуникативни задатак) и комуникативне језичке компетенције које се према овом моделу, слично као у моделу који предлажу Канал и Свејнова (1980), деле на језичку, социолингвистичку и прагматичку компетенцију. Вертикална димензија се односи на скалу референтних нивоа којима се описује знање ученика.

Дакле, комуникативна компетенција према овом моделу дефинисана је у ужем смислу, односно она указује искључиво на језичко знање. Језичка

2 The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Strassbourg: Council of Europe i Cambridge: Cambridge University Press, http://coe.int/T/DG4/Portfolio/documents/Framework_EN.pdf.

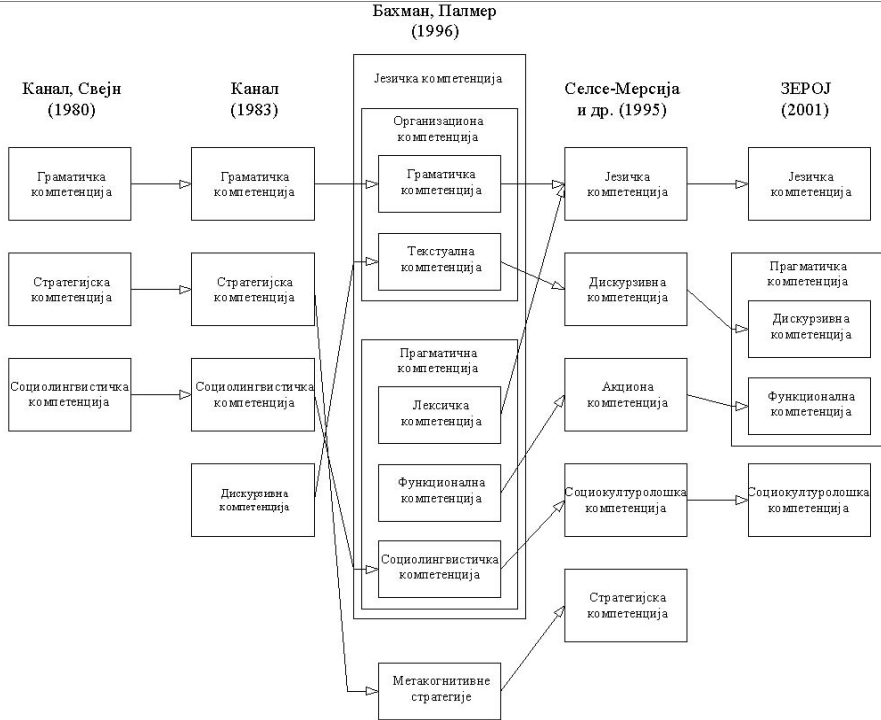
компетенција подразумева познавање и способност употребе језичких извора који служе као основа за формирање језичких порука (лексичка, граматичка, семантичка, фонолошка, ортографска и ортоепска компетенција). Социолингвистичка компетенција подразумева вештине које омогућују употребу језика у одређеном друштвеном контексту, док прагматичка компетенција укључује дискурзивну и функционалну компетенцију, као и компетенцију планирања која се односи на ове претходне две компетенције.

Према овом моделу, стратегијска компетенција не представља део комуникативне компетенције. Под овом компетенцијом подразумева се коришћење стратегија у најширем смислу, односно, не само употреба стратегија којима се превазилазе недостаци у познавању језика већ и употреба различитих комуникацијских стратегија уопште. Овакво одређење стратегијске компетенције делимично одговара дефиницији метакогнитивних компетенција коју су предложили Бахман и Палмер (1996).

3. Дискусија

3.1. Сличности модела постигнућа. Када се поменути модели међусобно упореде, може се уочити да се аутори углавном слажу у погледу знања, односно компетенција које чине основу постигнућа у учењу страних језика. Наиме, може се приметити (*График 1*) да се према свим поменутиим моделима, у основи постигнућа налази знање о језику. Тако, у моделу који су предложили Канал и Свејнова, као и у оном који је предложио Канал, ово знање (познавање граматике, лексике, морфологије, синтаксе, семантике и фонологије) подразумева се под граматичком компетенцијом. Слично одређење граматичке компетенције дали су и Бахман и Палмер, тврдећи да она укључује познавање вокабулара, морфологије, синтаксе и фонологије/графологије, као и Селсе-Мерсија и сарадници, који је називају језичком компетенцијом. У Заједничком европском референтном оквиру за учење, подучавање и вредновање језика, знање о језику такође припада језичкој компетенцији.

Графикон 1: сличности и разлике између неколико модела постигнућа у учењу страних језика: структура модела постигнућа

Када је у питању социolingвистичка компетенција, може се уочити да је она присутна у свим моделима у оном значењу у којем је дефинишу Канал и Свејнова, односно као познавање правила потребних за исправну употребу језика у одређеном друштвеном и језичком контексту. Међутим, у другим моделима њено значење је углавном сложеније. Тако, рецимо, у моделу који је предложио Канал ова компетенција поред поменутог одређења, подразумева и познавање правила невербалног понашања, док у моделу Селсе-Мерсије и сарадника, укључује и познавање културолошког контекста.

Уколико се узме у обзир дискурзивна компетенција, може се приметити да је на сличан начин дефинисана у моделу који је предложио Канал, као и у Бахмановом и Палмеровом моделу. Наиме, према овим моделима ова компетенција подразумева познавање правила употребе дискурзивних средстава са циљем да се постигне кохерентност и кохезија текста. С друге стране, према другим моделима, она представља знатно сложенији конструкт (према Селсе-Мерсији и др., у дискурзивној компетенцији се социокултуролошка, језичка и акциона компетенција преплићу) или пак представља део неке друге компетенције (у ЗЕРОЈ-у она је део прагматичке компетенције).

Разматрајући сличности представљених модела може се, такође, приметити да одређене компоненте Бахмановог и Палмеровог модела имају приближне еквиваленте у моделу који предлажу Селсе-Мерсија и сарадници. Тако, дефиниције дискурзивне, социокултуролошке и стратегијске компетенције у моделу Селсе-Мерсије и сарадника приближно одговарају ономе што Бахман и Палмер

подразумевају под социокултуролошком, текстуалном компетенцијом и мета-когнитивним стратегијама. Такође, Селсе-Мерсија и сарадници компонетну која се односи на комуникативне сврхе и намере описују под називом „акциона компетенција”, што одговара ономе што Бахман и Палмер називају „функционалним знањем”.

Иако се аутори поменутих модела слажу у погледу знања, тј. компетенција које чине постигнуће у учењу страних језика, чини се да је способност употребе тог знања теже дефинисати и прецизно одредити, те да је то оно у чему се ови модели углавном разликују.

3.2. Разлике између модела постигнућа. Као што се може видети на основу представљених дефиниција и оквира, према првим моделима постигнуће представља једнодимензионалну структуру која искључује постојање комуникативне компетенције. У оквиру модела постигнућа који су се појавили касније истиче се да постигнуће у учењу страних језика подразумева како лингвистичко знање о одређеном језику, тако и способност употребе тог знања у одређеном реалном контексту. Наиме, почетком седамдесетих година аутори, а пре свега Дел Хајмс, почињу да истичу значај комуникативне функције језика, односно почињу да тврде да постигнуће подразумева не само познавање одређеног језичког система већ и способност употребе тог система. Док лингвисти усмерени ка теорији истичу структурне димензије језика, лингвисти усмерени ка функционалној лингвистици наглашавају значај комуникативне компетенције.

Разматрајући описане моделе (*График 1*) може се уочити да модел који предлажу Канал и Свејнова јесте најједноставнији, односно да даје мање систематично одређење комуникативне компетенције у односу на моделе који су касније настали. У поређењу са овим оквиром, Бахманов и Палмеров модел даје детаљнију, систематичнију и прецизнију организовану слику компонената комуникативне компетенције. Поред тога, ови аутори сматрају да стратегијска компетенција не припада језичком знању већ да је издвојена као посебна компонента и прецизно је дефинишу као способност употребе комуникацијских стратегија уопште, а не уско – као употребу стратегија за превазилажење препрека и недостатака у комуникацији, као што је дефинисана у моделу који предлажу Канал и Свејнова.

Уколико се упореди модел који предлажу Селсе-Мерсија и сарадници и онај који предлажу Канал и Свејнова, може се уочити да постоје првенствено терминолошке разлике између ова два модела. Селсе-Мерсија и сарадници користе назив „језичка компетенција” уместо термина „граматичка компетенција” наглашавајући тиме да ова компетенција поред познавања синтаксе и морфологије подразумева и познавање лексике и фонологије (Селсе-Мерсија и др. 1995: 11). Такође, користе назив „социокултуролошка компетенција” уместо „социолингвистичка компетенција” како би истакли да језичка, акциона и дискурзивна компонента представљају језичке компоненте, а социокултуролошко знање неопходно је како би се правилно ове компонетне примениле (Селсе-Мерсија и др. 1995: 11).

Основна разлика која се може уочити између модела који предлажу Бахман и Палмер, с једне стране, и модела који предлажу Селсе-Мерсија и сарадници, с друге стране, лежи у томе што Бахман и Палмер сматрају да је место познавања лексике у оквиру прагматичке компетенције, наглашавајући међусобну зависност значења и друштвено-културолошког контекста, док Селсе-Мерсија и сарадници тврде да лексичко знање припада језичкој компетенцији поред познавања граматике. Онај аспект Бахманове и Палмерове лексичке компетенције који се односи

на употребу и тумачење знања у контексту, Селсе-Мерсија и сарадници подразумевају под акционом компетенцијом (Селсе-Мерсија и др. 1995: 13).

Разматрајући ове моделе, може се, такође, закључити да оно по чему се Заједнички европски референтни оквир за учење, подучавање и вредновање језика, разликује од других модела јесте то што је према овом моделу свака компетенција дефинисана не само као знање, односно познавање одређене димензије (језика, на пример) већ и као способност употребе тог знања. Такође, још једна разлика између овог и осталих модела лежи у томе што према овом оквиру комуникативна компетенција подразумева језичку, социолингвистичку и прагматичку компетенцију, док стратегијска компетенција не представља део комуникативне компетенције.

Када се узму у обзир појединачне компетенције, чини се да је важно истаћи значај стратегијске компетенције која има своје посебно место у односу на остале. Наиме, начин на који се дефинише стратегијска компетенција и одређује њена улога у односу на постигнуће, значајно се разликује у оквиру поменутих модела. Тако, Канал и Свејнова сматрају да ова компетенција укључује вербалне и невербалне стратегије којима се превазилазе проблеми у комуникацији који настају као последица недостатака у оквиру неке друге компетенције. Канал је проширио значење стратегијске компетенције, тврдећи да она не подразумева само превазилажење проблема у комуникацији већ и комуникативне стратегије којима се побољшава ефикасност комуникације. С друге стране, Бахман и Палмер сматрају да стратегијска компетенција не припада језичкој компетенцији, будући да се језичка компетенција појединца развија независно од његове способности употребе језичког знања. Према моделу Селсе-Мерсије и сарадника, стратегијска компетенција подразумева комуникационе стратегије уопште и она омогућује говорнику да оствари успешну комуникацију, обухватајући преостале четири компетенције (дискурзивну, социокултуролошку, језичку и акциону компетенцију). На крају, према Заједничком европском референтном оквиру за учење, подучавање и вредновање језика, стратегијска компетенција не представља део комуникативне компетенције, слично као и у моделу који су предложили Бахман и Палмер.

Уколико се упореде ови модели у погледу њихових структура могу се, такође, уочити разлике. Структура модела који су предложили Канал и Свејнова, и касније Канал, указује на то да су поменуте компетенције међусобно независне и „равноправне”, односно подједнако важне за комуникативну компетенцију у целини. У моделу Бахмана и Палмера запажа се вишестепена структура, при чему се издвајају језичка и стратегијска компетенција као основне, а остале као њихове врсте и подврсте. Слично томе, у Заједничком европском референтном оквиру за учење, подучавање и вредновање језика, као основне компоненте издвајају се језичка, прагматичка и социолингвистичка, а остале се појављују као њихове врсте. За разлику од ових модела, структура модела који предлажу Селсе-Мерсија и сарадници показује да се у средишту модела налази дискурзивна компетенција као основна, и као таква представља димензију у којој се социокултуролошка, језичка и акциона компетенција преплићу. Стратегијска компетенција, према овом моделу, прожима све поменуте компетенције, односно омогућује осталим компетенцијама да буду реализоване у стварној комуникацији.

4. Закључак

На основу наведеног може се закључити да је дефинисање постигнућа у учењу страних језика, па и улоге комуникативне компетенције у оквиру постигнућа, прошло кроз различите трансформације: од оних првих дефиниција према којима постигнуће подразумева искључиво знање о језику, преко оних према којима оно подразумева, поред знања о језику, и способност употребе тог знања, до оних дефиниција које указују на то да постигнуће подразумева поседовање језичких, али и нејезичких компетенција, које омогућају употребу језичког знања у стварном језичком, друштвеном и културолошком контексту. Када се модели међусобно упореде, може се уочити да се сличности између њих углавном односе на знања, тј. компетенције које чине основу постигнућа. С друге стране, разлике међу овим моделима првенствено указују на дефиниције способности за употребу тог знања. Притом, те разлике се првенствено односе на стратегијску компетенцију, чија се улога у односу на постигнуће и комуникативну компетенцију значајно разликује у поменутиим моделима.

На крају, може се закључити да су теоретичари, настојећи да што прецизније дефинишу постигнуће и комуникативну компетенцију, без обзира на поменуте разлике, увидели да бити компетентан говорник језика не значи само познавати одређени језик већ и поседовати способност и вештину употребе тог знања у реалном контексту и комуникацијском чину.

ЛИТЕРАТУРА

- Бахман 1990: L. F. Bachman, *Fundamental considerations in language testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Бахман, Палмер 1996: L. F. Bachman, A. S. Palmer, *Language testing in practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Канал 1983: M. Canale, From communicative competence to communicative language pedagogy. In Richards, C. and Schmidt, R. W. (eds.) *Language and Communication*. London: Longman, 2-27.
- Канал, Свејн 1980: M. Canale, M. Swain, Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing, *Applied Linguistics* 1: 1-47.
- Мекгрорти 1984: M. McGroarty, Some meanings of communicative competence for second language students. *TESOL Quarterly*, 18, 257-272.
- Ричардс, Шмит 1010: J. C. Richards, R. Schmidt, *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. (4th ed.). Essex: Longman.
- Савет Европе (2001): Council of Europe. The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Strassbourg: Council of Europe i Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved August 20, 2017, from http://coe.int/T/DG4/Portfolio/documents/Framework_EN.pdf.
- Севил-Троики 1996: M. Saville-Troike, The ethnography of communication. In S.L. McKay & N. H. Hornberger (Eds.), *Sociolinguistics and language teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 351-382.
- Селсе-Мерсија и др. 1995: M. Celce-Murcia, Z. Dörnyei, S. Thurell, Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications. *Issues in Applied Linguistics*. Vol. 6, No. 2. Regents of the University of California: 5-35.

- Хажмс 1972: D. H. Hymes, On communicative competence. In Pride, J.B. and Holmes, J. *Sociolinguistics: selected readings*. Harmondsworth: Penguin: 269-293.
- Чомски 1965: N. Chomsky, *Aspects of the Theory of Syntax*. M. I. T. Press. Cambridge, Mass.

COMMUNICATIVE COMPETENCE AND PROFICIENCY IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Summary

Over the last decades, the authors have struggled to determine the place of communicative competence in the process of foreign language learning. Various definitions of the competence can be found primarily in the context of efforts to define proficiency in foreign language learning. According to the pioneering models, proficiency is mainly a one-dimensional structure which excludes communicative competence. However, in the early 1970s the authors, primarily Dell Hymes, started to emphasize the significance of communicative competence, claiming that proficiency includes not only knowledge of a particular language system, but also the ability to use the system. The paper aims to provide a critical overview and analysis of several models of language proficiency, focusing on communicative competence, starting from Canale and Swain's model, Bachman and Palmer's framework of communicative language ability, to pedagogically oriented model proposed by Celce-Murcia et al. and Common European Framework of Reference for Languages.

Key words: language proficiency, communicative competence, foreign language learning

Anica Kršmanović

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(28-29. X 2016)

Књига I

(СРПСКИ) ЈЕЗИК У КОМУНИКАТИВНОЈ ФУНКЦИЈИ

Лектура и коректура

Тамара Лутовац

За издавача

Радомир Томић, редовни професор
декан Филолошко-уметничког факултета

Технички уредник

Стефан Секулић

Штампа

Занатска задруга „Универзал”
Чачак

Тираж

150

ISBN

978-86-80796-07-9

